

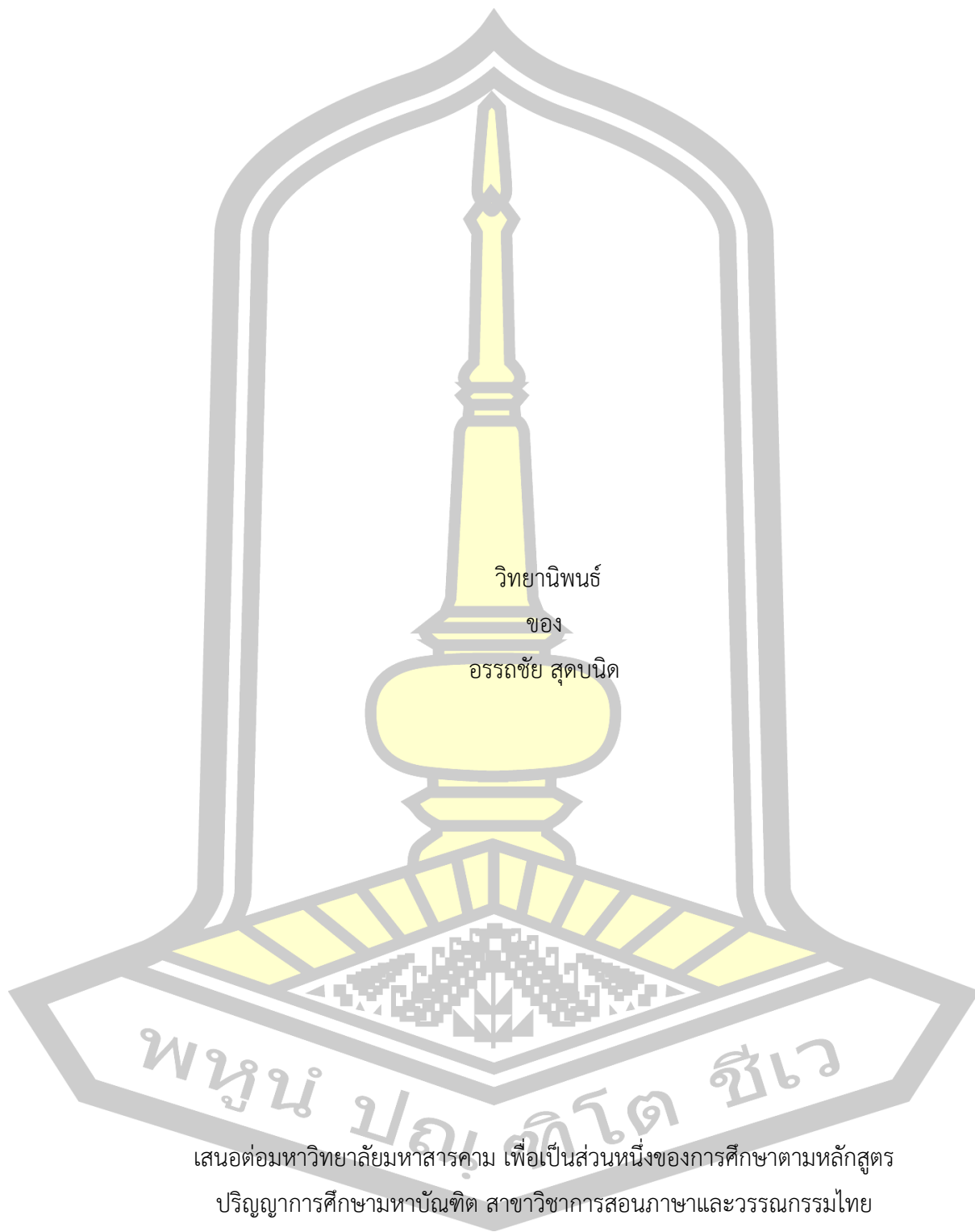
วาทกรรมสีเขียวในหนังสือเรียนวรรณคดีวิจักษ์ ระดับชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 1 – 6

วิทยานิพนธ์
ของ
อรรถชัย สุตบนิต

เสนอต่อมหาวิทยาลัยมหาสารคาม เพื่อเป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตร
ปริญญาการศึกษามหาบัณฑิต สาขาวิชาการสอนภาษาและวรรณกรรมไทย
กันยายน 2563

ลิขสิทธิ์เป็นของมหาวิทยาลัยมหาสารคาม

วาทกรรมสีเขียวในหนังสือเรียนวรรณคดีวิจักษ์ ระดับชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 1 – 6

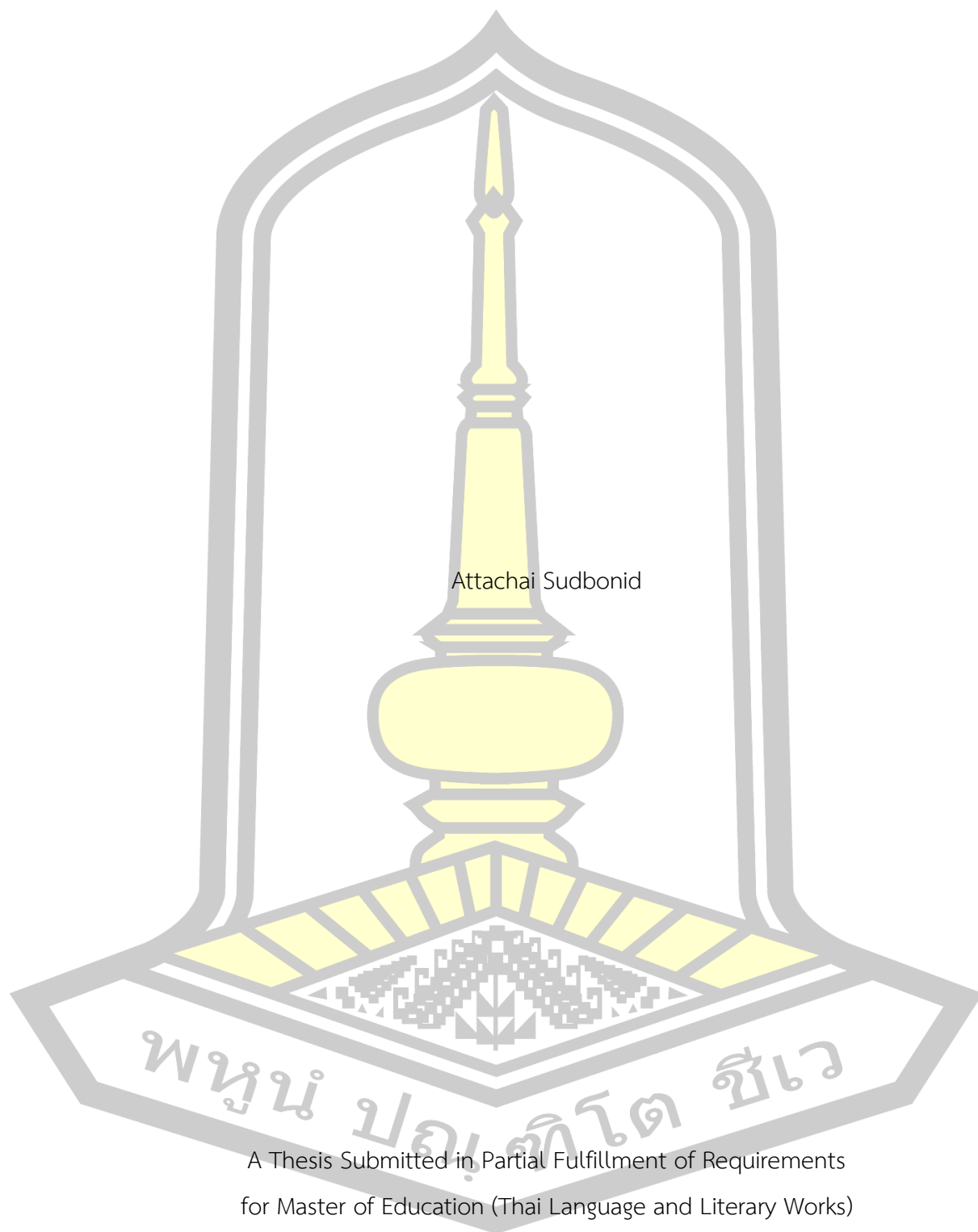
วิทยานิพนธ์
ของ
อรรธชัย สดบนิด

เสนอต่อมหาวิทยาลัยมหาสารคาม เพื่อเป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตร
ปริญญาการศึกษามหาบัณฑิต สาขาวิชาการสอนภาษาและวรรณกรรมไทย

กันยายน 2563

ลิขสิทธิ์เป็นของมหาวิทยาลัยมหาสารคาม

Green Discourse in Literature Appreciation Textbooks for Matthayomsuksa 1-6

Attachai Sudbonid

A Thesis Submitted in Partial Fulfillment of Requirements
for Master of Education (Thai Language and Literary Works)

September 2020

Copyright of Mahasarakham University

คณะกรรมการสอบวิทยานิพนธ์ ได้พิจารณาวิทยานิพนธ์ของว่าที่ร้อยตรีอรุณชัย สุตบ
นิต แล้วเห็นสมควรรับเป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรปริญญาการศึกษามหาบัณฑิต
สาขาวิชาการสอนภาษาและวรรณกรรมไทย ของมหาวิทยาลัยมหาสารคาม

คณะกรรมการสอบวิทยานิพนธ์

.....ประธานกรรมการ

(รศ. ดร. นิตยา วรรณกิตร์)

.....อาจารย์ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์หลัก

(อ. ดร. โสภี อุ่นทะยา)

.....กรรมการ

(ผศ. ดร. ณัฐกฤตา นามมนตรี)

.....กรรมการผู้ทรงคุณวุฒิภายนอก

(ผศ. ดร. มารศรี สอทิพย์)

มหาวิทยาลัยอนุมัติให้รับวิทยานิพนธ์ฉบับนี้ เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตร
ปริญญา การศึกษามหาบัณฑิต สาขาวิชาการสอนภาษาและวรรณกรรมไทย ของมหาวิทยาลัย
มหาสารคาม

.....

(รศ. ดร. นิตยา วรรณกิตร์)

คณบดีคณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์

.....

(รศ. ดร. กริสน์ ชัยมูล)

คณบดีบัณฑิตวิทยาลัย

ชื่อเรื่อง	วาทกรรมสีเขียวในหนังสือเรียนวรรณคดีวิจักษ์ ระดับชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 1 – 6		
ผู้วิจัย	อรรถชัย สดบนิต		
อาจารย์ที่ปรึกษา	อาจารย์ ดร. โสภี อุ้นทะยา		
ปริญญา	การศึกษามหาบัณฑิต	สาขาวิชา	การสอนภาษาและวรรณกรรมไทย
มหาวิทยาลัย	มหาวิทยาลัยมหาสารคาม	ปีที่พิมพ์	2563

บทคัดย่อ

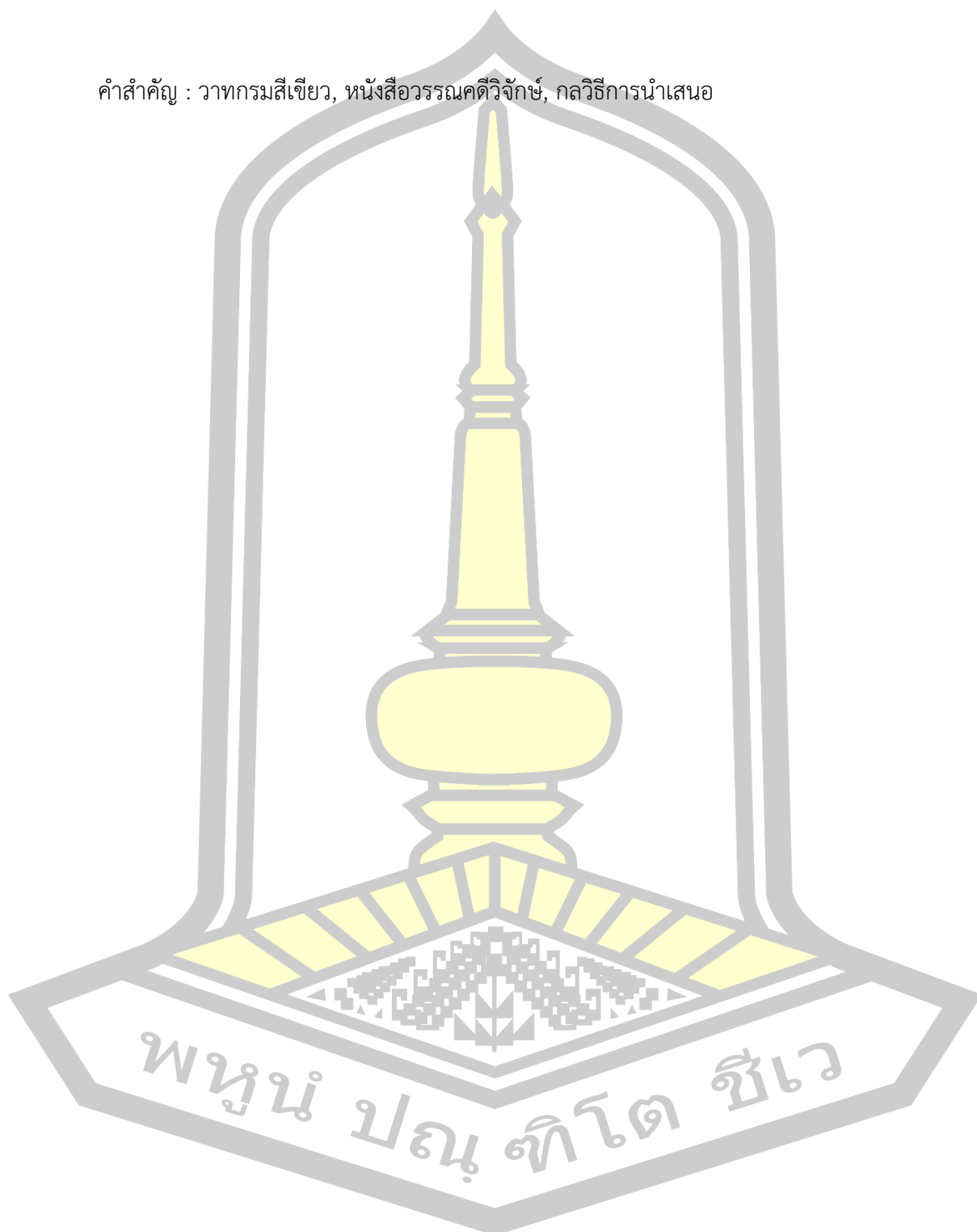
วิทยานิพนธ์นี้มีความมุ่งหมายเพื่อศึกษาวาทกรรมสีเขียว และกลวิธีการนำเสนอวาทกรรมสีเขียวในหนังสือเรียนวรรณคดีวิจักษ์ ระดับชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 1-6 โดยศึกษาจากหนังสือเรียนรายวิชาพื้นฐานภาษาไทย วรรณคดีวิจักษ์ จำนวน 30 เรื่อง กรอบแนวคิดที่ใช้ในการศึกษาคือ ทฤษฎีวาทกรรม ทฤษฎีวรรณกรรมวิจารณ์เชิงนิเวศ แนวคิดองค์ประกอบของวรรณคดี และแนวคิดโวหารภาพพจน์

ผลการวิจัยสรุปได้ว่า วาทกรรมสีเขียวที่ปรากฏในหนังสือเรียนวรรณคดีวิจักษ์ จำแนกได้ 9 ประเภท ได้แก่ ความอุดมสมบูรณ์ของธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ปัจจัยสี่ในการดำรงชีวิตของมนุษย์ ความรู้และประสบการณ์ใหม่ สื่อคำสอนแนวทางในการประพฤติปฏิบัติตน แกร่งบันดาลใจในการแสดงอารมณ์สุขทุกข์ เพื่อนในการเดินทางและการดำเนินชีวิต สัญลักษณ์ของพลังอำนาจ ศัตรูและอุปสรรคภัยคุกคามชีวิต และผู้ให้กำเนิดและจุดจบชีวิต

กลวิธีการนำเสนอวาทกรรมสีเขียวพบว่า กลวิธีการนำเสนอด้านองค์ประกอบวรรณคดีพบมากที่สุดคือ กลวิธีการนำเสนอผ่านเรื่องราวหรือข้อคิด กลวิธีการนำเสนอผ่านสถานที่และฉาก กลวิธีการนำเสนอผ่านตัวละคร และการนำเสนอผ่านพรรณนา ตามลำดับ ในด้านกลวิธีการนำเสนอแบบโวหารภาพพจน์มากที่สุดคือ โวหารภาพพจน์แบบอุปมา อุปลักษณ์ สัญลักษณ์ นามนัย อติพจน์ บุคลาธิษฐาน ความเปรียบประชด สัพพจน์ ปฏิปฐา และสมมติภาวะ ตามลำดับ กลวิธีการนำเสนอที่กล่าวมาข้างต้น ช่วยสนับสนุนให้การนำเสนอวาทกรรมสีเขียวในหนังสือเรียนวรรณคดีวิจักษ์เห็นภาพชัดเจนยิ่งขึ้น รวมถึงสื่อความหมายถึงผู้เรียนได้อย่างมีประสิทธิภาพ จนเกิดการเข้าใจและเรียนรู้วาทกรรมสีเขียว นำมาซึ่งการมีจิตสำนึกในความเป็นพลเมืองไทยและเป็นพลเมืองโลก รู้อนุรักษ์และหวงแหนธรรมชาติ เป็นไปตามจุดมุ่งหมาย ข้อที่ 5 ของหลักสูตรแกนกลางการศึกษาขั้นพื้นฐาน พุทธศักราช 2551 ที่กำหนดไว้ ว่าด้วยเรื่องการมีจิตสำนึกในการอนุรักษ์วัฒนธรรมและภูมิปัญญาไทย อนุรักษ์และพัฒนาสิ่งแวดล้อมมีจิตสำนึกสาธารณะประโยชน์และสร้างสิ่งที่ดีงาม และอยู่ร่วมกันในสังคม

อย่างมีความสุข

คำสำคัญ : วาทกรรมสี่เปี้ยว, หนังสือวรรณคดีวิจักขณ์, กลวิธีการนำเสนอ

TITLE	Green Discourse in Literature Appreciation Textbooks for Matthayomsuksa 1-6		
AUTHOR	Attachai Sudbonid		
ADVISORS	Sopee Untaya , Ph.D.		
DEGREE	Master of Education	MAJOR	Thai Language and Literary Works
UNIVERSITY	Maharakham University	YEAR	2020

ABSTRACT

This study aimed to investigate green discourse and its presentation strategies found in 30 Literature Appreciation Textbooks for Matthayomsuksa 1-6 selected from the textbooks used in the Basic Thai courses. Theoretical frameworks included discourse theories, ecocriticism and literary theories, the concept of elements of literature, and the concept of rhetorical figures.

The findings indicated that green discourse found in these textbooks could be categorized into 9 main types, including richness of nature and environment, four requisites for human living, knowledge and new experience, teaching and guideline for appropriate conduct, inspiration for expressing suffering and happiness, travel companions and way of life, signs of power, enemy and life-threatening obstacles, and creator and the end of life. With regards to presentation strategies of green discourse, the strategies with reference to elements of literature were commonly found. These strategies included presentation by stories and ideas, presentation by setting and scene, presentation by characters, and presentation by viewpoints respectively. In terms of presentation strategies about figure of speech, euphuism was commonly found, followed by figuration, metaphor, symbol, metonymy, hyperbole, personification, irony, onomatopoeia, rhetorical question, and apostrophe respectively.

In all the aforementioned, the findings clearly reflect the presentation strategies of green discourse in the Literature Appreciation Textbooks and these presentation strategies effectively convey meanings to students for better understanding and learning about green discourse which eventually leads to the improvement of conscience of both Thai and global citizenship. They will learn how to conserve and cherish the environment which corresponds with learning indicator #5 as stated in the Basic Education Core Curriculum B.E. 2551 (A.D. 2008) which clearly states the importance of conscience about conservation of culture and Thai wisdom, conservation and environmental development, possessing a public mind and establishing core values, and coexisting happily in society.

Keyword : Green Discourse, Literature Appreciation Textbooks, Presentation Tactics

กิตติกรรมประกาศ

ความสำเร็จอย่างสมบูรณ์ของการศึกษาวิทยานิพนธ์เล่มนี้ เกิดขึ้นด้วยความเมตตากรุณาและความช่วยเหลืออย่างยิ่งของอาจารย์ ดร.โสภี อุันทะยา อาจารย์ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์หลัก ที่คอยชี้ทางสว่างให้เกิดขึ้นในสติปัญญาของผู้วิจัย การเอาใจใส่ลูกศิษย์เป็นสิ่งที่อาจารย์แสดงให้เห็นอย่างต่อเนื่องเสมอมา ในยามที่ทุกข์กายและใจ กำลังใจที่สำคัญจะได้รับจากอาจารย์อยู่เสมอ จึงขอกราบขอบพระคุณด้วยความเคารพอย่างสูงยิ่ง

ขอขอบพระคุณ รองศาสตราจารย์ ดร.นิตยา วรณกิตร์ ประธานกรรมการสอบ ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.ณัฐกฤตา นามมนตรี และผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.มารศรี สอทิพย์ กรรมการสอบวิทยานิพนธ์ที่ให้ความกรุณาชี้แนะแนวทางวิธีการศึกษาค้นคว้าเพื่อการวิจัย อันเป็นสิ่งที่มีความสำคัญเพื่อใช้ในการศึกษาวิทยานิพนธ์ให้สำเร็จอย่างสมบูรณ์

ขอขอบพระคุณโรงเรียนบ้านโป่ง(ประชาสามัคคี) ตำบลคำไฮ อำเภอพนมไพร จังหวัดร้อยเอ็ด งานพัสดุ กองคลัง สำนักงานอธิการบดี มหาวิทยาลัยอุบลราชธานี และหมวดภาษาไทย แผนกสามัญสัมพันธ์ วิทยาลัยเทคนิคศรีสะเกษ ที่ให้การสนับสนุนและอนุญาตให้ผู้วิจัยลาในห้วงระหว่างที่ปฏิบัติงานที่ รวมถึงเพื่อนร่วมงานทุกท่านที่คอยให้กำลังใจด้วยดีเสมอมา

ขอขอบคุณมิตรภาพจากเพื่อน พี่น้อง รุ่น 1 และรุ่น 2 สาขาการสอนภาษาและวรรณกรรมไทย คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาสารคาม ที่ได้ช่วยเหลือผู้วิจัยในทุกด้านระหว่างการศึกษาตลอดหลักสูตรอย่างจริงใจ

สุดท้ายนี้ขอกราบขอบพระคุณพ่อทองอินทร์ - คุณแม่ไสว สุตบนิต รวมถึงญาติพี่น้องทุกคนที่คอยให้กำลังใจและผลักดันให้เกิดแรงใจ และขอบคุณนางสาวณฐพร พุทธิดี ที่เคียงข้างทุกอุปสรรคและคอยช่วยเหลือให้การศึกษาครั้งนี้ ให้ประสบความสำเร็จ

อรรถชัย สุตบนิต

พนุน ปณ สิโต ชีเว

สารบัญ

	หน้า
บทคัดย่อภาษาไทย.....	ง
บทคัดย่อภาษาอังกฤษ.....	ฉ
กิตติกรรมประกาศ.....	ช
สารบัญ.....	ฌ
บทที่ 1 บทนำ.....	1
ภูมิหลัง	1
ความมุ่งหมาย.....	7
ขอบเขตของการวิจัย.....	7
วิธีดำเนินการวิจัย	9
ทฤษฎีและกรอบแนวคิดในการวิจัย.....	10
นิยามศัพท์เฉพาะ.....	12
ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ.....	12
บทที่ 2 แนวคิด ทฤษฎี และงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง.....	13
แนวคิดทฤษฎีของการวิจัย.....	13
เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง	36
หนังสือเรียนวรรณคดีวิจักษ์.....	47
ธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมในหนังสือเรียนวรรณคดีวิจักษ์.....	55
ธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมในวรรณคดีพุทธศาสนา.....	55
ธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมในวรรณคดีคำสอน.....	60
ธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมในวรรณคดีเกี่ยวกับประเพณีพิธีกรรม.....	67
ธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมในวรรณคดีประวัติศาสตร์และการเมืองการปกครอง.....	71

ธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมในวรรณคดีนิทาน บทละคร	76
ธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมในวรรณคดีนิราศ	84
บทที่ 3 วาทกรรมสีเขียวในหนังสือเรียนวรรณคดีวิจักษ์ ระดับชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 1-6.....	94
ความอุดมสมบูรณ์ของธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม	95
ปัจจัยสี่ในการดำรงชีวิตของมนุษย์	99
ความรู้และประสบการณ์ใหม่.....	104
สื่อคำสอนแนวทางในการประพฤติปฏิบัติตน	107
แรงบันดาลใจในการแสดงอารมณ์สุข ทุกข์	116
เพื่อนในการเดินทางและการดำเนินชีวิต	126
สัญญาของพลังอำนาจ	128
ศัตรู อุปสรรค ภัยคุกคามชีวิต	131
ผู้ให้กำเนิดและจุดจบชีวิต	134
บทที่ 4 กลวิธีการนำเสนอวาทกรรมสีเขียวในหนังสือเรียนวรรณคดีวิจักษ์ ระดับชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 1-6.....	137
องค์ประกอบของวรรณคดี.....	138
โวหารภาพพจน์ในหนังสือเรียนวรรณคดีวิจักษ์	172
บทที่ 5 สรุปผล อภิปรายผล และข้อเสนอแนะ.....	192
สรุปผล	192
อภิปรายผล.....	195
ข้อเสนอแนะ.....	198
บรรณานุกรม.....	199
ประวัติผู้เขียน.....	204

บทที่ 1

บทนำ

ภูมิหลัง

วรรณคดีไทยนับว่าเป็นมรดกอันล้ำค่าของชาติ เป็นศิลปกรรมที่อาศัย ภาษา วรรณศิลป์ ความรู้ และจินตนาการในการสร้างสรรค์ผลงาน เพื่อให้เกิดคุณค่าทางอุดมคติภายในจิตใจ ดังคำกล่าวของพระยาอนุমানราชชน (2546) ที่ได้กล่าวถึงวรรณคดีไว้ว่า วรรณคดี หมายถึง บทประพันธ์ซึ่งมีลักษณะเด่นในเชิงประพันธ์ มีค่าทางอารมณ์และความรู้สึกแก่ผู้อ่านผู้ฟัง

จากอดีตจนถึงปัจจุบันวรรณคดีมีความสำคัญที่เกี่ยวข้องกับวัฒนธรรมไทย ทั้งในด้านความบันเทิง และเป็นส่วนหนึ่งในด้านองค์ประกอบของพิธีกรรม จะเห็นว่าตลอดระยะเวลาหลายร้อยปีที่ผ่านมาวรรณคดีสะท้อนให้เห็นคุณค่าด้านต่าง ๆ และความเจริญทางสังคมวัตถุเรื่อยมา ในปัจจุบัน การศึกษาการวินิจฉัยพิจารณาวรรณคดีไทยนั้น ถือเป็นที่สำคัญยิ่ง ดังที่ รื่นฤทัย สัจจพันธุ์ (2549) ได้กล่าวว่า วรรณคดีและวรรณกรรมไทยเป็นขุมทรัพย์ที่ตกตวงมิรู้หมด การไขมุมมองใหม่ทำให้เห็นมิติใหม่แห่งวรรณคดีเรื่องนั้น ๆ เปรียบเสมือนเป็นการเจียระไนเพชรเนื้อดีใหม่ มีเหลี่ยมคมแวววาวจับตา วรรณคดีบางเล่มจึงมีผู้ศึกษาวิเคราะห์ซ้ำแล้วซ้ำอีก ถือเป็นการพิสูจน์คุณค่าที่คงทนเหนือกาลเวลา

ด้วยความสำคัญดังกล่าว หนังสือเรียนรายวิชาภาษาไทยจึงได้กำหนดให้ผู้เรียนศึกษาเกี่ยวกับวรรณคดีเอกของไทย โดยหลักสูตรแกนกลางการศึกษาขั้นพื้นฐาน พุทธศักราช 2551 ได้กำหนดสาระที่ 5 วรรณคดีและวรรณกรรม มาตรฐาน ท 5.1 มุ่งเน้นให้ผู้เรียนได้เข้าใจและแสดงความคิดเห็น วิเคราะห์วรรณคดีและวรรณกรรมไทยอย่างเห็นคุณค่า และนำมาประยุกต์ใช้ในชีวิตจริงได้ ในด้านของหนังสือเรียนวรรณคดีวรรณกรรมระดับชั้นมัธยมศึกษาคือ หนังสือเรียนรายวิชาพื้นฐานภาษาไทย วรรณคดีวิจักษ์

กระทรวงศึกษาธิการ (2561) อธิบายว่า วรรณคดีวิจักษ์เป็นหนังสือเรียนที่มุ่งเน้นให้ผู้เรียนได้ศึกษาวรรณคดีที่กำหนดไว้ในประกาศกระทรวงศึกษาธิการ ว่าด้วยเรื่องวรรณคดีสำหรับจัดการเรียนการสอนภาษาไทย ประกาศ ณ วันที่ 8 ธันวาคม 2551 เพื่อให้เข้าใจถึงคุณค่าของวรรณคดีด้านต่าง ๆ เช่น คุณค่าด้านอารมณ์ คุณค่าด้านคุณธรรม คุณค่าด้านวรรณศิลป์ และคุณค่าที่สร้างสรรค์จากจินตนาการของกวี นอกจากนี้ยังส่งเสริมและกระตุ้นให้ผู้เรียนรู้จักใช้กระบวนการคิดวิเคราะห์อย่างมีเหตุผล นำไปสู่ความรู้ ความเข้าใจ ความรู้สึกนึกคิดและวิถีชีวิตของบรรพบุรุษ ชาบซึ่งในวรรณคดีวัฒนธรรมทางภาษาและความเป็นไทย โดยนำเสนออย่างน่าสนใจและชวนติดตาม สอดคล้องกับเจตนา นาควัชระ (2532) กล่าวถึงการศึกษาวรรณคดีว่า การเรียนวรรณคดีเป็นสิ่งสำคัญ แม้ไม่สามารถก่อให้เกิดประโยชน์ในเชิงรูปธรรม โดยวรรณคดีนำไปใช้ในการประกอบอาชีพได้โดยตรง แต่วรรณคดีก็มีประโยชน์ในการจรรโลงใจ ให้รู้จักใช้ปัญญา ความคิด เข้าใจความเป็นมนุษย์

การนำเสนอเนื้อหาในหนังสือเรียนวรรณคดีวิจักษ์ มุ่งเน้นผู้เรียนเป็นสำคัญ เพราะจะช่วยให้ผู้เรียนเกิดการเรียนรู้อย่างสมบูรณ์และสามารถนำไปประยุกต์ใช้ในชีวิตประจำวันได้ เนื้อหาในวรรณคดีวิจักษ์เป็นเรื่องราวที่เกี่ยวข้องกับชีวิตมนุษย์ที่สัมพันธ์กับธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม นอกจากการดำเนินเรื่องโดยความสัมพันธ์ของตัวละครกับสังคมแล้ว แนวคิดเกี่ยวกับธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมที่แทรกอยู่ในองค์ประกอบของ ฉาก สถานที่ บทสนทนาของตัวละคร ฯลฯ นับเป็นองค์ประกอบหลักที่สำคัญ ความรู้จากเนื้อหาวรรณคดีวิจักษ์นั้น ผู้เรียนสามารถนำมาใช้ให้เกิดประโยชน์แก่ตนเองและส่วนรวม ตลอดจนการดำรงชีวิตในสังคมได้อย่างปกติสุข ด้วยการเรียนรู้และเข้าใจชีวิตของมนุษย์ที่มีความสัมพันธ์กับมนุษย์ ตลอดจนความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมที่สอดแทรกไว้ในหนังสือเรียน แฝงไว้ด้วยอุดมการณ์ที่รัฐคาดหวัง

หลักสูตรแกนกลางการศึกษาขั้นพื้นฐาน พุทธศักราช 2551 มุ่งพัฒนาผู้เรียนให้เป็นคนดีมีปัญญา มีความสุข มีศักยภาพในการศึกษาต่อ และประกอบอาชีพ จึงกำหนดจุดหมาย เพื่อให้เกิดกับผู้เรียนเมื่อจบการศึกษาขั้นพื้นฐาน (กระทรวงศึกษาธิการ, 2551 ข) ดังนี้

1. มีคุณธรรม จริยธรรม และค่านิยมที่พึงประสงค์ เห็นคุณค่าของตนเอง มีวินัยและปฏิบัติตนตามหลักธรรมของพระพุทธศาสนา หรือศาสนาที่ตนนับถือ ยึดหลักปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียง
2. มีความรู้อันเป็นสากลและมีความสามารถในการสื่อสาร การคิด การแก้ปัญหา การใช้เทคโนโลยี และมีทักษะชีวิต
3. มีสุขภาพกายและสุขภาพจิตที่ดี มีสุขนิสัย และรักการออกกำลังกาย
4. มีความรักชาติ มีจิตสำนึกในความเป็นพลเมืองไทยและพลโลก ยึดมั่นในวิถีชีวิตและการปกครองตามระบอบประชาธิปไตยอันมีพระมหากษัตริย์ทรงเป็นประมุข
5. มีจิตสำนึกในการอนุรักษ์วัฒนธรรมและภูมิปัญญาไทย การอนุรักษ์และพัฒนาสิ่งแวดล้อม มีจิตสาธารณะที่มุ่งทำประโยชน์และสร้างสิ่งที่ดีงามในสังคม และอยู่ร่วมกันในสังคมอย่างมีความสุข

เพื่อให้สอดคล้องกับจุดหมายของหลักสูตรแกนกลางการศึกษาขั้นพื้นฐาน พุทธศักราช 2551 ในข้อที่ 4 และข้อที่ 5 ว่าด้วยเรื่องของการมีจิตสำนึกในความเป็นพลเมืองไทยและเป็นพลเมืองโลกและการอนุรักษ์และพัฒนาสิ่งแวดล้อม ชุดความคิดที่กล่าวถึงธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมที่เรียกว่า “วาทกรรมสีเขียว” ปรากฏให้เห็นในหนังสือเรียนวรรณคดีวิจักษ์ ดังนั้นผู้วิจัยจึงมุ่งเน้นให้ความสำคัญในการศึกษาครั้งนี้ว่า มีอุดมการณ์ที่รัฐแฝงเอาไว้บ้าง สอดคล้องกับ (วิสันต์ สุขวิสุทธิ, 2554) อธิบายว่า หนังสือเรียนเป็นวาทกรรมที่มีสถาบันรองรับ ได้รับการตีความในฐานะของความรู้ที่เชื่อถูกต้องเหมาะสม ทั้งยังสามารถเข้าถึงประชาชนทุกระดับในสังคม อุดมการณ์ที่อยู่ในหนังสือเรียนจึงส่งผลกระทบต่อสังคมในวงกว้าง

วรรณคดีที่ปรากฏในหนังสือเรียนวรรณคดีวิจักษ์ ที่แสดงให้เห็นถึงความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมนั้น ธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมจะถูกนำเสนอภาพผ่านฉากและบรรยากาศของการดำเนินเรื่องอยู่เสมอ และที่สำคัญธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมจะต้องแสดงความรู้สึกที่สัมพันธ์กับตัวละคร อธิบายคือ เมื่อตัวละครเป็นสุขธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมจะต้องถูกนำเสนอให้เห็นถึงความสดชื่น รื่นรมย์ มีมิติแห่งความสวยงามไปตาม ๆ กัน แต่เมื่อใดตัวละครทุกข์ เศร้าโศก

บรรยากาศของธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมก็จะพลอยคล้อยตามไปด้วย ความสัมพันธ์เช่นนี้เรียกว่า “ความเป็นหนึ่งเดียวกับธรรมชาติ” เช่น วรรณคดีเรื่องมหาเวสสันดรชาดก กัณท์มัทรี ชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 5 เนื้อหาของกัณท์นี้พูดถึงธรรมชาติกับความทุกข์โศกของพระนางมัทรีอย่างชัดเจน ในยามที่เกิดเรื่องร้าย ๆ แก่พระนาง ธรรมชาติมีส่วนสำคัญในการแจ้งเหตุร้ายนั้นแก่พระนางโดยธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมมีการเปลี่ยนแปลงไปจากปกติ ทำให้พระนางเกิดความวิตกกังวลจากปรากฏการณ์ลางบอกเหตุของธรรมชาติในบริเวณแวดล้อมนั้น ๆ ดังจะเห็นได้จากบทพรรณนาต่อไปนี้

“...เหตุไฉนไม้ที่มีผลเป็นพุ่มพวง ก็กลายกลับเป็นดอก
ดวงเดียวรดาขนานเนตร แถวโน้นก็แก้วเกิดพิgunแก้วกับ
กาหลง ถัดนั้นก็สายหยุดประยงค์และยมโดย พระพายพัดก็
ร่วงโรยรายดอกลงนูนกอง แม่ยังได้เก็บเอาดอกมาร้อยกรอง
ไปฝากลูกเมื่อวันวาน ก็เพี้ยนผิดพิสดารเป็นพวงผล ผิดวิกล
แต่ก่อนมา สพพา มยุหนต์ เม ทิสา ทั้งแปดทิศก็มีดมิดมัว
มนทุกหนแห่ง ทั้งขอบฟ้าก็ดาดแดงเป็นสายเลือดไม่เว้นวาย
หายเหือด เป็นลางร้ายไปรอบข้าง...”

(มหาเวสสันดรชาดก กัณท์มัทรี, วรรณคดีวิจักษ์ ม.5)

จากข้อความข้างต้น เป็นการกล่าวถึงธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมกับความทุกข์โศกของพระนางมัทรีอย่างชัดเจน เพราะในช่วงเวลาดังกล่าวเกิดเรื่องร้ายกับพระนาง ธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมก็พลอยมีส่วนแจ้งเหตุร้ายด้วยการแปรเปลี่ยนสภาพไปจากยามปกติ เช่น ดอกไม้ที่เคยสดใสกลับกลายเป็นเหี่ยวเฉาร่วงโรย ทำให้พระนางพอจะทราบได้ว่ากำลังเกิดลางร้าย โดยกวีได้ใช้กลวิธีการนำเสนอภาพพจน์ที่ปรากฏคือแบบอุปลักษณ์ เช่น “ทั้งขอบฟ้าก็ดาดแดงเป็นสายเลือด” เป็นการเปรียบเทียบสีของขอบฟ้าในยามที่เกิดเหตุกับพระนางมัทรีว่า มีสีคล้ายกับสีของเลือด ถือเป็นการเน้นย้ำให้ตัวละครเกิดอารมณ์เศร้าอีกวิธีหนึ่งที่ดี นอกจากนี้กวียังเปลี่ยนบริบทของสภาพแวดล้อมให้ดูสัมพันธ์กับความรู้สึกของมนุษย์ด้วยการพรรณนาถึงนาง เช่นตัวอย่างถัดไป

ว่าพลาทางชมคนานก	โผนผกจับไม้อิงมี
เบญจวรรณจับวัลย์ชาติ	เหมือนวันพีไกลสามสุตมา
นางนวลจับนางนวลนอน	เหมือนพีแนบนวลสมจรจินตะหรา
จากพรากจับจากจันรรจา	เหมือนจากนางสการะวาตี
แขกเต้าจับเต้าร้างร้อง	เหมือนร้างท้องมาหยาตรีศรี
นกแก้วจับแก้วพาที	เหมือนแก้วที่ทั้งสามสิ่งความมา
ตระเวนไพรร้อนร้องตระเวนไพร	เหมือนเวรใดให้โรราศเน่หา
เค้าโหมงจับโหมงอยู่เอกา	เหมือนพินับโหมงมาเมื่อไกลนาง
คับแคจับแคสน์โคขเดียว	เหมือนเปลาเปลี่ยนคับใจในไพรกว้าง
ชมวิหคนกไม้ไปตามทาง	คะนึ่งนางพลากรับโยธี

(อิเหนา ตอนศึกกะหมิงกุหนิง, วรรณคดีวิจักษ์ ม.4)

บทประพันธ์ข้างต้น กล่าวถึงตอนที่อิเหนากรีธาทัพไปกรุงดาหา ระหว่างทางผ่านธรรมชาติป่าไม้ลำเนาไพรและหมูนกน้อยใหญ่ ทำให้อิเหนาอ้างว้างและคิดถึงชายาทั้งสามที่จากมา ในบทตัวอย่างได้ใช้กลวิธีการนำเสนอโวหารภาพพจน์แบบอุปมา เพื่อเปรียบเทียบลักษณะของนกให้มีความเหมือนชีวิตอิเหนาและพระชายา โดยกวีพรรณนาว่า เมื่ออิเหนามองดูนกที่บินไปเกาะต้นไม้จนทำให้เกิดเสียงดังอ้ออึง และนกเบญจวรรณจับเครือตาข่ายเถาว์ลัยเหมือนวันที่อิเหนาจากนางทั้งสาม และเปรียบนกกับชายาตนดังนี้ 1) นกนางนวลจับต้นนางนวลเพื่อเกาะนอน เหมือนวันที่อิเหนาอิงแอบแนบจินตะหรา 2) นกจากพรักเกาะต้นจากแล้วส่งเสียง เหมือนอิเหนาจากนางสการะวาตีมา 3) นกแขกเต้าจับต้นเต้าร้างส่งเสียงร้อง เหมือนอิเหนาต้องจากนางมายารัศมี 4) นกแก้วจับต้นแก้วพุดเจระจา เหมือนเมื่อตอนนางทั้งสามสั่งลา นอกจากนี้กวียังเปรียบเทียบบริบทของนกกับความรู้สึกอิเหนาดังนี้ 5) นกเค้าโมงจับต้นโมงอยู่โดดเดี่ยว เหมือนอิเหนานับโมงยามว่าจากชยามานานเท่าไรแล้ว 6) นกคัคคัจับต้นเคออยู่ตัวเดียว เหมือนตัวอิเหนาเองที่กำลังเปล่าเปลี่ยวใจในป่าใหญ่แห่งนี้ เมื่อพรรณนาเสร็จอิเหนาก็สั่งให้ไพร่พลรีบเดินทาง

เมื่อปรากฏความเป็นหนึ่งเดียวกับธรรมชาติที่มนุษย์มีทัศนคติที่ดีต่อธรรมชาติ แต่มนุษย์ก็มีด้านร้ายเช่นเดียวกัน คือการรับรู้ต่อธรรมชาติในอีกด้าน อธิบายคือ ธรรมชาติคือสิ่งที่ไม่สามารถควบคุมได้ ธรรมชาติก่อให้เกิดความรุนแรง เป็นสถานที่ที่ไม่ปลอดภัยสำหรับมนุษย์และมีความลึกลับน่ากลัว มนุษย์จึงรู้สึกไม่ไว้วางใจธรรมชาติ และมองธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมเป็นอื่น จึงเกิดวาทกรรมมนุษย์กับแปลกแยกต่อธรรมชาติ และมนุษย์กับการควบคุมธรรมชาติ เช่น

ด้วยหน่อนาถชาติเชื้อผีเสื้อสมุทร	ดำไม่ผุดเลยทั้งวันก็กลั่นได้
ยิ่งถูกน้ำกำลังยิ่งเกรียงไกร	เที่ยวเลี้ยวไล่ซึ่ปลาในสาชล
ละลอกซัดพลัดเข้าไปปากฉลาม	ลอดออกตามซีกเหงือกเสือกสลน
เห็นฝูงเงือกเกลือกกลิ้งมากลางชล	คิดว่าคนมีหางเหมือนอย่างปลา
ครั้นถามไ้ไม่พูดก็เผลอจับ	ดูกลอกกลับกลางน้ำปล้ำมัจฉา
ครั้นจับได้ให้ระแวงแคลงวิญญา	เช่นนี้ปลาหรืออะไรจะใครรู้
ฉุดกระชากกลางทางขึ้นกลางหาด	แลประหลาดลักษณะมีตาหู
จะเอาไปให้พระบิดา	แล้วลากลู่เข้าไปในถ้ำด้วยกำลัง

(พระอภัยมณี ตอนพระอภัยมณีเห็นนางผีเสื้อสมุทร, วรรณคดีวิจักษ์ ม.3)

กวีอธิบายถึงคุณสมบัติพิเศษของตัวละครที่ชื่อว่าสินสมุทร ที่มีพลังกำลังมากมายมหาศาล เนื่องจากเป็นลูกของนางผีเสื้อสมุทร แต่บทบาทของตัวละครอย่างนี้แสดงให้เห็นถึงการใช้อำนาจต่อธรรมชาติหรือมีความรู้สึกว่าตนเหนือกว่าธรรมชาติ ด้วยการใช้กลวิธีการนำเสนอภาพพจน์แบบอติพจน์ เช่น เมื่อใดสินสมุทรลงเล่นน้ำยิ่งทำให้มีพลังกำลังเพิ่มมากขึ้น จนสามารถทำร้ายสัตว์น้ำได้ อาทิ ฉลาม เหงือก ตกเป็นของเล่นสินสมุทร เช่น “ละลอกซัดพลัดเข้าไปปากฉลาม ลอดออกตามซีกเหงือกเสือกสลน” นอกจากนี้ตัวละครอย่างสินสมุทยังทำร้ายธรรมชาติ เช่น “ฉุดกระชากกลางทางขึ้นกลางหาด” บ่งบอกถึงการยกตนข่มผู้อื่น

จากตัวอย่างที่กล่าวมาข้างต้น เป็นเพียงส่วนหนึ่งที่กล่าวถึงวาทกรรมสีเขียวในหนังสือเรียนวรรณคดีวิจักข์ ที่รัฐพยายามแฝงไว้ให้ผู้เรียนได้ศึกษา เพราะเชื่อว่าเนื้อหาที่กล่าวถึงความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมนั้น จะช่วยให้ผู้เรียนได้ตระหนักและสำนึกถึงสิ่งแวดล้อมตามจุดมุ่งหมายที่ตั้งไว้

ในปัจจุบันเริ่มให้ความสำคัญด้วยการเป็นมิตรต่อสิ่งแวดล้อมเพิ่มมากขึ้น เนื่องจากการพัฒนาสังคมและเศรษฐกิจในระยะที่ผ่านมามนุษย์ได้ใช้ทรัพยากรธรรมชาติจนเกิดภาวะเสื่อมโทรมและส่งผลกระทบต่อสิ่งแวดล้อมอย่างมาก ปรากฏการณ์ทางธรรมชาติต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นอย่างรวดเร็วรุนแรงในปัจจุบัน เช่น สถานการณ์โรคระบาดเชื้อโคโรนาไวรัส โควิด-19 มนุษย์จึงตระหนักว่าธรรมชาตินั้นมีอิทธิพลอย่างยิ่งต่อการดำรงอยู่ของมนุษย์ โดยทัศนะของ (สุนทร ค่ายอด, 2560) กล่าวว่า สังคมไทยได้ตระหนักถึงความสำคัญของ “ธรรมชาติ” หรือเรามากจะใช้ “สีเขียว” แทน “ความเป็นธรรมชาติ” ที่หมายถึง “บริสุทธิ์ ปลอดภัย และเป็นมิตรกับมนุษย์” ชุดความคิดนี้ครอบคลุมสังคมไทยทุกภาคส่วน ชุดความคิดดังกล่าวคือการเปลี่ยนแปลงในระดับอุดมการณ์ ซึ่งอุดมการณ์นี้เรียกว่า “อุดมการณ์สิ่งแวดล้อม” หน่วยงานภาครัฐและเอกชนอุตสาหกรรมต่าง ๆ รวมถึงภาคการเกษตร จึงให้ความสำคัญกับระบบนิเวศของสังคมมากขึ้น ยกตัวอย่างคำนิยามแนวคิดที่เรียกว่า “สีเขียว” เช่น สำนักงานสีเขียว (Green Office) อุตสาหกรรมสีเขียว (Green Industry, GI) เกษตรสีเขียว (Green Agriculture) วรรณคดีสีเขียว (Green literature) เป็นต้น

อรรถจักร์ สัตยานุรักษ์ (2541) ได้กล่าวว่า นักวิชาการไทยได้หันมาให้ความสนใจศึกษานิเวศวิทยาด้านกายภาพมากยิ่งขึ้น จากตัวอย่างจริงในสังคมไทยอย่างลึกซึ้งมากขึ้น โดยเริ่มจาก พ.ศ. 2518 เกิดการขยายตัวของการศึกษาสิ่งแวดล้อมในระดับอุดมศึกษาทั้งในมหาวิทยาลัยและสถาบันราชภัฏต่าง ๆ มีกระบวนวิชาและตำราที่เกี่ยวข้องกับสิ่งแวดล้อมเผยแพร่ จนทำให้ความหมายของสิ่งแวดล้อมด้านกายภาพขยายขอบเขตออกไปกว้างขวางกว่าเดิม โดยเข้าไปอยู่ในสาขาวิชาต่าง ๆ เช่น การการศึกษาเวดงวรรณกรรมไทย ซึ่ง ธัญญา สังขพันธานนท์ (2556) ได้แสดงความคิดเห็นถึงการเปลี่ยนแปลงแนวคิดเกี่ยวกับธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมในงานวรรณกรรม ไว้ในหนังสือ “วรรณคดีสีเขียว กระบวนทัศน์และวาทกรรมธรรมชาติในวรรณคดีไทย” ไว้ว่า การขยายขอบเขตการศึกษาบทบาทของธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมในงานวรรณกรรม ได้รับแรงกระตุ้นมาจากปัจจัยสำคัญ 2 ประการ คือ ประการแรก การเกิดวิกฤตสิ่งแวดล้อมที่เป็นปัญหาส่งผลกระทบต่อความเป็นอยู่ของมนุษย์ ประการที่สอง การปรับเปลี่ยนกระบวนทัศน์เกี่ยวกับธรรมชาติ คือการมองโลกหรือธรรมชาติในฐานะเครื่องจักรกลชนิดหนึ่งที่ไม่มีชีวิต และเป็นสิ่งที่มนุษย์สามารถเข้าไปจัดการควบคุมเพื่อนำมาไว้ใช้ความต้องการของมนุษย์มาสู่กระบวนทัศน์แบบองค์รวม (Holistic) ที่เชื่อว่าทุก ๆ สรรพสิ่งในโลกทั้งรูปธรรมและนามธรรม ล้วนดำรงอยู่ร่วมกันอย่างหลากหลายและมีความเชื่อมโยงผสมผสานกลมกลืนเป็นส่วนหนึ่งของกันและกันอย่างแยกไม่ได้ออก โลกจึงไม่ได้เป็นเพียงวัตถุที่รับรู้ได้โดยมนุษย์เท่านั้น หากยังมีองค์ประกอบอื่น ๆ ที่ซับซ้อนอีกมากมายเกินการรับรู้ของมนุษย์ กระบวนทัศน์นี้จึงเชื่อว่า มนุษย์เป็นส่วนหนึ่งของธรรมชาติ มีชีวิตอยู่ใต้กฎเกณฑ์ของธรรมชาติและมีสถานะแบบเดียวกับธรรมชาติ

หนังสือเรียนรายวิชาพื้นฐาน วิชาภาษาไทย วรณคดีวิจักษ์ กลุ่มสาระการเรียนรู้ภาษาไทย หลักสูตรแกนกลางการศึกษาขั้นพื้นฐาน พุทธศักราช 2551 จึงเป็นส่วนสำคัญที่จะช่วยขับเคลื่อนและสร้างให้ผู้เรียนเข้าใจความเป็นจริงระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม สามารถนำไปประยุกต์ใช้กับการดำเนินชีวิตในสังคมได้ โดยใช้ “ทฤษฎีการวิจารณ์เชิงนิเวศ (ecocriticism)” เป็นแนวทางในการศึกษา

Ecocriticism เป็นทฤษฎีที่มุ่งพิจารณาบทบาทของธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมที่สอดแทรกอยู่ในจินตนาการทางวัฒนธรรมจากอดีตเป็นต้นมา โดยตรวจสอบมโนทัศน์เกี่ยวกับการมองธรรมชาติ ความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติ ให้ความสำคัญกับบทบาทของธรรมชาติในวรรณกรรม โดยศึกษาวิธีการนำเสนอธรรมชาติในวรรณกรรมรวมทั้งสุนทรียศาสตร์ การใช้ภาษาความเปรียบที่เกี่ยวกับธรรมชาติ เป็นการเชื่อมโยงความสัมพันธ์ระหว่างวิทยาศาสตร์กับวรรณคดีวิจารณ์ หรือการวิจารณ์ทางวัฒนธรรมเข้าด้วยกัน (Heise, 1994 อ้างถึงใน มานิตย์ โศกค้อ, 2557)

Ecocriticism ในด้านการวิจารณ์วรรณกรรมของไทย ถือเป็นแนวคิดและทฤษฎีที่ได้รับความสนใจอย่างกว้างขวางมากขึ้น นักวิชาการนักวิจารณ์วรรณกรรมหลายท่านต่างนิยามศัพท์เพื่อเรียกให้เข้ากับภาษาไทยและการศึกษาของตน อย่างเช่น ดารินทร์ ประดิษฐ์ทัศนีย์ (2560) เรียก การวิจารณ์วรรณกรรมเชิงนิเวศ ตรีศิลป์ บุญขจร (2559) เรียก วรรณกรรมวิจารณ์แนวนิเวศสำนึก และ ธิญญา สังขพันธานนท์ (2553) เรียก วรรณกรรมวิจารณ์เชิงนิเวศ

ทฤษฎีวรรณกรรมวิจารณ์เชิงนิเวศ (Ecocriticism) เป็นแนวคิดและทฤษฎีที่ให้ความสนใจศึกษาธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมในวรรณกรรมโดยใช้ฐานความรู้ด้านนิเวศวิทยา (Ecology) และแนวคิดสิ่งแวดล้อมนิยม (Environmentalism) มาเป็นพื้นฐานในการศึกษา เนื่องจากการวิจารณ์เชิงนิเวศ เป็นมโนทัศน์และแนวคิดใหม่ในการศึกษาวรรณกรรมที่กล่าวได้ว่ามีรากฐานมาจากแนวคิดแบบหลังโครงสร้างนิยม โดยนัยนี้ จึงอาจกล่าวได้ว่าวรรณกรรมวิจารณ์เชิงนิเวศ คือวาทกรรมชนิดหนึ่ง ที่พยายามให้ความหมายและสร้างความรู้ใหม่ในการศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมที่ปรากฏในวรรณคดี โดยกำหนดแนวคิดและความหมายในการศึกษาวรรณคดีทั้งในด้าน กฎเกณฑ์ วิธีการวิเคราะห์ วิจารณ์ ในฐานะที่เป็น “พื้นที่ใหม่” (Heterotopia) ของทฤษฎีวรรณคดีวิจารณ์ ที่แสดงให้เห็นการต่อสู้ช่วงชิงทางอำนาจเกี่ยวกับธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม (ธิญญา สังขพันธานนท์, 2556) เช่นบทวิเคราะห์ต่อไปนี้

๑ วานรสำแดงเดชฯ หักถอนพฤษภา

ถือต่างอาวุธยุทธยง

๑ ไม่ให้เลี้ยงยางกลางดง แผลกลุ่มล้มลง
ละเียดด้วยฤทธิโยธี

๑ อากาศบดบังสุริยศรี เทวัญจันทร์

ทุกชั้นอำนวยอวยชัย

(บทพากเอราวัง, วรณคดีวิจักษ์ ม.3)

ในบทประพันธ์ข้างต้น จะเห็นว่ากวีให้ตัวละครทหารลิงสัมแดงอิทธิฤทธิ์ใช้อำนาจทำลายธรรมชาติหักถอนต้นไม้มาถือเป็นอาวุธ ต้นไม้โค่นล้มกระจายด้วยอำนาจของกองทัพทหารลิง แสงอาทิตย์ลดความร้อนแรง เหล่าเทพยดาทุกชั้นอวยชัย แสดงให้เห็นว่าตัวละครกำลังใช้อำนาจควบคุมธรรมชาติให้อยู่ภายใต้ฤทธิ์เดชของตน เหล่าบรรดาเทวดาก็ชื่นชม สะท้อนให้เห็นถึงแนวคิดของมนุษย์ที่ใช้อำนาจควบคุมธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมในวรรณคดีวิจักษ์ ทั้งนี้ผู้เรียนสามารถนำข้อคิดที่ได้มาประยุกต์ใช้ในชีวิตประจำวันได้ และผู้เรียนจำเป็นต้องเข้าใจอำนาจกับการควบคุมธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมอย่างแจ่มแจ้ง ด้วยการอธิบายเพิ่มเติมจากครูผู้สอนและหาข้อมูลประกอบต่อไป

จะเห็นว่าตัวบทวรรณคดีที่กำหนดไว้ในหนังสือเรียนวรรณคดีวิจักษ์ ที่ผู้วิจัยจะนำมาศึกษานั้นมีความสัมพันธ์กับธรรมชาติอยู่พอสมควร ทั้งในเรื่องความสมบูรณ์ทางธรรมชาติ อำนาจต่อรองของมนุษย์กับธรรมชาติ ความสุขทุกข์ที่ธรรมชาติคอยสนับสนุนให้มนุษย์เกิดความรู้สึกคล้อยตามได้ สิ่งเหล่านี้ถือได้ว่าเป็นเสน่ห์ที่จะศึกษาอย่างยิ่งถึงความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมในหนังสือเรียนวรรณคดีวิจักษ์

จากการสำรวจเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง พบว่ายังไม่ปรากฏงานวิจัยที่ใช้ทฤษฎีวรรณกรรมวิจารณ์เชิงนิเวศในหลักสูตรการศึกษาและหนังสือเรียนวิชาภาษาไทย แต่ปรากฏการศึกษาในลักษณะของวรรณกรรมไทยในรูปแบบทั่ว ๆ ไป ดังนั้นผู้วิจัยจึงสนใจที่จะศึกษา “วาทกรรมสีเขียวในหนังสือเรียนวรรณคดีวิจักษ์ ชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 1-6” โดยใช้ทฤษฎีวรรณกรรมวิจารณ์เชิงนิเวศเป็นแนวคิดที่โน้มน้าวความสนใจผู้เรียน และเป็นจุดเริ่มต้นในการกระตุ้นให้ผู้เรียนตลอดจนผู้ที่เกี่ยวข้องได้ตระหนักถึงความสำคัญของธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม โดยการเชื่อมโยงความสัมพันธ์ผ่านภาษาและวรรณกรรมไทยในหนังสือเรียนวรรณคดีวิจักษ์ ซึ่งสามารถนำมาประยุกต์ใช้กับการศึกษาที่เกี่ยวข้อง ตลอดจนการดำเนินชีวิตเพื่อการอยู่ร่วมกันของมนุษย์ที่มีความสัมพันธ์กับธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมอย่างมีความสุขต่อไป

ความมุ่งหมาย

1. เพื่อศึกษาวาทกรรมสีเขียวในหนังสือเรียนวรรณคดีวิจักษ์ ระดับชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 1-6
2. เพื่อศึกษากลวิธีการนำเสนอวาทกรรมสีเขียวในหนังสือเรียนวรรณคดีวิจักษ์ ระดับชั้นมัธยมศึกษา ปีที่ 1-6

ขอบเขตของการวิจัย

ในการวิจัยครั้งนี้ผู้วิจัยได้กำหนดขอบเขตที่จะศึกษาค้นคว้าและการวิจัยคือ ผู้วิจัยได้ใช้เนื้อหาของวรรณคดีและวรรณกรรมที่ปรากฏในหนังสือเรียน รายวิชาพื้นฐาน ภาษาไทย วรรณคดีวิจักษ์ ระดับชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 1-6 กลุ่มสาระการเรียนรู้ภาษาไทย หลักสูตรแกนกลางการศึกษา

ขั้นพื้นฐาน พุทธศักราช 2551 จำนวน 6 เล่ม โดยเนื้อหาของแต่ละเรื่องจะต้องมีความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมที่ปรากฏหรือแฝงอยู่ในเนื้อเรื่อง เช่น วรรณคดีประเภทนิราศ ที่พรรณนาถึงการเดินทางและรำพึงถึงคนรัก วรรณคดีประเภทนิทานคำกลอน เรื่องเล่า ที่กล่าวถึงเหตุการณ์สำคัญ ๆ เป็นต้น จากการศึกษาค้นคว้าพบว่า มีวรรณคดีและวรรณกรรมที่สัมพันธ์และอยู่ในขอบเขตที่กำหนดไว้ จำนวนทั้งสิ้น 30 เรื่อง ดังนี้

วรรณคดีในระดับชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 1

- บทที่ 1 นิราศภูเขาทอง
- บทที่ 2 โคลงโลกนิติ
- บทที่ 4 กาพย์เรื่องพระไชยสุริยา
- บทที่ 5 ราชาริราษ
- บทที่ 6 กาพย์เห่ชมเครื่องคาวหวาน
- บทที่ 7 นิทานพื้นบ้าน

วรรณคดีในระดับชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 2

- บทที่ 2 บทเสภาสามัคคีเสวก ตอนวิศวกรรมาและสามัคคีเสวก
- บทที่ 4 บทละครเรื่องรามเกียรติ์ ตอนนารายณ์ปราบนนท
- บทที่ 5 กาพย์ห่อโคลงประพาสธารทองแดง
- บทที่ 6 โคลงสุภาษิต พระราชนิพนธ์พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
- บทที่ 7 กลอนดอกสร้อยรำพึงในป่าช้า

วรรณคดีในระดับชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 3

- บทที่ 2 นิทานคำกลอนเรื่องพระอภัยมณี ตอนพระอภัยมณีนางผีเสื้อสมุทร
- บทที่ 4 อิศรญาณภาษิต
- บทที่ 5 บทพากย์เอราวัณ

วรรณคดีในระดับชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 4

- บทที่ 1 นมัสการมาตาปิตุคุณ และนมัสการอาจารย์คุณ
- บทที่ 2 อีเหนา ตอนศึกกะหมิงกุหนิง
- บทที่ 3 นิทานเวตาล เรื่องที่ 10
- บทที่ 4 นิราศนรินทร์คำโคลง
- บทที่ 6 ทุกข์ของชาวนาในบทกวี
- บทที่ 8 มหาชาติหรือมหาเวสสันดร

วรรณคดีในระดับชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 5

- บทที่ 1 มหาเวสสันดรชาดก กัณฑ์มัทรี
- บทที่ 2 ลิลิตตะเลงพ่าย
- บทที่ 3 บทละครพูดคำฉันท์เรื่องมัทนะพาธา
- บทที่ 4 คัมภีร์ฉันทศาสตร์ แพทย์ศาสตร์สงเคราะห์

วรรณคดีในระดับชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 6

- บทที่ 1 เสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน ตอนขุนช้างถวายฎีกา

บทที่ 2 สามก๊ก ตอนกวนอุไปปราบราชการกับโจโฉ

บทที่ 3 กาพย์เห่เรือ

บทที่ 4 สามัคคีเภทคำฉันท์

บทที่ 5 ไตรภูมิพระร่วง ตอนมนุสสภูมิ

บทที่ 6 ขัตติยพันธกรณี

วิธีดำเนินการวิจัย

ในการศึกษาเรื่อง วาทกรรมสี่เขียวในหนังสือเรียนวรรณคดีวิจักษ์ ระดับชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 1-6 มีวิธีการและขั้นตอนในการดำเนินการศึกษาค้นคว้าดังต่อไปนี้

1. ขั้นรวบรวมข้อมูล

ผู้วิจัยสำรวจค้นคว้าวิทยานิพนธ์ งานวิจัยและเอกสารต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องกับแนวคิด วาทกรรม ทฤษฎีการวิจารณ์เชิงนิเวศ กลวิธีการนำเสนอ หลักสูตรแกนกลางการศึกษาขั้นพื้นฐาน พุทธศักราช 2551 รวมถึงหนังสือเรียนวรรณคดีวิจักษ์และอื่น ๆ ที่เกี่ยวข้อง สามารถสังเคราะห์และ จำแนกเนื้อหาที่เกี่ยวข้องในประเด็นดังต่อไปนี้

1.1 กรอบแนวคิดทฤษฎีของการวิจัย

1.1.1 แนวคิดทฤษฎีวาทกรรม (Discourse)

1.1.2 แนวคิดทฤษฎีวรรณกรรมวิจารณ์เชิงนิเวศ (Ecocriticism)

1.1.3 แนวคิดทฤษฎีกลวิธีการนำเสนอ (Techniques)

1.2 เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

1.2.1 เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับวรรณกรรมสี่เขียว

1.2.2 เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับหนังสือเรียนภาษาไทย

1.3 หนังสือเรียนวรรณคดีวิจักษ์

2. ขั้นวิเคราะห์ข้อมูล

ผู้วิจัยวิเคราะห์ข้อมูลจากวรรณคดีในหนังสือเรียนวรรณคดีวิจักษ์ ตามความมุ่งหมายของการวิจัย โดยใช้ระเบียบวิธีวิจัยเชิงคุณภาพ ด้วยทฤษฎีวาทกรรม ทฤษฎีวรรณกรรมวิจารณ์เชิงนิเวศ และแนวคิดกลวิธีการนำเสนอ โดยจำแนกออกเป็น 2 ส่วนดังนี้

ส่วนที่ 1 ศึกษาวาทกรรมสี่เขียวในหนังสือเรียนวรรณคดีวิจักษ์ ระดับชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 1-6 ทฤษฎีที่ใช้วิเคราะห์ข้อมูล ได้แก่ทฤษฎีวาทกรรม และทฤษฎีวรรณกรรมวิจารณ์เชิงนิเวศ

ส่วนที่ 2 ศึกษากลวิธีการนำเสนอวาทกรรมสี่เขียวในหนังสือเรียนวรรณคดีวิจักษ์ ระดับชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 1-6 ทฤษฎีที่ใช้วิเคราะห์ข้อมูล ได้แก่ แนวคิดองค์ประกอบของวรรณคดี และแนวคิดโวหารภาพพจน์

3. ชี้นำเสนอผลการวิจัย

ผู้วิจัยนำเสนอผลการวิจัยโดยการเรียบเรียงผลการวิจัย สรุป อภิปรายผล และข้อเสนอแนะ นำเสนอผลการวิจัยแบบพรรณนาวิเคราะห์ ประกอบด้วย

บทที่ 1 บทนำ

บทที่ 2 แนวคิด ทฤษฎี และงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

บทที่ 3 วาทกรรมสีเขียวในหนังสือเรียนวรรณคดีวิจักษ์ ระดับชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 1-6

บทที่ 4 กลวิธีการนำเสนอวาทกรรมสีเขียวในหนังสือเรียนวรรณคดีวิจักษ์ ระดับชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 1-6

บทที่ 5 สรุป อภิปรายผล และข้อเสนอแนะ
โดยรายละเอียดจะกล่าวถึงในบทถัดไป

4. ข้อตกลงเบื้องต้นในการอ้างอิงตัวบท

การอ้างอิงตัวบทของตัวอย่างวรรณคดีที่ยกมานั้น ผู้วิจัยมิได้ใช้รูปแบบตามหลักวิธีการอ้างอิงทั่วไป อันเนื่องจากตัวบทมีหลายเรื่องในหนังสือเรียนแต่ละระดับชั้น ดังนั้นผู้วิจัยจึงได้ออกแบบและกำหนดการอ้างอิงขึ้นดังนี้

4.1 อ้างอิงชื่อเรื่องของตัวบทวรรณคดี

4.2 อ้างอิงชื่อหนังสือเรียนวรรณคดีวิจักษ์

4.3 อ้างอิงระดับชั้นที่ศึกษา

4.5 อ้างอิงหน้าที่ตัวบทปรากฏ

ดังตัวอย่าง (กาพย์พระไชยสุริยา, วรรณคดีวิจักษ์ ม.1: 88)

ทฤษฎีและกรอบแนวคิดในการวิจัย

ในการวิจัยครั้งนี้ผู้วิจัยใช้ แนวคิด ทฤษฎี ที่เกี่ยวข้องกับการศึกษาวาทกรรมสีเขียวในหนังสือเรียนวรรณคดีวิจักษ์ ระดับชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 1-6 จำแนกได้ 3 แนวคิดทฤษฎี ดังนี้

1. ทฤษฎีวาทกรรม (Discourse) ของ มิเชล ฟูโกต์ นักคิดชาวฝรั่งเศส โดยใช้เป็นฐานคิดในการวิเคราะห์ตีความ ประยุกต์เข้ากับนักคิดกลุ่มหลังสมัยใหม่ที่ให้ความสำคัญกับการศึกษาโครงสร้างของภาษาในวาทกรรมเพื่อทำความเข้าใจสังคม หรืออุดมการณ์ที่แฝงอยู่เบื้องหลังถ้อยคำ โดยเฉพาะวาทกรรมว่าด้วยเรื่องธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม นำมาประยุกต์ใช้เพื่อวิเคราะห์ลักษณะของวาทกรรม การนำเสนอวาทกรรมและสื่อความหมายในวาทกรรมธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมในหนังสือเรียนวรรณคดีวิจักษ์

2. ทฤษฎีวรรณกรรมวิจารณ์เชิงนิเวศ (Ecocriticism) ของ ธัญญา สังขพันธานนท์ (2553) เป็นแนวคิดและทฤษฎีที่ให้ความสนใจศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมในหนังสือเรียนวรรณคดีวิจักษ์ ผู้วิจัยใช้เป็นฐานความรู้ในการศึกษา เนื่องจากวรรณกรรมวิจารณ์เชิงนิเวศเป็นมโนทัศน์และแนวคิดใหม่ในการศึกษาวรรณกรรม ที่กล่าวได้ว่ามีรากฐานมาจากแนวคิดแบบหลังโครงสร้างนิยม โดยนัยนี้ จึงอาจกล่าวได้ว่าวรรณกรรมวิจารณ์เชิงนิเวศ คือวาทกรรมชนิดหนึ่งที่

พยายามให้ความหมายและสร้างความรู้ใหม่ในการศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ที่ปรากฏในหนังสือเรียนวรรณคดีวิจักษ์

3. แนวคิดกลวิธีการนำเสนอ (Techniques) คือ วิธีการที่กวีใช้สื่อความคิดผ่านวรรณคดี วรรณกรรมหรือหนังสือเรียนไปยังผู้เรียน เพื่อให้วรรณคดีวรรณกรรมนั้นมีคุณค่าน่าสนใจและสามารถดึงดูดใจผู้เรียนได้ นอกจากนี้ยังทำให้เห็นลักษณะเฉพาะในการสร้างสรรค์วรรณกรรมของกวี โดยมีองค์ประกอบดังนี้

3.1 แนวคิดองค์ประกอบของวรรณคดี หลักเกณฑ์ที่ใช้ในการศึกษากลวิธีการนำเสนออาทกรรมสี่เหลี่ยมในหนังสือเรียนวรรณคดีวิจักษ์ มีองค์ประกอบ 4 ประเภท ได้แก่

- 1) แก่นเรื่อง
- 2) ตัวละคร
- 3) เวลาและสถานที่
- 4) ทรศนะ

3.2 แนวคิดโวหารภาพพจน์ เป็นการศึกษาศิลปะในการใช้ภาษาอย่างหนึ่ง มีจุดมุ่งหมายเพื่อสร้างความเข้าใจความรู้สึกในการเขียนวรรณคดี การศึกษารั้ครั้งนี้ผู้วิจัยมุ่งเน้นที่จะศึกษาโวหารภาพพจน์ เนื่องจากวรรณคดีที่ปรากฏอยู่ในหนังสือเรียนภาษาไทย การวิเคราะห์โวหารภาพพจน์จะช่วยให้ผู้เรียนเข้าใจและเข้าถึงรสวรรณคดี และเกิดจินตภาพที่ปรากฏในหนังสือเรียนวรรณคดีวิจักษ์ได้อย่างชัดเจนยิ่งขึ้น โวหารภาพพจน์ที่สอดคล้องกับการศึกษารั้ครั้งนี้ จำแนกเป็น 10 ประเภท ได้แก่

- 1) อุปมา (Simile)
- 2) อุปลักษณ์ (Metaphor)
- 3) นามนัย (Metonymy)
- 4) บุคลาธิษฐาน (Personification)
- 5) สัญลักษณ์ (Symbol)
- 6) อติพจน์ (Hyperbole)
- 7) สัทพจน์ (onomatopoeia)
- 8) ปฏิพจน์ (Rhetorical question)
- 9) สมมติภาวะ (Apostrophe)
- 10) ความเปรียบประชด (Irony)

จากกรอบแนวคิดที่ได้นำเสนอมาในข้างต้นนั้น ผู้วิจัยจะนำกรอบแนวคิดเกี่ยวกับวาทกรรม วรรณกรรมวิจารณ์เชิงนิเวศ และกลวิธีการนำเสนอ มาศึกษาวาทกรรมสี่เหลี่ยมในหนังสือเรียนวรรณคดีวิจักษ์ ระดับชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 1-6 โดยจะนำเสนอในบทที่ 3 และบทที่ 4 ต่อไป

นิยามศัพท์เฉพาะ

วาทกรรมสีเขียว หมายถึง กระบวนการในการสร้างหรือผลิตความหมาย ที่มีชุดความคิด ความเชื่อและกฎเกณฑ์ชุดใดชุดหนึ่งเกี่ยวข้องกับความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ที่ได้รับการนำเสนอในหนังสือเรียนวรรณคดีวิจักษ์ เช่น ธรรมชาติ ป่าเขา ทะเล พืชพรรณ ดอกไม้ ฯลฯ ถือเป็นแนวคิดหลังสมัยใหม่ในการสร้างความหมาย ให้กับการศึกษาวรรณคดีในแนวลึก เกี่ยวกับธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมในหนังสือเรียน

กลวิธีการนำเสนอ หมายถึง องค์ประกอบของวรรณคดีและโวหารภาพพจน์ที่กวีเลือกนำมาใช้สร้างสรรค์วรรณคดีที่ปรากฏในหนังสือเรียนวรรณคดีวิจักษ์ เพื่อให้บรรลุผลตามที่กวีมุ่งหวัง เป็นวิธีการหนึ่งที่สื่อให้เห็นถึง ทศนคติ ความคิด จินตนาการ สภาพแวดล้อม สังคม จนทำให้เกิดอารมณ์ความรู้สึกผ่านหลักสูตรการศึกษาไปยังผู้เรียน

วรรณคดีวิจักษ์ หมายถึง หนังสือเรียนกลุ่มสาระการเรียนรู้ภาษาไทย ชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 1-6 หลักสูตรแกนกลางการศึกษาขั้นพื้นฐาน พุทธศักราช 2551 ประกอบด้วยวรรณคดีและวรรณกรรมจำนวน 30 เรื่อง ใช้เป็นขอบเขตในการศึกษาวาทกรรมสีเขียว ซึ่งจะแสดงให้เห็นความสัมพันธ์ของภาษาและวรรณกรรมไทยกับธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม รวมถึงความคิด วิถีชีวิต วัฒนธรรมของคนในสังคม

ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ

1. ทำให้ทราบถึงวาทกรรมสีเขียวที่รัฐแทรกไว้ในหนังสือเรียนวรรณคดีวิจักษ์ ระดับชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 1-6
2. ทำให้ทราบถึงกลวิธีการนำเสนอเกี่ยวกับวาทกรรมสีเขียว ในหนังสือเรียนวรรณคดีวิจักษ์ ระดับชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 1-6
3. เป็นแนวทางในการศึกษาที่เกี่ยวข้องกับกับธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม การประยุกต์ใช้ทฤษฎีการวิจารณ์วรรณกรรมเชิงนิเวศในการศึกษาการสอนภาษาและวรรณกรรมไทย ตลอดจนรายวิชาอื่น ๆ ซึ่งจะทำให้ผู้เรียนเกิดแรงบันดาลใจอนุรักษ์สร้างสรรค์ระบบนิเวศต่อไป

พจนัน ปณฺ ศึกโต ชีเว

บทที่ 2

แนวคิด ทฤษฎี และงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

การศึกษา “วาทกรรมสีเขียวในหนังสือเรียนวรรณคดีวิจิตรระดับชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 1-6” ผู้วิจัยได้ศึกษาค้นคว้าเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง ซึ่งมีองค์ประกอบสำคัญ 3 ส่วน ดังนี้ ส่วนแรก คือ กรอบทฤษฎี ได้แก่ ทฤษฎีวาทกรรม, ทฤษฎีการวิจารณ์วรรณกรรมเชิงนิเวศ และแนวคิดกลวิธีการนำเสนอ ส่วนที่สองคือ เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง ส่วนที่สาม คือ ตัวบท (Text) ได้แก่ หนังสือเรียนวรรณคดีวิจิตร ซึ่งกระบวนทัศน์ต่าง ๆ เหล่านี้ จะช่วยให้การศึกษาในครั้งนี้สำเร็จผล โดยผู้วิจัยได้เรียบเรียงลำดับข้อมูลที่สำคัญดังต่อไปนี้

1. แนวคิดทฤษฎีของการวิจัย
 - 1.1 แนวคิดทฤษฎีวาทกรรม (Discourse)
 - 1.2 แนวคิดทฤษฎีวรรณกรรมวิจารณ์เชิงนิเวศ (Ecocriticism)
 - 1.3 แนวคิดทฤษฎีกลวิธีการนำเสนอ (Techniques)
2. เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง
 - 2.1 เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับวรรณกรรมสีเขียว
 - 2.2 เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับหนังสือเรียนภาษาไทย
3. หนังสือเรียนวรรณคดีวิจิตร
4. ธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมในหนังสือเรียนวรรณคดีวิจิตร

แนวคิดทฤษฎีของการวิจัย

ในการวิจัยครั้งนี้ เพื่อให้การศึกษابرลุถึงวัตถุประสงค์ที่กำหนดไว้ ผู้วิจัยได้กำหนดทฤษฎีสำคัญที่ใช้เป็นแนวทางในการศึกษาประกอบด้วย 3 ทฤษฎี ดังนี้ 1) แนวคิดทฤษฎีวาทกรรม (Discourse) 2) แนวคิดทฤษฎีวรรณกรรมวิจารณ์เชิงนิเวศ (Ecocriticism) 3) แนวคิดกลวิธีการนำเสนอ (Techniques) ในส่วนของกลวิธีการนำเสนอจำแนกย่อยได้ 2 ส่วน คือ ส่วนที่หนึ่งแนวคิดองค์ประกอบของวรรณคดี ส่วนที่สองแนวคิดโวหารภาพพจน์ อธิบายและสรุปไว้ดังนี้

1. แนวคิดทฤษฎีวาทกรรม (Discourse)

การศึกษาวาทกรรมสีเขียวในหนังสือเรียนวรรณคดีวิจิตร ระดับชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 1-6 เป็นการใช้อนุมัติเกี่ยวกับวาทกรรมมาศึกษาแนวคิดด้านธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมในวรรณคดีไทย ที่ปรากฏในหนังสือเรียนวรรณคดีวิจิตร วาทกรรมถือเป็นสิ่งที่ทำให้เกิดความกระจำลงในข้อสงสัย เพราะจะใช่วาทกรรมร่วมกับวิธีการวิจารณ์วรรณกรรมอย่างหนึ่งเป็นแนวทางในการศึกษาครั้งนี้

1.1 ความหมายของวาทกรรม (Discourse)

แนวคิดเกี่ยวกับวาทกรรม (Discourse) นักวิชาการร่วมสมัยให้ความสนใจกับแนวคิดนี้เป็นอย่างมาก เพราะนักวิชาการเชื่อว่า วาทกรรม เป็นชุดความคิดที่สามารถนำมาศึกษาวิเคราะห์ปรากฏการณ์ต่าง ๆ ทางสังคมวัฒนธรรมได้ ตลอดจนการวิเคราะห์วรรณคดีไทยได้อย่างหลากหลาย เป็นการเปิดพื้นที่ใหม่ในการตีความประเด็นต่าง ๆ ในมุมมองที่แปลกใหม่มากขึ้น โดยแนวคิดนี้มีนักวิชาการหลายท่านได้กล่าวถึงและอธิบายความหมายและความสำคัญไว้ดังนี้

James Gee (2005 อ้างถึงใน กฤษฎาวรรณ หงส์ลัดดารมภ์ และจันทิมา เอี่ยมมานนท์, 2549) กล่าวว่า วาทกรรมมีมิติทางความหมาย 2 มิติ คือ มิติทางภาษาและมิติทางสังคม และได้เสนอให้ใช้ตัวสะกดที่ต่างกันเพื่อให้เห็นมิติที่ต้องการต่างกัน ดังนี้

มิติที่ 1 หากต้องการเน้นในด้านภาษา ควรใช้ discourse ซึ่งหมายถึง หน่วยของภาษาที่สูงกว่าระดับประโยค เป็นหน่วยที่มีความสมบูรณ์ทางความหมายและมีสัมพันธภาพ ศัพท์ภาษาไทยตรงกับคำว่า ปริจเฉท วจนะ สัมพันธสาร

มิติที่ 2 หากต้องการมิติทางสังคมและวิถีปฏิบัติที่สัมพันธ์กับภาษาและการใช้ ควรใช้ Discourse หรือ วาทกรรม หมายถึง ระบบกระบวนการในการสร้าง/ผลิต (constitute) เอกลักษณ์ (identity) และความหมาย (significance) ให้กับสรรพสิ่งต่าง ๆ ในสังคม

“วาทกรรม” ในภาษาอังกฤษที่ตรงกับคำว่า Discourse ในทางภาษาไทยให้ความหมายนี้ว่า คือ “ปริจเฉท” แต่ปริจเฉทนั้น มีความหมายตามแนวโครงสร้างนิยมจะหมายถึง “หน่วยภาษาระดับที่สูงกว่าประโยค” ส่วนความหมายตามแนวทางที่นิยมจะหมายถึง “ภาษาในบริบทการใช้” แม้ว่านักภาษาศาสตร์หลายท่านจะให้ความหมายที่แตกต่างกันออกไป ปริจเฉท หรือ วาทกรรม ในมุมมองของนักวิชาการก็นิยามความหมายในแนวทางทฤษฎีหลังสมัยใหม่ไว้คล้ายคลึงกัน (ธนวัตร มัททวิวงศ์, 2559)

กฤษฎาวรรณ หงส์ลัดดารมภ์ และจันทิมา เอี่ยมมานนท์ (2549) กล่าวว่า วาทกรรมในความหมายเดิมถูกใช้ในความหมายเดียวกับตัวบท (text) ซึ่งหมายถึงข้อความซึ่งประกอบไปด้วยประโยคต่าง ๆ และประโยคเหล่านั้นมีการเชื่อมโยง การวิเคราะห์วาทกรรมตามความหมายนี้ เป็นวิธีการศึกษาภาษาที่สัมพันธ์กับการใช้ภาษาในสังคม เนื่องจากผู้ใช้ภาษาไม่ได้พูดเพียงประโยคหนึ่งเมื่อพวกเขาสนทนากันหรือเล่าเรื่อง แต่ภาษาที่พวกเขาใช้สะท้อนธรรมเนียมปฏิบัติ บรรทัดฐาน ค่านิยมและความเชื่อของคนในสังคม การวิเคราะห์วาทกรรมในลักษณะนี้นักภาษาศาสตร์ไทยเรียกว่า “ปริจเฉทวิเคราะห์” หรือ วจนวิเคราะห์ ส่วนใหญ่เป็นการศึกษากฎเกณฑ์ที่ถ่ายทอดตัวภาษา เพื่อทำความเข้าใจแบบแผนของภาษาที่แตกต่างกันในวัฒนธรรมต่าง ๆ ซึ่งเรียกกันว่า การวิเคราะห์วาทกรรมเชิงพรรณนา (descriptive discourse study) ไม่ใช่การวิเคราะห์วาทกรรมเชิงวิพากษ์ (critical discourse study)

ไชยรัตน์ เจริญสินโอฬาร (2549) กล่าวว่า วาทกรรมเป็นระบบที่ทำให้การพูด การเขียน ในสังคมหนึ่ง ๆ เป็นไปได้ กระบวนการที่ทำหน้าที่ในการสร้างอัตลักษณ์ (Identity) และความหมาย (Significance) ให้กับสรรพสิ่งต่าง ๆ รอบตัวเรา ไม่ว่าจะเป็น ความรู้ ความจริง อำนาจ หรือตัวตนของเราเอง (Valorize) ดังนั้น เพื่อที่จะเข้าใจวาทกรรมซึ่งถูกถ่ายทอดผ่านทางภาษา จึงจำเป็นต้องทำความเข้าใจสภาพแวดล้อมต่าง ๆ เพื่อวิเคราะห์วาทกรรมร่วมด้วย ส่วนมิติทางภาษา

(Linguistic oriented) ซึ่งคำว่า discourse (little d) มีคำเรียกหลายคำ เช่น “ปริเฉท” “วจนะ” “ข้อความต่อเนื่อง” และ “สัมพันธ์สาร” เป็นการศึกษาหน่วยทางภาษาตั้งแต่ระดับคำไปจนถึงเหนือประโยค หรือเรียกว่าการวิเคราะห์ตัวบท (Text analysis) การวิเคราะห์ในแนวทางนี้ทำให้สามารถอธิบายปรากฏการณ์ทางภาษาได้อย่างหลากหลายและชัดเจนขึ้น เช่น การเชื่อมโยงของรูปภาษาและความหมาย การอธิบายการใช้ภาษาที่เกิดจากความสัมพันธ์และปรากฏการณ์ทางสังคม เช่น อำนาจอุดมการณ์ เป็นต้น การวิเคราะห์วาทกรรมเป็นเรื่องของระบบ ระเบียบ กฎเกณฑ์ เงื่อนไข และความ เป็นไปได้ของการดำรงอยู่ของสรรพสิ่ง โดยมีการศึกษาที่แตกต่างกันออกไปตามแต่มุมมองของผู้ศึกษา ปัจจัยทางสังคม วัฒนธรรม และบริบทของเหตุการณ์ที่เกิดขึ้น

คำว่าวาทกรรมมีความหมายเปลี่ยนไปจากเดิมค่อนข้างมาก โดยเฉพาะใน ความหมายของนักคิดหลังสมัยใหม่ การกำหนดความหมายของวาทกรรมที่มีมิติกว้างกว่าการกำหนด ของนักภาษาศาสตร์ นั่นคือได้รวมเอาความหมายทางสังคมเข้าไปด้วย หรืออาจกล่าวได้ว่าเป็น ความหมายในมิติทางสังคมและวิถีปฏิบัติ ซึ่งมีแนวคิดสำคัญว่า ภาษามีความเป็นพลักษณ์ที่อยู่ใน กระแสปฏิสัมพันธ์ของบุคคลในสังคม ที่เคลื่อนไหวอยู่ตลอดเวลาเหมือนมีการโต้ตอบกันอยู่ภายใน (Dialogism) ถ้อยคำ ความคิด และความหมาย สามารถปรับเปลี่ยนได้เมื่อไปอยู่ในปฏิสัมพันธ์ต่าง ๆ ภาษาที่เราใช้อยู่ในสังคมไม่ใช่ภาษาของเราเพียงคนเดียว แต่ได้รวมเอาภาษาของคนอื่น ๆ ที่มีอยู่ก่อน หน้าหน้ามาด้วยแล้ว เราจึงอยู่ในโลกภาษาของคนต่าง ๆ และอยู่ในโลกภาษาทางสังคม วาทกรรมใน ความคิดนี้จึงหมายรวมทั้ง ถ้อยคำ ความคิด ผู้ใช้ภาษาและปฏิสัมพันธ์ทางสังคมเข้าไว้ด้วยกัน ผู้ใช้ ภาษาวาทกรรมและสังคมจึงไม่สามารถแยกออกจากกันได้ (กฤษดาวรรณ หงส์ลดารมภ์ และจันทิมา เอี่ยมมานนท์, 2549)

จุดประสงค์ของการวิเคราะห์วาทกรรมก็เพื่อทำความเข้าใจอุดมการณ์ที่แอบแฝง อยู่หลังการใช้ถ้อยคำ โดยเชื่อว่าถ้อยคำไม่ใช่เพียงรูปภาษาที่เรียงต่อกัน แต่ถ้อยคำแฝงด้วยเจตนา ความคิดและความเชื่อของผู้กล่าวถ้อยคำนั้น ๆ นอกจากนี้ถ้อยคำยังสะท้อนความเชื่อของกลุ่มสังคม เนื่องจากผู้ใช้ภาษาไม่ได้ใช้ภาษาเพียงคนเดียวในโลก แต่ภาษาที่เขาใช้เป็นผลผลิตของการปฏิสัมพันธ์ กับกลุ่มสังคมที่เขาเป็นสมาชิก ถ้อยคำจึงมีลักษณะทั้งที่เป็นของบุคคลและกลุ่มสังคม โดยแนวคิดนี้ อาจกล่าวได้ว่า การวิเคราะห์วาทกรรมในงานเขียน จึงเป็นการศึกษาถึงการใช้อย่างไรหรือภาษาของกวี ที่มี ความคิดหรืออุดมการณ์ของกวีและอาจหมายรวมถึงของคนในสังคมที่กวีเป็นสมาชิกอยู่ (กฤษดาวรรณ หงส์ลดารมภ์ และจันทิมา เอี่ยมมานนท์, 2549)

จากคำอธิบายข้างต้นสรุปได้ว่า วาทกรรม (Discourse) เกิดจากการประกอบ สร้างความหมาย โดยวาทกรรมนั้นมีลักษณะเป็น “ชุดความรู้” หรือ “ชุดความคิด” ซึ่งสถาปนาขึ้น เป็น “ความจริง” หรือความหมายของสิ่งต่าง ๆ ที่ล้อมรอบอยู่ในบริบทสังคมของตัวเราที่เกี่ยวกับเรื่อง กับภาษาและการสื่อสาร “วาทกรรม” มีความหมายได้ในวงกว้างจึงมีสถานะที่ค่อนข้างจะเป็น นามธรรม แต่เราสามารถออกแบบการศึกษาในการสร้างความหมายหรือความจริงให้จำเพาะเจาะจง และแคลงได้ โดยระบุว่าเป็นเรื่องที่เกี่ยวข้องกับประเด็นใดประเด็นหนึ่ง ซึ่งในครั้งนี้นักวิจัยมุ่งศึกษา ประเด็นความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม จึงนิยามศัพท์ในการศึกษาครั้งนี้ว่า วาทกรรมสีเขียว เป็นการศึกษาวาทกรรมแบบพรรณนาวิเคราะห์ เพื่อให้กระจ่างชัดในกระบวนการทัศน์ ความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมในวรรณคดีไทยที่ปรากฏในหนังสือเรียน

วรรณคดีวิจักษ์ วาทกรรมจึงเป็นอีกหนึ่งทฤษฎีที่สำคัญในการศึกษาและพิจารณาวิเคราะห์ตัวบทที่กำหนดไว้ แนวทาง มิเชล ฟูโกต์ (Michel Foucault) นักปรัชญาชาวฝรั่งเศส จึงเป็นแนวคิดที่ผู้วิจัยสนใจใช้เป็นกรอบแนวคิด โดยฟูโกต์ ได้อธิบายวาทกรรมเกี่ยวกับการศึกษาภาษาและความหมายของสาร และสามารถสรุปประเด็นสำคัญในเรื่องวาทกรรมได้ดังนี้

1.2 แนวคิดทฤษฎีของมิเชล ฟูโกต์ (Michel Foucault)

มิเชล ฟูโกต์ นักคิดชาวฝรั่งเศส เป็นผู้ให้ความหมายของวาทกรรม ในทัศนะของฟูโกต์วาทกรรมเป็นมากกว่าเรื่องของ ภาษา คำพูด หรือการตีความ ความคิด ความเชื่อ คุณค่า และสถาบันต่าง ๆ ในสังคมที่เกี่ยวข้องกับเรื่องนั้น ๆ ไว้ด้วย (Michel Foucault, 1926-1984 อ้างถึงใน ไชยรัตน์ เจริญสินโอฬาร, 2542) ยกตัวอย่างวาทกรรมสี่เหลี่ยม จะเป็นตัวกำหนดหรือการสร้าง ความหมายให้กับสิ่งที่เรียกว่า สี่เหลี่ยม ซึ่งลักษณะของวรรณคดีเรื่องใดที่ถือเป็นวาทกรรมสี่เหลี่ยม จะขึ้นอยู่กับกฎเกณฑ์ชุดหนึ่งที่วาทกรรมว่าด้วยเรื่องของความสัมพันธ์ของมนุษย์กับธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมนั้นกำหนดขึ้น ซึ่งในงานวิจัยนี้ผู้วิจัยมุ่งที่จะศึกษาวาทกรรมสี่เหลี่ยมในหนังสือเรียนวรรณคดีวิจักษ์ ระดับชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 1-6

ไชยรัตน์ เจริญสินโอฬาร (2549) ได้ใช้แนวคิดนี้ในการวิเคราะห์เกี่ยวกับการพัฒนาในหนังสือวาทกรรมการพัฒนา ปัจจุบันมีนักวิชาการไทยหลายท่านได้ใช้วาทกรรมในความหมายของฟูโกต์กันอย่างแพร่หลาย หากจะดูรากศัพท์ของคำว่า วาทกรรม พบว่าเป็นคำที่มาจากภาษาละติน คือ Discursusและมาจาก Verb discurrere มีความหมายว่า To run hither and thither หมายถึง “วิ่งจากที่นี่ไปที่นั่น” ส่วน วาทกรรม ในภาษาฝรั่งเศสมีความหมายใกล้เคียงกับคำว่า Chat, Chinwag, Freeconversation, Improvisation, Expose, Narration, Peroration, Language และ Parole ความหมายเหล่านี้เป็นสิ่งที่เกิดขึ้นจากการใช้ชีวิตประจำวันเป็นเวลานาน จึงทำให้มีความแตกต่างกันออกไปจากความหมายเริ่มต้น

ธนวัตร มัททวิวงศ์ (2559) อธิบายถึงความหมายของมิเชล ฟูโกต์ ไว้ว่า วาทกรรม คือกระบวนการสร้างความหมายโดยภาษาและสัญลักษณ์ต่าง ๆ ที่ดำรงอยู่ในสังคมประกอบกันเป็นความรู้ความเข้าใจในเรื่องหนึ่ง ๆ ซึ่งส่งผลต่อการกำหนดว่าอะไรคือความรู้ ความจริง และอะไรไม่ใช่วาทกรรมเป็นสิ่งที่ถูกสร้างขึ้นโดยสังคม ทั้งโดยกลุ่มที่ครองอำนาจและกลุ่มที่ต่อต้านอำนาจ จัดเป็นเทคโนโลยีทางอำนาจที่ถูกใช้ทั้งการเก็บกดปิดกั้น และจัดระเบียบวิถีชีวิตของคนในสังคม แต่ในอีกด้านหนึ่งก็ถูกใช้เพื่อต่อต้านอำนาจ (Counter Discourse) ต่อต้านระเบียบที่วาทกรรมหลักครอบงำอยู่ การวิเคราะห์วาทกรรมทำให้เห็นแง่มุมของอำนาจโดยเฉพาะในแง่มุมของความรู้ได้ละเอียดอ่อนยิ่งขึ้น เมื่อวาทกรรมเป็นสิ่งที่ไม่สามารถอ้างได้ว่ามีผู้ผลิตผู้ควบคุมวาทกรรมอย่างชัดเจน อำนาจในแง่มุมของวาทกรรมเป็นอำนาจที่กระจายตัวแทรกซึมในแนวระนาบ เชื่อมต่ออย่างหลากหลายยากที่จะหาจุดกำเนิดจุดศูนย์กลางของการผลิต ดังนั้นไม่ว่าผู้กระทำการใด ๆ ล้วนตกอยู่ภายใต้วาทกรรมหรือความสัมพันธ์อำนาจในเรื่องความรู้และความจริงด้วยกันทั้งสิ้น ประเด็นของการวิเคราะห์วาทกรรมไม่ได้อยู่ที่คำพูดนั้น ๆ เป็นจริงหรือเท็จ แต่อยู่ที่กฎเกณฑ์ชุดหนึ่งที่เป็นตัวกำกับให้การพูดนั้น ๆ เป็นไปได้มากกว่าจะเป็นเรื่องของข้อเท็จจริง วาทกรรมจึงไม่ใช่เป็นเพียงผลลัพธ์ซึ่งเกิดจากการต่อสู้เพื่อเปลี่ยนแปลงระบบของการครอบงำ แต่วาทกรรมในตัวของมันเองนั้น คือการต่อสู้และการครอบงำที่มีต่อรูปแบบและวิถีชีวิตของผู้คนในสังคม

ในประเด็นที่เกี่ยวกับภาษาและวาทกรรมนั้น พูโกต์เห็นว่า ทั้งภาษาและปฏิบัติการทุกอย่างในสังคมล้วนแล้วแต่มีกฎเกณฑ์ วิธีการที่ถูกกำหนดรวมทั้งมีความหมายเบื้องหลังทั้งสิ้น พูโกต์ขยายความหมายของคำว่า “วาทกรรม” และ “ปฏิบัติทางวาทกรรม” (discursive practice) ว่าหมายรวมทั้งเรื่องภาษา และการกระทำทางสังคมทุกอย่าง การนำเอาภาษาและปฏิบัติการอื่น ๆ มารวมกันนี้ นับว่าเป็นการปฏิวัติหลักการที่นักภาษาศาสตร์เคยแยกเอาไว้ระหว่างสิ่งที่เราพูด (say) กับสิ่งที่เราทำ (do) ออกจากกัน โดยถือว่า “การพูดก็เป็นปฏิบัติการ อย่างหนึ่ง” และในปฏิบัติการทุกอย่างก็มีลักษณะทางภาษา (discursive dimension) ผสมรวมอยู่ด้วยเสมอ กล่าวคือ ทุกปฏิบัติการจะมีลักษณะการใช้วาทกรรมทั้งสิ้น (หรืออาจกล่าวง่าย ๆ ว่า ทุกปฏิบัติการเป็นการพูดบอกกล่าวอะไรอย่างหนึ่งเสมอ) นั่นคือพูโกต์เห็นว่า ทุก ๆ ปฏิบัติการทางสังคมจะมีความหมายอย่างใดอย่างหนึ่งอยู่ เพื่อที่บอกกล่าวอะไรบางอย่างอยู่เสมอ และ ความหมายนี้จะย้อนกลับไปถึงรูปหรือมีผลต่อสิ่งที่เราคิดสิ่งที่เราทำอีกทอดหนึ่ง นอกจากนี้แล้วพูโกต์ยังได้อธิบายอีกว่า วาทกรรมไม่เคยดำรงอยู่ในประโยค ประโยคเดียว บทความเพียงบทเดียว การกระทำเพียงอย่างเดียว หรือแหล่งกำเนิดข่าวสารเพียงแหล่งเดียว หากแต่วาทกรรมกลับปรากฏอยู่ในหลาย ๆ ตัวบทหลาย ๆ แบบแผน การกระทำและในหลาย ๆ สถาบัน เรียกกระบวนการดังกล่าวว่า การก่อรูปเชิงวาทกรรม (Discursive formation) (ธัญญา สังขพัฒน์, 2553)

จากกระบวนการข้างต้นของมิเชล พูโกต์ จึงสรุปได้ว่า วาทกรรมมิได้แค่หมายถึง ภาษา คำพูด หรือถ้อยแถลง หากแต่หมายถึงระบบและกระบวนการในการสร้างหรือผลิต (constitute) เอกลักษณ์หรืออัตลักษณ์ (identity) และความหมาย (significance) ให้กับสรรพสิ่งต่าง ๆ ในสังคม ซึ่งเหมาะแก่การนำมาศึกษาวาทกรรมสี่ชิ้นในหนังสือเรียนวรรณคดีวิจักษ์ ที่ทำให้เกิดองค์ความรู้ใหม่ ๆ ให้เกิดขึ้นได้ปัจจุบันวาทกรรมมีการนิยามที่ค่อนข้างหลากหลายจนยากที่จะจำกัดความหมายได้ ผู้ศึกษาส่วนใหญ่มักจะนิยามตามวัตถุประสงค์แก่งานวิจัยของตน จนทำให้เกิดวิธีการศึกษาที่แตกต่างกันออกไป เช่น วาทกรรมกับมนุษย์ วาทกรรมกับอำนาจ

1.3 วาทกรรมกับมนุษย์

ตามปกติเรามักคิดว่าผู้พูดหรือมนุษย์ต้องรับผิดชอบต่อคำพูดหรือวาทกรรมของเขา เพราะมนุษย์เป็นผู้สร้างและใช้วาทกรรม แต่พูโกต์มีทัศนะร่วมแบบนักโครงสร้างนิยมโดยทั่วไปที่ว่า มิใช่มนุษย์หรือคนที่ใช้วาทกรรม หากแต่เป็นวาทกรรมต่างหากที่ใช้มนุษย์ วาทกรรมเป็นตัวกำหนดว่า แห่งไหนใดที่มนุษย์ผู้นั้นจะมีสถานะอยู่ในสังคม

อันที่จริงแล้วทัศนะของพูโกต์ดูคล้ายคลึงกับแนวคิดของกลุ่มทฤษฎีการสร้างความเป็นจริงทางสังคมที่ได้กล่าวมาแล้ว เช่น แนวคิดที่ว่าอะไรจะเป็นความรู้หรือไม่เป็นนั้น ล้วนแล้วแต่เกิดมาจากการประกอบสร้าง แต่ทว่าจุดที่แตกต่างกันก็คือ ในขณะที่นักทฤษฎีกลุ่มประกอบสร้างความเป็นจริงเห็นว่า การประกอบสร้างนั้นดำเนินการผ่านภาษา แต่พูโกต์กลับเห็นว่าการประกอบสร้างนั้น กระทำผ่านวาทกรรมมากกว่า ซึ่งมีมติเรื่อง “อำนาจ” เข้ามาเกี่ยวข้องอยู่ด้วยเสมอ นอกจากนี้แล้ววิธีวิทยาในการศึกษาก็แตกต่างกัน พูโกต์ไม่เห็นด้วยกับวิธีการตีความ (interpretation) เพื่อค้นหาความหมายในภาษา เขาเห็นว่าการตีความนั้นนอกจากจะไม่ช่วยให้เข้าใจแล้ว ยังกลับช่วยซ่อนเร้นตัวความหมายด้วยซ้ำไป รวมทั้งวิธีค้นหาว่า “ผู้พูดผู้ส่งสาร” (author) เป็นใครนั้นก็ไม่มีสาระสำคัญดังแนวคิดเรื่อง “ไม่มีองค์ประกอบ” (No subject) ของพูโกต์ นั่นเอง

หลังจากที่ปฏิเสธวิธีการแบบที่เคยมีมาแล้ว ฟูก็อดก็นำเสนอพร้อมทั้งสาธิตวิธีการทำงานแบบของเขาที่เรียกว่า “archaeology” (ฟูก็อดนำเอาคำเก่ามาใช้ แต่ใช้ในความหมายใหม่ว่า เป็นการศึกษาถึงที่มาและที่ไปของความนึกคิด หรือความรู้ที่สัมพันธ์กับโครงสร้างอำนาจในสังคมแต่ละยุคสมัย) โดยวิเคราะห์กฎเกณฑ์และโครงสร้างของวาทกรรมด้วยการมองหาแบบแผนที่สมำเสมอของวาทกรรมที่ปรากฏอยู่ในตัวบท และภาคปฏิบัติทางสังคมแบบต่าง ๆ เพื่อตอบคำถามว่า วาทกรรมเหล่านั้นเกี่ยวข้องกับกระบวนการสร้างความรู้ อำนาจ และจริยธรรมของสังคมในแต่ละยุคสมัยอย่างไร (ธัญญา สังขพันธานนท์, 2553)

สรุปได้ว่า วาทกรรมกับมนุษย์เป็นสิ่งที่มีความสำคัญ และมีอำนาจ จึงทำให้การพูด/การเขียนในสังคมหนึ่ง ๆ เป็นไปได้ เพราะวาทกรรมจะเป็นตัวกำหนด กฎเกณฑ์ เงื่อนไขและกลไกต่าง ๆ ในการพูด/การเขียน วาทกรรมจึงเป็นมากกว่าเรื่องของภาษาหรือคำพูด แต่มีภาคปฏิบัติ การจริงของวาทกรรม (discourse practices) ซึ่งรวมจารีตปฏิบัติ ความคิด ความเชื่อ คุณค่าและสถาบันต่าง ๆ ในสังคมที่เกี่ยวข้องกับเรื่องนั้น ๆ ด้วย

1.4 วาทกรรมกับอำนาจ

ความสัมพันธ์ระหว่างวาทกรรมกับอำนาจ เป็นหัวข้อที่ฟูก็อดได้ให้ความสำคัญไม่น้อยไปกว่าหัวข้ออื่น ๆ เขาอธิบายให้เห็นความสัมพันธ์ระหว่างความรู้กับวาทกรรมว่า เรื่องราวที่กลายมาเป็นความรู้นั้นก็เพราะอำนาจในสังคมได้ใช้วาทกรรมผลิตสร้างความรู้ขึ้นมา ดังนั้นเรื่องของความรู้จึงไม่ใช่เรื่องที่มีประโยชน์ เรื่องที่ควรรู้ หรือเป็นเรื่องที่เป็นกลาง แต่ความรู้เป็นเรื่องที่เกี่ยวข้องกับอำนาจโดยตรงนั่นก็คือ อะไรก็ตามที่จะกลายมาเป็นความรู้ก็เพราะสถาบันที่มีอำนาจ ในสังคมเป็นตัวกำหนดว่า ต้องรู้เรื่องนั้น (power creates knowledge) และในทางกลับกัน เมื่อเรื่องราวนั้น ๆ ได้กลายมาเป็นความรู้แล้ว ความรู้นั้นก็จะย้อนกลับไปเสริมอำนาจให้แก่สถาบันนั้นอีก ในแง่นี้ความรู้จึงเป็นอำนาจประเภทหนึ่ง (knowledge is power)

คำว่าอำนาจในความหมายของฟูก็อดต่างจาก “อำนาจ” ที่นักรัฐศาสตร์เคยใช้มาก่อน เขาเห็นว่าอำนาจไม่ใช่แรงที่ใช้บังคับ (force) แต่เป็นกลวิธีที่เกี่ยวข้องกับการทำหน้าที่แบบต่าง ๆ เช่น กลวิธีในการจ้องมองอยู่ตลอดเวลา (gaze) ซึ่งทำหน้าที่ตรวจสอบตราสอดส่องทำให้ผู้ถูกจ้องรู้สึกไร้อำนาจ (ตัวอย่างเช่น เวลาผู้ใหญ่จ้องหน้าจับผิดเด็ก หรือตำรวจตรวจค้นตัวผู้ร้าย) อำนาจนี้ไม่ได้เกิดจากมิติด้านเศรษฐกิจ การเมืองขนาดใหญ่ เช่น นายทุนหรือรัฐบาลที่นัก เศรษฐศาสตร์การเมืองเคยเข้าใจกัน หากแต่เป็นเครือข่ายขนาดเล็ก ที่กระจายตัวในที่ต่าง ๆ กล่าวโดยสรุปก็คือ อำนาจไม่ใช่เรื่องที่กระจุกตัวอยู่ในปริมาณที่นายทุนกระทำต่อคนงาน หรือรัฐ กระทำต่อประชาชนเท่านั้น หากแต่คนทุกคนทุกกลุ่มล้วนเกี่ยวข้องอยู่กับอำนาจทั้งนั้นไม่ในทางใด ก็ทางหนึ่ง กล่าวคือ ถ้าไม่เป็นผู้ใช้อำนาจ ก็เป็นผู้ถูกใช้อำนาจ

นอกจากนี้แล้ว ฟูก็อดยังได้แสดงให้เห็นความสัมพันธ์ระหว่างภาษากับอำนาจ และบทบาทของภาษาที่มีต่ออำนาจในแง่มุมที่ไม่ค่อยมีนักวิชาการคนใดพูดถึงมาก่อน ในทัศนะของฟูก็อด ภาษายังได้ขยายกระบวนการทำงานของอำนาจอย่างใกล้ชิด ก่อนหน้านั้นเรามักเข้าใจกันว่าอำนาจนั้นจะเก็บกด ปิดกั้นเท่านั้น (Repress) (เช่น ในช่วงเวลาวิกฤติ รัฐบาลมักจะมีคำสั่ง เคอร์ฟิว ห้ามประชาชนออกจากบ้าน ซึ่งเป็นการเก็บกดเสรีภาพที่จะเดินทาง หรือการห้ามพูดเรื่อง เพศก็เป็น การเก็บกดเช่นเดียวกัน) หากแต่อำนาจยังทำงานด้วยการสร้าง/ผลิต (Create) อีกด้วย

อาจกล่าวได้ว่า การอธิบายความสัมพันธ์ระหว่างอำนาจกับภาษา/วาทกรรม ของฟูโกต์มีความแตกต่างไปจากนักภาษาศาสตร์กลุ่มอื่น ๆ ที่มักมีความสนใจว่าโครงสร้างของภาษา และระบบอื่น ๆ ที่เกี่ยวข้องกับภาษา มีบทบาทในการกำหนดการแสดงออกทางภาษาและวัฒนธรรมอย่างไร แต่ฟูโกต์กลับสนใจว่า ตัวภาษาเองถูกใช้อย่างไร และการใช้ภาษานั้นถูกนำไปสัมพันธ์กับปฏิบัติการทางวัฒนธรรมอื่น ๆ อย่างไร และด้วยเหตุที่เรื่องภาษา/วาทกรรมเป็นเรื่องที่แยกไม่ออกจาก “อำนาจ” ดังนั้นภาษา/วาทกรรมจึงเป็นวิธีการในการสถาปนา/ธำรงรักษา/อำนาจ ของสถาบันต่าง ๆ เอาไว้ เริ่มตั้งแต่วิธีการสร้างกฎเกณฑ์ที่ว่า “ผู้ใหญ่พูด-ผู้น้อยฟัง” ไปจนกระทั่งการให้ค่านิยามเรื่องต่าง ๆ (เช่น พจนานุกรม) และนำเสนอแก่นิยามของตัวเองไปพร้อมกับขจัดกีดกันการให้ค่านิยามของคนอื่น ๆ (definition 8 exclusion) (เช่น กฎหมายที่นิยามว่า “การปล้น” คืออะไร และไม่ยอมรับนิยามจากฝ่ายคนร้าย) ดังนั้น จึงไม่เคยมีสถาบันใดเลยที่ดำรงอยู่ได้ โดย “ไม่พูดอะไร” และถ้า “พูดแล้วไม่มีคนฟัง” ก็แปลว่า “หมดอำนาจ” แล้ว

กล่าวโดยสรุป คำว่า “วาทกรรม” ในงานเขียนของฟูโกต์ จึงหมายถึง วิธีทางที่ประกอบสร้าง/ผลิต ความรู้ร่วมกับปฏิบัติการทางสังคม รูปแบบของผู้ถูกกระทำและความสัมพันธ์ของอำนาจซึ่งฝังตรึงเช่นเดียวกับความรู้ความสัมพันธ์ระหว่างพวกเขา วาทกรรมเป็นมากกว่าวิธีของการคิดและการสร้างความหมาย แต่มันได้สร้าง “ธรรมชาติ” ของร่างกาย จิตใต้สำนึกและจิตสำนึกตลอดจนถึงอารมณ์ความรู้สึกของผู้ถูกกระทำหรือสิ่งที่วาทกรรมได้กำหนดขึ้นมา และถึงแม้ว่าร่างกาย อารมณ์และความรู้สึกจะมีความหมายนอกเหนือจากวาทกรรมก็ตาม แต่วิธีทางที่วาทกรรมประกอบสร้างร่างกายและจิตใจของปัจเจกบุคคลนั้น จะเป็นส่วนหนึ่งของเครือข่ายความสัมพันธ์อันกว้างขวางของอำนาจเสมอ

ดังนั้นสำหรับฟูโกต์แล้ว วาทกรรมจึงเป็นเรื่องของอำนาจและความรุนแรงที่แสดงออกมาในรูปของภาคปฏิบัติการจริงของวาทกรรมในสังคม ดังที่เขากล่าวไว้ว่า ในทุกสังคมการผลิตวาทกรรมจะถูกควบคุม คัดสรร จัดระบบและแจกจ่ายภายใต้กฎเกณฑ์ชุดใดชุดหนึ่ง ซึ่งมีหน้าที่พลิกแพลงเพื่อให้เรามองไม่เห็นถึงอำนาจ และอันตรายตลอดจนถึงความน่าเกลียดน่ากลัวของวาทกรรม เพื่อให้วาทกรรมดังกล่าวดำรงความเหนือกว่าความเป็นเจ้าในสังคม สำหรับสังคมปัจจุบันของเรา กฎเกณฑ์ที่รู้จักกันดีคือ การกีดกัน ปิดกั้นในรูปแบบที่คุ้นเคย นั่นคือการห้ามทำหรือพูดสิ่งนั้นสิ่งนี้ (ไชยรัตน์ เจริญสินโอฬาร, 2549)

1.5 การวิเคราะห์วาทกรรม (Discourse Analysis)

การวิเคราะห์วาทกรรม คือการศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างภาษา การสื่อสาร ปฏิกริยาโต้ตอบ สังคมและวาทกรรม ดังนั้นการวิเคราะห์วาทกรรมจึงมีความจำเป็นต้องศึกษาการใช้ภาษาในการสื่อสาร (text) ซึ่งภาษานั้น ๆ ล้วนแล้วแต่มีบริบทต่าง ๆ (Context) เข้ามาเกี่ยวข้องอยู่เสมอ (Teun A. Van Dijk, 1997 อ้างถึงใน นพมาศ เรืองพานิชภิบาล, 2551)

กฤษฎาวรรณ หงส์ลัดดารมภ์ (2543) เห็นว่าจุดประสงค์ของการวิเคราะห์วาทกรรมก็เพื่อทำความเข้าใจอุดมการณ์ที่แอบแฝงอยู่หลังการใช้ถ้อยคำ โดยเชื่อว่าถ้อยคำไม่ใช่เพียงรูปภาษาที่เรียงต่อกัน แต่ถ้อยคำแฝงด้วยเจตนา ความคิดและความเชื่อของผู้กล่าวถ้อยคำนั้น ๆ นอกจากนี้ถ้อยคำยังสะท้อนความเชื่อของกลุ่มสังคมเนื่องจากผู้ใช้ภาษาไม่ได้ใช้ภาษาเพียงคนเดียวในโลก แต่ภาษาที่เขาใช้เป็นผลผลิตของการปฏิสัมพันธ์กับกลุ่มสังคมที่เขาเป็นสมาชิก ถ้อยคำจึงมี

ลักษณะทั้งที่เป็นของบุคคลและกลุ่มสังคม โดยแนวคิดนี้อาจกล่าวได้ว่า การวิเคราะห์วาทกรรมในงานเขียน จึงเป็นการศึกษาถึงการใช้คำหรือภาษาของกวีที่มีความคิดหรืออุดมการณ์ได้ของกวี และอาจหมายรวมถึงของคนในสังคมที่กวีเป็นสมาชิกอยู่

ไชยรัตน์ เจริญสินโอฬาร (2549) กล่าวว่า การวิเคราะห์วาทกรรม (Discourse Analysis) คือการศึกษาและสืบค้นถึงกระบวนการ ขั้นตอน ลำดับเหตุการณ์และรายละเอียดปลีกย่อยต่าง ๆ ในการสร้างอัตลักษณ์และความหมายให้กับสรรพสิ่งต่าง ๆ ในสังคมในรูปของวาทกรรมและภาคปฏิบัติของวาทกรรมว่าด้วยเรื่องนั้น ๆ ว่ามีความเป็นมาอย่างไร มีการต่อสู้เพื่อช่วงชิงและดำรงอยู่ของวาทกรรมเพื่อครอบครองความเป็นเจ้า (Hegemony) ที่ครอบงำชีวิตและการกระทำของผู้คนส่วนใหญ่ การใช้อำนาจกดหรือปราบให้วาทกรรมอื่นกลายเป็นความไม่จริงไม่สมเหตุผลหรือผิดเพี้ยนไปจากปกติ มนุษย์จึงเป็นเพียงผู้ที่กระทำความตอกล้มล้างวาทกรรมหรือกฎเกณฑ์ของสิ่งต่าง ๆ ที่วาทกรรมเป็นตัวกำหนดขึ้นเท่านั้น

ขั้นตอนหรือวิธีการในการวิเคราะห์วาทกรรม (ไชยรัตน์ เจริญสินโอฬาร, 2549) ได้อธิบายว่าควรประกอบด้วยขั้นตอนดังต่อไปนี้

(1) จะเริ่มต้นด้วยถ้อยคำพื้น ๆ และเป็นรูปธรรมว่าอะไรคือสิ่งที่กำลังพูดหรือกำลังศึกษาหรือวาทกรรมสิ่งนั้นคืออะไร เช่น ถ้าจะวิเคราะห์วาทกรรมการพัฒนา ก็จะเริ่มด้วยคำถามที่ง่ายที่สุด “อะไรคือสิ่งที่เรียกว่าการพัฒนา” การตั้งคำถามในลักษณะนี้ไม่ต้องการคำตอบที่เป็นการนิยามความหมายที่แน่นอน แต่เป็นการตั้งคำถามเพื่อตรวจสอบหรือสืบค้นว่าเอกลักษณ์และความหมายของสิ่งที่เรียกว่า “การพัฒนา” นั้น ถูกสร้างขึ้นมาอย่างไรและมีการเปลี่ยนแปลงอย่างไรบ้าง

(2) พิจารณามีกฎเกณฑ์อะไรบ้างที่กำกับการพูด การเขียน การคิดในเรื่องนั้น ๆ

(3) พิจารณาว่า สิ่งที่ว่านั้น (กฎเกณฑ์ที่กำกับการพูด เขียน คิด) มีหน้าที่บทบาทอย่างไรในสังคม คือดูภาคปฏิบัติจริงของวาทกรรมนั่นเอง การพิจารณาในเรื่องนี้จะทำให้เห็นถึงโยงใย เครือข่ายของสภาพสังคมที่วาทกรรมชุดนั้นดำรงว่ามีรายละเอียดเล่ห์กลอย่างไรบ้าง

แนวคิดทฤษฎีวาทกรรมและการวิเคราะห์วาทกรรมที่ได้อธิบายมาแล้วนั้น คือแนวทางในการศึกษาชุดความคิด ความจริง ที่ว่าด้วยเรื่องของวาทกรรมสี่เขียว อันหมายถึงความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมในหนังสือเรียนวรรณคดีวิจักษ์ ระดับชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 1-6 วาทกรรมจึงถือเป็นส่วนทฤษฎีที่สำคัญในการศึกษาเรื่องนี้

2. ทฤษฎีวรรณกรรมวิจารณ์เชิงนิเวศ (Ecocriticism)

การศึกษาวรรณกรรมไทยในฐานะนักวิจารณ์ด้านวรรณกรรม ให้ความสำคัญกับกระแสสังคมที่กล่าวถึงธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมเพิ่มมากขึ้น นักวิชาการด้านมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์มุ่งศึกษาวาทกรรมที่เกี่ยวกับนิเวศสำนึก นับว่าเป็นบทบาทหนึ่งที่ถือเป็นสำนึกเชิงอนุรักษ์ด้านบวกต่อสังคม ในที่นี้วาทกรรมสี่เขียวในหนังสือเรียนวรรณคดีวิจักษ์ ระดับชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 1-6 ผู้วิจัยมีความสนใจวาทกรรมที่ว่าด้วยแนวคิดทฤษฎีวรรณกรรมวิจารณ์เชิงนิเวศ มาเป็นกรอบในการศึกษาครั้งนี้

วรรณกรรมวิจารณ์เชิงนิเวศ เป็นทฤษฎีการวิจารณ์วรรณกรรมแนวใหม่ ที่ถือได้ว่าเป็นทั้งความเคลื่อนไหวและกระบวนทัศน์อย่างใหม่ในการศึกษาวรรณกรรมในยุคหลังสมัยใหม่ ทฤษฎีวรรณกรรมวิจารณ์เชิงนิเวศ (Ecocriticism) เป็นแนวคิดและทฤษฎีที่ให้ความสนใจศึกษาธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมในวรรณกรรม โดยใช้ฐานความรู้ด้านนิเวศวิทยา (Ecology) และแนวคิดสิ่งแวดล้อมนิยม (Environmentalism) มาเป็นพื้นฐานในการศึกษา เนื่องจากการวิจารณ์เชิงนิเวศเป็นมโนทัศน์และแนวคิดใหม่ในการศึกษาวรรณกรรมวิจารณ์เชิงนิเวศคือ วาทกรรมชนิดหนึ่งที่พยายามให้ความหมายและสร้างความรู้ใหม่ในการศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมที่ปรากฏในวรรณคดี โดยกำหนดแนวคิดและความหมายในการศึกษาวรรณคดีทั้งในด้านกฎเกณฑ์วิธีการในการวิเคราะห์วิจารณ์ในฐานะที่เป็น “พื้นที่ใหม่” (heterotopia) ของทฤษฎีวรรณคดีวิจารณ์ที่แสดงให้เห็นการต่อสู้ช่วงชิงทางความคิดเกี่ยวกับธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม การสร้างและนิยามความหมายให้กับการศึกษาธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมในวรรณคดีที่แตกต่างไปจากทฤษฎีวรรณคดีวิจารณ์อื่น ๆ (ธัญญา สังขพันธานนท์, 2553)

วรรณกรรมวิจารณ์เชิงนิเวศ ในฐานะเป็นวาทกรรมที่กล่าวความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมในวรรณคดีวิจักษ์ การวิเคราะห์วิจารณ์จำเป็นต้องอาศัยกฎเกณฑ์องค์ประกอบที่สำคัญเกี่ยวกับทฤษฎี ทั้งนี้ ธัญญา สังขพันธานนท์ (2553) ได้สังเคราะห์และรวบรวมแนวคิดและองค์ความรู้เกี่ยวกับวรรณกรรมวิจารณ์เชิงนิเวศ ในประเด็นที่สำคัญ 4 ประเด็น ดังนี้ คือ 1) ความเป็นมาของวรรณกรรมวิจารณ์เชิงนิเวศ 2) ความหมายของวรรณกรรมเชิงนิเวศและคำศัพท์ที่เกี่ยวข้อง 3) ลักษณะของการศึกษาวรรณกรรมเชิงนิเวศ และ 4) วิธีการของวรรณกรรมวิจารณ์เชิงนิเวศ

1) ความเป็นมาของวรรณกรรมวิจารณ์เชิงนิเวศ

คำว่า วรรณกรรมวิจารณ์เชิงนิเวศ หรือ Ecocriticism ปรากฏร่องรอยเป็นหลักฐานครั้งแรกในบทความเรื่อง Literature and Ecoigy ของ วิลเลียม เรอเคิร์ต (William Rueckert) ซึ่งเขียนขึ้นในปี 1978 และต่อมาได้เป็นศัพท์ทดลองใช้ในการวิจารณ์วรรณกรรมในปี 1989 โดยการเริ่มต้นของ กล็อตเฟลต์ (Cheryl Glotfelty) นักวิชาการด้านวรรณกรรมที่ให้ความสนใจอย่างมากในเรื่องของธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมในวรรณกรรม กล็อตเฟลต์ให้ความสนใจงานด้านวรรณกรรมตั้งแต่ของ เดวิด ธอโร (Henry David Thoreau) จนถึงงานของ แอบบเบย์ (Edward Abbey) ซึ่งเป็นงานเขียนเกี่ยวกับธรรมชาติในยุคแรก ๆ แต่เธอไม่พบแนวทฤษฎีใด ๆ ที่จะอธิบายและวิเคราะห์งานเขียนดังกล่าว ดังนั้นเธอจึงเริ่มต้นเขียนหนังสือและบทความเกี่ยวกับการวิเคราะห์วรรณกรรมแนวนิเวศวิทยา แต่ก็ไม่ค่อยได้รับความสนใจจากนักเขียนมากนัก (Branch, 2003 อ้างถึงใน ธัญญา สังขพันธานนท์, 2553)

แรงจูงใจสำคัญที่ทำให้ กล็อตเฟลต์ หันมาใส่ใจศึกษาวรรณคดีในแนวนิเวศวิทยา ได้รับการเปิดเผยไว้ในบทความเรื่อง Introduction : Literary Studies in an Age of Environmental Crisis อันเป็นบทกล่าวนำของหนังสือ “The Ecocriticism Reader: Landmarks in Literary Ecology” (1996) ซึ่งเธอและฮาโรลด์ ฟอโรมม์ ร่วมกันเป็นบรรณาธิการในบทความชิ้นสำคัญนี้ กล็อตเฟลต์ ได้ตั้งข้อสังเกตต่อการศึกษาวรรณคดีในศตวรรษที่ 20 ว่า หัวข้อสำคัญในการศึกษาวรรณกรรมมักจะเกี่ยวข้องกับเชื้อชาติ ชนชั้น เพศสถานะเสียเป็นส่วนใหญ่ แต่การศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างวรรณกรรมกับโลกของเรานั้น ยังเป็นประเด็นที่ไม่ค่อยได้รับความสนใจมากนัก ในขณะที่ หากติดตาม

ข่าวสารที่น่าสนใจในหนังสือพิมพ์รายวัน จะพบว่าพาดหัวข่าวของหนังสือพิมพ์จะนำเสนอปัญหาเกี่ยวกับสิ่งแวดล้อมและระบบนิเวศวิทยาอย่างต่อเนื่อง ไม่ว่าจะเป็นปัญหาเกี่ยวกับมลภาวะ การทำลายธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมหรือการประท้วงต่อร้านการทำลายธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมในที่ต่าง ๆ ในขณะเดียวกันก็มีกิจกรรมความเคลื่อนไหวของนักวิชาการด้านนิเวศวิทยาและสิ่งแวดล้อมควบคู่ไปด้วย อาทิ การประชุมทางวิชาการด้านสิ่งแวดล้อม หรือแม้แต่การที่ประธานาธิบดีสหรัฐอเมริกาได้ประกาศให้ทศวรรษที่ 1990 เป็นทศวรรษแห่งสิ่งแวดล้อม (the decade of the environment) แต่เมื่อหันมาพิจารณาแวดวงวรรณกรรมศึกษากลับพบว่าไม่สัญญาณใด ๆ เลยที่สื่อแสดงว่า นักวิชาการด้านวรรณกรรมจะหันมาให้ความสนใจปัญหาสิ่งแวดล้อมและนิเวศวิทยาเหมือนแวดวงวิชาการ ด้านอื่น กล๊อตเฟลต์ ได้วิพากษ์ปรากฏการณ์นี้ว่า ไม่มีวารสาร ไม่มีคำพูด ไม่มีงานและไม่สมาคมของนักวิชาการที่หันมาสนใจหรือถกเถียงปัญหานี้ ไม่มีการประชุมทางวิชาการเกี่ยวกับวรรณกรรมกับสิ่งแวดล้อม ในขณะที่วิชาการด้านมนุษยศาสตร์ไม่ว่าจะเป็นปรัชญา ประวัติศาสตร์ กฎหมาย สังคมวิทยาต่างก็มีแนวคิดสีเขียว (greening) มาตั้งแต่ปลายทศวรรษที่ 1970 เป็นต้นมา และในขณะที่ขบวนการเคลื่อนไหวด้านสิทธิสตรีได้เริ่มขึ้นตั้งแต่ยุคทศวรรษที่ 1960 มาก่อนแล้ว พร้อมกันนั้น ความเคลื่อนไหวเหล่านี้ก็ได้รับการถ่ายทอดสู่แวดวงวรรณกรรมศึกษา ในขณะที่ความสนใจเรื่องวรรณกรรมกับสิ่งแวดล้อมได้รับผลกระทบน้อยมาก (ธัญญา สังขพันธานนท์, 2553)

อย่างไรก็ตามปรากฏการณ์ที่ว่านี้ก็ชวนให้เกิดความเข้าใจผิดได้ เพราะในความเป็นจริงยังมีบทความและงานเขียนบางส่วน ที่มาจากความสนใจส่วนตัวของนักวิชาการ บางคนได้แสดงให้เห็นถึงการปูพื้นฐานการศึกษาวรรณกรรมในแนวนิเวศวิทยา ปรากฏให้เห็นบ้างแล้วตั้งแต่ทศวรรษที่ 70 เพียงแต่ยังไม่อาจสร้างเป็นกระแสความคิดที่ชัดเจน เพราะยังอยู่ในลักษณะต่างคนต่างทำ การศึกษาที่เป็นเอกเทศนี้ อยู่ในพื้นที่ที่หลากหลายและมีหัวข้อที่แตกต่างกัน อาทิ อเมริกันศึกษา การศึกษาเฉพาะถิ่น การศึกษาเกี่ยวกับชนบท วิทยาศาสตร์กับวรรณคดี ธรรมชาติในวรรณคดี เป็นต้น ซึ่งสะท้อนให้เห็นว่า แนวทางการศึกษาสิ่งแวดล้อมในวรรณคดียังมีความโดดเดี่ยว วรรณกรรมวิจารณ์เชิงนิเวศยังไม่มีบทบาทมากพอ นอกจากนี้แล้วนักศึกษาระดับสูงกว่าปริญญาตรีที่ สนใจศึกษาธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมในวรรณกรรม ก็ยังไม่มีประชาคมทางวิชาการและยังขาดนักวิชาการผู้เชี่ยวชาญเรื่องนี้คอยให้คำปรึกษา (Glottfelty, 1996 อ้างถึงใน ธัญญา สังขพันธานนท์, 2553)

หลังจากนั้น กล๊อตเฟลต์ จึงได้รวบรวมบรรณานุกรมของงานเขียนเกี่ยวกับธรรมชาติรวมทั้งผู้รู้ทั้งหลายที่เกี่ยวข้องกับเรื่องนี้ เพื่อประมวลความรู้มารวบรวมและออกวารสารเกี่ยวกับวรรณกรรมเชิงนิเวศ หลังจากนั้นเธอก็กลายมาเป็นศาสตราจารย์ในสหรัฐอเมริกา ในตำแหน่งเฉพาะของนักวิชาการผู้สนใจวรรณกรรมเชิงอนุรักษ์ธรรมชาติ อย่างไรก็ตามการศึกษาวรรณกรรมในแนวนี้ก็ยังไม่ได้รับความสนใจมากนัก กล๊อตเฟลต์ กล่าวว่า “การเริ่มต้นของฉันเกี่ยวกับสมมติฐานของบางสิ่งที่เราเรียกว่า Ecocriticism หรือ วรรณกรรมวิจารณ์เชิงนิเวศ เป็นสิ่งที่เป็นไปได้ แต่เราต้องสร้างพื้นที่ของมันขึ้นเอง” (Glottfelty, 1996 อ้างถึงใน ธัญญา สังขพันธานนท์, 2553)

นักวิชาการอิสระอีกจำนวนหนึ่ง เริ่มศึกษาวรรณกรรมวิจารณ์เชิงนิเวศและนำเสนอความรู้ผ่านงานเขียน ช่วงเวลาผ่านไปด้วยความพยายามหนทางแห่งความสำเร็จก็มีทางเป็นไปได้ เพราะเขาสามารถเขียนบทความลงในหนังสือชื่อว่า The Ecocriticism Reader บรรณาธิการโดย กล๊อตเฟลต์ และ ฟอรัมม์ (Harold Fromm)

ในปี 1989 ได้มีการประชุมวรรณคดีตะวันตกขึ้น และมีการอภิปรายในประเด็นที่ว่าด้วยการศึกษางานเขียนเกี่ยวกับธรรมชาติ (the study of nature writing) และจากการประชุมในครั้งนี้ คำว่า ecocriticism ก็ได้กลายเป็นศัพท์ที่ใช้กันอย่างกว้างขวาง มีบทความและงานเขียนเกี่ยวกับการศึกษาธรรมชาติในวรรณกรรมมากขึ้น เป็นเสมือนการยอมรับศัพท์คำนี้โดยปริยาย ต่อมาในปี 1992 สมาคมนักวิชาการชื่อ Association for the Study of Literature and Environment (ASLE) ซึ่งมีสมาชิกเกือบ 900 คน (ปี 1996) เป็นสมาคมที่ศึกษาเกี่ยวกับวรรณกรรมเชิงอนุรักษ์ธรรมชาติในสหรัฐอเมริกา ได้ออกหนังสือวารสารและจดหมายข่าวซึ่งเสนอความรู้ในสาขาดังกล่าวหลายเล่มด้วยกัน ต่อมา กล็อตเพลต์ ก็ได้กลายเป็นผู้เชี่ยวชาญทางด้านวรรณกรรมกับสิ่งแวดล้อมในมหาวิทยาลัยแห่งเนวาดา สถาบันแห่งนี้ก็ได้กลายเป็นศูนย์กลางของการวิจารณ์เชิงนิเวศในที่สุด (ธัญญา สังขพันธานนท์, 2553)

การเกิดขึ้นของสถาบัน Association for the Study of Literature and Environment (ASLE) ได้รับความสนใจจากนักวิชาการด้านวรรณคดีศึกษาเป็นอย่างมาก ไมเคิล โคเฮิน (Kohen, 2004 อ้างถึงใน ธัญญา สังขพันธานนท์, 2553) ในบทความเรื่อง “Blues in the Green: Ecocriticism Under Critique” เห็นว่า นโยบายของสถาบันนี้ สะท้อนให้เห็นความเติบโตอย่างรวดเร็วของวรรณกรรมวิจารณ์เชิงนิเวศ และความเป็นวิชาการของการศึกษาสิ่งแวดล้อม ซึ่งสัมพันธ์กันในระเบียบวิธีในสหรัฐอเมริกาและรอบ ๆ โลก ในช่วงเวลาไม่กี่ปีมานี้ สะท้อนให้เห็นความมั่นคงที่เพิ่มขึ้นในผลผลิตของวรรณคดีสิ่งแวดล้อม ที่เหนือกว่าในหลายทศวรรษที่ผ่านมา รวมถึงการจัดการเรียนการสอนในชั้นเรียนของสถาบันการศึกษาต่าง ๆ จนทำให้เกิดการพัฒนาทางด้านทฤษฎีอันเป็นพื้นฐานของกิจกรรม และช่วยเป็นสะพานลัดช่องว่างระหว่างนักวิชาการ ศิลปิน นักศึกษาและสาธารณชน นอกจากนี้แล้ว โคเฮิน ยังเห็นว่า หนังสือ Graduate handbook ของสถาบัน ASLE ได้บอกกล่าวทิศทางและระดับของวรรณคดีและสิ่งแวดล้อม และแสดงนัยในการค้นหาความจริงถึงตัวตนของวรรณคดีว่าบางครั้งมีการอ้างอิงงานเขียนเกี่ยวกับธรรมชาติหรือวรรณคดีสิ่งแวดล้อม หรือการตรวจสอบวรรณคดีผ่านแว่นของวรรณกรรมวิจารณ์เชิงนิเวศ (ธัญญา สังขพันธานนท์, 2553)

ในระยะแรกเริ่ม สถาบัน ASLE เริ่มต้นที่สหรัฐอเมริกา แต่ต่อมาได้ขยายสาขาไปยังประเทศอังกฤษ ญี่ปุ่น และเกาหลี กิจกรรมสำคัญของสถาบันมีตั้งแต่การจัดประชุมสัมมนาทางวิชาการ การออกวารสารวรรณกรรมวิจารณ์ การเขียนงานเชิงสร้างสรรค์ การเขียนบทความเกี่ยวกับการศึกษาสิ่งแวดล้อมและการจัดกิจกรรมเกี่ยวกับการอนุรักษ์ธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ในระยะเริ่มต้นผลงานด้านวรรณกรรมวิจารณ์เชิงนิเวศของสถาบัน ASLE ยังให้ความสนใจเฉพาะบทกวีโรแมนติก การพรรณนาเกี่ยวกับป่าดงพงไพร และงานเขียนเกี่ยวกับธรรมชาติ แต่ในระยะไม่กี่ปีมานี้ สถาบันเริ่มขยายพรมแดนการวิจารณ์เชิงนิเวศไปยังการวิจารณ์วัฒนธรรมทั่วไป เช่น การศึกษา นวนิยาย วิทยาศาสตร์ ภาพยนตร์ โทรทัศน์ สถาปัตยกรรมและผลงานการประดิษฐ์สร้างทางด้านวัฒนธรรมอื่น ๆ ที่มนุษย์สร้างสรรค์ขึ้นมา ไม่ว่าจะเป็นสวนสาธารณะ สวนสัตว์หรือศูนย์การค้า เป็นต้น โดยนักวิจารณ์กลุ่มนี้มีเป้าหมายที่จะศึกษาถึงการเสนอบทบาทที่แท้จริงของวาทกรรมสิ่งแวดล้อม ซึ่งทำให้เราสามารถวิเคราะห์วิจารณ์โลกที่เราอาศัยอยู่ โดยการศึกษากระบวนการทางวัฒนธรรมและผลผลิตของมันผ่านปมความรู้สึกลึกโหดอดีตของธรรมชาติและวัฒนธรรมที่เลือนหายไป (Garrard, 2004 อ้างถึงใน ธัญญา สังขพันธานนท์, 2553)

2) ความหมายของวรรณกรรมวิจารณ์เชิงนิเวศและคำศัพท์ที่เกี่ยวข้อง

ความหมายและคำศัพท์ของวรรณกรรมวิจารณ์เชิงนิเวศและส่วนที่เกี่ยวข้อง ยังมี ความสับสนคลุมเครืออยู่ค่อนข้างมากในการอธิบาย โดย เซฟเวอร์ (Sever, 2003 อ้างถึงใน ธัญญา สังขพัฒน์, 2553) ได้อธิบายถึงความไม่ชัดเจนของวรรณกรรมวิจารณ์เชิงนิเวศในบทความเรื่อง What is Ecocriticism ไว้ว่า “วรรณกรรมวิจารณ์เชิงนิเวศ เป็นศัพท์ที่มีความคลุมเครือและดำเนินไป ในทางที่ผิด การใช้คำศัพท์นี้ระบุขอบเขตแนวทางในการศึกษาวรรณคดี เป็นการใช้ร่วมกันของ ความสัมพันธ์ที่เกี่ยวข้องกับความสัมพันธ์ระหว่างโลกมนุษย์กับโลกของสิ่งที่ไม่ใช่มนุษย์” นักวิชาการ นักวิจารณ์วรรณกรรมหลายท่านต่างนิยามและให้ความหมายของวรรณกรรมวิจารณ์เชิงนิเวศ ไว้ดังนี้

ไฮส์ (Heise, 1994 อ้างถึงใน ธัญญา สังขพัฒน์, 2553) กล่าวถึงวรรณกรรม วิจารณ์เชิงนิเวศว่า เป็นแนวทฤษฎีใหม่ล่าสุด ที่เกิดขึ้นในด้านวรรณกรรมและวัฒนธรรมศึกษา ที่มุ่ง พิจารณาบทบาทของธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมที่สอดแทรกอยู่ในจินตนาการทางวัฒนธรรม จากอดีต เป็นต้นมา ทฤษฎีนี้พยายามตรวจสอบโน้ตัมเกี่ยวกับการมองธรรมชาติ ความสัมพันธ์ระหว่าง มนุษย์กับธรรมชาติ การให้ความสำคัญกับบทบาทของธรรมชาติในวรรณกรรม ตลอดจนการศึกษา วิธีการนำเสนอธรรมชาติในวรรณกรรม สุนทรียศาสตร์ การใช้ภาษา ความเปรียบที่เกี่ยวกับธรรมชาติ ไฮส์ ยังเห็นว่า การวิจารณ์วรรณกรรมในแนวทฤษฎีนี้ เป็นการเชื่อมโยงความสัมพันธ์ระหว่าง วิทยาศาสตร์กับวรรณคดีวิจารณ์หรือการวิจารณ์ทางวัฒนธรรมเข้าด้วยกันในขณะที่ สโลวิก (Slovic, 1994) อธิบายว่า วรรณกรรมวิจารณ์เชิงนิเวศ หมายถึงการศึกษาวรรณกรรมโดยวิธีการให้ความรู้ เกี่ยวกับความสัมพันธ์ของระบบนิเวศวิทยา ความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติที่ปรากฏใน วรรณกรรม โดยพิจารณาแนวคิดที่นำเสนอเป็นการศึกษาเพื่อให้มนุษย์เข้าถึงธรรมชาติ

คำนิยามเกี่ยวกับวรรณกรรมวิจารณ์เชิงนิเวศที่ชัดเจนและได้รับการอ้างอิงมากเห็น จะได้แก่ คำนิยามของ กล็อดเฟลต์ ผู้เริ่มต้นการศึกษาวรรณกรรมในแนวนี้อย่างจริงจัง กล็อดเฟลต์ อธิบายถึงความหมายและขอบข่ายของวรรณกรรมวิจารณ์เชิงนิเวศไว้ว่า เป็นการศึกษาความสัมพันธ์ ระหว่างวรรณกรรมกับสิ่งแวดล้อมทางกายภาพ ยึดโลกเป็นศูนย์กลางที่จะนำไปสู่การศึกษา วรรณกรรม นักวิจารณ์แนวอนุรักษ์ธรรมชาติและนักทฤษฎีอนุรักษ์ธรรมชาติ ตั้งคำถามเกี่ยวกับเรื่อง ต่อไปนี้ เช่น ธรรมชาติได้รับการนำเสนอในบทประพันธ์อย่างไร, บทบาทของฉากธรรมชาติที่แสดงใน โครงเรื่องของนวนิยายเป็นอย่างไร, ค่านิยมที่แสดง ในวรรณกรรมนั้นสอดคล้องกับภูมิปัญญาของการ อนุรักษ์ธรรมชาติหรือไม่, งานเขียนเชิงอนุรักษ์ธรรมชาติของกวีชายกับกวีหญิงเหมือนกันหรือไม่, ผลกระทบเกี่ยวกับวิกฤตสิ่งแวดล้อมได้แทรกซึมเข้าไป ในเนื้อหาของวรรณกรรมร่วมสมัยและ วัฒนธรรมประชานิยม (popular culture) ด้วยแนวทางใด, และด้วยเหตุผลใด ทำอย่างไรจึงจะให้ วิทยาศาสตร์เปิดตัวเองมาสู่การวิเคราะห์วรรณกรรม อะไรคือจุดร่วมที่พอจะเป็นไปได้ระหว่าง วรรณคดีที่ศึกษากับวาทกรรมเกี่ยวกับสิ่งแวดล้อมที่สัมพันธ์กันได้ในสาขาวิชา เช่นเดียวกับ ความสัมพันธ์ระหว่างปรัชญา ประวัติศาสตร์ จริยศาสตร์ จิตวิทยา (ธัญญา สังขพัฒน์, 2553) จากข้อมูลข้างต้นสามารถสรุปได้ว่า ในแนวทางของ กล็อดเฟลต์นั้น วรรณกรรมวิจารณ์เชิงนิเวศ จำเป็นต้องอาศัยวัฒนธรรมของมวลมนุษยชาติ เพื่อเชื่อมโยงถึงโลกทางกายภาพว่ามีผลกระทบต่อกัน ผลกระทบต่อวัฒนธรรมมนุษย์มากน้อยเพียงใด ในที่นี้ วรรณกรรมวิจารณ์เชิงนิเวศจึงถูกหยิบยกขึ้นมา

เป็นส่วนสำคัญในการเชื่อมโยงธรรมชาติและวัฒนธรรมของมนุษย์เข้าด้วยกัน โดยเฉพาะการประดิษฐ์กรรมทางวัฒนธรรมของภาษาและวรรณคดี การก้าวกระโดดโดยข้ามระหว่างมนุษย์กับสิ่งที่ไม่ใช่มนุษย์

กล็อตเฟลต์ ยังได้นำเสนออีกว่าการวิจารณ์แนวอนุรักษ์ธรรมชาติ มีลักษณะที่แตกต่างจากทฤษฎีการวิจารณ์แนวอื่น ๆ โดยทั่วไปแล้ว ทฤษฎีทางวรรณคดีให้ความสำคัญกับความสัมพันธ์ระหว่างกวี, ตัวบทและโลก ในวรรณคดีส่วนใหญ่ คำว่า “โลก (world) มีความหมายที่โยงใยถึงสังคมแฉวงของสังคม แต่วรรณกรรมวิจารณ์เชิงนิเวศอธิบายคำว่า “โลก” ในความหมายเฉพาะโลกของระบบนิเวศ เธอกล่าวว่า หากเราเห็นด้วยกับกฎแรกเริ่มของแบร์ที่กล่าวถึงระบบนิเวศวิทยาที่ว่า “สรรพสิ่งมีความสัมพันธ์เกี่ยวข้องกัน “ เราก็สามารถอนุมานได้เช่นกันว่าวรรณคดีไม่ได้เกี่ยวข้องกับโลกเฉพาะวัตถุทางสุนทรียศาสตร์เท่านั้น แต่มีความเกี่ยวข้องกันและอยู่ในระบบโลกพลังงาน วัตถุดิบและปฏิสัมพันธ์ทางความคิด (Glotfely, 1996 อ้างถึงใน ธัญญา สังขพันธานนท์, 2553)

การวิจารณ์วรรณกรรมเชิงนิเวศน์จึงมีเป้าหมายที่ค่อนข้างชัดเจน ไม่ใช่เป็นการศึกษาวรรณกรรมเพื่อวรรณกรรม แต่เป็นการศึกษาวรรณกรรมเพื่อการอนุรักษ์และพิทักษ์สิ่งแวดล้อม แนวความคิดนี้ก็ทำนองเดียวกันข้อถกเถียงระหว่างวาทกรรม “ศิลปะเพื่อศิลปะ” กับวาทกรรม “ศิลปะเพื่อชีวิต” ในอดีตที่มีความเห็นแย้งว่า ศิลปะวรรณคดีควรเป็นไปเพื่อความเป็นศิลปะเพียงอย่างเดียว หรือว่าควรรับใช้และสะท้อนภาพชีวิตทางสังคม นักวิจารณ์บางคนถึงกับกำหนดบทบาทของการวิจารณ์ไว้ว่า เป็นการเตือนประชาชนให้หันมาสนใจปัญหาสิ่งแวดล้อม เช่นเดียวกับที่ ซานตานเจลโล (Santangelo, 2004 อ้างถึงใน ธัญญา สังขพันธานนท์, 2553) เห็นว่า นักวิจารณ์เชิงนิเวศกำหนดตัวเองในฐานะผู้ส่งสารที่เติมความหมายในช่องว่างของวรรณกรรมวิจารณ์ พวกเขาเรียกร้องให้ศึกษาสิ่งแวดล้อมและประวัติศาสตร์ของการทำลายสิ่งแวดล้อม การวิจารณ์เชิงนิเวศได้พุ่งเล็งไปที่การยึดมนุษย์เป็นศูนย์กลางว่าเป็นวิถีทางในการสร้างความแตกต่างระหว่างมนุษย์กับสิ่งที่ไม่ใช่มนุษย์ นักวิจารณ์เชิงนิเวศยืนยันว่า การนำเสนอภาพตัวแทนสิ่งแวดล้อมไม่ใช่สิ่งที่ต้องอ่านโดยลำพัง เช่นเดียวกับการตีความสัญลักษณ์บางอย่าง การที่นักวิจารณ์วรรณกรรมเชิงนิเวศส่วนใหญ่เรียกร้องให้สนใจประเด็นปัญหาเกี่ยวกับสิ่งแวดล้อมในวรรณกรรม อาจเป็นเพราะนักวิจารณ์กลุ่มนี้เป็นนักเคลื่อนไหวด้านสิ่งแวดล้อมมาก่อน (Winkter, 1996 อ้างถึงใน ธัญญา สังขพันธานนท์, 2553)

ไมเคิล เบนเน็ต (Michel Bennet, 2003 อ้างถึงใน ธัญญา สังขพันธานนท์, 2553) เห็นว่า นักวิจารณ์เชิงนิเวศส่วนใหญ่ได้รับอิทธิพลมาจากแนวความคิดนิเวศวิทยาเชิงลึก (deep ecology) ซึ่งหลีกเลี่ยงจากแนวความคิดแบบนิเวศวิทยาแบบตื้นเขิน (Shallow ecology) หรืออาจกล่าวได้ว่า วรรณกรรมวิจารณ์เชิงนิเวศมีความเป็น “การเมือง” เช่นเดียวกับทฤษฎีวรรณกรรมวิจารณ์บางทฤษฎี เช่น การวิจารณ์แนวสตรีนิยม การวิจารณ์แนวมาร์กซิสต์

การพิจารณาความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติ หากใช้เป้าหมายเดียวของวรรณกรรมวิจารณ์เชิงนิเวศ แต่การอธิบายเกี่ยวกับความสัมพันธ์ระหว่างวรรณกรรมกับสิ่งแวดล้อมยังขยายผลไปสู่การพิจารณาเรื่องชนชั้น ชาติพันธุ์และเพศภาวะ เช่น ศึกษาว่าตัวบทได้สะท้อนให้เห็นโลกทางกายภาพอย่างไร หรือวรรณกรรมได้ตั้งคำถามเชิงจริยธรรมเกี่ยวกับปฏิสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติอย่างไร ส่วนนักเคลื่อนไหวเกี่ยวกับสิ่งแวดล้อมเองก็หันมาให้ความสนใจว่าวรรณกรรมมีส่วนในการนำเสนอปัญหาทางนิเวศวิทยาอย่างไรบ้าง ดังทัศนะของ สปีคส์ (Tiin Spoeek, 2005 อ้างถึงใน ธัญญา สังขพันธานนท์, 2553) ที่เห็นว่า

การวิจารณ์เชิงนิเวศ คือ การแผ่ขยายทางด้านนิเวศวิทยาของการวิจารณ์ในแนวหลังโครงสร้างนิยม ซึ่งศึกษาการนำเสนอภาพตัวแทน (representation) ของมนุษย์เกี่ยวกับธรรมชาติ เช่นเดียวกับที่ทฤษฎีสตรีนิยมตรวจสอบรูปแบบวรรณกรรมที่เกิดจากจิตสำนึกของความเป็นเพศสถานะ ค้นหาที่ประพันธ์หญิงและเพิ่มเติมเข้ามาเป็นหลักของวรรณกรรม นักวิจารณ์เชิงนิเวศอ่านตัวบทใหม่และสร้างมาตรฐานวิธีการอ่านวรรณกรรมโดยเอาโลกเป็นศูนย์กลางและเผยแพร่การสอนการวิจัยเกี่ยวกับสารคดีสิ่งแวดล้อม นักวิจารณ์เชิงนิเวศสนใจว่าการใช้โวหารแบบชนบนิยมก่อให้เกิดอำนาจและควบคุมการติดต่อของมนุษย์กับสิ่งแวดล้อมและสถานที่ได้อย่างไร การนำเสนอภาพตัวแทนเกี่ยวกับสถานที่ที่มีมาน้อยแค่ไหน และการนำเสนอภาพแทนนั้นสร้างความหมายเกี่ยวกับความรู้สึกของเราต่อสถานที่ได้อย่างไร นักวิจารณ์เชิงนิเวศตรวจสอบความหมายของการอุปมาและตำนานที่ก่อรูปของจินตนาการเกี่ยวกับสิ่งแวดล้อมและการกระทำของมนุษย์ นอกจากนี้ยังสนใจการใช้โวหารอุปลักษณ์เกี่ยวกับ สวน ป่าดง แผ่นดินหลงสำรวจ ทะเลทราย หนองน้ำ เพื่อทำความเข้าใจและอธิบายความสัมพันธ์ระหว่างแผ่นดินกับธรรมชาติ (ธัญญา สังขพันธานนท์, 2553)

การวิจารณ์วรรณกรรมวิจารณ์เชิงนิเวศ มีแนวคิดสำคัญที่มาจากพื้นฐานที่ว่า แนวความคิดดังกล่าวมีความเกื้อกูลกันระหว่าง พื้นฐานทางวัฒนธรรมที่เกี่ยวข้องเชื่อมโยงกันกับลักษณะกายภาพของโลกซึ่งต่างก็ส่งผลกระทบต่อกัน การวิจารณ์แนวอนุรักษ์ธรรมชาติมีสาระที่แสดงให้เห็นถึงความสัมพันธ์ระหว่างวัฒนธรรมกับธรรมชาติ โดยเฉพาะอย่างยิ่งวัฒนธรรมที่เกิดจากผลงานของมนุษย์ในด้านภาษาและวรรณกรรม ดังนั้นแนวความคิดนี้จึงเหยียบย่ำอยู่ในผืนของวรรณกรรมและอีกผืนหนึ่งหรือทฤษฎีนี้ มีข้ามสายกันได้ระหว่างมนุษย์กับสิ่งที่ไม่ใช่มนุษย์

การศึกษาวรรณกรรมในสาขาที่เกี่ยวกับธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม มีความหลากหลายในการแบ่งหมวดหมู่และคำศัพท์ที่เรียกใช้ ทั้งยังคงมีการเหลื่อมข้ามไปมาหลายคำด้วยกัน เช่น คำว่า “นิเวศวิทยาแห่งวรรณคดี” (Literary Ecology) ซึ่งบัญญัติโดย โจเซฟ ดับเบิลยู มีคเกอร์ (Meeker, 1972 อ้างถึงใน ธัญญา สังขพันธานนท์, 2553) เป็นคำศัพท์ที่หมายถึง การศึกษาคติชีววิทยาที่ปรากฏในงานวรรณคดีพร้อมกับพยายามค้นหาว่าอะไรมีบทบาทอย่างไรในวรรณคดีในระบบนิเวศวิทยาของมนุษย์ ส่วนคำว่า “วรรณกรรมวิจารณ์เชิงนิเวศ (Ecocriticism) เป็นคำที่ วิลเลียม เรอเคอร์ต (Rueckert, 1996 อ้างถึงใน ธัญญา สังขพันธานนท์, 2553) ใช้เป็นครั้งแรกในบทความเรื่อง “Literature and Ecology: An Experiment in Ecocriticism)” ซึ่งเขาหมายถึง การประยุกต์ใช้ความรู้ทางนิเวศวิทยากับนิเวศน์นิเวศวิทยาเพื่อการศึกษาวรรณคดี รวมถึงวรรณคดีกับโลกทางกายภาพ นอกจากนี้แล้วยังมีคำศัพท์ที่ใกล้เคียงอีกหลายคำ เช่น กวีนิพนธ์เชิงนิเวศ (ecopoetics) การวิจารณ์วรรณคดีเชิงสิ่งแวดล้อม (environmentalliterary criticism) และ วัฒนธรรมสีเขียวศึกษา (green cultural studies) อย่างไรก็ตาม คำศัพท์ที่ได้รับความนิยมและเป็นที่ยอมรับอย่างเป็นทางการมากที่สุด คือคำว่า วรรณกรรมวิจารณ์เชิงนิเวศ (ธัญญา สังขพันธานนท์, 2553)

ด้วยเหตุที่คำว่า “วรรณกรรมวิจารณ์เชิงนิเวศ” ค่อนข้างคลุมเครือดังที่กล่าวแล้วทำให้มีข้อถกเถียงและอภิปรายถึงความกำกวมของทฤษฎีในหลายทัศนะ โดยเฉพาะอย่างยิ่งความชัดเจนเกี่ยวกับขอบเขตหรืออาณาบริเวณของการวิจารณ์แนวนี้นี้ ดังที่ ซาเวอร์ (Sarver, 1994 อ้างถึงใน ธัญญา สังขพันธานนท์, 2553) แสดงความเห็นว่ วรรณกรรมวิจารณ์เชิงนิเวศ เป็นคำศัพท์ที่โชคร้ายเพราะว่า มันทำให้เกิดทฤษฎีการวิจารณ์แบบใหม่ ตัวตนที่ปรากฏออกมาของงานอาจจะติดป้ายฉลาก

ว่าการวิจารณ์เชิงนิเวศไม่ได้เป็นส่วนหนึ่งของทฤษฎี แต่ด้วยการเพ่งมองไปที่สิ่งแวดล้อมทฤษฎีการวิจารณ์นี้จึงต้องเกี่ยวข้องกับทฤษฎีอื่น ๆ ที่หลากหลาย เป็นต้น ทฤษฎีสตรีนิยม ทฤษฎีมาร์กซิสต์, ทฤษฎีหลังโครงสร้างนิยมจิตวิเคราะห์และทฤษฎีประวัติศาสตร์ ด้วยการใช้ทฤษฎีหลากหลายนี้ นักวิจารณ์เชิงนิเวศพิจารณาว่า ธรรมชาติได้รับการสะท้อนให้เห็นและเข้าใจผ่านตัวบทของวรรณกรรมได้อย่างไร อย่างไรก็ตามดูเหมือนว่าทฤษฎีในการศึกษาวรรณคดีเหล่านี้ไม่ใช่วิทยาศาสตร์ของนิเวศวิทยา แต่มันอยู่บนเขตแดนของความรู้สึกของนักสิ่งแวดล้อมนิยม นักวิชาการด้านวรรณคดีที่เป็นนักสิ่งแวดล้อมนิยมดูเหมือนจะยังไม่ได้สร้างทฤษฎีตัวใหม่ขึ้นมา ยิ่งไปกว่านั้น พวกเขาอ้างว่าสภาพบนทฤษฎีอื่นที่มีอยู่เพื่อจุดประกายให้เราได้เข้าใจว่า ปฏิสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติที่สะท้อนผ่านวรรณคดีนั้นเป็นอย่างไร

กล่าวโดยสรุปก็คือ วรรณกรรมวิจารณ์เชิงนิเวศไม่ได้เกิดขึ้นมาในลักษณะของ ทฤษฎีที่เป็นเอกเทศ หากแต่สามารถนำเอาทฤษฎีใดก็ได้มาประยุกต์ใช้ร่วมกัน ขอเพียงให้สอดคล้องกับแนวคิดและเป้าหมายของมันก็พอ ดังข้อสรุปที่ สโลวิก (Slovic, 2000 อ้างถึงใน ธัญญา สังขพันธานนท์, 2553) กล่าวไว้ว่า วรรณกรรมวิจารณ์เชิงนิเวศ เป็นแนวคิดที่มีขอบข่ายของสนามที่กว้างขวางมาก จนยากที่จะอธิบายให้ชัดเจนได้ เขาให้คำนิยามว่า คือการศึกษาตัวบทที่แสดงถึงสิ่งแวดล้อมโดยใช้แนวทางของนิเวศวิทยาและความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติจากตัวบทใด ๆ ก็ได้ แม้ว่าตัวบทนั้นอาจไม่ได้คำนึงถึงโลกของสิ่งที่ไม่ใช่มนุษย์ หรือกล่าวอีกอย่างก็คือ เขาเห็นว่าวิธีการของผู้รู้ในรูปแบบใดก็ตามสามารถกลายมาเป็นรูปแบบของวรรณกรรมวิจารณ์เชิงนิเวศได้ หากมันสามารถนำมาประยุกต์ใช้กับชนิดที่แน่นอนของวรรณคดีเรื่องนั้น ๆ

นอกจากนี้แล้วในด้านรูปแบบของวรรณกรรมก็ยังมีประเด็นคำถามอีกมากที่ยังคงเป็นที่ถกเถียงกันอยู่ อาทิ ประเด็นที่ว่างานเขียนแนวธรรมชาติมีรูปแบบอย่างไร ซึ่งนักวิจารณ์ในแนวชนบ ส่วนใหญ่เห็นว่า งานเขียนแนวธรรมชาติมักจะเป็นงานเขียนเชิงสารคดี ดังที่เห็นได้ในวรรณกรรมของ เดวิด ธอว์ เป็นต้น แต่นักวิจารณ์บางคนกลับเห็นว่างานเขียนในรูปแบบบันเทิงคดีและกวีนิพนธ์ก็จัดอยู่ในงานเขียนแนวธรรมชาติได้ นอกจากนี้แล้วยังมีประเด็นเรื่องของผู้แต่ง ซึ่งมักจะเข้าใจกันว่าผู้แต่งวรรณกรรมแนวธรรมชาตินั้นมักจะเป็นกลุ่มคนในชนชั้นกลาง นักวิจารณ์บางคนยังมองไปไกลกว่านั้นว่า ในอดีตกวีแนวธรรมชาติและผู้สนใจธรรมชาติชาวยุโรปและอเมริกามักจะเป็นคนชั้นสูง ซึ่งมีรสนิยมและมีเงินมากพอที่จะออกไปสัมผัสและชื่นชมกับธรรมชาติ ในขณะที่นักวิจารณ์บางคนกลับไม่เห็นด้วยและกล่าวว่า หากย้อนกลับไปศึกษาวรรณกรรมมุขปาฐะของชาวอินเดียแดงก็จะเห็นได้ว่าการนำเสนอเรื่องของธรรมชาติด้วยเช่นกัน (ธัญญา สังขพันธานนท์, 2553)

3) ลักษณะและวิธีการของวรรณกรรมวิจารณ์เชิงนิเวศ

อาจกล่าวได้ว่า วรรณกรรมวิจารณ์เชิงนิเวศมีลักษณะเฉพาะที่ผสมผสานกันระหว่างวรรณกรรมปัจจุบันกับทฤษฎีทางวัฒนธรรม เพราะว่ามันมีความสัมพันธ์อันใกล้ชิดกับศาสตร์ทางนิเวศวิทยา นักวิจารณ์เชิงนิเวศอาจจะไม่มีคุณสมบัติพอที่จะเขียนงานเพื่อโต้แย้งเกี่ยวกับปัญหาทางด้านนิเวศวิทยา แต่พวกเขาอาจจะประยุกต์ศาสตร์สาขาอื่น ๆ ที่เกี่ยวข้องและนำมาพัฒนาให้กลายเป็น “ผู้รู้ทางด้านนิเวศวิทยา” (ecological literacy) ได้ (Garrad, 2004: อ้างถึงใน ธัญญา สังขพันธานนท์, 2553)

ชีส (Scheese, 1994 อ้างถึงใน ธัญญา สังขพันธานนท์, 2553) นักวิจารณ์วรรณกรรมเชิงนิเวศ ได้กล่าวถึงลักษณะและกฎบางอย่างของการวิจารณ์วรรณกรรมในแนวนีไว้ในบทความเรื่อง “Some Principles of Ecocriticism” ว่า มีลักษณะดังต่อไปนี้

(1) ทฤษฎีและภาคปฏิบัติของวรรณกรรมวิจารณ์เชิงนิเวศ มีความเป็นการเมือง เช่นเดียวกับบางทฤษฎี เช่น ทฤษฎีสตรีนิยม นั่นคือมีจุดมุ่งหมายที่เด่นชัดที่จะก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงด้านจิตสำนึกของผู้อ่านเกี่ยวกับบทบาทของสตรี ในขณะที่วรรณกรรมวิจารณ์เชิงนิเวศก็มีจุดมุ่งหมายสำคัญที่จะเปลี่ยนจิตสำนึกของผู้อ่านและความสัมพันธ์กับสิ่งที่เขาอ่านมัน หรือเพื่อสร้างจิตสำนึกผ่านองค์ความรู้เกี่ยวกับสถานที่ซึ่งพวกเขาอาศัยอยู่ให้เกิดขึ้นกับผู้เรียนและผู้อ่านทั่วไป ดังที่โลเปซ นักวิจารณ์วรรณกรรมเชิงนิเวศคนสำคัญ เคยหวังว่าการฝึกฝนและการศึกษางานเขียนเกี่ยวกับธรรมชาติอาจจะเป็นการเปิดช่องทางให้การวางรากฐานเพื่อรวบรวมจัดระเบียบความคิดทางการเมืองของคนอเมริกันในอนาคต

(2) ทฤษฎีวรรณกรรมวิจารณ์เชิงนิเวศอาจเป็นประโยชน์ต่อการบูรณาการกับทฤษฎีวรรณคดีอื่น ๆ ชีส เห็นว่า ควรต้องผูกมัดกับทฤษฎีวรรณคดีอื่น ๆ เพื่อที่จะเข้าถึงธรรมชาติและงานเขียนเกี่ยวกับธรรมชาติได้ดีกว่า ตัวอย่างเช่น แนวคิดหลังสมัยใหม่มีส่วนโดยตรงที่อ้างว่าธรรมชาติคือการสร้างความหมายทางสังคมและทางกายภาพ เพราะงานเขียนทั้งปวงต่างเน้นที่มนุษย์ซึ่งเหมือนกับเป็นเครื่องกรองผ่านจิตสำนึกของมนุษยชาติ เขายืนยันถึงผลดีจากภาพที่ชัดเจนของนักหลักฐานทางประวัติศาสตร์รุ่นใหม่และการให้ความสำคัญในเรื่อง “ตัวบท” ของประวัติศาสตร์และหลักฐานทางประวัติศาสตร์ของตัวบท ชีสเห็นว่า เราต้องการวรรณกรรมวิจารณ์เชิงนิเวศซึ่งมีหลักฐานในสถานที่ และเราต้องการทฤษฎีที่มีหลักฐานในประวัติศาสตร์ด้วย ซึ่งมีตัวบทที่เกี่ยวกับประวัติศาสตร์และการวิจารณ์ ซึ่งเป็นเรื่องที่ท้าทายนั่นคือ “ทำอย่างไรจึงจะเคลื่อนย้ายจากชุมชนของวรรณคดีสู่ชุมชนทางชีวภาพที่ใหญ่กว่า ซึ่งวิชาการทางด้านนิเวศบอกเรา”

(3) วรรณกรรมวิจารณ์เชิงนิเวศ มีลักษณะเป็นสหวิทยาการ วรรณกรรมวิจารณ์เชิงนิเวศเหมาะสมที่จะประยุกต์ใช้กับงานที่มีลักษณะเด่นเกี่ยวข้องกับภูมิประเทศเป็นสำคัญ เมื่อการกำหนดหมายนี้มีปฏิกิริยาโต้ตอบปรากฏขึ้นระหว่างผู้แต่งกับสถานที่ ตัวละครกับสถานที่ ภูมิประเทศที่กำหนด โดยเฉพาะองค์ประกอบที่ไม่ใช่มนุษย์ของสถานที่ เช่น หิน ดิน หวาย ต้นไม้ พืชพรรณ แม่น้ำ สัตว์ อากาศซึ่งอยู่ในฐานะที่มนุษย์สำเหนียกรู้และทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลง กวิมองเห็นและอธิบายหรือพรรณนาเกี่ยวกับองค์ประกอบที่กล่าวนี้ให้สัมพันธ์กับธรณีวิทยา, พฤษศาสตร์, สัตววิทยา, อุทกนิยมนวิทยา, นิเวศวิทยา อย่างไรก็ตามที่เขาพรรณนาถึงสุนทรียศาสตร์ หรือการพิจารณาทางด้านสังคมและจิตวิทยา และแล้วมันจะเป็นจุดได้เปรียบทางด้านประวัติศาสตร์

(4) การฝึกวิจัยในภาคสนามเป็นส่วนประกอบที่สำคัญของวรรณกรรมวิจารณ์เชิงนิเวศ ชีส เห็นว่า นักวิชาการและนักศึกษาสามารถยกระดับของการฝึกปฏิบัติด้านวรรณกรรมวิจารณ์เชิงนิเวศให้ดีขึ้นโดยการออกศึกษาสถานที่จริง เพื่อเปรียบเทียบความประทับใจของผู้อ่าน กับความประทับใจของผู้เขียน หรือ เพื่อที่จะวาดภาพทางประวัติศาสตร์ของสถานที่ให้แผ่กว้างออก เพื่อที่จะรู้สึกเป็นส่วนหนึ่งของสิ่งแวดล้อม เช่นเดียวกับนักมานุษยวิทยากระทำคือ ควรผูกมัดตัวเองไว้กับสนาม ชีสเห็นว่า ผู้ให้ข้อมูลสำคัญแก่เราคือผืนแผ่นดิน การศึกษานอกสถานที่ด้วยวิธีการของวรรณกรรมวิจารณ์เชิงนิเวศ เป็นการย้ำเตือนกฎเกณฑ์ของที่ว่า โลกนี้ไม่ได้ถูกสร้างขึ้นมาเพื่อมนุษย์เพียงลำพัง

(5) วรรณกรรมวิจารณ์เชิงนิเวศจะต้องยอมอดทนต่อความคิดเห็นที่แตกต่างหรือการคัดค้าน ควรยอมรับฟังความเห็นของผู้ที่เห็นแย้งว่าไม่มีวิกฤติทางระบบนิเวศ ผู้ที่ถือว่าแนวคิดสิ่งแวดล้อมนิยมได้ไปไกลเกินกว่าในวิธีการและเป้าหมาย ต่อผู้ที่คิดว่าการเขียนเกี่ยวกับธรรมชาติกระเดียดไปทางร้อยแก้วสีม่วง ความหลากหลายคือสุขภาพทั้งในระบบนิเวศวิทยาและในแวดวงของนักวิชาการ

จากความเห็นของซีส ที่ว่าวรรณกรรมวิจารณ์เชิงนิเวศมีความเป็นสหวิทยาการนั้น ได้รับการสนับสนุนอย่างแข็งขันจากนักวิจารณ์คนอื่น ๆ ตัวอย่างเช่น โคเฮน ซึ่งให้ความเห็นในเรื่องว่า (Cohen, 20014 อ้างถึงใน ธัญญา สังขพันธานนท์, 2553) ในขณะนี้นักวิจารณ์บางคนยืนยันให้ศึกษาเฉพาะตัวบทเกี่ยวกับงานเขียนสิ่งแวดล้อมได้ และบางคนเห็นว่ามันสามารถอยู่ได้ทั้งสองตำแหน่ง ช่วงระยะของการวิจารณ์เชิงนิเวศขึ้นกับกรณีเฉพาะบุคคล ความแน่นอนของระเบียบวิธีการวิจารณ์แต่บางครั้งความแน่นอนก็ขึ้นอยู่กับวัตถุประสงค์ของการมอบอำนาจหรือการกำหนด ดังนั้นความสำคัญอง “Eco” ขึ้นอยู่กับการกำหนดความเกี่ยวข้องและความสัมพันธ์ของมัน มันอนุญาตให้มีการเชื่อมโยงสหวิทยาการจากความรู้สาขาอื่น ๆ การวิจารณ์เชิงนิเวศต้องการรับความรู้ทางวิทยาศาสตร์ในระเบียบเพื่อที่จะต่อต้านในสองตำแหน่งคือ 1) วัฒนธรรมนั้นสามารถปลดปล่อยจากธรรมชาติ 2) ธรรมชาตินั้นบริสุทธิ์จากการกำหนดของวัฒนธรรม

นอกจากนี้แล้ว ไรเคิน ได้กล่าวถึงความเป็นสหวิทยาการในวรรณกรรมวิจารณ์เชิงนิเวศว่า เนื่องจากการทำความเข้าใจเกี่ยวกับโลกธรรมชาตินั้น สามารถทำได้ครบถ้วนหากจากการอ่านเพียงตัวบทอย่างเดียว เขากล่าวถึงความสนใจและการอ่านวรรณกรรมของเขา ที่ต่อมาเขาได้แรงบันดาลใจจากนักเขียนความเรียงคนหนึ่งคือ ร็อคเวล เกรย์ (Rockwell Gray) ที่กล่าวว่า “ประสบการณ์ทั้งหมดของมนุษย์ คือประสบการณ์เกี่ยวกับสถานที่ (All experience is placed experience) ดังนั้นเพื่อที่จะเข้าใจสาระของประสบการณ์จึงหนีไม่พ้นที่จะเข้าใจการสร้างความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับโลกและชีวิตที่ได้รับการค้ำจุนจากโลก จึงต้องการมากกว่าการอ่านถ้อยคำในหน้ากระดาษที่ละหน้า แต่เป็นการอ่านอย่างละเอียด (close reading) เขากล่าวว่า การอ่านแบบวรรณกรรมวิจารณ์เชิงนิเวศ ต้องการให้เราฟังเรื่องราวที่เกี่ยวกับผืนแผ่นดินที่เราอาศัยอยู่ เรียกร้องให้ผู้อ่านเป็นทั้งนักคติชนวิทยา นักภูมิศาสตร์ นักประวัติศาสตร์ นักศึกษาภูมิทัศน์และนักศึกษาเรื่องราวทางวัฒนธรรม โดยวิธีการรวบรวมและแนวทางที่เป็นสหวิทยาการนี้ นักวิจารณ์วรรณกรรมเชิงนิเวศจะต้องศึกษาบริบทวรรณกรรมใหม่ในแง่ทางกายภาพ กรณีแวดล้อมของชีวิตทั้งความคิดและการกระทำ กรณีแวดล้อมที่มีส่วนหล่อหลอมให้วรรณกรรมเกิดขึ้นในสถานที่แรกดังที่ William Stafford กล่าวว่า เหตุการณ์และประสบการณ์ทั้งหมดคือเรื่องเฉพาะถิ่น (แห่ง) บางสถานที่บรรดาเหตุการณ์และประสบการณ์...ศิลปะทั้งหลาย ต่างมีความเป็นเฉพาะถิ่นในความหมายที่ว่า ต่างมีรากฐานสืบมาจากความสัมพันธ์อันใกล้ชิดของชีวิต ผ่านการตรวจสอบที่ไม่เพียงแต่จากการเขียนถึงความประทับใจ แต่เป็นการเขียนถึงชีวิตมนุษย์ ความคิด พฤติกรรม ซึ่งมนุษย์ได้แสดงออกถึงความสัมพันธ์กับธรรมชาติรอบตัว สอดคล้องกับที่ ดีน (Dean, 1994 อ้างถึงใน ธัญญา สังขพันธานนท์, 2553) ก็เห็นด้วยว่า วรรณกรรมวิจารณ์เชิงนิเวศมีความเป็นสหวิทยาการเนื่องจากการทำความเข้าใจเกี่ยวกับสรรพสิ่ง โดยเฉพาะชีวิตของจิตใจและชีวิตของโลกจำเป็นต้องพึ่งการเชื่อมโยงสาขาวิชาซึ่งถูกตัดขาด อันเนื่องมาจากการศึกษาในเชิงดั้งเดิมเฉพาะทาง เขาเห็นว่าวรรณกรรมวิจารณ์

เชิงนิเวศต้องพึ่งพาทฤษฎีหลาย ๆ ทฤษฎี เป็นต้นว่าทฤษฎีประวัติศาสตร์ จิตวิเคราะห์ วาทวิทยา ชาติพันธุ์วิทยา การเมือง การปกครอง เป็นต้น (ธัญญา สังขพัฒน์, 2553)

จึงอาจกล่าวได้ว่า แนวคิดวรรณกรรมเชิงนิเวศ เป็นแนวคิดที่มีลักษณะสหวิทยาการ เป็นการผสมผสานวิธีการของวิทยาศาสตร์กับวิชาการด้านมนุษยศาสตร์ นั่นคือนำความรู้เกี่ยวกับธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม รวมทั้งศาสตร์ด้านนิเวศวิทยา มาเป็นฐานความรู้ในการอธิบายและตีความตัวบทวรรณกรรม และยังนำเอาวิชาการด้านอื่นมาประยุกต์ใช้อย่างหลากหลาย มองในแง่ทฤษฎีการวิจารณ์ จึงเป็นแนวคิดทฤษฎีที่ให้ความสำคัญกับการศึกษาที่ไม่ได้เฉพาะการวิเคราะห์ตัวบทแต่เพียงอย่างเดียว แต่ได้นำเอาศาสตร์สาขาอื่น ๆ มาตีความตัวบท ขณะเดียวกันก็ให้ความสำคัญกับความสัมพันธ์ของตัวบทกับ บริบทภายนอก ไม่ว่าจะเป็นความสัมพันธ์ระหว่างวรรณกรรมกับ ธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมตลอดจนบริบทอื่น ๆ ที่เกี่ยวข้อง

4) วิธีการของวรรณกรรมวิจารณ์เชิงนิเวศ

บูเอลส์ (Buell, 2001 อ้างถึงใน ธัญญา สังขพัฒน์, 2553) ได้นำเสนอแนวทางในการวิจารณ์วรรณกรรมเชิงนิเวศว่าควรประกอบด้วยประเด็นเหล่านี้คือ

(1) การพิจารณาถึงความเป็นไปได้ของรูปแบบที่แน่นอนของการสอบสวนทางวิทยาศาสตร์ (ตัวอย่างเช่น ระบบนิเวศวิทยาและพัฒนาการทางชีววิทยา) และการสอบสวนทางสังคมโดยวิธีวิทยาศาสตร์ (ตัวอย่าง เช่น ภูมิศาสตร์และสังคมศาสตร์เชิงนิเวศ) ในฐานะที่เป็นแบบของการสะท้อนของวรรณคดี

(2) ตัวบท แนวคิดทางทฤษฎีและการวิเคราะห์ทางประวัติศาสตร์ของหลักการอันโอ้อำของประสบการณ์มนุษย์

(3) ศึกษาวรรณคดีในฐานะที่เป็นด้านหนึ่งของภาพสะท้อนจริยธรรมด้านสิ่งแวดล้อม ตัวอย่างเช่น การวิจารณ์สมมุติฐานต้นกำเนิดและพัฒนาการของมนุษยชาติ

(4) การตั้งทฤษฎีของการเลียนแบบและสามารถอ้างอิงได้ โดยเฉพาะอย่างยิ่งการประยุกต์สู่การนำเสนอภาพตัวแทนสิ่งแวดล้อมทางกายภาพในตัวบทวรรณคดี

(5) ศึกษาโวหารการเขียนการพูด (เช่น อุดมคติเกี่ยวกับเพศสภาพ เชื้อชาติ การเมือง) ของวาทกรรมสิ่งแวดล้อมที่ประกอบเป็นงานเขียนเชิงสร้างสรรค์แต่แผ่ขยายข้ามวิชาการที่เป็นสหวิทยาการสู่แวดวงสาธารณะ โดยเฉพาะทางสื่อ สถาบันของรัฐ องค์กรและกลุ่มเคลื่อนไหวทางสิ่งแวดล้อม

(6) สืบสวนถึงความสัมพันธ์ของงานเขียนที่เกี่ยวกับสิ่งแวดล้อมต่อชีวิตและการสอนในภาคปฏิบัติ

ในบทความเรื่อง Ecocriticism What is Good for? โดย โรเบิร์ตเคิร์น (Kern, 2003 อ้างถึงใน ธัญญา สังขพัฒน์, 2553) เขาได้นำเสนอที่คณะว่าด้วยการอ่านตัวบทในแนวทางของวรรณกรรมวิจารณ์เชิงนิเวศ ว่าตัวบททั้งหลายสามารถจัดเป็นตัวบทที่เกี่ยวกับสิ่งแวดล้อมได้ไม่มากนักน้อย ดังนั้นจึงสามารถที่จะตรวจสอบหรือพิสูจน์ได้โดยการวิจารณ์เชิงนิเวศหรือการอ่านแบบนิเวศวิทยา จากความรู้ลึกที่ว่า ตัวบททั้งหลายเป็นการเขียนหรือการจินตนาการที่อยู่ในสถานที่ หรือในความรู้สึกของผู้แต่งซึ่งอาจจะมาจากจิตสำนึกหรือไม่ก็ตาม แต่มันก็เขียนขึ้นในความสัมพันธ์ระหว่างตัวของเขากับสถานที่ โดยการกระทำแบบเดียวกันนี้ เคิร์น จึงพยายามเลือกตัวบทที่

หลากหลายรูปแบบและประเภทมาละเล้ากันเพื่อให้ครอบคลุมความหลากหลายของวาทกรรม เพื่อที่จะพิจารณาว่าเกิดอะไรขึ้นกับตัวบทเหล่านั้นหากมันถูกอ่านโดยจิตสำนึกเกี่ยวกับสิ่งแวดล้อม

เคิร์น เห็นว่า แม้ตัวบทบางเรื่องอาจจะตอบรับความเป็นสิ่งแวดล้อมอย่างมากพอ หรืออาจมากกว่าตัวบทอื่นก็ตาม แต่ตัวบทส่วนมากก็นำเสนอภาพตัวแทนของสิ่งแวดล้อมอย่างเลื่อนกลาง มีน้อยนักที่จะนำเสนออย่างโดดเด่นเป็นที่สะดุดตา โดยเหตุนี้วรรณกรรมวิจารณ์เชิงนิเวศจึงกลายมาเป็นแนวทางที่น่าสนใจและมีประโยชน์อย่างมาก เพราะเป้าหมายของมันคือการนำเอาคุณลักษณะของสิ่งแวดล้อมกลับคืนมา วัตถุประสงค์อีกประการหนึ่งของวรรณกรรมวิจารณ์เชิงนิเวศ คือ การอ่านในแนวทางที่เปรียบเสมือนการขยายความจริงของสิ่งแวดล้อมในตัวบท เพื่อที่จะผลักสิ่งแวดล้อมออกไปสู่ตำแหน่งของฉากและสถานที่ ดังนั้นมันจะช่วยให้เกิดความสนใจในฉากและสถานที่ เพราะเหตุการณ์ต่าง ๆ ของมนุษย์เกิดขึ้นในสถานที่ ในแง่นี้สถานที่อาจมีความหมายในฐานะที่สัญลักษณ์ดั้งเดิม ดังนั้นสถานที่จึงเป็นบางอย่างที่มีสาระมากกว่าตัวมันเอง จากการศึกษาวิธีการในการวิเคราะห์ วิจารณ์ของนักวิจารณ์วรรณกรรมเชิงนิเวศ ที่ดำเนินไปภายใต้กรอบคิดสำคัญสามารถจำแนกได้ดังนี้

1. แสดงให้เห็นความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับสิ่งแวดล้อมและโลกธรรมชาติที่ปรากฏในตัวบทวรรณคดี โดยเฉพาะอย่างยิ่งตัวบทที่เรียกว่างานเขียนเกี่ยวกับธรรมชาติ (nature writing) หรือ “วรรณกรรมสีเขียว” (green literature) โดยอาศัยกลยุทธ์พื้นฐานที่สำคัญคือการอ่านแบบสีเขียว (green reading) ที่เน้นการอ่านอย่างละเอียด (close reading) และระมัดระวัง พร้อมกับตั้งคำถามเกี่ยวกับวรรณคดี ในประเด็นที่เกี่ยวข้องกับธรรมชาติ เช่น ธรรมชาติได้รับการนำเสนอในตัวบทอย่างไร? การประกอบสร้างคำหรือศัพท์ที่เกี่ยวข้องกับธรรมชาติเป็นอย่างไร ธรรมชาติของเมืองตรงกันข้ามกับธรรมชาติที่แสดงในตัวบท อะไรคือการเชื่อมโยงระหว่างมนุษย์และธรรมชาติ คำว่าธรรมชาติเป็นการอุปมาหรือไม่ จริยศาสตร์สิ่งแวดล้อมหรือนิเวศวิทยาเชิงลึกให้ความรู้ต่อการอ่านของเราอย่างไร

2. ให้ความสำคัญต่อการศึกษาภาษาและบทบาทของภาษา เห็นว่าภาษาไม่สามารถแยกได้จากโลกธรรมชาติ สนใจภาษาในฐานะที่เป็นส่วนสำคัญในการสร้าง “วาทกรรมเกี่ยวกับธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม”

3. ให้ความสนใจต่อการนำเสนอวาทกรรมธรรมชาติและมนุษย์ที่ปรากฏในหนังสือเรียนวรรณคดีวิจักษ์ และเห็นว่าการเสนอภาพธรรมชาติเป็นคุณลักษณะประการหนึ่งที่ช่วยในการพิจารณาว่าตัวบทนั้น ๆ เป็นงานเขียนเกี่ยวกับธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมหรือไม่

4. การเชื่อมโยงความรู้จากศาสตร์สาขาต่าง ๆ เข้ามาช่วยในการวิเคราะห์ โดยเฉพาะอย่างยิ่งความรู้ทางด้านนิเวศวิทยา วิทยาศาสตร์ สิ่งแวดล้อม การเมือง เศรษฐกิจ วัฒนธรรม ชาติพันธุ์วิทยา

5. การบูรณาการเอาทฤษฎีที่หลากหลายมาประยุกต์ใช้ ไม่ว่าจะเป็นทฤษฎีวาทกรรม (Discourse) ของ มิเชล ฟูโกต์ กลวิธีการนำเสนอ (Techniques) ฯลฯ โดยนัยนี้ วรรณกรรมวิจารณ์เชิงนิเวศจึงเป็นทฤษฎีการวิจารณ์ที่มีทั้งความเป็นสหวิทยาการและบูรณาการรวมอยู่ด้วยกัน

3. กลวิธีการนำเสนอ

กลวิธีการนำเสนอ หมายถึง วิธีการหรือเทคนิค (Techniques) ที่กวีเลือกนำมาใช้สร้างสรรค์วรรณคดี เพื่อให้บรรลุผลตามที่กวีมุ่งหวังการศึกษากลวิธีของกวี เพราะเป็นการศึกษาวิธีการที่ใช้สื่อความคิดผ่านวรรณคดี ผ่านหนังสือเรียนไปยังผู้เรียน เพื่อให้วรรณคดีนั้นมีคุณค่า น่าสนใจและสามารถดึงดูดใจผู้อ่านหรือผู้เรียน นอกจากนี้ยังทำให้เห็นลักษณะเฉพาะในการสร้างสรรค์วรรณคดีอีกด้วย ทั้งนี้มีผู้กล่าวถึงกลวิธีการนำเสนอดังนี้

สายทิพย์ นุกุลกิจ (2539) กล่าวถึงเกี่ยวกับกลวิธีการแต่ง สรุปได้ดังนี้ กลวิธีการแต่ง หรือ การนำเสนอ คือ วิธีการในการเสนอเรื่อง ทำให้เรื่องน่าอ่าน น่าสนใจและมีผลต่อการดำเนินเรื่อง ผู้แต่งพยายามสร้างขึ้นเพื่อให้งานเขียนของตนมีลักษณะเด่น แปลกและมีคุณค่า พิจารณาวิธีการตั้งชื่อเรื่อง การเล่าเรื่อง การดำเนินเรื่อง การสร้างตัวละครและการสร้างและเสนอฉาก

กุหลาบ มลลิกะมาส (2541) อธิบายเกี่ยวกับกลวิธี สรุปได้ว่า วิธีการหรือกลวิธีซึ่งผู้แต่งนำมาใช้ในการถ่ายทอดความนึกคิดหรือความสะเทือนใจ เป็นการแสดงชั้นเชิงให้เห็นว่าผู้แต่งมีฝีมือ ขนาดใด เพื่อให้ผู้อ่านได้ถ่ายทอดความรู้สึกนึกคิด การใช้เทคนิคทำได้หลายประการ เช่น กลวิธีในการเลือกผู้เล่าเรื่อง กลวิธีการเล่าย้อนหลัง การแสดงลักษณะและนิสัยของตัวละคร วิธีเปิดปิดเรื่อง การเลือกรายละเอียดในการดำเนินเรื่อง และการสร้างบรรยากาศ

อิงอร สุพันธุ์วนิช (2547) กล่าวว่า เมื่อต้องการศึกษากลวิธีการนำเสนอก็อาจจะต้องพูดถึงโครงเรื่อง ตัวละคร กลวิธีและภาษาที่สื่อแนวคิดนั้น ๆ ออกมาด้วย เพราะแนวคิดจะปรากฏได้ก็ต้องมีองค์ประกอบต่าง ๆ กวีอาจเสนอแนวคิดผ่านตัวละคร ผ่านคำพูดบรรยายหรือบทสนทนาด้วยการพิจารณาสิ่งต่าง ๆ เหล่านี้จะช่วยเน้นให้เข้าใจแนวคิดได้ดีขึ้น

จากการสำรวจข้อมูลเบื้องต้นพบว่า การใช้กลวิธีในการเสนอแนวคิดที่เกี่ยวกับความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม หรือวาทกรรมสีเขียวในหนังสือเรียนวรรณคดีวิจักษ์ ระดับชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 1-6 ที่น่าสนใจนักกวีมีความเป็นเอกลักษณ์เฉพาะตัว แสดงให้เห็นถึงความสามารถในการนำเสนอเรื่องในวรรณคดีวิจักษ์ได้อย่างสร้างสรรค์ และใช้ภาษาได้เป็นอย่างดี ในการศึกษาค้นคว้าครั้งนี้ สามารถสรุปกลวิธีการนำเสนอแนวคิด แบ่งออกเป็น 2 ประเภท ได้แก่

3.1 แนวคิดด้านองค์ประกอบของวรรณคดี

การศึกษาวรรณคดีในประเทศไทยมีการศึกษามายาวนานหลากหลายสาขาวิชา ทั้งภาษาศาสตร์ สังคมศาสตร์ มนุษยศาสตร์ ประวัติศาสตร์ จิตวิทยา ฯลฯ ทำให้เห็นว่าการศึกษาด้านการสื่อสาร (Communication) มีความเกี่ยวข้องสัมพันธ์กับศาสตร์อื่น ๆ โดยเฉพาะความสัมพันธ์ระหว่างวรรณคดีกับค่านิยมไทยที่มีอิทธิพลต่อกันในเชิงสังคมศาสตร์ การวิเคราะห์ตามองค์ประกอบของวรรณคดีที่เกี่ยวข้องต่อความสัมพันธ์ จึงประกอบด้วย ผู้แต่งวรรณคดี บริบทสังคม กลวิธีการแต่งวรรณคดี วัตถุประสงค์/หน้าที่ของวรรณคดี และโครงเรื่องของวรรณคดี

การวิเคราะห์วิจารณ์วรรณคดีนั้น ต้องศึกษาองค์ประกอบของวรรณคดี การวิเคราะห์วิจารณ์การตีความ ต้องผนวกวิเคราะห์วิจารณ์ ผูกพิจารณาอย่างรอบคอบ การตีความแนวคิดในเรื่องวรรณคดีนั้นไม่จำเป็นต้องเหมือนกัน ขึ้นอยู่กับการมองและประสบการณ์ของผู้ตีความ องค์ประกอบของวรรณคดีนั้น ผู้วิจัยใช้หลักการตามแนวทางที่กล่าวไว้ในหนังสือวรรณคดีศึกษา ซึ่งประกอบด้วยองค์ประกอบ 4 ส่วน (วิภา กงกะนันท์, 2523) (ธัญญา สังขพันธานนท์, 2539) ดังนี้

1. แก่นเรื่อง
2. ตัวละคร
3. เวลาและสถานที่
4. วรรณคดี

1. แก่นเรื่อง

แก่นเรื่องเป็นองค์ประกอบที่สำคัญในวรรณกรรมประเภทเรื่องเล่าแต่เรื่องเล่าไม่จำเป็นต้องมีแก่นเรื่องเสมอไป (Perrine, 1978 อ้างถึงใน ธีรญา สังขพันธ์านนท์, 2539) เพราะเรื่องแต่ละประเภทจะมีจุดมุ่งหมายแตกต่างกันออกไป เรื่องตื่นเต้นสยองขวัญมีจุดมุ่งหมายเพื่อสร้างความหวาดสยองแก่ผู้อ่าน เรื่องผจญภัยมีจุดมุ่งหมายเพื่อสร้างความตื่นเต้นแก่ผู้อ่าน จุดมุ่งหมายของเรื่องชวนให้อาจเพียงต้องการให้ผู้อ่านสนุกสนานไปกับพฤติกรรมของตัวละครหรือการจบแบบพลิกความคาดหมาย ดังนั้นจะเห็นได้ว่า แก่นเรื่องจะมีหรือไม่มีนั้นขึ้นอยู่กับลักษณะของเรื่องแต่ละประเภท และจุดมุ่งหมายที่ต้องการสื่อมายังผู้อ่านเป็นสำคัญซึ่งสอดคล้อง กับความเห็นที่ว่า แก่นเรื่องใช้ในความหมายสองอย่างคือความคิดอันเป็นศูนย์กลางของเรื่องกับจุดมุ่งหมายอันเป็นศูนย์กลางของเรื่อง (Stanton, 1965 อ้างถึงใน ธีรญา สังขพันธ์านนท์, 2539)

2. ตัวละคร

ตัวละครในวรรณคดีมีความสำคัญอย่างมาก เนื่องจากช่วยสร้างความสนุกสนานและช่วยให้เรื่องราวดำเนินไปอย่างมีอรรถรส ซึ่งตัวละครแต่ละตัวนั้น กวีอาจสร้างให้มีลักษณะที่หลากหลาย ทั้งตัวละครที่เป็นคนจริงหรือคนสมมติ คนจริงคือบุคคลที่มีชีวิต มีตัวตนจริง ดังจะเห็นได้จากในศิลาจารึกพ่อขุนรามคำแหง ซึ่งปรากฏคนจริง คือ พ่อขุนรามคำแหงมหาราชพ่อขุนบานเมือง พ่อขุนศรีอินทราทิตย์ เป็นต้นในขณะที่คนสมมติคือ ตัวละครที่กวีสร้างขึ้นตามจินตนาการ อาจจะมีลักษณะที่คล้ายคนจริง คือมีอารมณ์รัก โลภ โกรธ หลง กวีสร้างคนสมมติขึ้นเพื่อเลียนแบบคนจริง ดังจะเห็นได้จากในเรื่องอิเหนา ตัวละครอิเหนามีอารมณ์ที่หลากหลาย เช่น อารมณ์รักที่มีต่อนางจินตะหรา ขณะเดียวกันเมื่อได้พบนางบุษบาก็เกิดหลงรัก ทั้ง ๆ ที่อิเหนาได้ปฏิเสธที่จะแต่งงานกับนางบุษบา ซึ่งอารมณ์ที่เกิดขึ้นกับอิเหนานั้นเป็นอารมณ์ที่เกิดในบุุชชนทั่ว ๆ ไป กวีสร้างตัวละครให้เกิดความสมจริงและให้ผู้อ่านเชื่อในตัวละครนั้นอย่างแท้จริง

3. เวลาและสถานที่

เวลาและสถานที่ช่วยเสริมให้เรื่องราวในวรรณคดีสมจริงมากยิ่งขึ้น ช่วยเพิ่มอรรถรสในการอ่านของผู้อ่าน โดยการใช้ฉากหรือสถานที่นั้น กวีมีกลวิธีการสร้างฉากที่หลากหลาย ดังนี้

3.1 การใช้ฉากหรือสถานที่สมจริง ดังจะเห็นได้จากเรื่องลิลิตพระลอ ซึ่งกวีใช้ฉากคือ เมืองสรองและเมืองสรวง ซึ่งเป็นสถานที่จริงที่มีอยู่

3.2 การใช้ฉากหรือสถานที่เสมือนจริง ดังจะเห็นได้จากเรื่องนิทานเวตาล ซึ่งผู้แต่งใช้ฉากคือ แม่น้ำยมนา เมืองโกคนี เป็นต้น

3.3 การใช้ฉากหรือสถานที่ในจินตนาการ ดังจะเห็นได้จากเรื่องมัทนะพาธา สถานที่ต่าง ๆ ที่กวีเอ่ยถึงนั้น เป็นฉากสมมติหรือฉากในจินตนาการ ซึ่งกวีได้เกริ่นนำตั้งแต่แรกเริ่มเรื่องว่า สมมติให้เกิดขึ้นที่ประเทศอินเดียโบราณ ฉากสมมติที่ปรากฏ เช่น ลานหน้ามุขเด็จแห่งวิมาน

ค่ายหลวง สวนหลวงข้างพระราชวัง สวรรค์ เป็นต้น ส่วนการใช้เวลาหรือการกำหนดเวลาต่าง ๆ ในเรื่อง ก็ต้องสอดคล้องกับเนื้อหาเพื่อให้เรื่องดำเนินไปด้วยความสอดคล้องกัน

4. วรรณคดี

วรรณคดีคือความคิดเห็นที่ปรากฏในเรื่อง โดยความคิดเห็นในเรื่องที่ปรากฏย่อมมีความคิดเห็นของกวีเป็นหลัก เนื่องจากกวีแต่ละคนมักจะแทรกความคิดของตนอยู่ในเรื่องเสมอ เพียงแต่ในบางครั้งผู้อ่านอาจไม่ทราบ เพราะกวีอาจแทรกวรรณคดีของตนผ่านวรรณคดีของตัวละครหรือผ่านวรรณคดีของสังคม

การที่ผู้อ่านจะทราบวรรณคดีที่ปรากฏได้นั้น ผู้อ่านจะต้องศึกษาวรรณคดีเรื่องนั้นอย่างละเอียด และต้องพิจารณาเนื้อหาไปพร้อม ๆ กับการหาวรรณคดีที่ปรากฏ ดังเรื่องมหาภารตยุทธ ซึ่งในเรื่องมหาภารตยุทธ ปรากฏวรรณคดีที่หลากหลายของกวี โดยกวีแสดงให้เห็นธรรมชาติของมนุษย์ซึ่งถูกขับเคลื่อนด้วยกิเลสของตนเอง บทบาทอำนาจอิทธิพลของเทพเจ้าที่มีต่อพฤติกรรมของมนุษย์ อิทธิพลของมนุษย์ด้วยกัน นอกจากนี้กวียังมุ่งนำเสนอหลักธรรมทางศาสนาฮินดู จุดหมายปลายทางของศาสนาฮินดูคือโมกษะ (การได้ขึ้นไปอยู่บนสวรรค์กับพระพรหม)

การศึกษาวรรณคดีในหนังสือเรียนวรรณคดีวิจิตร ระดับชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 1-6 ด้านแนวคิดองค์ประกอบของวรรณคดี จะเป็นกรอบที่ผู้วิจัยจะนำไปใช้ในการวิเคราะห์ตีความเพื่อวิเคราะห์หากกลวิธีที่กวีนำเสนอวรรณคดีอย่างไร

3.2 แนวคิดโวหารภาพพจน์

กลวิธีการนำเสนอที่เป็นโวหารภาพพจน์ในลักษณะต่าง ๆ เช่น อุปมา อุปลักษณ์ หรือเลียนเสียงธรรมชาติ นั้น ถือเป็นส่วนหนึ่งที่สำคัญในการเขียน โดยกวีนิยมใช้เพื่อถ่ายทอดจินตนาการของตนให้ผู้อ่านได้เข้าถึงเข้าใจในเนื้อหาอย่างลึกซึ้ง จนเกิดภาพภายในใจและคล้อยตามกับเหตุการณ์ที่เกิดขึ้น โดย (ราชบัณฑิตยสถาน, 2552) ได้ให้ความหมายโวหารภาพพจน์ไว้ว่า “ถ้อยคำที่เป็นสำนวนโวหารทำให้นึกเห็นเป็นภาพ, ถ้อยคำที่เรียบเรียงอย่างมีชั้นเชิงเป็นโวหาร มีเจตนาให้มีประสิทธิภาพต่อความคิด ความเข้าใจ ให้จินตนาการและถ่ายทอด อารมณ์ได้อย่างกว้างขวางลึกซึ้งกว่าการบอกเล่าที่ตรงไปตรงมา”

ภาพพจน์เป็นคำที่นักวรรณกรรมสร้างขึ้นเพื่อให้ตรงกับ คำว่า Figure of Speech ถ้าตีความหมายของคำก็คือคำที่ทำให้เกิดภาพหรือเห็นภาพ ภาพพจน์จึงหมายถึงคำหรือสำนวนโวหารที่กวีหรือผู้ประพันธ์ใช้เพื่อสร้างมโนภาพให้เกิดขึ้นในจิตใจของผู้อ่านหรือผู้ฟัง ภาพพจน์เป็นสิ่งที่ช่วยให้ผู้อ่านหรือผู้ฟังเห็นภาพได้กระจ่างชัด เข้าใจความหมาย เข้าถึงความคิดและความรู้สึกของผู้ประพันธ์ และสามารถถ่ายทอดความรู้สึกและความคิดเหล่านั้นมาเป็นของผู้อ่านจนเกิดความรู้สึกซาบซึ้งในวรรณกรรม (สุริวงศ์ พงศ์ไพบูลย์, 2525)

นภลัย สุวรรณธาดา (2537) ได้กล่าวถึงความหมายและการใช้โวหารภาพพจน์ว่า ภาพพจน์ คือ พจน์ที่ทำให้เกิดภาพ หมายถึงถ้อยคำที่ทำให้เกิดภาพในใจ การใช้ภาพพจน์เป็น ผลของการใช้คำหรือกลุ่มคำอย่างมีศิลปะ โดยกลวิธีการเปรียบเทียบเพื่อให้เกิดภาพที่แจ่มชัด ภาพพจน์มีหลายชนิดที่นิยมใช้มี 8 ชนิด ได้แก่ อุปมา อุปลักษณ์ บุคลาธิษฐาน อนุนามนัย นามนัย สัทพจน์ ปฏิพจน์ อาทิพจน์

สรุปได้ว่า โวหารภาพพจน์ เป็นศิลปะในการเรียบเรียงถ้อยคำอย่างหนึ่ง เป็นกลวิธี การนำเสนอโดยการเลือกสรรถ้อยคำ ข้อความหรือใช้กลวิธีการกล่าวอย่างแยบยล ไม่กล่าวอย่าง ตรงไปตรงมา โดยมีจุดมุ่งหมายเพื่อสร้างความเข้าใจ ความรู้สึกหรือจินตภาพให้เกิดขึ้น ในการศึกษา วาทกรรมสี่เขียวในหนังสือเรียนวรรณคดีวิจิตร ระดับชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 1-6 ในครั้งนี้ ผู้วิจัยใช้โวหาร ภาพพจน์ที่สัมพันธ์กับการวิเคราะห์จำแนกได้ 10 ประเภท (วิภา กองกษณ์, 2523; ราชบัณฑิตยสถาน, 2546) ดังนี้

1. อุปมา (Simile) หมายถึง การเปรียบเทียบสิ่งหนึ่งกับอีกสิ่งหนึ่ง โดยธรรมชาติ แล้วมีสภาพที่แตกต่างกัน แต่มีลักษณะเด่นร่วมกันและใช้คำที่มีความหมายว่า เหมือนหรือคล้าย เป็น คำแสดงการเปรียบเทียบเพื่อบ่งชี้ให้เห็นจริงว่า เหมือนอย่างไร ในลักษณะใด ได้แก่คำว่า เหมือน เสมือน ดัง ดัง คล้าย ดูราว เหมือนดัง ดุจ ประดุจ ประหนึ่ง ละม้าย เสมอ ปาน เพียง ราว ราวกับ พ่าง เทียบ เทียม เฉก เช่น ฯลฯ เป็นการกล่าว การเปรียบเทียบสิ่งที่เหมือนกันหรือต่างกันใช้คู่กับ อุปไมย อุปมา คือสิ่งหรือข้อความที่ยกมากล่าวมาเปรียบ อุปไมย คือ สิ่งหรือข้อความที่พึง เปรียบเทียบกับสิ่งอื่นเพื่อให้เข้าใจแจ่มแจ้ง

2. อุปลักษณ์ (Metaphor) หมายถึง การเปรียบเทียบด้วยการกล่าวว่าสิ่งหนึ่ง เป็นอีกสิ่งหนึ่งเป็นการเปรียบเทียบที่ไม่กล่าวตรง ๆ ใช้การกล่าวเป็นนัยให้เข้าใจเอง เป็นการ เปรียบเทียบโดยนำเอาลักษณะสำคัญของสิ่งที่ต้องการเปรียบเทียบมาเปรียบเทียบกับที่ โดยไม่ต้องมี คำเชื่อมโยง ไม่ต้องใช้คำแสดงการเปรียบเทียบ ไม่มีคำแสดงความหมายว่า เหมือน ปรากฏอยู่ หรือถ้า จำเป็นต้องใช้ก็ใช้คำว่า “เป็น” หรือ “คือ” อุปลักษณ์เป็นการใช้ถ้อยคำภาษา ในเชิงการเปรียบเทียบ ที่มีชั้นเชิงและลึกซึ้งกว่าอุปมา นิยมใช้กับ ภาษาหนังสือพิมพ์ เพราะใช้คำน้อยได้ความหมายมากเหมาะ กับเนื้อที่จำกัดพื้นที่

3. นามนัย (Metonymy) หมายถึง การเปรียบเทียบโดยการใช้คำหรือวลีซึ่งบ่ง ลักษณะหรือคุณสมบัติที่เป็นจุดเด่น หรือลักษณะสำคัญของสิ่งใดสิ่งหนึ่ง หรือการกล่าวถึงส่วนใดส่วน หนึ่งของสิ่งใด ๆ มากล่าวแทนคำที่ใช้เรียกสิ่งนั้นโดยตรง เป็นภาพพจน์ที่ใช้เพื่อหลีกเลี่ยงการใช้คำ ธรรมดา ๆ ซ้ำซาก

4. บุคลาธิษฐาน (Personification) หมายถึง การสมมุติให้สิ่งที่ไม่มีชีวิต ไม่มี ความคิด สิ่งที่เป็นนามธรรมหรือสัตว์ ให้มีสติปัญญา อารมณ์หรือกิริยาอาการเหมือนมนุษย์ เพื่อให้สิ่ง เหล่านั้นเกิดปรากฏการณ์เสมือนเป็นสิ่งมีชีวิตที่มีความรู้สึกนึกคิดขึ้นมา แล้วสื่อความรู้สึกออกมาให้ ผู้รับสารได้รับรู้เป็นการเปรียบเทียบโดยนำเอาสิ่งไม่มีชีวิตหรือมีชีวิต แต่ไม่ใช่คนมากล่าวถึงราวกับเป็น คน หรือทำกิริยาอาการอย่างคน “ภาพพจน์ประเภทนี้จะทำให้สิ่งที่กล่าวถึงมีชีวิตชีว ผู้รับสารจะ มองเห็นภาพสิ่งนั้นเคลื่อนไหวทำกิริยาอาการเหมือนคนมีอารมณ์มีความรู้สึก และสามารถสื่อ ความรู้สึกนั้นมาสู่ผู้รับสารได้

5. สัญลักษณ์ (Symbol) หมายถึง การเปรียบเทียบที่เรียกสิ่งหนึ่งสิ่งใด โดยใช้คำ อื่นแทนคำที่ใช้เรียกนั้น เกิดจากการเปรียบเทียบและตีความซึ่งใช้กันมานานจนเป็นที่เข้าใจกัน โดยทั่วไป อาจเป็นคำ ๆ เดียว ข้อความ บุคคลในเรื่องเป็นเรื่องเฉพาะตอน หรือเรื่อง ๆ หนึ่งก็ได้ สัญลักษณ์ที่นิยมใช้ เช่น สีขาว หมายถึงความบริสุทธิ์ สีดำหมายถึงความตาย ความโศกเศร้า ความชั่วร้าย

6. อติพจน์ (Hyperbole) หมายถึง การกล่าวเกินจริง ซึ่งเป็นความรู้สึกหรือความคิดของผู้กล่าวที่ต้องการย้ำความหมายให้ผู้ฟังรู้สึกว่ามันเกินจริงจัง เน้นความรู้สึกให้เด่นชัดและน่าสนใจ โดยไม่เน้นความเป็นจริง เพราะต้องการให้ผู้รับสารเกิดความซาบซึ้งและประทับใจ ซึ่งอาจจะมากเกินไปหรือน้อยเกินไปก็ได้ เพื่อเน้นความรู้สึกมากกว่าความเป็นเหตุเป็นผล มุ่งเร้าอารมณ์ และความรู้สึกสะเทือนใจเป็นสำคัญ ภาพพจน์ประเภทนี้นิยมใช้สื่อสารกันมากทั้งการพูดและการเขียนที่ต้องการแสดงความรู้สึกเพราะสามารถเปรียบเทียบให้เห็นภาพได้ง่าย

7. สัทพจน์ (onomatopoeia) หมายถึง การใช้ถ้อยคำที่เลียนเสียงธรรมชาติ เช่น เสียงดนตรีเสียงร้องของสัตว์ หรือเลียนเสียงกิริยาอาการต่าง ๆ ของคน การใช้ภาพพจน์ประเภทนี้ไม่ว่าจะเป็นการพูดหรือการเขียน จะช่วยสื่อให้ผู้รับสารรู้สึกเหมือนได้ยินเสียงโดยธรรมชาติของสิ่งนั้น ๆ และเห็นกิริยาอาการของสิ่งนั้น ๆ ด้วย

8. ปฏิพจน์ (Rhetorical question) หมายถึง การถามโดยไม่ต้องหาคำตอบ เพราะผู้พูดรู้คำตอบอยู่แล้ว แต่ใช้เพื่อดึงดูดความสนใจและเน้นคำพูดนั้น ๆ เพื่อสร้างอารมณ์ความรู้สึกของผู้อ่านให้คล้อยตามไปด้วย

9. ความเปรียบประชด (Irony) หมายถึง ความเปรียบที่มุ่งเน้นสื่อความตรงกันข้ามกับความหมายของคำที่ใช้ อาจทำให้เกิดความเศร้าสลดหรือขบขัน ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับสถานการณ์หรืออาจแสดงการตัดพ้อก็ได้

10. สมมติภาวะ (Apostrophe) หมายถึง การกำหนดให้กวีหรือตัวละครพูดหรือเจรจาโต้ตอบกับสิ่งที่ไม่ใช่มนุษย์

ลักษณะของโวหารภาพพจน์ที่กล่าวมาข้างต้นนี้ ผู้วิจัยใช้เป็นแนวทางในการศึกษาหาทฤษฎีเกี่ยวกับการวิเคราะห์การใช้ภาษาในส่วนภาพพจน์ที่ปรากฏในหนังสือเรียนวรรณคดีวิจักขณ์ระดับชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 1-6 ดังจะได้ปรากฏชัดเจนมากขึ้นในการวิเคราะห์ในบทที่ 4 ตามลำดับ

เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

จากการศึกษารวบรวมเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับวาทกรรมสี่เหลี่ยม คือความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ในหนังสือเรียนวรรณคดีวิจักขณ์ระดับชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 1-6 พบว่า มีงานวิจัยด้านต่าง ๆ ที่ได้ศึกษาเกี่ยวกับวาทกรรมธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมไว้อย่างกว้างขวาง ทั้งในกลุ่มด้านมนุษยศาสตร์ สังคมศาสตร์ วิทยาศาสตร์กายภาพ และกลุ่มประวัติศาสตร์ ในการศึกษาครั้งนี้ผู้วิจัยเน้นงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับวาทกรรมสี่เหลี่ยมในมุมมองทางด้านมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ ซึ่งปรากฏเอกสารและงานวิจัยที่สอดคล้องดังนี้

1. เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับวรรณกรรมสี่เหลี่ยม

ธัญญา สังขพันธานนท์ (2550) ได้เขียนบทความเรื่อง จากกวีนิพนธ์ “อีสาน” สู่ “วาทกรรมอีสาน” : การประกอบสร้างความหมายของธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมในวรรณกรรมเกี่ยวกับภาคอีสาน บทความนี้ได้ศึกษาแนวคิดเกี่ยวกับธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมในบทกวีนิพนธ์ของ “นายผี” ประกอบกับบทกวีอื่น ๆ โดยนำทฤษฎีการวิจารณ์เชิงนิเวศมาใช้ในการศึกษา โดยมีความมุ่งหมายที่จะนำ

บทกวี “อีสาน” มาอ่านใหม่ (re-read) และประเมินค่าใหม่ (re-evaluate) บนฐานคิดของทฤษฎีวรรณกรรมวิจารณ์เชิงนิเวศ (ecocriticism) ผูกกับแนวคิดการวิเคราะห์วาทกรรมและแนวคิดการประกอบสร้างทางสังคม กวีได้กล่าวว่าบทกวีที่ชื่อ “อีสาน” ของนายผี หรือ อัศนี พลจันทร หรือ อินทรายุนั้น เป็นบทกวีที่ทรงพลังและสร้างชื่อเสียงอย่างมาก บทกวีบทนี้ได้สร้างวาทกรรมอีสานให้อยู่ในการรับรู้ของสังคมไทย โดยเฉพาะในวรรณคดีว่า “ในฟ้าบมีน้ำ ในดินขี้มีแต่ทราย” และวาทกรรมดังกล่าวก็ส่งผลต่อการสร้างภาพของภาคอีสานในอดีตให้อยู่ในการรับรู้ของคนไทยว่า เป็นดินแดนที่เต็มไปด้วยความแห้งแล้งทุรกันดาร เต็มไปด้วยความขาดแคลนด้านธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมที่ได้รับการผลิตซ้ำและต่อยอดในวรรณกรรมเพื่อชีวิตที่เขียนขึ้นในระยะหลัง วาทกรรมอีสานของนายผียังได้ส่งผลต่อภาคปฏิบัติจริงของวาทกรรมที่ผลักดันและกระตุ้นให้ภาครัฐต้องหันมาสนใจและพัฒนาภาคอีสาน ให้เป็นภูมิภาคที่มีความอุดมสมบูรณ์มากขึ้นในเวลาต่อมา

ผู้เขียนบทความพบว่า ภาพรวมจากงานเขียนทั้งหมดที่นำมาศึกษาครั้งนี้ ผู้แต่งทั้งหมดต่างมีทัศนะในการมองธรรมชาติว่า ธรรมชาติเป็นสิ่งที่มีความอำนาจอันยิ่งใหญ่สามารถควบคุมกำหนดชะตากรรมและการดำรงอยู่ของมนุษย์ให้ดำเนินไปทั้งในทางร้ายและดี เมื่อธรรมชาติขาดพร่องมนุษย์ก็ประสบชะตากรรมที่เลวร้าย แต่คราวใดที่ธรรมชาติเต็มสมบูรณ์ชีวิตมนุษย์ก็ดำเนินไปด้วยดี ซึ่งในทัศนะของนักนิเวศวิทยาเรียกการมองธรรมชาติในลักษณะนี้ว่า เป็นกระแสนิยมที่ยึดธรรมชาติเป็นศูนย์กลาง (Ecocentrism) ซึ่งให้ความสำคัญกับบทบาทของธรรมชาติว่ามีความยิ่งใหญ่เหนือกว่าการควบคุมกำกับของมนุษย์

ธัญญา สังขพันธานนท์ (2553) ได้ศึกษาเรื่องวรรณกรรมวิจารณ์เชิงนิเวศ : วาทกรรมธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมในวรรณกรรมไทย” ผู้เขียนได้ศึกษากระบวนการทัศน์เกี่ยวกับธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมความสัมพันธ์ระหว่างกระบวนการทัศน์กับวาทกรรมที่เกี่ยวกับธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม และศึกษาการนำเสนอธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมในวรรณคดีไทย ตั้งแต่สมัยก่อนสุโขทัยจนถึงรัตนโกสินทร์ตอนต้น โดยกวีใช้ฐานคิดจากทฤษฎีวรรณกรรมวิจารณ์เชิงนิเวศ ทฤษฎีสตรีนิยมเชิงนิเวศและทฤษฎีวาทกรรม ภายหลังจากการศึกษาพบว่า กระบวนทัศน์ที่เกี่ยวกับธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมในวรรณคดีไทยแบบจารีตนิยมมี 3 กระบวนทัศน์หลัก คือ กระบวนทัศน์จิตสำนึกเชิงนิเวศแนวดั้งเดิม กระบวนทัศน์จิตสำนึกเชิงนิเวศแนวพุทธปรัชญา และกระบวนทัศน์จิตสำนึกเชิงนิเวศแนวชนชั้น กระบวนทัศน์ดังกล่าวมีรากฐานที่สำคัญคือ เป็นระบบคิดที่แสดงถึงการตระหนักรู้ในความยิ่งใหญ่ของธรรมชาติ การอบน้อมและเคารพในธรรมชาติ อันเป็นระบบคิดพื้นฐานของจิตสำนึกเชิงนิเวศที่มีลักษณะสอดคล้องกับกระบวนทัศน์ที่มีคตินิยมเชิงนิเวศเป็นศูนย์กลาง (eco-centrism) กระบวนทัศน์ทั้งสามมีความเกี่ยวข้องกับสภาพเศรษฐกิจ การเมือง วัฒนธรรมและพัฒนาการทางสังคม แต่ละยุค และได้ก่อให้เกิดวาทกรรมสำคัญเกี่ยวกับธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมในลักษณะที่แตกต่างกัน

ประเวศ อินทองปาน (2553) ได้ศึกษาเปรียบเทียบนิเวศวิทยาในพุทธปรัชญากับนิเวศวิทยาแนวโลก ตามทัศนะของอาร์เนแนสส์ มุ่งศึกษาศึกษานิเวศวิทยาในพุทธปรัชญา นิเวศวิทยาแนวโลกตามทัศนะของ อาร์เนแนสส์ และเปรียบเทียบนิเวศวิทยาในพุทธปรัชญากับนิเวศวิทยาแนวโลกตามทัศนะของอาร์เนแนสส์ และการประยุกต์เพื่อการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม เมื่อการศึกษาสำเร็จผู้วิจัยพบว่า ส่วนที่สอดคล้องกัน คือ นิเวศวิทยาแนวโลกมีเป้าหมายมุ่งเน้นกระบวนการเปลี่ยนแปลงการมองโลกและชีวิต โดยตระหนักว่ามนุษย์เป็นหนึ่งเดียวกับธรรมชาติและมองธรรมชาติมีค่าในตัวเอง เน้น

การปฏิบัติหรือแก้ไขกระบวนทัศน์ของมนุษย์ในฐานะปัจเจกชน นั่นคือ มนุษย์กับธรรมชาติมีความสัมพันธ์กันอย่างแยกไม่ออก มนุษย์จึงไม่ควรไปรุกรานและทำร้ายธรรมชาติ ควรอยู่ร่วมกับธรรมชาติอย่างกลมกลืน (Deep Ecology) เพราะสรรพสิ่งมีคุณค่าในตัวเองและผูกพันเป็นสายใยหนึ่งเดียว เน้นให้มีประสบการณ์ตรงต่อสารัตถะและธรรมชาติของสรรพสิ่งที่เรียกว่า การประจักษ์แจ้งในตัวตนที่แท้จริงหรืออัตนิเวศ เช่นเดียวกับนิเวศวิทยาในพุทธปรัชญา ซึ่งเน้นทั้งระบบคิดและระเบียบในการครองชีวิตที่ตึงตามต่อการสัมพันธ์กับสรรพสิ่งทางธรรมชาติ ซึ่งมองสรรพสิ่งว่าต่างดำเนินไปอาศัยกันอย่างสหกรณ์คือการกระทำร่วมกันแบบองค์รวมตามกฎธรรมชาติหรือกฎนิยาม และต่างก็ตกอยู่ภายใต้กฎไตรลักษณ์หาตัวตนที่ยั่งยืนไม่ได้ ดังนั้นมนุษย์จึงต้องมีความเข้าใจที่ถูกต้องหรือมีสัมมาทิฐิ และดำเนินตามหลักพุทธจริยธรรมมีศีลหรือวินัยด้วยท่าทีมีมิตรภาพต่อกัน ขณะเดียวกันก็เพิ่มคุณภาพชีวิตด้วยศีล สมาน และปัญญา และเป้าหมายสูงสุดคือการประจักษ์แจ้งถึงความเป็นอนัตตา ซึ่งทำให้มนุษย์คลายความเห็นแก่ตัวและคลายการมองสรรพสิ่งรอบตัวที่จะนำมาบำรุงบำเรอตนเอง หรือนิพพาน ซึ่งเป็นรูปแบบแห่งการสำนึกทางนิเวศที่ยึดโยงสรรพสิ่งทั่วทั้งสากล

ธัญญา สังขพันธานนท์ (2556) ได้เขียนหนังสือเรื่องวรรณคดีสีเขียว กระบวนทัศน์และวาทกรรมธรรมชาติในวรรณคดีไทย (Ecocriticism in Thai literature) ซึ่งเป็นหนังสือเล่มสำคัญในวงวรรณกรรมศึกษาของไทย ที่อธิบายทฤษฎีการวิจารณ์เชิงนิเวศไว้อย่างละเอียด โดยเนื้อหาเป็นการเสนอกระบวนทัศน์และศึกษาวาทกรรมธรรมชาติในวรรณคดีไทย ซึ่งผู้เขียนได้หยิบยกประเด็นเกี่ยวกับธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมในวรรณคดีไทยมาอ่านและพิจารณาใหม่ โดยการใช้แว่นส่องของวรรณกรรมวิจารณ์เชิงนิเวศ ที่มุ่งแสดงนัยความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมในวรรณคดี เป็นการเปิดมุมมองใหม่ในการศึกษาวรรณคดีแบบฉบับที่เป็นการศึกษาถลกลงไปถึงกระบวนทัศน์หรือระบบคิดเกี่ยวกับธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมของคนไทย ตั้งแต่วรรณคดียุคดั้งเดิมจนถึงรัตนโกสินทร์ตอนต้น นำไปสู่ข้อค้นพบว่า กระบวนทัศน์เกี่ยวกับธรรมชาติในวรรณคดีไทยนั้นเป็นหลักฐานสำคัญที่ทำให้เกิดการประกอบสร้างและสถาปनावาทกรรมธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมที่สำคัญขึ้นมาหลายชุด และเป็นปัจจัยสำคัญในการนำเสนอภาพแทนของธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมในวรรณคดีไทยมาทุกยุคทุกสมัย

มานิตย์ โศกค้อ (2557) ได้ศึกษา “วาทกรรมธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมกับการต่อสู้และการต่อรองเชิงอำนาจ : กรณีศึกษากลอนลำของวีระพงษ์ วงศ์ศิลป์” ผู้เขียนได้ศึกษากลอนลำของวีระพงษ์ วงศ์ศิลป์ โดยการศึกษาครั้งนี้ผู้เขียนได้ตั้งข้อสังเกตเกี่ยวกับกลอนลำว่าเป็นวรรณกรรมที่ยังคงมีชีวิตอยู่ และถูกผลิตซ้ำความหมายเกี่ยวกับการอนุรักษ์ท้องถิ่น การเห็นคุณค่าและความสำคัญของธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม และความรู้สึกอยากกลับไปสู่อุดมคติ ทั้งนี้ผู้แต่งได้นำพื้นที่ของธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมเหล่านั้นมาใช้ในการสร้างสรรค์กลอนลำทั้งในด้านของสุนทรียภาพ ให้ข้อคิดคติเตือนใจ และยังคงเป็นปากเสียงที่ส่งสะท้อนถึงกระบวนการเปลี่ยนแปลงทางสังคมที่เกิดขึ้นในวิถีชีวิตของชาวอีสาน จึงทำให้เกิดวาทกรรมโต้กลับกระแสของการพัฒนาที่ขาดความรับผิดชอบได้อย่างน่าสนใจ การศึกษาในครั้งนี้ จึงพยายามชี้ให้เห็นว่าผู้แต่งและหมอลำ ในฐานะผู้จับจ้องการเปลี่ยนแปลงของสังคม ได้มีบทบาทในการส่งสารทางวัฒนธรรมให้ผู้คนชาวอีสานที่หลงในมายาโลกาภิวัตน์ ปัจจุบันได้หวนกลับมามองถึงความต้องการ/จำเป็นที่แท้จริงในการดำเนินชีวิตและยังแสดงให้เห็นว่ามีชาวอีสาน

จำนวนไม่น้อยที่มีสำนักirkษ์ท้องถิ่น และโยยหาวิถีชีวิตแบบดั้งเดิมของตนโดยมืกลอนลำเป็นสื่อกลางที่เชื่อมร้อยให้ผู้คนมีชีวิตความเป็นอยู่ที่ดีตลอดไป

สุนทร ค่ายอด (2560) ได้ศึกษา “ภาพเสนอและอุดมการณ์สิ่งแวดล้อมของชาติพันธุ์ปกากะญอในวรรณกรรมเยาวชนของมาลา คำจันทร์” โดยความเป็นชายขอบของชาติพันธุ์ปกากะญอในวัฒนธรรมล้านนานั้น เริ่มต้นในสมัยเก็บผักใส่ซ้า เก็บข้าใส่เมือง และได้ผลิตซ้ำภาพเสนอ จน ัง สกปรกและนิยมการตัดไม้ทำลายป่าอย่างต่อเนื่องผ่านวรรณกรรมลายลักษณ์ และวรรณกรรมมุขปาฐะจนกลายเป็นมายาคติในสังคมไทย มาลา คำจันทร์ ได้สร้างวรรณกรรมเรื่องหมู่บ้านอาบจันทร์ และลูกป่าภายใต้อุดมการณ์สิ่งแวดล้อมที่เน้นการอนุรักษ์ และบรรยากาศทางวิชาการที่ให้ความสำคัญกับสิ่งแวดล้อม และการให้ความสำคัญกับภูมิปัญญาด้านสิ่งแวดล้อมของชนเผ่า โดยการสร้างภาพเสนอใหม่ให้กับชาติพันธุ์ปกากะญอในสองลักษณะคือ ภาพเสนอของชาวเขาผู้ทรงจริยธรรม และเน้นภาพเสนอของชาวเขาที่อนุรักษ์สิ่งแวดล้อม ซึ่งเป็นส่วนหนึ่งที่ทำให้ชาติพันธุ์ปกากะญอมีภาพลักษณ์ที่ดีขึ้น อีกทั้งทำให้ผู้อ่านคล้อยตาม

ธัญญา สังขพันธานนท์ (2558) ได้นำเสนอบทความวิชาการเรื่อง มาตุคามสำนึกและการโยยหาอดีตในกวีนิพนธ์ของเรวัตร พันธุ์พิพัฒน์ โดยมีจุดประสงค์สำคัญที่จะศึกษาสำนึกในถิ่นที่ (Sense of place) และการโยยหาสถานที่ (place nostalgia) ในกวีนิพนธ์ของเรวัตร พันธุ์พิพัฒน์ ในด้านการนำเสนอและการประกอบสร้างความหมายในกวีนิพนธ์ที่เกี่ยวกับการสำนึกในถิ่นที่ โดยศึกษาจากรวมกวีนิพนธ์จำนวน 4 เล่ม คือ บ้านแม่น้ำ พันฝนเพลงน้ำ แม่น้ำเดียวกัน และแม่น้ำรำลึก ธัญญาได้อธิบายว่า สำนึกในถิ่นที่ (sense of place) และการโยยหาสถานที่ (place nostalgia) เป็นมโนทัศน์เกี่ยวกับสำนึกในถิ่น ที่เป็นมโนทัศน์ที่ถูกกล่าวถึงในสนามทางวิชาการทั้งสถาปัตยกรรมศาสตร์ ภูมิศาสตร์มนุษย์ มานุษยวิทยาและสังคมวิทยา การให้ความหมายของคำดังกล่าวขึ้นอยู่กับปรัชญาและมุมมองของแต่ละศาสตร์ กล่าวในทางมานุษยวิทยา ได้มีความเห็นต่อสำนึกในถิ่นที่ในแง่ของความผูกพันที่มีต่อสถานที่ (place attachment) ว่าเป็นสัญลักษณ์ของรูปแบบความสัมพันธ์ ของกลุ่มคนที่ใช้วัฒนธรรมร่วมกัน และได้แบ่งปันความรู้สึกและความหมายไปยังพื้นที่เฉพาะแห่งใดแห่งหนึ่ง ที่เป็นดินแดนส่วนหนึ่งที่ช่วยให้ปัจเจกบุคคลและกลุ่มคนได้ทำความเข้าใจความสัมพันธ์ของพวกเขาที่มีต่อสิ่งแวดล้อม และแก่นแกนสำคัญของสำนึกในถิ่นที่มาจากความผูกพันที่มีต่อสถานที่และอัตลักษณ์ของปัจเจกบุคคล ดังที่ มาร์ตินไฮเดกเกอร์ (Martin Heidegger) เคยเสนอว่า การโยยหาสถานที่ใดสถานที่หนึ่งเป็นพิเศษนั้น เป็นธรรมชาติพื้นฐานของมนุษย์และสะท้อนถึงความปรารถนาที่ติดตัวเรามาแต่กำเนิดที่จะมีชีวิตที่แท้จริงกว่าชีวิตที่เป็นอยู่ แก่นแท้ของแนวคิดเกี่ยวกับการกลับบ้านเกิด (home coming) คือมโนทัศน์ของตัวตนอันจริงแท้และระยะห่างจากตัวตนที่ “แท้จริง” ที่เรารู้สึก

กวีนิธ เสถียร (2559) ได้ศึกษาเรื่อง “วาทกรรมสิ่งแวดล้อมที่ปรากฏในภาพยนตร์การ์ตูนญี่ปุ่น ของสตูดิโอจิบลิเรื่อง “ปอมโปโกะ ทานุกิ ป่วนโลก” ภาพยนตร์การ์ตูนอะนิเมชันของสตูดิโอจิบลิซึ่งผลิตขึ้นมาตั้งแต่ปี ค.ศ. 1986 จนถึงปี ค.ศ. 2014 มีจำนวน 21 เรื่อง ในจำนวนนี้มีภาพยนตร์ที่มีเนื้อหาเกี่ยวกับประเด็นด้านสิ่งแวดล้อมที่น่าสนใจคือ ภาพยนตร์เรื่องปอมโปโกะ ทานุกิ ป่วนโลก บทความฉบับนี้มุ่งวิเคราะห์ภาพสะท้อนด้านสิ่งแวดล้อมด้วยการวิเคราะห์ตัวบท ฉาก บทสนทนา และโครงเรื่อง ตามแนวทางการวิเคราะห์วาทกรรมโดยอาศัยแนวคิดเกี่ยวกับสาร ทฤษฎี

สัญญา แนวคิดด้านสิ่งแวดล้อมกับการพัฒนา และแนวคิดด้านวัฒนธรรมญี่ปุ่นศึกษา ผลการศึกษาพบว่า ปอมโปโกะ เป็นภาพยนตร์ลำดับที่ 7 เข้าฉายเมื่อวันที่ 16 กรกฎาคม ค.ศ. 1994 กำกับโดย อิซาโอะ ทาคาฮาตะ ภาพยนตร์เรื่องนี้ได้นำเอาบริบททางสังคมที่เกิดขึ้นจริง เนื่องจากการขยายตัวของประชากรในปี ค.ศ. 1960 จนต้องมีการพัฒนาเมืองใหม่เพื่อรองรับการเจริญเติบโต โครงการเมืองใหม่ทามะซึ่งตั้งอยู่ห่างจากโตเกียวไปทางทิศตะวันตกเฉียงใต้ราว ๆ 14 กิโลเมตร จึงเกิดขึ้นในปี ค.ศ. 1965 แก่นความคิดหลักของภาพยนตร์แสดงถึงความขัดแย้งระหว่างมนุษย์กับเทคโนโลยีเพื่อแย่งชิงถิ่นที่อยู่อาศัย และการปรับตัวของทั้งสองฝ่ายเพื่อที่จะใช้ชีวิตอยู่ร่วมกัน โดยนัยแฝงที่ผู้สร้างภาพยนตร์เลือกให้เทคโนโลยีเป็นตัวละครหลักและมีความสามารถในการแปลงร่างเพื่อที่จะแสดงว่า เทคโนโลยีไม่ได้เป็นตัวแทนของสัตว์ป่าหรือธรรมชาติอันบริสุทธิ์ แต่หมายถึงผู้คนในชนบทที่เผชิญกับกระแสการพัฒนาโดยคนเหล่านี้ดำรงชีวิตอยู่ร่วมกับธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม แต่เมื่อเกิดการพัฒนาเพื่อสร้างความเจริญ วิธีชีวิตดั้งเดิมจึงเปลี่ยนแปลงไป ส่วนวาทกรรมสิ่งแวดล้อมที่ปรากฏคือ (1) ความขัดแย้งเพื่อแย่งชิงทรัพยากร (2) การขยายตัวของประชากรและการพัฒนาเมือง และ (3) การปรับตัวให้เข้ากับสภาพแวดล้อม ปอมโปโกะมีส่วนช่วยบันทึกเรื่องราวทางสิ่งแวดล้อมในช่วงเวลาหนึ่ง ๆ ของสังคมญี่ปุ่น การทำความเข้าใจเนื้อหาภาพยนตร์อย่างลึกซึ้งต้องใช้การวิเคราะห์วาทกรรมเพื่อเชื่อมโยงสาร (Message) และสัญญาต่าง ๆ เข้ากับสภาพแวดล้อมในช่วงเวลานั้น ๆ หากผู้รับสารมีความเข้าใจสภาพสังคมและวัฒนธรรมญี่ปุ่น ย่อมเข้าใจความสัมพันธ์ระหว่างตัวบท (Text) กับบริบท (Context) และความหมายที่ภาพยนตร์สื่อออกมาได้อย่างชัดเจน

ดาร์รินทร์ ประดิษฐ์ทัศนีย์ (2559) ได้เขียนหนังสือเรื่อง พินิจปัญหาสิ่งแวดล้อมผ่านมุมมองวรรณกรรมอเมริกันร่วมสมัย กวีนาเสนอการพินิจพิจารณาปัญหาสิ่งแวดล้อมจากมุมมองของมนุษยศาสตร์ โดยตั้งคำถามว่า ฐานความรู้ทางมนุษยศาสตร์โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ภาษา เรื่องเล่า ความคิด ความเชื่อ และจินตนาการของมนุษย์มีบทบาทอย่างไรในการสร้างความเข้าใจถึงความซับซ้อนของปัญหาสิ่งแวดล้อม ซึ่งพันผูกอยู่กับมนุษย์และวัฒนธรรมของมนุษย์ การวิเคราะห์วรรณกรรมสิ่งแวดล้อมร่วมสมัยของกวีชาวอเมริกัน จึงเป็นทั้งการนำเสนอแนวคิด ทฤษฎี มุมมองของการวิจารณ์วรรณกรรมแนวนิเวศสำนึกไปพร้อม ๆ กับการประยุกต์ใช้แนวคิดเหล่านี้ในการวิเคราะห์ตัวบทวรรณกรรม โดยศึกษาและค้นคว้าหาคำตอบผ่านการวิเคราะห์โดยใช้แนวทางการวิจารณ์วรรณกรรมแนวนิเวศ (ecocriticism) และมุมมองแบบสหสาขาวิชา (interdisciplinary approach) ผลการศึกษาพบว่าตัวบทวรรณกรรมต่างเสนอปัญหาทางสิ่งแวดล้อมที่เชื่อมโยงกับความรู้ต่าง ๆ ทางมนุษยศาสตร์ในประเด็นที่แตกต่างกันออกไป หนังสือเล่มนี้จึงถือเป็นตัวอย่างการศึกษาวรรณกรรมสาคร่วมสมัย โดยใช้การวิจารณ์วรรณกรรมแนวนิเวศและมุมมองแบบสหสาขาวิชา ถือเป็นหนังสือเล่มแรกๆ ที่นำเสนอการวิเคราะห์วรรณกรรมสิ่งแวดล้อมร่วมสมัยอเมริกันเป็นภาษาไทย เป็นแนวทางในการเปิดมุมมองใหม่ๆ ของการวิเคราะห์ตัวบทวรรณกรรมร่วมสมัย

อรรวรรณ ฤทธิ์ศรีธร (2557) ได้ศึกษาเรื่อง จากมหัศจรรย์สู่มหันตภัย : การโยนความผิดให้ธรรมชาติ ใน “กุหลาบรัตติกาล” เป็นการศึกษานวนิยายเรื่องกุหลาบรัตติกาล ของ พงศกร โดยใช้แนวคิดการวิจารณ์เชิงนิเวศเพื่อศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติ มีประเด็นศึกษา คือ 1. กุหลาบรัตติกาลกับพื้นที่ปิด 2. กุหลาบรัตติกาลกับโรคประหลาด 3. กุหลาบรัตติกาลกับการถูกจัดระบบ 4. กุหลาบรัตติกาลกับความเป็นท้องถิ่น ผลการศึกษาผู้วิจัยพบว่า “กุหลาบรัตติกาล”

ปรากฏให้เห็นความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติในสองด้านคือ ด้านความจริงของมนุษย์ในเรื่องที่เกี่ยวข้องกับธรรมชาติ และการอยู่ร่วมกันของมนุษย์กับธรรมชาติ และในด้านความเป็นปฏิกิริยากับธรรมชาติโดยมนุษย์เข้าไปแทรกแซงและทำลายระบบนิเวศทางธรรมชาติ ทำให้ระบบนิเวศเกิดการเปลี่ยนแปลงและเสื่อมโทรม

ตรีศิลป์ บุญขจร (2559) ได้เขียนบทความเรื่อง “เงียบยามไหล ไหวยามลึก” : สหบทและสำนักสี่เขียวในเพลงแม่น้ำของโขงรัก คำไพโรจน์ โดยบทความนี้ได้ศึกษาหนังสือกวินพนธ์เรื่อง เพลงแม่น้ำ ของโขงรัก คำไพโรจน์ และแสดงให้เห็นว่ากวินพนธ์ในหนังสือเล่มนี้มีลักษณะเป็นสหบท มีเนื้อหาที่ประกอบด้วยการนำวัยเยาว์และประสบการณ์ในชนบทของกวี การโยกย้ายพลัดถิ่นเพื่อมาใช้แรงงาน การกลับสู่มาตุภูมิและความเป็นหนึ่งเดียวกับธรรมชาติของชาวชนบท และการนำเสนอความยิ่งใหญ่ของแม่น้ำโขงในฐานะครุภีมารดาอันยิ่งใหญ่ที่หล่อเลี้ยงมนุษย์

พรพารัตน์ สุขขานา (2559) ได้ศึกษาเรื่อง นวนิยายชุด “ลูกไม้ของพ่อ” : การวิเคราะห์เชิงนิเวศสำนัก การศึกษาครั้งนี้เพื่อศึกษากลวิธีการนำเสนอฉากที่มีต่อการสร้างจิตสำนึกในการอนุรักษ์ธรรมชาติ และเพื่อวิเคราะห์นวนิยายชุดลูกไม้ของพ่อตามแนวการวิจารณ์เชิงนิเวศสำนัก โดยศึกษาจากวรรณกรรมเทิดพระเกียรติชุดลูกไม้ของพ่อ จำนวน 3 เรื่อง ได้แก่ ในม่านเมฆ ลูกไม้ที่รักและแสงดาวกลางใจ ซึ่งเป็นบทประพันธ์ของร่มแก้ว ชาศรียาและรินท์ภัส ตามลำดับ ผลการวิจัยพบว่า นวนิยายทั้ง 3 เรื่อง มีกลวิธีการนำเสนอฉากที่ส่งผลต่อจิตสำนึกในการอนุรักษ์ธรรมชาติให้กับผู้อ่านโดยอาศัยช่วงเวลา สถานที่ และบรรยากาศ ซึ่งผู้แต่งได้สอดแทรกจิตสำนึกในการอนุรักษ์ธรรมชาติผ่านกิจกรรมต่าง ๆ ของตัวละคร ในส่วนของการวิจารณ์เชิงนิเวศสำนักพบความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติ ใน 2 ลักษณะ คือ ในลักษณะสำนึกในความเป็นมิตรกับธรรมชาติ และในลักษณะในความเป็นปฏิปักษ์กับธรรมชาติ จำแนกเนื้อหาได้ 2 ลักษณะคือ การเกรงกลัวภัยจากธรรมชาติ และมนุษย์แสวงหาผลประโยชน์อย่างมหาศาลจากธรรมชาติ งานวิจัยนี้ได้ศึกษาและเสนอภาพแทนของฉาก ซึ่งส่งผลต่อการกระตุ้นเตือนจิตสำนึกการอนุรักษ์ธรรมชาติ และแนวคิดนิเวศสำนักที่แสดงความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติในลักษณะต่าง ๆ

ศุภิสรา เทียนสว่างชัย (2560) ได้ศึกษา “สวนหลังบ้าน: การเยียวยาของธรรมชาติและเทคโนโลยีในฐานะตัวร้าย” เป็นการวิเคราะห์นวนิยาย สวนหลังบ้าน ของ นิรันดร์ บัญจันทร์ ผู้วิจัยใช้กรอบแนวคิดเชิงนิเวศสำนัก สามารถสรุปได้ว่านวนิยาย สวนหลังบ้าน มีการแสดงให้เห็นกระบวนการทัศน์ทางธรรมชาติที่สอดคล้องกับแนวคิดเชิงอนุรักษ์ธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม โดยมีการนำเสนอการอยู่ร่วมกันของธรรมชาติและมนุษย์ เพื่อแสดงให้เห็นความสัมพันธ์ระหว่างธรรมชาติกับมนุษย์ทั้งทางด้านอารมณ์และจิตใจ รวมไปถึงการนำเสนอบทบาทหน้าที่ของธรรมชาติที่ช่วยเยียวยารักษาสภาพจิตใจ ช่วยเชื่อมความสัมพันธ์ในครอบครัวและช่วยคืนจิตวิญญาณความเป็นมนุษย์ แต่ในขณะเดียวกัน การนำเสนอภาพแทนและบทบาทของธรรมชาติภายในเรื่องยังมีมุมมองหนึ่งที่สะท้อนให้เห็นการเข้ามาครอบครองและจัดการธรรมชาติของมนุษย์ รวมไปถึงการแบ่งแยกระหว่างธรรมชาติกับเทคโนโลยีในรูปแบบที่ไม่สมดุล

ศุภิสรา เทียนสว่างชัย (2560) ได้ศึกษาวิจัยเรื่อง “แนวคิดนิเวศสำนักในวรรณกรรมของนิรันดร์ บัญจันทร์” เป็นการศึกษาวิเคราะห์งานเขียนของนิรันดร์ บัญจันทร์ ภายใต้กรอบแนวคิดนิเวศสำนัก โดยผู้วิจัยมุ่งศึกษาบทบาทและภาพแทนของธรรมชาติและมนุษย์ที่กวีใช้นำเสนอ เพื่อ

แสดงให้เห็นความสัมพันธ์ที่ดำเนินไปภายใต้บริบทสังคมที่เปลี่ยนแปลงไปในด้านต่าง ๆ จากการศึกษาพบว่า วรรณกรรมของนิรันดร์ศักดิ์ บุญจันทร์ นำเสนอแนวคิดนิเวศสำนึกที่แสดงให้เห็นปัญหาทางธรรมชาติเป็นลัทธิ โดยการนำเสนอความสัมพันธ์ระหว่างธรรมชาติกับมนุษย์ที่ตั้งอยู่บนความเหลื่อมล้ำภายใต้โลกที่ยึดมนุษย์เป็นศูนย์กลาง ซึ่งภาพแทนของธรรมชาติมักจะถูกนำเสนอให้มีลักษณะเป็นคู่ตรงข้ามกับแนวคิดหรือวิวัฒนาการทางด้านต่าง ๆ ของมนุษย์ ได้มีการปฏิสัมพันธ์ในเชิงอำนาจอยู่ตลอดเวลา ภาพแทนของธรรมชาติมักถูกทำให้อ่อนแอและยอมจำนนเพื่อแสดงให้เห็นบทบาทของมนุษย์ในฐานะผู้ควบคุม เปลี่ยนแปลง กำหนดคุณค่าและความหมายให้กับธรรมชาติ จนนำไปสู่การเปลี่ยนแปลงทางธรรมชาติและวิกฤตสิ่งแวดล้อม ซึ่งปัญหาเหล่านี้ล้วนเกิดจากความสัมพันธ์ระหว่างธรรมชาติกับมนุษย์ที่ไม่สมบูรณ์ และความเพิกเฉยของรhetoric ที่ยึดเอาตัวเองเป็นศูนย์กลาง

ดารินทร์ ประดิษฐ์ทัศนีย์ (2560) ได้เขียนบทความเรื่อง การวิจารณ์วรรณกรรมแนวนิเวศ (Ecocriticism) : บทแนะนำเบื้องต้น ในหนังสือ “ทฤษฎีกับการวิจารณ์ศิลปะ : ทักษะของนักวิชาการไทย” โดยกล่าวว่าแนวทางการวิจารณ์วรรณกรรมเชิงนิเวศ เริ่มปรากฏขึ้นเป็นที่รับรู้อย่างกว้างขวางในวงการวรรณกรรมศึกษาตั้งแต่ทศวรรษที่ 1990 อันเนื่องมาจากวิกฤตสิ่งแวดล้อมที่ทวีความรุนแรงมาก กวีกล่าวว่า “สุนทรียศาสตร์แห่งการละวาง” ที่บิวเอลล์ (Lawrence Buell) ถือว่าเป็นลักษณะหนึ่งของร้อยแก้วบรรยายธรรมชาติได้ปรากฏให้เห็นอย่างเด่นชัดและนับเป็นหัวใจสำคัญของตัวบทเล่มนี้ “มุ่งสู่ความขาวของหิมะ” จึงถือเป็นร้อยแก้วบรรยายธรรมชาติที่นำเสนอการตีความพินิจพิจารณาความหมายของโลกธรรมชาติในเชิงปรัชญาและจิตวิญญาณ สะท้อนพุทธปรัชญาที่เน้นความเชื่อมโยงอิงอาศัยของสรรพสิ่ง เสนอปรัชญาในการรับรู้ตัวตนและโลก ซึ่งเป็นรากฐานสำคัญในการบ่มเพาะ “นิเวศสำนึก” แม้ว่าตัวบทจะไม่ได้มีเนื้อหาเกี่ยวกับประเด็นปัญหาสิ่งแวดล้อมโดยตรง การวิจารณ์แนวนิเวศก็เป็นแนวทางที่มุ่งศึกษาความสัมพันธ์ของมนุษย์กับสิ่งแวดล้อมในมิติต่าง ๆ ที่หลากหลาย เปิดกว้างและเต็มไปด้วยพลวัต การศึกษาของดารินทร์ ประดิษฐ์ทัศนีย์ ได้อธิบายความหมาย ความเป็นมาและลักษณะของทฤษฎีวรรณกรรมวิจารณ์เชิงนิเวศ และเป็นตัวอย่างที่ทำให้เห็นถึงความหลากหลายและความเป็นสหวิทยาการของการวิจารณ์แนวนิเวศด้วย

ธัญญา สังขพันธานนท์ (2560) ได้เขียนบทความเรื่อง ไข่มุมเพียงเดิรจกาน : สัตวศึกษาในมุมมองของการวิจารณ์เชิงนิเวศ ในหนังสือ “ทฤษฎีกับการวิจารณ์ศิลปะ : ทักษะของนักวิชาการไทย” เพื่อเสนอแนวทางสัตวศึกษา (animal studies) ในทัศนะของ ecocriticism และเพื่อนำเสนอผลการศึกษาวรรณกรรมไทยตามแนวทางสัตวศึกษา ผู้เขียนได้อธิบายถึงที่มาของทฤษฎีที่เกิดจากภาวะในปัจจุบันเมื่อมนุษย์เริ่มตระหนักถึงปัญหาวิกฤตที่เกิดขึ้นกับธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมมากขึ้น กวีจึงสนใจศึกษาเกี่ยวกับสัตว์ในมุมมองของทฤษฎีการวิจารณ์เชิงนิเวศ โดยได้สำรวจและนำเสนอให้เห็นงานศึกษาเรื่องสัตว์ตามแนวทางดังกล่าว และทดลองนำแนวคิดและระเบียบวิธีในการศึกษาเรื่องสัตว์ ตามทฤษฎีวรรณกรรมวิจารณ์เชิงนิเวศมาวิเคราะห์สัตว์ในวรรณกรรมไทย สำรวจความเห็นและข้อถกเถียงเกี่ยวกับสัตว์ของนักปรัชญาตะวันตก ตั้งแต่ยุคโบราณมาถึงปัจจุบันโดยสังเขป เพื่อชี้ให้เห็นว่ามนุษย์มีมุมมองและความคิดเห็นต่อสัตว์อย่างไรบ้าง และนำไปสู่การมองและปฏิบัติต่อสัตว์ในลักษณะใด และได้อธิบายการศึกษาสัตวศึกษาในมุมมองของการวิจารณ์เชิงนิเวศ คือ การศึกษาการนำเสนอภาพแทนของสัตว์ การศึกษาจริยธรรมของความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับสัตว์ และการนำเสนอตัวตนและอัตลักษณ์ของสัตว์

ทงศ์ จันทะมาตย์ (2560) ได้ศึกษาเรื่อง ภาพแทนของธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมกับพลวัตของสำนักเชิงนิเวศในนวนิยายไทย ระหว่าง พ.ศ. 2475-2556 เป็นการศึกษาภาพแทนของธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมกับพลวัตของสำนักเชิงนิเวศ ในนวนิยายไทยจำนวน 58 เรื่อง ในรอบแปดสิบปี ผู้วิจัยกล่าวสรุปผลการวิจัยไว้ว่า นวนิยายไทยได้นำเสนอให้เห็นภาพแทนของธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมในแต่ละยุคสมัยอย่างหลากหลาย เมื่อพิจารณาพลวัตของสำนักเชิงนิเวศที่ถูกนำเสนอผ่านนวนิยาย พบว่ามีความเปลี่ยนแปลงสอดคล้องกับสถานการณ์ทางสังคมและการให้ความหมายการรับรู้ความหมายของธรรมชาติในช่วงเวลานั้น ๆ ดังในช่วงแรกแม้จะยังไม่มีแนวคิดเรื่องการอนุรักษ์ธรรมชาติ แต่ทว่าก็ได้แสดงถึงความอ่อนน้อมต่อธรรมชาติและ การพึ่งพาธรรมชาติ ต่อมานวนิยายไทยได้เปลี่ยนแปลงการนำเสนอมาเป็นธรรมชาติคือ ทรัพยากรที่ต้องนำมาใช้ประโยชน์ทางเศรษฐกิจ จนกระทั่งเมื่อระบบนิเวศเสื่อมโทรมลงอย่างรวดเร็ว จึงได้เห็นความพยายามของผู้แต่งในการเสนอนวนิยายที่วิพากษ์ระบบทุนนิยมและวาทกรรมการพัฒนาว่า ส่งผลกระทบต่อนิเวศและสิ่งแวดล้อมอย่างไร พร้อมทั้งเสนอสำนักเชิงนิเวศมายังผู้อ่าน ทั้งนี้ผู้วิจัยพบว่านวนิยายเป็นสื่อที่พยายามปลุกกระแสความสำนึกต่อระบบนิเวศมาอย่างต่อเนื่อง โดยเฉพาะในนวนิยายสำหรับเยาวชนและนวนิยายในยุคหลังได้มีการกล่าวถึงการดูแลอนุรักษ์ธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมมากขึ้น อันเป็นผลมาจากปัญหาความเสื่อมโทรมของระบบนิเวศนั่นเอง งานวิจัยชิ้นนี้เป็นแนวทางการใช้ทฤษฎีสำนักเชิงนิเวศในการวิเคราะห์วรรณกรรม และแสดงพัฒนาการและภาพรวมของการนำเสนอธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมในนวนิยายไทย

บรรจง บุรินประโคน (2560) ได้เสนอบทความวิจัยเรื่อง ตัวตนเชิงนิเวศของเรวัตร์ พันธุ์พิพัฒน์ ในกวีนิพนธ์แม่น้ำที่สาบสูญ เป็นการศึกษาตัวตนเชิงนิเวศของเรวัตร์ พันธุ์พิพัฒน์ ผ่านกวีนิพนธ์ชุด “แม่น้ำที่สาบสูญ” เป็นการศึกษากลวิธีการนำเสนอและการประกอบสร้างความหมายในกวีนิพนธ์ที่เกี่ยวกับตัวตนเชิงนิเวศโดยมองผ่านทฤษฎีตัวตนเชิงนิเวศซึ่งเป็นกระบวนการที่ตนมีความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติ ผู้วิจัยพบว่า เรวัตร์ พันธุ์พิพัฒน์ ได้เสนอตัวตนเชิงนิเวศหรือตัวตนแห่งธรรมชาติ (Ecological Self) ภายใต้กรอบแนวคิดหรือโมทัศน์ที่ว่า ตัวเราต่างถือกำเนิดมาจากกรรมของธรรมชาติเช่นเดียวกับสรรพสิ่ง โดยให้เหตุผลว่าการพัฒนาการในกระบวนการนี้เกิดจากการหยั่งรู้ 3 ระดับ คือ ระดับที่ 1 Ego-Realization หมายถึง ระดับของการตระหนักในอัตตาของตนเอง ระดับที่ 2 self-Realization หมายถึง ระดับของการหยั่งรู้ตัวตนที่สัมพันธ์กับคนอื่น และการหยั่งรู้ระดับที่ 3 Self-Realization หมายถึง ระดับของการประจักษ์แจ้งตัวตนที่แท้จริงจากการศึกษาพบว่าเรวัตร์ พันธุ์พิพัฒน์ ใช้กวีนิพนธ์เพื่อนำเสนอตัวตนเชิงนิเวศและการประกอบสร้างความหมาย โดยมีการนำเสนอผ่านสัญลักษณ์ต่าง ๆ ไม่ว่าจะเป็นพื้นที่ธรรมชาติดิน น้ำ ป่า ฤดูกาล สถานที่ ความเชื่อ ความศรัทธา ชุมชนเมือง การเมือง ศาสนา ความรัก ทั้งนี้เรวัตร์ พันธุ์พิพัฒน์ ได้มองผ่านความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติโดยการให้ธรรมชาติเป็นศูนย์กลาง (Ecocentric) อันเป็นการยืนยันตัวตนที่แท้จริง (Self Realisation) ทั้งยังเป็นการยืนยันในอัตลักษณ์ของตัวเองที่ว่า “มนุษย์กับธรรมชาติล้วนเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน การแสดงความเคารพอ่อนน้อมถ่อมตนต่อธรรมชาติ จึงถือเป็นความสัมพันธ์ที่ยิ่งใหญ่ จุดมุ่งหมายของชีวิตมนุษย์จึงอยู่ที่การประจักษ์แจ้งในตัวตนที่แท้ ซึ่งโยงกลับไปสู่การหยั่งรู้ถึงตัวตนแห่งธรรมชาติในที่สุด”

เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องข้างต้น กล่าวสรุปได้ว่า เป็นการประกอบสร้างความหมายของธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ในวรรณกรรมบนฐานคิดของทฤษฎีวรรณกรรมวิจารณ์เชิงนิเวศ หรือ กระบวนทัศน์เกี่ยวกับธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมโดยมีเป้าหมายมุ่งเน้นกระบวนการเปลี่ยนแปลงการมองโลก และตระหนักว่ามนุษย์เป็นหนึ่งเดียวกับธรรมชาติ และมองธรรมชาติมีค่าในตัวเอง ทำให้วรรณกรรมที่ยังมีอยู่และถูกผลิตซ้ำความหมายเกี่ยวกับการอนุรักษ์ เห็นคุณค่าและความสำคัญของธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ซึ่งถือเป็นแนวคิดที่สำคัญกับการศึกษาวรรณคดีในหนังสือเรียนวรรณคดีวิจิตร ระดับชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 1-6 อย่างยิ่ง

2. เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับหนังสือเรียนภาษาไทย

การค้นพบเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับหนังสือเรียนภาษาไทยนั้น มีจำนวนมากพอสมควร แต่การศึกษานั้นเน้นเกี่ยวกับการวิจัยทางครุศาสตร์ ศึกษาศาสตร์ เป็นหลัก โดยการสืบค้นเพื่อใช้ศึกษาครั้งนี้ ผู้วิจัยปรากฏการศึกษาหนังสือเรียนภาษาไทยเชิงวิเคราะห์ ดังต่อไปนี้

กิตติพงษ์ วงษ์ทิพย์ (2554) ได้นำเสนอบทความเรื่อง “การเปรียบเทียบการดัดแปลงด้านเนื้อหาและตัวละครของวรรณคดีฉบับการตูนกับวรรณคดีแบบฉบับในหนังสือเรียนวรรณคดีวิจิตร” บทความนี้ก็ได้เปรียบเทียบการดัดแปลงด้านเนื้อหาและตัวละครวรรณคดี ฉบับการตูนหนังสือเรียนวรรณคดีวิจิตรช่วงชั้นที่ 3 และ 4 จำนวน 7 เรื่อง ได้แก่ บทละครในเรื่องรามเกียรติ์ ตอนนารายณ์ปราบนนทก นิทานคำกลอนเรื่องพระอภัยมณี ตอนพระอภัยมณีหนีนางผีเสื้อสมุทร บทละครเรื่องอิเหนา ตอนศึกกะหมิงกุหนิง ลิลิตตะเลงพ่าย บทละครพูดคำฉันท์เรื่องมัทนะพาธา ขุนช้างขุนแผน ตอนขุนช้างถวายฎีกา และสามก๊ก ตอนกวนอูไปราชการกับโจโฉ ผลการศึกษาพบว่า การดัดแปลงด้านเนื้อหา บทละครในเรื่องรามเกียรติ์ ตอนนารายณ์ปราบนนทก ลิลิตตะเลงพ่าย บทละครพูดคำฉันท์เรื่องมัทนะพาธา และขุนช้างขุนแผน ตอนขุนช้างถวายฎีกา มีลักษณะการดัดแปลง 3 ลักษณะที่ได้กำหนดไว้ ส่วนนิทานคำกลอนเรื่องพระอภัยมณี ตอนพระอภัยมณีหนีนางผีเสื้อสมุทร บทละครเรื่องอิเหนา และสามก๊ก มีการดัดแปลง 2 ลักษณะ คือ เนื้อหาที่ปรากฏตรงกันทั้งในหนังสือเรียนวรรณคดีวิจิตรและฉบับการตูน แต่เปลี่ยนแปลงรายละเอียดบางส่วน และเนื้อหาที่ปรากฏในหนังสือเรียนวรรณคดีวิจิตรแต่ในฉบับการตูนไม่ได้กล่าวถึง

ปัญจพล ธิดา (2557) ได้ศึกษา “การสร้างคุณลักษณะอันพึงประสงค์ที่ปรากฏในหนังสือเรียนภาษาไทย ระดับประถมศึกษา” เป็นการศึกษาพัฒนาการของหลักภาษาไทยโดยใช้หนังสือเรียนภาษาไทยและตำราภาษาไทยทุกระดับเป็นตัวบ่งชี้ รวมถึงบทบาทของหลักภาษาไทยว่ามีผลต่อการศึกษารายวิชาภาษาไทยเพียงใด และศึกษาปัจจัยสำคัญที่ทำให้มีการพัฒนาหลักภาษาไทย พบว่า การศึกษาหลักภาษาไทยตั้งแต่สมัยการศึกษาแบบดั้งเดิมจนถึงสมัยการศึกษาแบบปัจจุบันได้พัฒนาเรื่อยมาเป็น 3 ระยะ ระยะแรกเป็นสมัยการศึกษาแบบดั้งเดิม ระยะนี้ศึกษาหลักภาษาไทยเฉพาะด้านอักขรวิธีและฉันทลักษณ์ โดยมีหนังสือเรียนจินตตามณีฉบับพระไหราธิปัตย์เป็นตัวบ่งชี้ ระยะที่สองเป็นสมัยที่มีการปฏิรูปการศึกษาในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ในระยะนี้การศึกษาหลักภาษาไทย ได้พัฒนาการศึกษากักขรวิธีให้เป็นระบบมากขึ้นดังปรากฏในหนังสือหนังสือเรียนหลวงของพระยาศรีสุนทรโวหาร ระยะที่สามนับตั้งแต่ปีพ.ศ.2475 เป็นต้นมา การศึกษาหลักภาษาไทยได้พัฒนามาใช้ทฤษฎีทางภาษาศาสตร์มากขึ้นทั้งในระดับมัธยมและระดับมหาวิทยาลัย ตำราที่ใช้เป็นตัวบ่งชี้การเรียนหลักภาษาไทยระดับมัธยมคือหนังสือเรียนภาษาไทยของกรมวิชาการ ส่วนระดับ

มหาวิทยาลัยที่ใช้ในคณะอักษรศาสตร์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ได้แก่ หนังสือหลักภาษาไทยของพระยาอุปกิตศิลปสาร นอกจากนี้การศึกษาหลักภาษาไทยมีบทบาทสำคัญต่อการศึกษาภาษาไทยในลักษณะต่าง ๆ การศึกษาหลักภาษาไทยด้านอักษรวิธีมีบทบาทสำคัญโดยตรงต่อการปูพื้นฐานการอ่านและการเขียนภาษาไทย การศึกษาหลักภาษาไทยด้านวจีวิภาคและวากยสัมพันธ์มีบทบาทต่อการศึกษาวิเคราะห์ภาษาไทย ได้ลุ่มลึกขึ้นทั้งในระดับมัธยมศึกษาและระดับมหาวิทยาลัย ปัจจัยสำคัญที่ทำให้มีการพัฒนาการศึกษาหลักภาษาไทยในระยะที่มีการศึกษาแบบดั้งเดิม ในช่วงก่อนปี พ.ศ. 2475 คือพระมหากษัตริย์ไทย ส่วนในระยะเวลากว่าหลังปี พ.ศ. 2475 เป็นต้นมานั้นปัจจัยสำคัญของการพัฒนาการศึกษาหลักภาษาไทยคือนโยบายผู้บริหารทางการศึกษา ผู้แต่งตำราหรือหนังสือเรียนและปริบททางสังคม

รัชชานันท์ ปกรณคุณารักษ์ (2557) ได้ศึกษาเรื่อง “คุณลักษณะอันพึงประสงค์ที่ปรากฏในหนังสือเรียนวรรณคดีวิจักขณ์ระดับชั้นมัธยมศึกษาตอนต้น” เป็นการศึกษาคุณลักษณะอันพึงประสงค์ของผู้เรียนที่ปรากฏในหนังสือเรียนวรรณคดีวิจักขณ์ระดับชั้นมัธยมศึกษาตอนต้น และเพื่อวิเคราะห์คุณลักษณะอันพึงประสงค์ของผู้เรียนที่ปรากฏในหนังสือเรียนวรรณคดีวิจักขณ์ระดับชั้นมัธยมศึกษาตอนต้น ผลการวิเคราะห์พบว่าหนังสือเรียนวรรณคดีวิจักขณ์ระดับชั้นมัธยมศึกษาตอนต้น ให้ความสำคัญกับคุณลักษณะอันพึงประสงค์ 8 ด้าน ตามหลักสูตรแกนกลางการศึกษาขั้นพื้นฐาน พุทธศักราช 2551 โดยเรียงตามลำดับความถี่ 3 ลำดับแรก ได้แก่ ด้านความรักชาติศาสน์กษัตริย์คิดเป็นร้อยละ 22.75 ด้านการรักความเป็นไทย คิดเป็นร้อยละ 19.77 และด้านความซื่อสัตย์สุจริตคิดเป็นร้อยละ 13.37 ส่วนคุณลักษณะอันพึงประสงค์ด้านอื่น ๆ จำนวน 14 ด้าน โดยเรียงตามลำดับความถี่ 3 ลำดับแรก ได้แก่ ด้านความไม่ประมาท คิดเป็นร้อยละ 25.33 ด้านการเลือกคบคนคิดเป็นร้อยละ 10.39 และด้านการใช้ถ้อยคำที่ดี คิดเป็นร้อยละ 9.09

ธารทอง แจ่มไพบูลย์ (2559) ได้ศึกษา พัฒนาการของคำศัพท์ที่มีความถี่ในการปรากฏสูงในหนังสือเรียนวิชาภาษาไทย : การศึกษาตามแนวทางภาษาศาสตร์ คลังข้อมูลเป็นงานวิจัยที่ศึกษาพัฒนาการของคำศัพท์ที่มีความถี่ในการปรากฏสูงในหนังสือเรียนวิชาภาษาไทย โดยมีการเปรียบเทียบการขยายวงศัพท์ รวมถึงการขยายขอบเขตทางความหมายและหน้าที่ในสองมิติ คือเปรียบเทียบระหว่างช่วงชั้น และเปรียบเทียบระหว่างหลักสูตร โดยมีสมมติฐานว่าช่วงชั้นที่สูงขึ้นจะมีวงศัพท์มากกว่าและครอบคลุมช่วงชั้นที่ต่ำกว่า ในเชิงหลักสูตรมีสมมติฐานว่า แต่ละหลักสูตรมีวงศัพท์ร่วมกันร้อยละ 90 ขึ้นไป รวมทั้งมีความหมายและหน้าที่เหมือนกันทุกหลักสูตร งานวิจัยชิ้นนี้จะศึกษาตามแนวทางภาษาศาสตร์คลังข้อมูล จากคลังข้อมูลหนังสือเรียนวิชาภาษาไทย (TTC) ขนาด 3,037,772 คำที่สร้างขึ้น ซึ่งมีจำนวนศัพท์รวมทั้งสิ้น 19,494 รูปศัพท์ ผู้วิจัยพบว่า คลังข้อมูลมีขนาดใหญ่ขึ้นตามช่วงชั้นที่สูงขึ้นทั้งในเชิงรูปศัพท์และจำนวนคำในการปรากฏ อย่างไรก็ตาม รูปศัพท์ในช่วงชั้นที่สูงกว่าไม่ได้ครอบคลุมทุกรูปศัพท์ในช่วงชั้นที่ต่ำกว่า นอกจากนี้วงศัพท์ไม่ได้เพิ่มสูงขึ้นแบบก้าวกระโดดในทุก ๆ ช่วงชั้น แต่จะเพิ่มสูงขึ้นอย่างชัดเจนในระหว่างชั้นประถมต้นส่งต่อไปยังชั้นประถมปลาย และจำนวนวงศัพท์ค่อนข้างคงที่ในช่วงชั้นต่อจากนั้น แสดงให้เห็นว่าช่วงชั้นประถมปลายเป็นช่วงชั้นที่มีการเติบโตในเชิงวงศัพท์สูงที่สุด วงศัพท์ที่เพิ่มขึ้นส่วนใหญ่เป็นคำเนื้อหา ซึ่งในส่วนนี้เป็นผลมาจากเนื้อหาในบทเรียนที่นำเสนอเรื่องราวและบทอ่านที่แตกต่างกัน จึงไม่สามารถตัดสินความยากง่ายที่เกิดขึ้นได้โดยตรง แต่เมื่อพิจารณาความยากง่ายของคำศัพท์และของตัวบทในเชิงจำนวนพยางค์

การสร้างคำ รูปเขียนกับความเป็นไปได้ในการออกเสียง และความทึบใสทางความหมายของคำ พบว่าทั้งวงศัพท์และตัวบทมีความยากง่ายที่แตกต่างกันจริงในระหว่างช่วงชั้น ส่วนการขยายขอบเขตความหมายและหน้าที่พบว่าคำศัพท์ที่มีความถี่ในการปรากฏสูงนั้นมีความหมายและหน้าที่คล้ายคลึงกันทุกช่วงชั้น แสดงว่าความหมายรวมถึงหน้าที่แบบต่าง ๆ ของคำศัพท์เหล่านี้ถูกสอนไว้ตั้งแต่ระดับการศึกษาขั้นต้นแล้ว ผลการศึกษาการเปรียบเทียบในมิติหลักสูตรพบว่า แต่ละหลักสูตรมีจำนวนคำและจำนวนรูปศัพท์ใกล้เคียงกัน รูปศัพท์ที่เกิดขึ้นร่วมกันในแต่ละหลักสูตรเกินกว่าร้อยละ 90 จริง และผู้วิจัยไม่พบว่าการขยายขอบเขตทางความหมายและหน้าที่ นั้นคือแม้เวลาจะเปลี่ยนไป แต่รูปแบบและวิธีการใช้คำต่าง ๆ ยังเหมือนเดิม

สิระ สมนาม และจินตนา สุธัจฉานันท์ (2560) ได้นำเสนอบทความเรื่อง มโนทัศน์หลักสูตรและหนังสือเรียนภาษาไทย ระดับการศึกษาขั้นพื้นฐานของเด็กข้ามชาติไทใหญ่ในจังหวัดเชียงใหม่ เป็นการศึกษาการรับรู้คุณค่าของหลักสูตรและมวลประสบการณ์ ผ่านหนังสือเรียนวิชาภาษาไทยและเชื่อมโยงความรู้ในหนังสือเรียนวิชาภาษาไทยกับประสบการณ์ในวิถีชีวิตประจำวันของผู้เรียนข้ามชาติไทใหญ่ใช้ผู้เรียนข้ามชาติไทใหญ่ในอำเภอดอยสะเก็ดจังหวัดเชียงใหม่ จำนวน 15 คน เป็นกลุ่มเป้าหมายโดยใช้กระบวนการวิจัยคือวิเคราะห์เนื้อหาและการสนทนากลุ่ม ผลการวิจัยพบว่า การรับรู้คุณค่าของหลักสูตรและมวลประสบการณ์ผ่านหนังสือเรียนวิชาภาษาไทยยังมีจำกัด การเชื่อมโยงความรู้ในหนังสือเรียนวิชาภาษาไทยกับประสบการณ์ในวิถีชีวิตประจำวันของผู้เรียนข้ามชาติไทใหญ่ยังมีน้อย และผู้สอนควรปรับเนื้อหาหนังสือเรียนให้เหมาะสมกับศักยภาพและบริบทการเรียนรู้ของผู้เรียนไทใหญ่ เพื่อช่วยให้สามารถเรียนรู้เนื้อหาการเรียนรู้โดยใช้ภาษาไทยได้อย่างเต็มศักยภาพ

มนพร เหมทานนท์ (2561) ได้ศึกษาเรื่อง “การพัฒนาเกณฑ์การประเมินวิชาภาษาไทย วรรณคดีวิจักษ์ สำหรับผู้เรียนชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 6 โรงเรียนสุราษฎร์พิทยา” การศึกษาค้นคว้าครั้งนี้มุ่งหวังเพื่อ 1) พัฒนาเกณฑ์การประเมินวิชาภาษาไทย 2) ประเมินคุณภาพเกณฑ์การประเมินวิชาภาษาไทย 3) ประเมินการใช้เกณฑ์การประเมินวิชาภาษาไทย กลุ่มตัวอย่าง ได้แก่ ผู้เรียนระดับชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 6/8 ปีการศึกษา 2560 โรงเรียนสุราษฎร์พิทยา จำนวน 44 คน โดยการสุ่มตัวอย่างแบบแบ่งกลุ่มเครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย คือ 1) เกณฑ์การประเมินที่สร้างขึ้นจำนวน 2 เกณฑ์ คือ เกณฑ์การประเมินการแสดงบทบาทสมมติ และเกณฑ์การประเมินแผนผังความคิด 2) แผนการจัดการเรียนรู้โดยใช้กิจกรรมการเขียนแผนผังความคิดและกิจกรรมการแสดงบทบาทสมมติ 3) แบบสอบถามความคิดเห็นของผู้เรียนที่มีต่อการใช้เกณฑ์การประเมิน และ 4) แบบตรวจสอบรายการการใช้เกณฑ์การประเมินวิชาภาษาไทย การวิเคราะห์ข้อมูลใช้ค่าสถิติพื้นฐาน ร้อยละ ค่าเฉลี่ย ค่าเบี่ยงเบนมาตรฐาน และค่าความเชื่อมั่นแบบสอดคล้องภายในระหว่างผู้ประเมิน ผลการวิจัยพบว่า เกณฑ์การประเมินวิชาภาษาไทย วรรณคดีวิจักษ์ สำหรับผู้เรียนชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 6 โรงเรียนสุราษฎร์พิทยา มีความสอดคล้องเหมาะสมทุกด้าน ค่าดัชนีความสอดคล้องเท่ากับ 0.91 และ 1.00 ตามลำดับ ความเชื่อมั่นระหว่างผู้ประเมินมีความสอดคล้องดีมาก เท่ากับ 0.986 และ 0.987 ตามลำดับ ความคิดเห็นของผู้เรียนที่มีต่อการใช้เกณฑ์การประเมินอยู่ในระดับมากมีค่าเฉลี่ยเท่ากับ 4.33 ± 0.74 และ 4.05 ± 0.86 ตามลำดับ และการประเมินแบบตรวจสอบรายการการใช้เกณฑ์การประเมิน มีความสมบูรณ์ครบถ้วนตามลักษณะของเกณฑ์การประเมินที่เตรียมไว้ร้อยละ 100

รังรอง เจียมวิจักขณ์ (2561) ได้นำเสนอบทความเรื่อง “การศึกษาหนังสือเรียนภาษาไทย ภาษาพาที: ความสอดคล้องกับยุทธศาสตร์ที่ 1 การเสริมสร้างและพัฒนาศักยภาพทุนมนุษย์ในแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่สิบสอง” เป็นการศึกษาวิเคราะห์เนื้อหาและกิจกรรม ในหนังสือเรียนภาษาไทย ภาษาพาทีในด้านความสอดคล้องกับการนำมาใช้สอนผู้เรียนระดับชั้นประถมศึกษา เพื่อให้บรรลุเป้าหมายตามยุทธศาสตร์ที่ 1 การเสริมสร้างและพัฒนาศักยภาพทุนมนุษย์ในแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่สิบสอง ข้อสรุปที่ได้จากการศึกษาพบว่า เนื้อหาและกิจกรรมมีความสอดคล้องครอบคลุมทั้ง 4 ข้อคือ (1) มีพฤติกรรมตามบรรทัดฐานที่ดีของสังคม (2) มีทักษะการดำรงชีวิตในโลกศตวรรษที่ 21 (3) มีสุขภาวะที่ดี (4) มีสถาบันทางสังคมที่เข้มแข็ง นอกจากนี้หนังสือเรียนภาษาไทยภาษาพาทีจึงต้องดีทั้งเนื้อหา กิจกรรมการนำเสนอ ตลอดจนผู้สอนต้องมีวิธีการถ่ายทอดที่น่าสนใจ ทั้งหมดนี้จะต้องดำเนินไปอย่างเหมาะสมกลมกลืน จึงจะช่วยปรับพฤติกรรมของผู้เรียนให้เป็นคนมีคุณภาพอย่างได้ผล สามารถพัฒนาสังคมได้สมดังจุดหมายที่กำหนดไว้ในยุทธศาสตร์ที่ 1 การเสริมสร้างและพัฒนาศักยภาพทุนมนุษย์ในแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่สิบสอง

ภายหลังจากการค้นคว้างานเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวกับวาทกรรมสีเขียวธรรมชาติ และสิ่งแวดล้อม และหนังสือเรียนภาษาไทย ปรากฏงานวิจัยที่เกี่ยวกับอนุรักษ์และหวงแหนธรรมชาติ และสิ่งแวดล้อมจำนวนมากภายใต้จิตสำนึกเชิงนิเวศ และงานวิจัยที่เกี่ยวกับหนังสือเรียนภาษาไทย ปรากฏอย่างหลากหลายและเกี่ยวข้องกันกับหนังสือเรียนวรรณคดีวิจักขณ์ ในการศึกษาครั้งนี้ ผู้วิจัยสนใจงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับการวิเคราะห์วาทกรรมสีเขียวธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมในประเด็นต่าง ๆ ในหนังสือเรียนวรรณคดีวิจักขณ์ พบว่างานวิจัยในลักษณะดังกล่าวยังไม่ปรากฏการศึกษา ดังนั้นผู้วิจัยจึงมุ่งหมายการศึกษาวิจัยเรื่อง “วาทกรรมสีเขียวในหนังสือเรียนวรรณคดีวิจักขณ์ ระดับชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 1-6” นับว่าเป็นประเด็นที่น่าสนใจอย่างยิ่งที่จะศึกษา ภายใต้อำนาจความรู้สำนึกเชิงนิเวศ เพื่อให้เกิดองค์ความรู้ใหม่ที่จะสามารถนำไปต่อยอดในการพัฒนาการเรียนการสอนให้เกิดประสิทธิภาพต่อไป

หนังสือเรียนวรรณคดีวิจักขณ์

ความเป็นมาของ “หนังสือเรียน” ปรากฏหลักฐานตั้งแต่สมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เมื่อพระองค์ทรงมีพระราชดำริจะปฏิรูปการปกครองตามแบบประเทศทางตะวันตก เพื่อให้ประเทศไทยเจริญก้าวหน้าทัดเทียมนานาอารยประเทศ นำไปสู่การปฏิรูปการศึกษา เพื่อให้การเรียนการสอนเป็นระบบขึ้น โดยทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ตั้งโรงเรียนแห่งแรกขึ้นในพระบรมมหาราชวัง ตลอดจนทรงขยายการศึกษาออกไปอย่างกว้างขวาง พระองค์ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้พระยาศรีสุนทรโวหาร (น้อย อาจารยางกูร) แต่งหนังสือเรียนขึ้นใช้ในโรงเรียน หนังสือเรียนดังกล่าวเรียกว่า “หนังสือเรียนหลวง” หลังจากนั้นมีการพัฒนาหนังสือเรียนขึ้นเรื่อย ๆ จนกระทั่ง พ.ศ. 2522 จึงเปลี่ยนมาใช้คำว่า “หนังสือเรียน” แทน แต่การสร้างและพัฒนาหนังสือเรียนก็ยังคงดำเนินมาจนถึงปัจจุบัน

เมื่อถึง พ.ศ. 2542 ในรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระบรมชนกาธิเบศร มหาภูมิพลอดุลยเดชมหาราช บรมนาถบพิตร รัชกาลที่ 9 ได้มีการปฏิรูปการศึกษาอีกครั้งหนึ่ง มีการตราพระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ. 2542 มีการจัดทำแผนการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ. 2545-2559 ซึ่งสอดคล้องกับแผนพัฒนาการศึกษาแห่งชาติและมีการประกาศใช้หลักสูตรการศึกษาขั้นพื้นฐาน พุทธศักราช 2544 ในโรงเรียนทั่วไป ตั้งแต่ปีการศึกษา 2546 เป็นหลักสูตรแกนกลางของประเทศ ด้วยเหตุนี้จึงต้องมีการจัดทำหนังสือเรียนอีกครั้ง และมีการปรับเปลี่ยนเป็นระยะ ๆ จนถึงปัจจุบัน คือ หนังสือเรียน รายวิชาพื้นฐานภาษาไทย ชุดภาษาเพื่อชีวิตภาษาพาที - วรรณคดีลำนาง ระดับชั้นประถมศึกษาปีที่ 1 - ระดับชั้นประถมศึกษาปีที่ 6 หนังสือเรียน รายวิชาพื้นฐาน ภาษาไทย วิถีภาษา - วรรณคดีวิจิตร ระดับชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 1 - ระดับชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 3 และ หนังสือเรียน รายวิชาพื้นฐาน ภาษาไทยหลักภาษาและการใช้ภาษาเพื่อการสื่อสาร - วรรณคดีวิจิตรระดับชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 4 - ระดับชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 6 หนังสือเรียนภาษาไทยทุกระดับชั้นระบุไว้ว่า “ตามหลักสูตรแกนกลางการศึกษาขั้นพื้นฐาน พุทธศักราช 2551 ของสำนักงานคณะกรรมการการศึกษาขั้นพื้นฐาน กระทรวงศึกษาธิการ” รวมทั้งหมด 24 เล่ม สำหรับหนังสือเรียนที่ใช้ในงานวิจัยครั้งนี้คือ “หนังสือเรียน รายวิชาพื้นฐาน ภาษาไทย วรรณคดีวิจิตร” ระดับชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 1-6 ในที่นี้ผู้วิจัยนิยมชื่อหนังสือว่า “หนังสือเรียนวรรณคดีวิจิตร”

1. หลักสูตรแกนกลางการศึกษาขั้นพื้นฐาน พุทธศักราช 2551

สาระการเรียนรู้แกนกลาง กลุ่มสาระการเรียนรู้ภาษาไทย (กระทรวงศึกษาธิการ, 2551 ข) ได้กล่าวถึงการจัดการศึกษาของไทยไว้ในหลักสูตรแกนกลางการศึกษาขั้นพื้นฐาน พุทธศักราช 2551 ดังนี้

1. วิสัยทัศน์ หลักสูตรแกนกลางการศึกษาขั้นพื้นฐาน มุ่งพัฒนาผู้เรียนทุกคน ซึ่งเป็นกำลังของชาติให้เป็นมนุษย์ที่มีความสมดุลทั้งด้านร่างกาย ความรู้ คุณธรรม มีจิตสำนึกในความเป็นพลเมืองไทยและเป็นพลเมืองโลก ยึดมั่นในการปกครองตามระบอบประชาธิปไตยอันมีพระมหากษัตริย์ทรงเป็นประมุขมีความรู้และทักษะพื้นฐาน รวมทั้งเจตคติที่จำเป็นต่อการศึกษต่อการประกอบอาชีพและการศึกษาตลอดชีวิต โดยมุ่งเน้นผู้เรียนเป็นสำคัญบนพื้นฐานความเชื่อว่า ทุกคนสามารถเรียนรู้และพัฒนาตนเองได้เต็มตามศักยภาพ

2. หลักการ หลักสูตรแกนกลางการศึกษาขั้นพื้นฐาน มีหลักการที่สำคัญดังนี้

1) เป็นหลักสูตรการศึกษาเพื่อความเป็นเอกภาพของชาติ มีจุดหมายและมาตรฐานการเรียนรู้ เป็นเป้าหมายสำหรับพัฒนาเด็กและเยาวชนให้มีความรู้ ทักษะ เจตคติ และคุณธรรมบนพื้นฐานของความเป็นไทยควบคู่กับความเป็นสากล

2) เป็นหลักสูตรการศึกษาเพื่อปวงชน ที่ประชาชนทุกคนมีโอกาสได้รับการศึกษาอย่างเสมอภาคและมีคุณภาพ

3) เป็นหลักสูตรการศึกษาที่สนองการกระจายอำนาจ ให้สังคมมีส่วนร่วมในการจัดการศึกษา ให้สอดคล้องกับสภาพและความต้องการของท้องถิ่น

4) เป็นหลักสูตรการศึกษาที่มีโครงสร้างยืดหยุ่นทั้งด้านสาระการเรียนรู้ เวลาและการจัดการเรียนรู้

5) เป็นหลักสูตรการศึกษาที่เน้นผู้เรียนเป็นสำคัญ

6) เป็นหลักสูตรการศึกษาสำหรับการศึกษาในระบบ นอกกระบบ และตาม อัยยาศัยครอบคลุมทุกกลุ่มเป้าหมาย สามารถเทียบโอนผลการเรียนรู้และประสบการณ์

3. จุดหมาย หลักสูตรแกนกลางการศึกษาขั้นพื้นฐาน มุ่งพัฒนาผู้เรียนให้เป็นคนดี มี ปัญญา มีความสุขมีศักยภาพในการศึกษาต่อและประกอบอาชีพ จึงกำหนดเป็นจุดหมายเพื่อให้เกิดกับ ผู้เรียนเมื่อสำเร็จการศึกษาขั้นพื้นฐาน ดังนี้

1) มีคุณธรรม จริยธรรมและค่านิยมที่พึงประสงค์ เห็นคุณค่าของตนเอง มีวินัย และปฏิบัติตนตามหลักธรรมของพระพุทธศาสนา หรือศาสนาที่ตนนับถือ ยึดหลักปรัชญาของ เศรษฐกิจพอเพียง

2) มีความรู้ ความสามารถในการสื่อสาร การคิด การแก้ปัญหา การใช้เทคโนโลยี และมีทักษะชีวิต

3) มีสุขภาพกายและสุขภาพจิตที่ดี มีสุนทรีย์และรักการออกกำลังกาย

4) มีความรักชาติ มีจิตสำนึกในความเป็นพลเมืองไทยและพลโลก ยึดมั่นในวิถี ชีวิตและการปกครองตามระบอบประชาธิปไตยอันมีพระมหากษัตริย์ทรงเป็นประมุข

5) มีจิตสำนึกในการอนุรักษ์วัฒนธรรมและภูมิปัญญาไทย อนุรักษ์และพัฒนา สิ่งแวดล้อมมีจิตสำนึกที่มุ่งทำประโยชน์และสร้างสิ่งที่ดีงามในสังคม และอยู่ร่วมกันในสังคมอย่าง มีความสุข

4. สมรรถนะสำคัญของผู้เรียนและคุณลักษณะอันพึงประสงค์

ในการพัฒนาผู้เรียนตามหลักสูตรแกนกลางการศึกษาขั้นพื้นฐาน มุ่งเน้นพัฒนา ผู้เรียนให้มีคุณภาพตามมาตรฐานที่กำหนด ซึ่งจะช่วยให้ผู้เรียนเกิดสมรรถนะสำคัญและคุณลักษณะ อันพึงประสงค์หลักสูตรแกนกลางการศึกษาขั้นพื้นฐาน มุ่งให้ผู้เรียนเกิดสมรรถนะสำคัญ 5 ประการ ดังนี้

1) ความสามารถในการสื่อสาร เป็นความสามารถในการรับและส่งสาร มี วัฒนธรรมในการใช้ภาษาถ่ายทอดความคิด ความรู้ความเข้าใจ ความรู้สึก และทัศนะของตนเอง เพื่อ แลกเปลี่ยนข้อมูลข่าวสารและประสบการณ์อันจะเป็นประโยชน์ต่อการพัฒนาตนเองและสังคม รวมทั้งการเจรจาต่อรองเพื่อขจัดและลดปัญหาความขัดแย้งต่าง ๆ การเลือกรับหรือไม่รับข้อมูล ข่าวสารด้วยหลักเหตุผลและความถูกต้อง ตลอดจนการเลือกใช้วิธีการสื่อสารที่มีประสิทธิภาพโดย คำนึงถึงผลกระทบที่มีต่อตนเองและสังคม

2) ความสามารถในการคิด เป็นความสามารถในการคิดวิเคราะห์ การคิด สังเคราะห์การคิดอย่างสร้างสรรค์ การคิดอย่างมีวิจารณญาณ และการคิดเป็นระบบ เพื่อนำไปสู่การ สร้างองค์ความรู้หรือสารสนเทศเพื่อการตัดสินใจเกี่ยวกับตนเองและสังคมได้อย่างเหมาะสม

3) ความสามารถในการแก้ปัญหา เป็นความสามารถในการแก้ปัญหาและ อุปสรรค ต่าง ๆ ที่เผชิญได้อย่างถูกต้องเหมาะสมบนพื้นฐานของหลักเหตุผล คุณธรรมและข้อมูล สารสนเทศ เข้าใจความสัมพันธ์และการเปลี่ยนแปลงของเหตุการณ์ต่าง ๆ ในสังคม แสวงหาความรู้ ประยุกต์ความรู้มาใช้ในการป้องกันและแก้ไขปัญหา และมีการตัดสินใจที่มีประสิทธิภาพโดยคำนึงถึง ผลกระทบที่เกิดขึ้นต่อตนเอง สังคมและสิ่งแวดล้อม

4) ความสามารถในการใช้ทักษะชีวิต เป็นความสามารถในการนำกระบวนการต่าง ๆ ไปใช้ในการดำเนินชีวิตประจำวัน การเรียนรู้ด้วยตนเอง การเรียนรู้อย่างต่อเนื่อง การทำงาน และการอยู่ร่วมกันในสังคมด้วยการสร้างเสริมความสัมพันธ์อันดีระหว่างบุคคล การจัดการปัญหาและความขัดแย้งต่าง ๆ อย่างเหมาะสม การปรับตัวให้ทันกับการเปลี่ยนแปลงของสังคมและสภาพแวดล้อมและการรู้จักหลีกเลี่ยงพฤติกรรมไม่พึงประสงค์ที่ส่งผลกระทบต่อตนเองและผู้อื่น

5) ความสามารถในการใช้เทคโนโลยีเป็นความสามารถในการเลือกและใช้เทคโนโลยีด้านต่าง ๆ และมีทักษะกระบวนการทางเทคโนโลยี เพื่อการพัฒนาตนเองและสังคมในด้านการเรียนรู้การสื่อสาร การทำงาน การแก้ปัญหาอย่างสร้างสรรค์ ถูกต้อง เหมาะสมและมีคุณธรรม

2. สาระและมาตรฐานการเรียนรู้ภาษาไทย

กระทรวงศึกษาธิการ (2551) ได้กำหนดว่า ภาษาไทยเป็นทักษะที่ต้องฝึกฝนจนเกิดความชำนาญในการใช้ภาษาเพื่อการสื่อสาร การเรียนรู้อย่างมีประสิทธิภาพ และเพื่อนำไปใช้ในชีวิตจริง ดังนี้

1. การอ่าน การอ่านออกเสียงคำ ประโยค การอ่านบทร้อยแก้ว คำประพันธ์ชนิดต่าง ๆ
2. การอ่านในใจ เพื่อสร้างความเข้าใจ และการคิดวิเคราะห์ สังเคราะห์ความรู้จากสิ่งที่อ่าน เพื่อนำไป ปรับใช้ในชีวิตประจำวัน

3. การเขียน การเขียนสะกดตามอักขรวิธี การเขียนสื่อสาร โดยใช้ถ้อยคำและรูปแบบต่าง ๆ ของการเขียน ซึ่งรวมถึงการเขียนเรียงความ ย่อความ รายงานชนิดต่าง ๆ การเขียนตามจินตนาการวิเคราะห์วิจารณ์ และเขียนเชิงสร้างสรรค์

4. การฟัง การดูและการพูด การฟังและดูอย่างมีวิจารณญาณ การพูดแสดงความคิดเห็นความรู้สึกลำดับเรื่องราวต่าง ๆ อย่างเป็นเหตุเป็นผล การพูดในโอกาสต่าง ๆ ทั้งเป็นทางการและไม่เป็นทางการ และการพูดเพื่อโน้มน้าวใจ

5. หลักการใช้ภาษาไทย ธรรมชาติและกฎเกณฑ์ของภาษาไทย การใช้ภาษาให้ถูกต้องเหมาะสมกับโอกาสและบุคคล การแต่งบทประพันธ์ประเภทต่าง ๆ และอิทธิพลของภาษาต่างประเทศในภาษาไทย

6. วรรณคดีและวรรณกรรม วิเคราะห์วรรณคดีและวรรณกรรมเพื่อศึกษาข้อมูล แนวความคิด คุณค่าของงานประพันธ์และความเพลิดเพลิน การเรียนรู้และทำความเข้าใจบทเห่บท ร้องเล่นของเด็กเพลงพื้นบ้านที่เป็นภูมิปัญญาที่มีคุณค่าของไทย ซึ่งได้ถ่ายทอดความรู้สึกรักคิดคำนึง ขนบธรรมเนียมประเพณี เรื่องราวของสังคมในอดีต และความงดงามของภาษา เพื่อให้เกิดความซาบซึ้งและภูมิใจในบรรพบุรุษที่ได้สั่งสมสืบทอดมาจนถึงปัจจุบัน หลักสูตรแกนกลางการศึกษาขั้นพื้นฐานกำหนดมาตรฐานการเรียนรู้ในกลุ่มสาระการเรียนรู้ภาษาไทย ไว้ดังนี้

สาระที่ 1 การอ่าน

มาตรฐาน ท 1.1 ใช้กระบวนการอ่านสร้างความรู้และความคิดเพื่อนำไปใช้ตัดสินใจแก้ปัญหาในการดำเนินชีวิตและมีนิสัยรักการอ่าน

สาระที่ 2 การเขียน

มาตรฐาน ท 2.1 ใช้กระบวนการเขียน เขียนสื่อสาร เขียนเรียงความ ย่อความ และเขียนเรื่องราวในรูปแบบต่าง ๆ เขียนรายงานข้อมูลสารสนเทศและรายงานการศึกษาค้นคว้าอย่างมีประสิทธิภาพ

สาระที่ 3 การฟัง การดู และการพูด

มาตรฐาน ท 3.1 สามารถเลือกฟังและดูอย่างมีวิจารณญาณ และพูดแสดงความรู้ ความคิดความรู้สึกในโอกาสต่าง ๆ อย่างมีวิจารณญาณและสร้างสรรค์

สาระที่ 4 หลักการใช้ภาษาไทย

มาตรฐาน ท 4.1 เข้าใจธรรมชาติของภาษาและหลักภาษาไทย การเปลี่ยนแปลงของภาษาและพลังของภาษา ภูมิปัญญาทางภาษา และรักษาภาษาไทยไว้เป็นสมบัติของชาติ

สาระที่ 5 วรรณคดีและวรรณกรรม

มาตรฐาน ท 5.1 เข้าใจและแสดงความคิดเห็น วิเคราะห์วรรณคดีและวรรณกรรม ไทยอย่างเห็นคุณค่าและนำมาประยุกต์ใช้ในชีวิตจริง หลักสูตรได้มีการกำหนดคุณภาพของผู้เรียน ภาษาไทยเมื่อจบชั้นมัธยมศึกษา (กระทรวงศึกษาธิการ, 2551) ได้ดังนี้

1) อ่านออกเสียงบทร้อยแก้วและบทร้อยกรองเป็นทำนองเสนาะได้ถูกต้อง และเข้าใจตีความแปลความ และขยายความเรื่องที่อ่านได้ วิเคราะห์วิจารณ์เรื่องที่อ่าน แสดงความคิดเห็นโต้แย้งและเสนอความคิดใหม่จากการอ่านอย่างมีเหตุผลคาดคะเนเหตุการณ์จากเรื่องที่อ่าน เขียนกรอบแนวคิดผังความคิด บันทึก ย่อความและเขียนรายงานจากสิ่งที่อ่าน สังเคราะห์ประเมินค่า และนำความรู้ความคิดจากการอ่านมาพัฒนาตน พัฒนาการเรียน และพัฒนาความรู้ทางอาชีพ และนำความรู้ความคิดไปประยุกต์ใช้แก้ปัญหาในการดำเนินชีวิต มีมารยาทและมีนิสัยรักการอ่าน

2) เขียนสื่อสารในรูปแบบต่าง ๆ โดยใช้ภาษาได้ถูกต้องตรงตามวัตถุประสงค์ ย่อความจากสื่อที่มีรูปแบบและเนื้อหาที่หลากหลาย เรียงความแสดงแนวคิดเชิงสร้างสรรค์โดยใช้โวหารต่าง ๆ เขียนบันทึก รายงานการศึกษาค้นคว้าตามหลักการเขียนทางวิชาการ ใช้ข้อมูลสารสนเทศในการอ้างอิงผลิตผลงานของตนเองในรูปแบบต่าง ๆ ทั้งสารคดีและบันเทิงคดี รวมทั้งประเมินงานเขียนของผู้อื่นและนำมาพัฒนางานเขียนของตนเอง

3) ตั้งคำถามและแสดงความคิดเห็นเกี่ยวกับเรื่องที่ฟังและดู มีวิจารณญาณในการเลือกเรื่องที่ฟังและดู วิเคราะห์วัตถุประสงค์ แนวคิด การใช้ภาษา ความน่าเชื่อถือของเรื่องที่ฟังและดู ประเมินสิ่งที่ฟังและดูแล้วนำไปประยุกต์ใช้ในการดำเนินชีวิต มีทักษะการพูดในโอกาสต่าง ๆ ทั้งที่เป็นทางการและไม่เป็นทางการ โดยใช้ภาษาที่ถูกต้อง พูดแสดงทรรศนะโต้แย้ง โน้มน้าวและเสนอแนวคิดใหม่อย่างมีเหตุผล รวมทั้งมีมารยาทในการฟัง ดู และพูด

4) เข้าใจธรรมชาติของภาษา อธิพจน์ของภาษา และลักษณะของภาษาไทย ใช้คำและกลุ่มคำสร้างประโยคได้ตรงตามวัตถุประสงค์ แต่งคำประพันธ์ประเภท กาพย์ โคลง ร่ายและฉันทิ์ใช้ภาษาได้เหมาะสมกับกาลเทศะ และใช้คำราชาศัพท์และคำสุภาพได้อย่างถูกต้อง วิเคราะห์หลักการสร้างคำในภาษาไทย อธิพจน์ของภาษาต่างประเทศในภาษาไทยและภาษาถิ่น วิเคราะห์และประเมินการใช้ภาษาจากสื่อสิ่งพิมพ์และสื่ออิเล็กทรอนิกส์

5) วิเคราะห์วิจารณ์วรรณคดีและวรรณกรรมตามหลักการวิจารณ์วรรณคดีเบื้องต้นและเข้าใจลักษณะเด่นของวรรณคดี ภูมิปัญญาทางภาษาและวรรณกรรมพื้นบ้าน เชื่อมโยงกับการเรียนรู้ทางประวัติศาสตร์และวิถีไทย ประเมินคุณค่าด้านวรรณศิลป์ และนำข้อคิดจากวรรณคดีและวรรณกรรมไปประยุกต์ใช้ในชีวิตจริง

3. วรรณคดีวิจักษ์

วรรณคดีเป็นมรดกที่ตกทอดมาจากบรรพบุรุษ เป็นมรดกทางปัญญาของคนในชาติ วรรณคดีเป็นเสมือนกระจกเงาส่องภาพของสังคมในอดีตให้คนรุ่นหลังได้รู้ด้วยว่า กวีมักนำเสนอสภาพสังคมในสมัยที่ตนมีชีวิตอยู่ด้วยการสอดแทรกไว้ในงานเขียนของตน ทำให้ผู้อ่านได้รับความรู้ด้านต่าง ๆ เช่นด้านประวัติศาสตร์ สังคมศาสตร์ ภาษาศาสตร์ ปรัชญา เป็นต้น นอกจากนี้ยังมีคติธรรมอันเป็นแนวทางในการพัฒนาความคิดจิตใจและโลกทัศน์ของผู้อ่านด้วยการนำข้อคิดจากวรรณคดีมาใช้ในชีวิตจริง

หนังสือเรียนรายวิชาพื้นฐาน ภาษาไทย วรรณคดีวิจักษ์ ชั้นมัธยมศึกษา เป็นหนังสือที่สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาขั้นพื้นฐาน ดำเนินการจัดทำขึ้นเพื่อใช้ในการเรียนรู้รายวิชาพื้นฐาน กลุ่มสาระการเรียนรู้ภาษาไทย ตามหลักสูตรแกนกลางการศึกษาขั้นพื้นฐาน พุทธศักราช 2551 มีศาสตราจารย์เกียรติคุณกุสุมา รักษมนี เป็นประธานจัดทำแนวทาง การนำเสนอเนื้อหาของหนังสือมุ่งเน้นให้ผู้เรียนได้ศึกษาวรรณคดีที่กำหนดไว้ในประกาศกระทรวงศึกษาธิการ เรื่อง วรรณคดีสำหรับการจัดการเรียนการสอนภาษาไทย และเพื่อให้เข้าใจถึงคุณค่าของวรรณคดีด้านต่าง ๆ เช่น คุณค่าด้านอารมณ์ คุณค่าด้านคุณธรรม คุณค่าด้านวรรณศิลป์และคุณค่าที่สร้างสรรค์จากจินตนาการของกวี นอกจากนี้ยังส่งเสริมและกระตุ้นให้ผู้เรียนรู้จักกระบวนการคิดวิเคราะห์อย่างมีเหตุผล ทำให้เกิดความเข้าใจถึงความรู้สึกนึกคิดและวิถีชีวิตของบรรพบุรุษ ชาบซึ่งในวรรณคดี วัฒนธรรมทางภาษาและความเป็นไทย โดยนำเสนออย่างน่าสนใจและชวนติดตาม (กระทรวงศึกษาธิการ, 2561)

วรรณคดีวิจักษ์ เป็นบทวิเคราะห์วรรณคดีพร้อมทั้งตัวบทวรรณคดีที่กำหนดให้ผู้เรียนชั้นมัธยมศึกษาได้พิจารณาจากสาระและมาตรฐานการเรียนรู้ ตามหลักสูตรแกนกลางการศึกษาขั้นพื้นฐาน พ.ศ. 2551 สาระที่ 5 มาตรฐาน ท.5.1 ซึ่งมีจุดมุ่งหมายให้ผู้เรียนเข้าใจและแสดงความคิดเห็นวิจารณ์วรรณคดีและวรรณกรรมไทยอย่างเห็นคุณค่า และนำมาประยุกต์ใช้ในชีวิตจริงได้ เนื้อหาของหนังสือส่วนแรกเป็นบทนำเรื่องซึ่งเป็นความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับจุดมุ่งหมายต่าง ๆ ในการเรียนรู้วรรณคดี และข้อแนะนำในการอ่านวรรณคดีในเชิงวิจารณ์ อนึ่งผู้เรียนทราบว่า การอ่านวรรณคดีโดยทั่วไปจะมีการตีความตามทัศนะของผู้อ่านด้วย บทวิเคราะห์วรรณคดีในหนังสือเรียนวรรณคดีวิจักษ์ หากสามารถอธิบายที่มาของความคิดนั้นได้ย่อมนำไปสู่การอภิปรายแลกเปลี่ยนทรรศนะกันอย่างมีเหตุผล อันเป็นจุดประสงค์หนึ่งของการศึกษาวรรณคดี (กระทรวงศึกษาธิการ, 2561)

การอ่านวรรณคดีที่แท้จริงคือการพยายามทำความเข้าใจในบทประพันธ์ให้กระจ่างแจ้ง และควรใช้จินตนาการสร้างจินตภาพให้ปรากฏ เกิดอารมณ์คล้อยตามความรู้สึกของกวีที่ได้ประพันธ์วรรณคดีขึ้น อย่างไรก็ตามผู้อ่านต้องสามารถเข้าไปอยู่ในสภาพเหตุการณ์สมมติในวรรณคดี เพราะจะทำให้ผู้ฟังสามารถเข้าใจเนื้อหาได้อย่างถ่องแท้ด้วยการพินิจพิเคราะห์อย่างมีเหตุผล

วรรณคดี หมายถึง หนังสือที่ได้รับการยกย่องว่าแต่งดี มีคุณค่า ซึ่งคำว่า วรรณคดี ได้ปรากฏอยู่ในโบราณคดีสโมสร โดยตั้งขึ้นในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวใน พ.ศ. 2450 เพื่อส่งเสริมการประพันธ์ เผยแพร่ความรู้เกี่ยวกับประวัติศาสตร์และโบราณคดี และมีปรากฏในราชกฤษฎีกาการตั้งวรรณคดีสโมสรเมื่อ พ.ศ. 2457 ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว หนังสือที่จัดว่าเป็นวรรณคดี เช่น กวีนิพนธ์ นิทาน ละครไทยละครพูด พงศาวดาร เป็นต้น

วิจักษ์ หมายถึง ที่รู้แจ้งที่เห็นแจ้ง ฉลาด มีสติปัญญา เชี่ยวชาญ

วรรณคดีวิจักษ์ หมายถึง การพิจารณาว่าหนังสือนั้น ๆ แต่งได้อย่างไร ใช้ถ้อยคำไพเราะลึกซึ้งกินใจหรือมีความงามอย่างไร มีคุณค่าให้ความรู้ ข้อคิด คติสอนใจ หรือชี้ให้เห็นสภาพชีวิต ความคิดความเชื่อของคนในสังคมอย่างไร (กระทรวงศึกษาธิการ, 2551)

4. หลักการวิจักษ์วรรณคดี

หลักการวิจักษ์วรรณคดีที่สำคัญ มีดังนี้

1. อ่านอย่างพินิจพิจารณา เป็นการอ่านโดยการวิเคราะห์ตั้งแต่ชื่อเรื่อง เช่นบทละครพูดเรื่อง “เห็นแก่ลูก” เมื่ออ่านชื่อเรื่องแล้วมักจะคิดต่อไปว่าใครเป็นผู้เห็นแก่ลูก ประวัติผู้แต่ง คำนำ คำนิยม สารบัญ ไปจนถึงเนื้อเรื่องย่อ และบรรณานุกรม ซึ่งจะทำให้เราเข้าใจเนื้อหาเหตุผลเหตุของการแต่งและแรงบันดาลใจในการแต่ง

2. ค้นหาความหมายพื้นฐานของบทประพันธ์ความหมายพื้นฐานหรือความหมายตามตัวอักษร ผู้อ่านสามารถค้นหาได้จากข้อความที่กวีได้นำเสนอไว้ว่าใคร ทำอะไร ที่ไหน ผลเป็นอย่างไร โดยมีหลักการค้นหาความหมายของบทประพันธ์ ดังนี้

1) ค้นหาความหมายตามตัวหนังสือ คือ คำใดที่ไม่เข้าใจได้ทันทีที่สามารถค้นหาความหมายและคำอธิบายศัพท์จากพจนานุกรมหรืออภินันศัพท์ เช่น

สามยอดตลอดระยะระยับ	ระวะวับสลัปพรณ
ข้อฟ้าตระการกลจะหยัน	จะเยาะยั่วทิมพร
บราลีพิลาสสุกจรูญ	นภศูลประภัสสร
หางหงส์ผจงพิจิตรงอน	ดุจกวักนภาลัย

(สามัคคีเภทคำฉันท์)

จากบทประพันธ์ศัพท์ที่จะต้องค้นหา ได้แก่ ระยับ หมายถึง พราวแพรว วับวาม (แสงหรือรัศมี) ข้อฟ้า หมายถึง ตัวไม้ที่ติดอยู่บริเวณหน้าบันรูปเหมือนหัวนาคชูขึ้นเบื้องบนตระการ หมายถึง งาม กล หมายถึง เหมือน และทิมพร หมายถึง ท้องฟ้า เป็นต้น

2) ค้นหาความหมายแฝง คือ ความหมายที่ต้องตีความ ซึ่งผู้แต่งอาจใช้คำที่เป็นสัญลักษณ์ เพื่อเสนอสารอันเป็นความคิดหลักของผู้แต่ง เช่น

นาคิมิพิขเพียง	สุริโย
เลื้อยบ่ทำเดโช	แซมซ่า
พิน้อยยั้งโยโส	แมลงปอง
ชูแต่หางเองอ้า	อวดอ้างฤทธิ์

(โคลงโลกนิติ)

จากบทประพันธ์ข้างต้น กล่าวถึงงูใหญ่มีพิษมากเทียบเท่ากับความร้อนของดวงอาทิตย์ แต่ท่าทางการเลื้อยกลับเคลื่อนไปอย่างช้า ๆ ไม่แสดงให้เห็นว่ามีพิษมาก ซึ่งต่างจากแมลงป่องมีพิษเพียงเล็กน้อยอยู่ที่หาง กลับชูหางอวดพิษอันน้อยนิด ความหมายของโคลงบทนี้พิจารณาความหมายแฝงได้ว่า งูใหญ่ (นาคี) เป็นสัญลักษณ์ของผู้ที่เปี่ยมไปด้วยอำนาจแต่ไม่โอ้อวดแสดงตน ในขณะที่แมลงป่องเป็นสัญลักษณ์แทนผู้ที่มีอำนาจน้อยแต่ชอบแสดงฤทธิ์เดชอวดอ้างอำนาจอันน้อยนิดที่ตนมี

3) ค้นหาข้อคิดอันเป็นประโยชน์ เป็นการค้นหาข้อคิดคติเตือนใจที่สามารถนำไปประยุกต์ใช้ให้เกิดประโยชน์ในชีวิตประจำวันได้ กวีมักสอดแทรกทัศนะ ข้อคิด คติสอนใจเรื่องต่าง ๆ ไว้ในเนื้อเรื่องของวรรณคดี ผู้อ่านควรอ่านอย่างพิจารณาเพื่อค้นหาคุณค่าจากวรรณคดีเรื่องที่อ่าน เช่น เรื่องนิราศภูเขาทอง ตอนที่กล่าวถึงองค์เจดีย์ที่ชำรุดทรุดโทรมมีรอยแตกกร้าว ดังความว่า

ทั้งองค์ฐานรานร้าวถึงเก่าแกก	เผยอแยกยอดสุดก็หลุดหัก
โอ้เจดีย์ที่สร้างยังร้างรัก	เสียดายนักนิกน่าน้ำตากระเด็น
กระนั้นหรือชื่อเสียงเกียรติยศ	จะมีหมดล่วงหน้าทันตาเห็น
เป็นผู้ดีมีมากแล้วยากเย็น	คิดก็เป็นอนิจจังเสียทั้งนั้น

(นิราศภูเขาทอง)

จากคำประพันธ์ข้างต้น กวีเปรียบรอยแตกกร้าวของเจดีย์ว่าเหมือนเกียรติยศชื่อเสียงเป็นสิ่งที่ไม่จีรังยั่งยืน ข้อคิดที่สื่อสารมายังผู้อ่าน คือ ชีวิตคนเราอาจประสบกับความเปลี่ยนแปลงซึ่งเป็นสิ่งธรรมดาของโลก คนมั่งมีก็อาจเป็นคนจนได้ เมื่อสุขก็อาจทุกข์ได้ มียศได้ก็เสื่อมยศได้มีลาภได้ก็เสื่อมลาภได้ ทุกสิ่งล้วนเป็นอนิจจังไม่แน่นอน

4) รับรู้อารมณ์ของบทประพันธ์ พยายามพิจารณาเมื่อรับรู้ความรู้สึกและอารมณ์ที่ กวีสอดแทรกในบทประพันธ์ เช่น นิราศนรินทร์ กวีกล่าวถึงยามที่ต้องจากคนรักได้พรณนาความรู้สึกอาลัยรักที่มีต่อนางผู้เป็นที่รักว่า เมื่อต้องแยกจากกันราวกับได้ปลิดหัวใจไปจากตัว หากแบ่งหัวใจออกเป็น 2 ซีกได้ ซีกแรกจะเอาติดตัวไปด้วย ส่วนอีกซีกจะฝากไว้กับนาง ดังความว่า

จำใจจากแม่ปลื้ม	ปลิดอก	อรเอย
เยียวว่าแต่เดียวยก	แยกได้	
สองซีกแล่งทรวงตก	แตกภาค	ออกแม่
ภาคพี่ไปหนึ่งไว้	แนบเนื้อ	นวลนอนอม

(นิราศนรินทร์)

5) พิจารณาการใช้กลวิธีในการแต่งคำประพันธ์ กลวิธีในการแต่งคำประพันธ์เป็นวิธีสร้างความรู้สึกนึกคิดของกวี ช่วยให้ผู้อ่านเข้าใจทัศนะและนัยสรุปของกวีหรือเนื้อเรื่องได้ชัดเจนยิ่งขึ้น กับการบอกเล่าด้วยถ้อยคำ และวิธีการตรงไปตรงมาดังจะเห็นได้จากปมปัญหาของเสภาเรื่องขุนช้างขุนแผนที่เป็นปมความขัดแย้งเรื่องความรักระหว่างชายสองหญิงหนึ่ง จนในที่สุดได้นำไปสู่การ

คลี่คลายปมปัญหาด้วยการประหารชีวิตนางวันทอง ซึ่งเป็นจุดจบที่น่าเศร้าสลดใจ แต่ก็เป็นกลวิธีที่ทำให้เรื่องนี้อยู่ในใจผู้อ่านมายาวนาน เพราะกวีสร้างความรู้สึกค้างคาใจความไม่สมหวังของตัวละคร

6) ความงามความไพเราะของภาษา พิจารณาการสรรคำและการเรียบเรียงคำให้เป็นตามลำดับอย่างไพเราะเหมาะสม และการใช้โวหารก่อให้เกิดจินตภาพ อารมณ์และความรู้สึกเช่นกวีเลือกใช้คำที่มีความหมายว่า งาม อย่างเหมาะสม จากบทละครพูดคำฉันท์เรื่อง มัทนะพาธา

อ้ออรุณแอร่มระเรื่อรุจี ประดุมโนภิรมย์รดี ฤนแรกรัก
แสงอรุณวิโรจน์นภาประจักษ์ แฉล้ม เฉลา และโสภินัก ณะฉันท
หญิงและชาย ณ ยามระตือหทัย สว่าง ณ กลางกมลละไม ก็ฉันทนั้น

(มัทนะพาธา, ภาสกร เกิดอ่อน และคณะ, 2558: 2-7)

ทั้งนี้ก็มีกวีสอดแทรกแนวคิด คติสอนใจ และปรัชญาชีวิตไว้ ทำให้ผู้อ่านได้รับความรู้ เกิดความรู้สึกประทับใจและมีอารมณ์ร่วมไปกับกวี ดังนั้นวรรณคดีจึงมีความสำคัญต่อชีวิตมนุษย์ ซึ่งมีทั้งคุณค่าด้านเนื้อหา คุณค่าด้านวรรณศิลป์และคุณค่าด้านสังคม นอกจากนี้วรรณคดียังเป็นเครื่องเชิดชู อารยธรรมของชาติในการเป็นหลักฐานทางโบราณคดี ทำให้คนในชาติสามารถรับรู้เรื่องราวในอดีต การอ่านวรรณคดี จึงเป็นการส่งเสริมให้ผู้อ่านมีสุนทรียะทางอารมณ์เข้าใจความจริงของชีวิตมากยิ่งขึ้น และช่วยจรรโลงสังคมอีกด้วย

ธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมในหนังสือเรียนวรรณคดีวิจักข์

วรรณคดีหลายร้อยเรื่องที่ถูกแต่งได้ประพันธ์ขึ้นในเรื่องต่าง ๆ นั้น สามารถยอมรับได้ว่าเป็นแหล่งรวบรวมประสบการณ์และความรู้สึกนึกคิดของคนไทย โดยถ่ายทอดเรื่องราวที่เกี่ยวกับวิถีชีวิตความเป็นอยู่ในผ่านจิตนาการและความเป็นจริงของสังคม นับได้ว่าเป็นสิ่งที่มีคุณค่าคู่ควรแก่การศึกษา เพราะสามารถทำให้ผู้เรียนอ่านความคิดของบรรพบุรุษได้ ที่สำคัญวรรณคดีเป็นกระจุกสะท้อนสังคมให้ผู้เรียนเห็นภาพที่หลากหลายของชีวิตมนุษย์ ทั้งสัจธรรม ความเป็นอยู่ สังคม วัฒนธรรม ประเพณี ธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมของชีวิตมนุษย์ ในการศึกษาหาทฤษฎีสีเขียวครั้งนี้ เนื้อหาที่นำมาศึกษาคือ วรรณคดีที่ปรากฏในหนังสือเรียนวรรณคดีวิจักข์ ระดับชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 1-6 ที่กล่าวถึงความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม หรือ ชุดความคิดสีเขียว จำนวน 30 เรื่อง ผู้วิจัยได้จำแนกประเภทของวรรณคดีในหนังสือเรียนสัมพันธ์กับแนวคิดดังกล่าวปรากฏใน 6 ลักษณะเป็นดังนี้

ธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมในวรรณคดีพุทธศาสนา

วรรณคดีพุทธศาสนามุ่งแสดงหลักคำสอนหลักธรรมในพุทธศาสนา หรืออิงหลักธรรมของพุทธศาสนา เรื่องราวของบุคคลต่าง ๆ ในศาสนา ได้แก่ ศาสดา สาวก รวมทั้งเรื่องราวที่ผูกขึ้นใหม่ให้เป็นอย่างเรื่องที่เกี่ยวข้องกับศาสนา และเน้นให้เห็นถึงผลของการทำดีและทำชั่ว (วรรณคดีวิจักข์ ชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 1: 5) วรรณคดีพุทธศาสนาในหนังสือเรียนวรรณคดีวิจักข์ เช่น ไตรภูมิพระ

ร่วง ตอนมนุสสภูมิ มหาชาติหรือมหาเวสสันดรชาดก มหาเวสสันดรชาดก กัณท์มัทรี และสามัคคีเภท คำฉันท์ ฯลฯ ธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมในวรรณคดีพุทธศาสนาที่ปรากฏในหนังสือเรียนวรรณคดีวิ จักษ์

จากการศึกษาพบว่าธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมในวรรณคดีพุทธศาสนา เรื่องไตรภูมิพระร่วง ตอนมนุสสภูมินั้น แสดงให้เห็นถึงธรรมชาติความไม่จีรังยั่งยืนของชีวิต ธรรมชาติคือผู้สร้างมนุษย์ และธรรมชาติก็ทำลายมนุษย์ นอกจากนี้สังขารของธรรมชาติที่เกิดขึ้นกับมนุษย์ กวีพยายามสื่อให้เห็นถึงความลำบากในการเกิดของมนุษย์ เมื่อมีโอกาสได้เกิดควรหมั่นสั่งสมบุญ ทาน บารมี ก่อให้เกิดความสุขที่ยั่งยืนคือการเข้าสู่นิพพานอย่างนิรันดร์เรื่องมหาเวสสันดรชาดก การพรรณนาถึงพิชพรรณ ป่าไม้ข้างต้นเป็นการบรรยายต้นไม้ที่มีเฉพาะท้องถิ่น เช่น ทูเรียน ลิเกา กังคิ สมี่ แสม รวมถึงสภาพ ภูมิศาสตร์ในเรื่องก็จะสัมพันธ์กับท้องถิ่นของผู้แต่งเรื่อง ในกัณท์มัทรีการกล่าวถึงธรรมชาตินอกจากจะ สนับสนุนความทุกข์โศกแล้ว ธรรมชาติยังเป็นที่ระบายความทุกข์มนุษย์อีกด้วย เรื่องสามัคคีเภทคำ ฉันท์ แสดงให้เห็นธรรมชาติที่สื่อให้เห็นถึงความสามัคคีที่มนุษย์พึงปฏิบัติต่อกัน ความขัดแย้งหรือ ความแตกแยกจะทำให้ประสบกับความล้มเหลว กวีนำธรรมชาติมาสื่อเพื่อเป็นบทเรียนที่มีคุณค่ากับ มนุษย์ ดังตัวอย่างต่อไปนี้

ไตรภูมิพระร่วง ตอนมนุสสภูมิ มุ่งเสนอเนื้อหาเกี่ยวกับความเชื่อทาง พระพุทธศาสนา แสดงให้เห็นถึงบาปและบุญ ทุกข์และสุข ที่เกิดขึ้นในดินแดนทั้ง 3 โลก หรือที่นิยาม เรียกว่า ไตรภูมิ กวีชี้ให้เห็นถึงความไม่จีรังยั่งยืน ให้เห็นคุณและโทษของโลกทั้งสามว่าไม่มีความถาวร แน่นอนในวัตถุ อนิจจังลักษณะ คือสิ่งที่กวีชี้ให้เห็นถึงวัฏสงสาร เพื่อให้มนุษย์มองหาหนทางที่จะทำให้ ตนหลุดพ้นจากไตรภูมิไปโลกุตระภูมิหรือนิพพาน โดยยกตัวอย่างจากธรรมชาติเปรียบเทียบให้เห็นถึง หลักธรรมทางพุทธศาสนา เช่น

...ฝูงสัตว์ทั้งหลายอันเกิดในไตรภพนี้ แม้นว่ามียศศักดิ์ สมบัติก็ดี คือตั้งว่าพระญามหาจักรพรรดิราชนั้นก็ดี ตั้งพระ อินทร์เจ้าไตรตรังษีพิภพก็ดี ตั้งพระพรหมก็ดี ทั้งนี้บ่อนจะ ยืนอยู่มั่นคงในยศศักดิ์สมบัตินี้ได้เลยสักคาบ เทียรย่อมรู้ฉิบ หาย รู้ตายจาก รู้พลัดพรากจากสมบัตินั้นแล อันว่าพระ อินทร์ก็ดี พระพรหมก็ดี ครั้นว่าถึงเวลาสิ้นแก่อายุแล้ว ก็ เทียรย่อมท่องเที่ยวเวียนไปมาในไตรภพนี้บมิรู้แล้วเลยสัก คาบ บางคาบเล่าไปเกิดในจตุราบาย แล้วได้ทนทุกข์เวทนา มากนักหนาก็มี แลยอมว่าบมิเที่ยงในสงสารนี้...

...อันว่าฝูงคนทั้งหลายในโลกนี้บมิเที่ยงบมิแท้แล แปรปรวนไปมาดังกล่าวนั้นแล ลางปางเป็นดีแล้วเป็นร้าย เป็นร้ายแล้วเป็นดี บ่อนเที่ยงสักคาบเลย อันว่าคนในโลกนี้ บมิเที่ยงเลย...

...อย่าว่าแต่สัตว์อันมีใจแลบมีรู้หายเลย บ่เริ่มตั้งว่า
แผ่นดินแลภูเขาแลน้ำแลถ้ำเถื่อนทั้งหลายอันมีแต่อวินิภค
รูป แลหาจิตบ่มีได้ ดังนั้นก็ดีสิ ยังรู้ว่าจิตหายแลบมีเที่ยงบ่มี
แท้สักอันเลย...

(ไตรภูมิพระร่วง ตอนมนุสสภูมิ, วรรณคดีวิจักษ์ ม.6: 130-131)

การย้าเตือนในเรื่องอนิจจลักษณะหรือความเป็นอนิจจังของสรรพสิ่งต่าง ๆ ในเรื่องนี้
“ฝูงสัตว์ฝูงคนทั้งหลายอันเกิดในไตรภพนี้...ครั้นว่าถึงเวลาสิ้นแก่อายุแล้ว ก็เที่ยวรอมท้องเที่ยวเวียน
ไปมาในไตรภพนี้บ่มีรู้แล้วเลยสักคาบ” สะท้อนให้เห็นถึงสัจธรรมของชีวิตไม่ว่าจะเป็น “แผ่นดินแล
ภูเขาแลน้ำแลถ้ำเถื่อนทั้งหลาย” กวีได้ยกธรรมชาติมาเปรียบให้เห็นถึงความไม่แน่นอนในโลกของไตร
ภูมิ ความสุขนิรันดร์ที่เรียกว่านิพพานคือความสุขที่เป็นอมตะนิรันดร์

ความแปรปรวนของสรรพสิ่งรวมถึงมนุษย์ ได้แก่ การเกิด แก่ เจ็บ ตาย เป็นวัฏจักร
ที่พึงประสบในไตรภูมิ การเกิดของมนุษย์เป็นสิ่งที่พิสดารละเอียดที่สุด ดังไตรภูมิพระร่วง ตอนมนุสส
ภูมิ ความเปลี่ยนแปลงของธรรมชาติและสรรพสิ่งทั้งหลายในชีวิตมนุษย์เป็นสิ่งที่ทุกคนพบเห็นได้ใน
ชีวิตประจำวัน คือความไม่แน่นอนของชีวิต ทั้งนี้ได้เกิดขึ้นแต่เฉพาะแก่สิ่งที่มีชีวิตเช่นมนุษย์และสัตว์
เท่านั้น แต่ยังเกิดกับธรรมชาติแวดล้อมอื่น ๆ เช่น ภูเขา แม่น้ำ แผ่นดิน ดวงอาทิตย์ ดวงจันทร์ และ
ดวงดาว อีกด้วย ความไม่แน่นอนของสรรพสิ่งเหล่านี้เป็นเรื่องที่กวีไทยสมัยสุโขทัยเน้นย้ำมาแล้วใน
วรรณคดีสำคัญเรื่องไตรภูมิพระร่วง ตอนมนุสสภูมิ ซึ่งเป็นเรื่องที่เกี่ยวข้องกับความไม่แน่นอนของ
ธรรมชาติและสรรพสิ่งต่าง ๆ ในจักรวาล เช่น

...เมื่อกุมารอยู่ในท้องแม่นั้นลำบากนักหนา พึงเกลียด
พึงหน่ายพันประมาณนัก ก็ขึ้นแลเหม็นกลิ่นติดแลเอือน อัน
ได้ 80 ครอก ซึ่งอยู่ในท้องแม่อันเป็นที่เหม็นแลที่ออกลูก
ออกเต้า ที่เล่า ที่ตายที่เร็ว ฝูงติดแลเอือนทั้งหลายนั้นคนกัน
อยู่ในท้องแม่ติดแลเอือนฝูงนั้นเริ่มตัวกุมารนั้นใส่รัดจูง
หนอนอันอยู่ในปลาเนา แลหนอนอันอยู่ในลามกอัจมนั้นแล
อันว่าสายสะดือแห่งกุมารนั้น กลวงดั่งสายกำนบวอันมีชื่อว่า
อุบล จะงอยไส่ต่อนั้นกลวงขึ้นไปเบื้องบนติดหลังท้องแม่แล...
เบื้องหลังกุมารนั้นต่อหลังท้องแม่ แลนั่งยองอยู่ในท้องแม่
แลกำมือทั้งสอง คู้คอต่อหัวเข่าทั้งสอง เอาหัวไว้เหนือหัวเข่า
เมื่อนั่งอยู่นั้นดั่งนั้น เลือดแลน้ำเหลืองย่อยลงเต็มตนยะหยด
ทุกเมื่อแล ดุจดั่งลิงเมื่อฝนตกแลนั่งกำมือเขาเจ้าอยู่ในโพรง
ไม้เนื้อแล ในท้องแม่นั้นร้อนนักหนาดุจดั่งเราเอาใบตองเข้า
จ่อตน แลต้มในหม้อนั้นใส่ร่ำ สิ่งอาหารอันแม่กินเข้าไปในท้อง
นั้นไหม้และย่อยลง ด้วยอำนาจแห่งไฟธาตุอันร้อนนั้น
ส่วนตัวกุมารนั้นบ่มีไหม้...คนผู้ใดอยู่ในท้องแม่ได้ 7 เดือนแล

คลอดนั้น แม่เลี้ยงเป็นคนก็ดี บ่มีได้กล้าแข็ง บ่มีทนแดดทน
ฝนได้แล...

(ไตรภูมิพระร่วง ตอนมนุสสภูมิ, วรรณคดีวิจักษ์ ม.6 : 139)

เนื้อหาข้างต้น กวีกล่าวถึงการเกิดของมนุษย์โดยการอธิบายลักษณะของชีวิตอย่างละเอียดตั้งแต่เริ่มปฏิสนธิจนถึงเวลาคลอด และยังเปรียบเทียบทารกในครรภ์ช่วงเวลาต่าง ๆ กับธรรมชาติดังตัวอย่างที่ยกมาว่าเมื่อเกิดการปฏิสนธิแล้วภายในครรภ์ความทุกทรมานของแม่กำลังจะเกิดขึ้นเหมือนพยาธิที่กำลังซ่อนอยู่ในท้องแม่ “ดุจดั่งหนอนอันอยู่ในปลาเน่า” ตัวอย่างที่กวีเปรียบเทียบให้เห็นนั้นสื่อถึงความทุกทรมานที่แม่ต้องรับมือกับการเจริญเติบโตของลูกที่อยู่ในครรภ์ ต่อมากวีได้กล่าวถึงสายแห่งชีวิตสายสะดือเปรียบเสมือนสายบัวที่หล่อเลี้ยงลำต้นไปสู่ดอกผลและใบ เช่นเดียวกับสายสะดือที่ทอดต่อจากแม่ไปสู่ลูกก่อร่างสร้างตัวที่ดงามผ่านวัฏจักรแห่งเวลา เมื่อทารกอายุได้หลายสิบสัปดาห์ ทารกจะมีลักษณะนั่งยองอยู่ในท้องแม่และกำมือทั้งสอง ท่ามกลางเลือดน้ำเหลืองของการตั้งครรภ์ “ดุจดั่งลิงเมื่อฝนตกแล่นงำมือเขาเจ้าอยู่ในโพรงไม้นั่นแล” เหตุที่กวีนำธรรมชาติมาเปรียบก็เพื่อให้เกิดจินตภาพที่แจ่มชัดและเข้าใจได้อย่างลึกซึ้ง เช่นเดียวกับเมื่อเด็กอายุได้ 7 เดือน ยังไม่ถึงเวลาที่ควรกำเนิด เด็กที่คลอดก่อนกำหนดเวลาก็จะมีสุขภาพที่ไม่แข็งแรงนัก ถึงแม้ว่าจะเลี้ยงดีสักเพียงใดแต่เด็กทารกนั้น “บ่มีทนแดดทนฝนได้แล” สัจธรรมที่กล่าวมาข้างต้นเป็นความจริงแท้ของธรรมชาติที่เกิดขึ้นกับมนุษย์ กวีพยายามสื่อให้เห็นถึงความลำบากในการเกิดของมนุษย์ ซึ่งเป็นความจริงของธรรมชาติที่ต้องมีการเกิด แก่ เจ็บ ตาย

มหาเวสสันดรชาดก เรื่องมหาชาติมีที่มาจากเหตุการณ์ครั้งพระสัมมาสัมพุทธเจ้าเสด็จไปโปรดพุทธบิดา และพระประยูรญาติที่กรุงกบิลพัสดุ์ บรรดาพระประยูรญาติไม่ปรารถนาจะทำความเคารพ พระพุทธเจ้า ด้วยทรงคิดว่าพระพุทธองค์ทรงมีพระชนมายุน้อยกว่า พระพุทธองค์ทรงทราบความคิดของเหล่าพระประยูรญาติ จึงเสด็จขึ้นสู่สุวิมลแล้วปล่อยให้ผู้ละอองธุลีพระบาท ตกกลงสู่เศียรของพระญาติทั้งหลาย แล้วทรงแสดงยมกปาฏิหาริย์ พระประยูรญาติจึงได้ละทิฐิแล้วยอมถวายบังคมพระพุทธเจ้า ขณะนั้นได้เกิดฝนโบกขรพรรษพระภิกษุทั้งหลายเห็นเป็นอัศจรรย์จึงกราบทูลถามพระพุทธเจ้า พระพุทธองค์ตรัสว่าฝนชนิดนี้เคยตกต้องพระประยูรญาติของพระองค์มาครั้งหนึ่งแล้วในอดีต แล้วทรงแสดงธรรมเรื่องมหาเวสสันดรชาดก หรือเรื่องมหาชาติแก่ภิกษุเหล่านั้น (วรรณคดีวิจักษ์ ชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 4: 173-174) เนื้อหาที่กล่าวถึงธรรมชาติที่สัมพันธ์กับมนุษย์คือการเกิดฝนในเรื่องปรากฏดังนี้

กัณฑ์ฉกษัตริย์ ... เมื่อหกกษัตริย์คือพระเจ้ากรุงสนชัย พระนางผุสดี พระเวสสันดร พระนางมัทรี พระชาลี และพระกัณหาได้ทรงพบกัน ก็เกิดความเศร้าโศกจนหมดสติ พระอินทร์บันดาลให้ฝนโบกขรพรรษตกลงมา ทำให้ทั้งกษัตริย์ทั้ง 6 พระองค์ฟื้น

(มหาเวสสันดรชาดก, วรรณคดีวิจักษ์ ม.4: 178)

ฝนโบกขรพรรษมีลักษณะเป็นฝนสีแดง ผู้ใดอยากให้เปียกก็จะเปียก ผู้ใดไม่อยากจะเปียกก็จะไม่เปียก ลักษณะเช่นนี้เหมือนน้ำที่ตกลงบนใบบัวซึ่งจะไม่มีหยดน้ำเกาะติดใบบัวอยู่ (วรรณคดีวิจักษ์ ชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 4: 174) เหตุการณ์ฝนที่เกิดขึ้นในสมัยพุทธกาลและในมหาเวสสันดรชาดก ธรรมชาติเสมือนให้ฝนเป็นแพทย์รักษาคนไข้ หรือให้กษัตริย์ที่กำลังหมดสติให้ฟื้นคืนมา ในเนื้อหาบทนี้กล่าวถึงธรรมชาติไม่มากนัก เนื่องจากการกล่าวโดยสรุปถึงเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นในแต่ละกัณฑ์เท่านั้น แต่ธรรมชาติจะปรากฏในตัวอย่างของมหาชาติที่อยู่ในแต่ละท้องถื่น เช่น

งอกเรียงเป็นแถว ภาคเพินเนินแนว ระเวกศิลา
 เกศแก้วระกุ่ม ปุ่มลายทอตา กำจัดขัดที่รา ษาล้าแต่งรัง
 ใฝ่ผาครากตรวก ลีเภาถ้ำมวก พาดพันกระสัง
 มะยมชุมแสง แพงพวยต้นตั้ง หลหาดเหียรหัง ภัคคีสมิแสม
 ประโดกโคกล้าน ทูเรียนตระการ มะก้อสะแระ
 สะทอนสเดียร อาเกียรราแข สูงสุดตาแล ยูงยางแกมกัน
 (มหาเวสสันดรชาดก, วรรณคดีวิจักษ์ ม.4: 183)

บทประพันธ์ข้างต้น เป็นเนื้อหาในเรื่องมหาชาติภาคใต้ ข้อสังเกตที่ปรากฏธรรมชาติให้สัมพันธ์กับมนุษย์นั้นคือ การพรรณนาถึงพืชพรรณป่าไม้ข้างต้นเป็นการบรรยายต้นไม้ที่มีเฉพาะท้องถื่น เช่น ทูเรียน ลีเภา ภัคคี สมิ แสม รวมถึงสภาพภูมิศาสตร์ในเรื่องก็จะสัมพันธ์กับท้องถื่นของผู้ผูกเรื่องอิงตามเนื้อในพระมหาเวสสันดรชาดก ด้วยเหตุผลที่ว่า การพรรณนาถึงธรรมชาติในท้องถื่นก็จะช่วยให้ผู้อ่านหรือผู้เรียนเข้าใจได้อย่างลึกซึ้ง และเข้าใจวัฒนธรรมของแต่ละภูมิภาคเช่นเดียวกับอาหารก็จะกล่าวถึงของแต่ละท้องถื่นเช่นเดียวกัน การกล่าวถึงธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมในมหาชาติชาดก และกล่าวถึงให้เห็นอย่างลึกซึ้งมากยิ่งขึ้นในหนังสือเรียนชั้นปัดไป โดยกระทรวงศึกษาธิการได้กำหนดไว้เป็นบทเรียนชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 5 ให้ผู้เรียนได้ศึกษาคือเรื่อง มหาเวสสันดรชาดก กัณฑ์มัทรี

มหาเวสสันดรชาดก กัณฑ์มัทรี กล่าวพรรณนาถึงธรรมชาติกับความรักของพระนางมัทรีที่มีต่อพระชาติและพระกนิหา คือความห่วงใยลูกที่ยังเล็กอยู่ พระนางเป็นพระมารดาที่เลี้ยงดูพระโอรสพระธิดาอย่างใกล้ชิด ทรงจำทุกสิ่งทุกอย่างเกี่ยวกับพระกุมารทั้งสองได้ ระหว่างเสด็จเข้าป่าหาอาหารมีนางบอกเหตุถึง การให้ทานพระโอรสธิดาทั้งสอง พระนางก็มีความทุกข์ระทมเศร้าพระทัย เมื่อเกิดความเศร้าธรรมชาติก็เป็นส่วนหนึ่งในการเปรียบเทียบสื่อความหมายในความเศร้าโศกนั้น เช่น

“...เหตุไฉนไม้ที่มีผลเป็นพุ่มพวง ก็กลายเป็นกลับเป็นดอก
 ดวงเดียรดาษอนาถเนตรแฉวโน้นก็แก้วเกิดพิgunแถมกับ
 กาหลง ถัดนั้นก็สายหยุดประยงค์และยมโดย พระพายพัดก็
 ร่วงโรยรายดอกลงมุนกอง แม้ยังได้เก็บเอาดอกมาร้อยกรอง
 ไปฝากลูกเมื่อวันวาน ก็เพี้ยนผิดพิสดารเป็นพวงผล ผิดวิกล
 แต่ก่อนมา สุพพา มุขหนติ เม ทิสา ทั้งแปดทิศก็มีดมิดม้วน

ทุกหนแห่ง ทั้งขอบฟ้าก็ดาซแดงเป็นสายเลือดไม่เว้นวาย
หายเหือด เป็นกลางร้ายไปรอบข้าง...”

(มหาเวสสันดรชาดก กัณฑ์มัทรี, วรรณคดีวิจักษ์ ม.5: 25)

เนื้อหาในบทร่ายดังกล่าว พรรณนาถึงธรรมชาติกับความทุกข์โศกของพระนางมัทรี ในช่วงเวลาดังกล่าวเกิดเรื่องร้ายกับพระนาง ธรรมชาติที่เคยปกติก็พลอยมีส่วนแจ้งเหตุร้ายด้วยการแปรเปลี่ยนสภาพไปจากในยามปกติ เช่นดอกไม้ที่เคยสดใสกลับกลายเป็นเหี่ยวเฉาร่วงโรย ท้องฟ้าเปลี่ยนสีจากสดใสกลายเป็นมืดมัว ทำให้พระนางพอจะทราบได้ว่ากำลังเกิดกลางร้ายแก่ตน

สามัคคีเภทคำฉันท์ เป็นนิทานแฝงข้อคิดโดยมีเรื่องราวมาจากมหาปรีณิพพานสูตร อรรถกถา สุมังคลวิลาสินี ทีฆนิกาย มหาวรรค อยู่ในพระไตรปิฎก แก่นแท้ของเรื่องคือการชี้ให้เห็นถึงโทษของการแตกความสามัคคี ซึ่งเป็นเหตุที่ทำให้เกิดความหายนะในหมู่คณะ การถือเอาความคิดเห็นเป็นใหญ่และทะนงตนดีกว่าผู้อื่น ย่อมก่อให้เกิดความเสียหายแก่ส่วนรวม เนื้อหาของเรื่องนี้กล่าวถึงธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมตอนที่วัสสการพราหมณ์แกล้งเชิญพระกุมารพระองค์ที่สนิทสนมเข้าไปพบในห้องส่วนตัว แล้วก็ทูลถามเรื่องที่ไม่ใช่ความลับแต่ประการใด ดังเช่นถามว่า

จะถูกผิดกระไรอยู่	มนุษย์ผู้กระทำนา
และคุไคก็จงมา	ประเทียปโกมิใช่หรือ
กุมารลิจฉวีชัตติย	ก็รับอรรถอ้อ
กลักเขากะทำคือ	ประดุงคำพระอาจารย์

(สามัคคีเภทคำฉันท์, วรรณคดีวิจักษ์ ม.6: 111)

เนื้อหาข้างต้นเป็นกลอุบายทำลายความสามัคคี ด้วยคำถามธรรมดาที่สัมพันธ์กับธรรมชาติว่า ชวนาจุโคมาคู่หนึ่งเพื่อเทียบไถ่ใช้หรือไม่ พระกุมารลิจฉวีก็รับสั่งเห็นด้วยว่าชวานาก็คงจะกระทำดังคำของพระอาจารย์ ถามเพียงเท่านั้นพราหมณ์ก็เชิญให้เสด็จกลับออกไป คำถามที่ยกขึ้นเป็นวิถีชีวิตของกลุ่มคนทำการเกษตรไร่นา ในบทนี้จะเห็นว่าโคเป็นเสมือนเครื่องจักรกลในการไถนา ความสัมพันธ์ระหว่างคนและสัตว์ย่อมเกิดความคุ้นเคยสนิทสนมกันเสมือนญาติพี่น้องในครัวเรือน การบังคับโคให้ไถนาได้เป็นเรื่องที่สำคัญ โคถือเป็นสัตว์หรือธรรมชาติที่มีบุญคุณ เพราะโคช่วยมนุษย์ในการประกอบอาชีพ ธรรมชาติที่เป็นพืช เช่น ข้าว ก็เป็นวัตถุดิบที่สำคัญของการเลี้ยงชีพ ดังนั้นการยกตัวอย่างถึงการทำนามาเป็นคำถาม ก็ถือเป็นเรื่องที่น่าเชื่อถือถึงบุญคุณของธรรมชาติและชวานาที่มีต่อมนุษย์โลก

ธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมในวรรณคดีคำสอน

วรรณคดีคำสอน หรือวรรณคดีสุภาษิตคำสอนมุ่งแสดงแนวทางในการประพฤติปฏิบัติตนในสังคม และเป็นคติเตือนใจสมาชิกระดับต่าง ๆ ในสังคม เช่น สอนผู้หญิง และสอนให้มีความยุติธรรม ถ้าเป็นกษัตริย์ต้องมีทศพิธราชธรรม มีความหนักแน่นไม่รังแกผู้ที่มีฐานะต่ำกว่า รักษาवासัตย์ไม่แสดงความซึ่งเคียดให้ปรากฏ เป็นต้น (วรรณคดีวิจักษ์ ชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 1: 5) วรรณคดีคำสอนในหนังสือเรียนวรรณคดีวิจักษ์ ได้แก่ โคลงโลกนิติ อิศรญาณภาษิต โคลงสุภาษิต พระราชนิพนธ์

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ภาพยนตร์เรื่องพระไชยสุริยา กลอนดอกสร้อยรำพึงในป่าช้า คำนิมิตการคุณานุคุณ และนิมิตการอาจริยคุณ คัมภีร์ฉันทศาสตร์แพทยศาสตร์สงเคราะห์ เนื้อหาส่วนหนึ่งของวรรณคดีจะกล่าวพรรณนาถึงธรรมชาติในบริบทต่าง ๆ โดยมุ่งเปรียบเทียบธรรมชาติกับการสอนมนุษย์ให้รู้จักประพฤติดน เพื่อการอยู่ร่วมกับผู้อื่นในสังคมได้อย่างมีความสุข

จากการศึกษาพบว่าธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมในวรรณคดีคำสอน มีเนื้อหาปรากฏขึ้นเพื่อเปรียบเทียบพฤติกรรมของสัตว์และลักษณะเด่นของป่าไม้ เพื่อเป็นแบบอย่างของการปฏิบัติตนให้แก่มนุษย์ โดยชี้ให้เห็นคุณและโทษ โดยสัมพันธ์กับคำสอน ได้แก่ การสอนให้สร้างความคิด รู้จักประมาณตน รู้จักพิจารณาคบเพื่อน สอนให้รู้จักเคารพความสำคัญแก่ผู้อาวุโส ความสำคัญของบุญคุณ ความไม่ประมาทในการใช้ชีวิตรวมถึงการต่อสู้คือหนทางแห่งการอยู่รอดและการพึ่งพาอาศัยกัน นอกจากนี้สอนให้รู้จักกาลกิณี 4 ประการ ได้แก่ การเห็นผิดเป็นชอบ การไม่รู้คุณ การเบียดเบียนทำร้ายกันและความโลภ เป็นเหตุทำให้บ้านเมืองปั่นป่วนก่อให้เกิดความไม่สงบสุข ธรรมชาติที่ปรากฏไม่เพียงแต่เกิดขึ้นเพื่อเปรียบเทียบพฤติกรรมสอนมนุษย์ แต่ธรรมชาติยังถูกพรรณนาแทรกไว้ในวรรณคดีเพื่อสอนให้ผู้เรียนได้ฝึกสังเกต พิจารณาจดจำ เกิดความรู้นำไปปรับใช้กับการปฏิบัติตัวในชีวิตประจำวันได้เพิ่มมากขึ้น ดังตัวอย่างดังนี้

โคลงโลกนิติ เป็นวรรณคดีคำสอนที่ให้ข้อคิดเตือนใจรวมถึงแนะนำการประพฤติปฏิบัติตนในสังคมไทย มุ่งหมายเพื่อสอนและเตือนสติให้ดำรงอยู่ในคุณความดี รวมถึงผู้เรียนสามารถนำความรู้ที่ได้ไปใช้ในชีวิตประจำวัน สามารถครองตนอยู่ในสังคมได้อย่างมีความสุข ในการนำเสนอเนื้อหาจะสอนให้ผู้เรียนรู้จักความดีความชั่วและผลที่เกิดจากการกระทำนั้นจะเกิดกับผู้กระทำทั้งสิ้น ธรรมชาติที่ปรากฏในเนื้อหาเรื่องนี้จะเป็นการเปรียบเทียบบริบทของสัตว์และธรรมชาติอื่น ๆ กับการสอนมนุษย์ เช่น การสอนให้สร้างความคิด

โคควายวายชีพได้	เขาหนั่ง
เป็นสิ่งอันยัง	อยู่ไซ้
คนเด็ดดับสูญสัง-	ขาร่าง
เป็นชื่อเสียงได้	แต่ร้ายกับดี

(โคลงโลกนิติ, วรรณคดีวิจักษ์ ม.1: 44)

จากบทประพันธ์ข้างต้น กล่าวถึงคุณค่าแห่งชีวิตที่สามารถกระทำได้เมื่อครั้งที่ยังคงมีชีวิตอยู่ ความดีความชั่วเท่านั้นที่มนุษย์พึงจะเหลืออยู่เมื่อสิ้นชีพ ธรรมชาติที่ยกมานี้เพื่อเป็นตัวอย่างให้เห็นถึงคุณค่าของ “โคควายวายชีพได้เขาหนั่ง” วัวควายเมื่อตายลงก็ยังเหลือเขาหนั่งไว้ใช้ประโยชน์ได้ แต่เปรียบกับ “คนเด็ดดับสูญสังขาร่าง” เหลือแต่ชื่อเสียงคุณความดีที่เคยกระทำ กวียกธรรมชาติของวัวควายให้มนุษย์พึงระลึกอยู่เสมอว่าควรกระทำตนเช่นไรเมื่อครั้งยังมีชีวิต ดังตัวอย่าง โคลงโลกนิติ ที่นำธรรมชาติมาสอนมนุษย์ในเรื่องการรู้จักประมาณตน ว่า

นกน้อยชนน้อยแต่ พอตัว
 รังแต่จุมเียผิว อยู่ได้
 มักใหญ่ย่อมคนหวั ไฟเพ็ด
 ทำแต่พอตัวไซ้ อย่าให้คนหยัน

(โคลงโลกนิติ, วรรณคดีวิจักษ์ ม.1: 43)

เนื้อหาของโคลงโลกนิติบทนี้สอนให้รู้จักประมาณตนด้วยความสามารถและกำลังตน สอดคล้องกับหลักคำสอนของพระบาทสมเด็จพระบรมชนกาธิเบศร มหาภูมิพลอดุลยเดชมหาราช บรมนาถบพิตร เรื่องของเศรษฐกิจพอเพียง ธรรมชาติที่กล่าวเปรียบเทียบกับเป็นลักษณะของการทำให้อยู่อาศัยของนก กวีกล่าวว่า “นกน้อยชนน้อยแต่พอตัว” เป็นการให้แนวคิดที่ว่าพอประมาณแก่ตนไม่มากเกินไปใฝ่สูงเกิดตัว เพราะหากมนุษย์ทำอะไรเกินตัวก็อาจจะถูกผู้อื่นดูหมิ่นดูแคลนเหยียดหยันได้

โคลงสุภาษิต พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เมื่อพิจารณาคำสอนที่สัมพันธ์กับธรรมชาตินั้น ปรากฏในบทวิเคราะห์ที่โคลงสุภาษิตอธิบายปรกษา เนื้อหาในบทนี้เป็นการสอนเกี่ยวกับการดำเนินชีวิตและเตือนสติมนุษย์ เช่น ตัวอย่างเรื่องไก่ได้พลอย กวีกล่าวว่า ไก่แจ้ตัวหนึ่งคุ้ยเขี่ยดินหาอาหารอยู่ พบพลอยเม็ดหนึ่งจึงพูดเปรยว่า ถ้าเจ้าของพลอยมาเจอพลอยก็คงจะไปอยู่ในแหวนแล้ว แต่เมื่อมาอยู่กับไก่ก็ไม่เกิดประโยชน์อะไร ข้าวสารหนึ่งเม็ดยังมีค่ากว่าพลอย ดังบทประพันธ์ต่อไปนี้

นิสัยใจ บ ต้อง การดี
 พบสิ่งประเสริฐศรี ดีซ้ำ
 ไปชอบไปชวนมี จิตปรารถนา
 ดุจไก่พบแก้วล้ำ หลีกแล้วเลยจร

(โคลงสุภาษิต, วรรณคดีวิจักษ์ ม.2: 109)

ในโคลงสุภาษิตบทนี้ กวีชี้ให้เห็นถึงจุดมุ่งหมายของการนำเสนอคือ ให้มนุษย์เข้าใจคุณค่าของสิ่งของ ของที่ดีย่อมมีประโยชน์แก่คนที่รู้จักใช้เท่านั้น ในบทนี้ธรรมชาติของไก่ก็ถูกเปรียบให้เห็นว่าไก่อไม่รู้คุณค่าของพลอยซึ่งเปรียบเสมือนสิ่งที่มีค่าประเสริฐของมนุษย์ ไก่อไม่รู้ถึงคุณค่าจึงวางเฉย จึงแสดงให้เห็นถึงน้ำเสียงของกวีที่กำลังจะตำหนิไก่อตัวนั้นอยู่บ้าง แต่ก็ยังเป็นเพียงตัวอย่างที่ยกมาให้เข้าใจจุดมุ่งหมาย นิทานอีสปที่นำมาแต่งเป็นโคลงสุภาษิตเพื่อเตือนสติของมนุษย์ในความไม่ประมาทต่อการใช้ชีวิต เรื่องที่นำมาส่วนใหญ่เป็นเรื่องที่เราคุ้นเคย เช่น เรื่องกระต่ายกับเต่า

เชื่อเร็วแรงเร็วทั้ง เขาน่าชาญ เขียวแฮ
 แม้นประมาทผลการ ก็ล้ำ
 โฉดช้าอุตสาหหาญ ห่อนหยุด ยั้งเฮย
 ดังเต่ากระต่ายทำ แข่งช้าชนะเร็ว

(โคลงสุภาษิต, วรรณคดีวิจักษ์ ม.2: 113)

โคลงสุภาษิตข้างต้น เนื้อหามุ่งเสนอสอนมนุษย์ในการใช้ชีวิต โดยอาศัยเรื่องเล่านิทาน คือธรรมชาติของสัตว์ได้แก่กระต่ายกับเต่า การดำรงชีวิตหากมีความสามารถที่เชี่ยวชาญในงานนั้น แต่หากประมาทพลาดท่าก็อาจจะทำให้เกิดความผิดพลาดแก่ตนได้ เช่น กระต่าย เป็นต้น ในขณะที่ตัวเต่าบิณฑของเต่าแสดงให้เห็นว่าความพยายามนำมาสู่ความสำเร็จที่ภาคภูมิใจ สิ่งเหล่านี้ถือเป็นตัวอย่างและบทเรียนเพื่อสอนมนุษย์ให้รู้จักความไม่ประมาทและความพยายามต่อการดำรงชีวิต การนำธรรมชาติมาเปรียบให้เห็นคุณและโทษจากการกระทำของสัตว์เพื่อเป็นบทเรียนสอนมนุษย์ ถือเป็นวิธีที่กวีใช้สอนสังคมปรากฏอยู่หลายเรื่อง

อิศรญาณภาษิต เป็นวรรณคดีเพื่อสั่งสอนเตือนใจให้ลูกคิดก่อนที่จะทำสิ่งใด โดยมีการนำธรรมชาติมาเปรียบเทียบกับตัวอย่างให้ข้อคิดเตือนใจแก่มนุษย์เพื่อความสงบสุขในสังคม เนื้อหาสามารถใช้ได้ทุกยุคทุกสมัย แม้ว่าสังคมจะเปลี่ยนไปจากเดิมคำสอนก็ยังปรากฏอยู่ โดยคำสอนนั้นแสดงให้เห็นถึงความสัมพันธ์ระหว่างธรรมชาติกับมนุษย์ในบทบาทการสอน เช่น สอนให้รู้จักเคารพ ให้ความสำคัญแก่ผู้อาวุโส การประพฤติตนตามแนวทางที่ผู้ใหญ่ จะทำให้ไม่มีผู้ใดว่ากล่าวได้ และจะไม่เกิดความเสียหายในภายหลัง เช่นเดียวกับตัวอย่างต่อไปนี้

คอยดำเนินตามไต่ผู้ไปหน้า	ใจความว่าผู้มีคุณอย่าหุนหัน
เอาหลังตากแดดเป็นนิจคิดคำนวณ	รู้ถ่วงจึงสบายเมื่อปลายมือ
(อิศรญาณภาษิต, วรรณคดีวิจักษ์ ม.3 : 103)	

เนื้อหาข้างต้นกล่าวสอนให้ประพฤติปฏิบัติตนตามผู้ใหญ่ซึ่งเป็นผู้ที่เกิดก่อน ย่อมมีความรู้และประสบการณ์มากกว่า และอย่าเป็นคนอกตัญญู กวีได้ยกธรรมชาติมาเปรียบกับความอดทนของมนุษย์ เช่นคนทำไร่ทำนาจะมีลักษณะเอาหลังสู้ฟ้าเอาหน้าสู้ดินด้วยความขยันหมั่นเพียรทำงานอยู่เสมอ จนก่อให้เกิดความสุขสบายตามมาในภายหลัง การต่อสู้คือหนทางแห่งการอยู่รอด ดังนั้นจึงจำเป็นที่จะต้องดิ้นรนต่อสู้ให้ได้อย่างตัวอย่างต่อไปนี้

เอาปลาหม่อเป็นครูดูปลาหมอ	บนบกหนออดสำหรับเสือกระเดือกกระตัก
เขาย่อมว่าฆ่าควายเสียตายพริก	รักหยอกหยิกยับทั้งตัวอย่ากลัวเล็บ
(อิศรญาณภาษิต, วรรณคดีวิจักษ์ ม.3: 104)	

เมื่อพิจารณาเนื้อหาคำสอนข้างต้น ธรรมชาติกำลังสอนมนุษย์ในประเด็นที่ว่า จงดูปลาหมอไว้เป็นครูสอนใจเรา แม้ปลาหมอจะถูกปล่อยไว้บนบกมันก็ยังดิ้นรนเพื่อจะเอาชีวิตรอดให้ได้ ฉะนั้นคนเราจึงไม่ควรพ่ายแพ้แก่อุปสรรคต้องดิ้นรนขวนขวายต่อสู้ชีวิตต่อไป

จากการพิจารณาเนื้อหาตัวอย่างที่ยกมาข้างต้น อิศรญาณภาษิตให้ธรรมชาติเป็นสื่อเปรียบเทียบกับคำสอนต่อมนุษย์ เพราะเรื่องราวของธรรมชาติที่ยกมานั้นเป็นลักษณะเด่นและความสามารถเฉพาะของธรรมชาติป่าไม้และสัตว์ อันจะก่อให้เกิดผลดีหากเราเข้าใจปฏิบัติตามคำสอน และอาจจะเกิดผลเสียแก่เราหากยังประมาทในการดำรงชีวิต คำสอนที่สัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับ

ธรรมชาติ ได้แก่ สอนให้รู้จักเคารพความสำคัญแก่ผู้อาวุโส ประพฤติตนตามแนวทางที่ผู้ใหญ่ที่เคยทำมาก่อน สอนให้รู้จักดิ้นรนต่อสู้เพื่อความอยู่รอด สอนให้มีความรักและความสามัคคีในสังคมถือเป็นสิ่งที่สำคัญในการพึ่งพาอาศัยกัน สอนให้ไตร่ตรองการพูดหรือการกระทำ เป็นต้น ส่วนในทางความกตัญญูรู้คุณบิดามารดา รวมถึงครูบาอาจารย์ คำสอนเหล่านั้นมีความสัมพันธ์กับธรรมชาติปรากฏในวรรณคดีต่อไปนี้

นมัสการมาตาปิตุคุณ และนมัสการอาจารย์คุณ เป็นบทประพันธ์ที่สื่อถึงการสอนจริยธรรม โดยปลูกฝังให้บุตรธิดาสำนึกในพระคุณของบิดามารดา และปลูกฝังให้ลูกศิษย์สำนึกในบุญคุณของครูอาจารย์ เป็นการสร้างคุณธรรมให้เกิดขึ้นกับบุคคลใกล้ชิดตัวก่อน เมื่อปฏิบัติได้ก็จะสามารถนำไปใช้กับผู้อื่นทำให้รู้จักการเคารพและยกย่องผู้อื่น ตลอดจนการแสดงความกตัญญูต่อผู้มีพระคุณถือเป็นการตระหนักว่าความกตัญญูแก่เวทีก่อนคุณสมบัติของคนดี โดยธรรมชาติที่สัมพันธ์กับมนุษย์ในเนื้อหาเรื่องนี้ เป็นการยกธรรมชาติมาเปรียบเพื่อให้เห็นถึงความสำคัญในบุญคุณของท่าน เช่น

เปรียบหนักชนกคุณ	ชนนี้คือภูผา
ใหญ่พื้นพสุธรา	ก็ บ เทียบ บ เทียมทัน
เหลือที่จะแทนทด	จะสนองคุณานันต์
แท้นุชนอยอัน	อุดมเลิศประเสริฐคุณ

(นมัสการมาตาปิตุคุณ และนมัสการอาจารย์คุณ, วรรณคดีวิจิตร ม. 4: 14)

จากบทประพันธ์ข้างต้น จะเห็นว่าเราได้กล่าวถึงธรรมชาติสัมพันธ์มนุษย์ด้วยการเปรียบพระคุณของบิดามารดาในสังคมมนุษย์ว่า พระคุณของมารดายิ่งใหญ่เปรียบเสมือนภูผา พระคุณของบิดายิ่งใหญ่ดั่งพสุธาหรือแผ่นดิน เป็นการกล่าวสรรเสริญผู้มีพระคุณอย่างซาบซึ้งกินใจ จึงอาจกล่าวได้ว่าวรรณคดีเรื่องนี้เป็นปลูกฝังเรื่องความกตัญญูรู้คุณตั้งแต่ระดับครอบครัวไปจนถึงผู้อบรมสั่งสอน อันจะทำให้อยู่ร่วมกันในสังคมอย่างมีความสุข เนื้อหาที่กล่าวถึงธรรมชาติในบทประพันธ์บทนี้มีไม่มากนัก เพราะเนื้อหามุ่งเน้นสอนให้เห็นความสำคัญของผู้มีพระคุณ การนำธรรมชาติมากล่าวจึงมีอย่างจำกัด ความกตัญญูเป็นสิ่งที่ดีงามที่เราควรปฏิบัติ หากไม่รู้จักบุญคุณก็จะถูกตำหนิได้จนกลายเป็นกาลกิณีไม่น่าคบหา

คัมภีร์ฉันทศาสตร์ แพทย์ศาสตร์สงเคราะห์ คัมภีร์ฉันทศาสตร์เป็นบทนำของตำราชุดแพทย์ศาสตร์สงเคราะห์ มีเนื้อหาครอบคลุมหลายเรื่อง แต่กล่าวถึงแต่ละเรื่องโดยสังเขปเพื่อให้ผู้อ่านเข้าใจภาพกว้าง ๆ ของอาการโรคและการรักษา สิ่งที่เน้นมากเป็นพิเศษก็คือคุณสมบัตินี้ของแพทย์ผู้มีบทบาทสำคัญในการ รักษาโรค แพทย์ควรจะมีรู้ความชำนาญในวิชาการ และพึงระวังมิให้เข้าลักษณะของแพทย์ที่ไม่ดี นอกจากความรู้ทางวิชาการแล้ว แพทย์ยังต้องมีความรู้ทางธรรมด้วย โดยรักษาศีลแปดและศีลห้า และยึดไตรรัตน์เป็นสรณะ อีกทั้งควรเลี้ยงบาปต่าง ๆ เช่น โลภะ โทสะ และโมหะ (วรรณคดีวิจิตร ชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 5: 102) หลักปฏิบัติในพุทธศาสนาจะช่วยให้เกิดประสิทธิภาพอย่างสูงสุดแก่วิชาชีพ คำสอนที่เกี่ยวข้องกับธรรมชาติปรากฏในเนื้อหาบทนี้ว่า

คำเฉลยแก้ปัญา	รู้รักษาก็จริงจัง
ด้วยโรคเหลือกำลัง	จึงมิฟังในการยา
เมื่ออ่อนรักษาได้	แก่แล้วไซร้ยากนักหนา
ใช้นั้นอุปมา	เหมือนเพลิงป่าไหม้ลูกกลาม
เป็นแพทย์พึงสำคัญ	โอกาสนั้นมีอยู่สาม
เคราะห์ร้ายขัดโชคนาม	บางที่รู้เกินรู้ไป

(คัมภีร์ฉันทศาสตร์ แพทย์ศาสตร์สงเคราะห์, วรรณคดีวิจักษ์ ม.5: 104)

เนื้อหาในบทนี้กล่าวถึงการปฏิบัติตัวของแพทย์ผ่านการเปรียบเทียบการสู้รบกับศัตรูข้าศึก โดยยึดมั่นถือปฏิบัติในหลักศีลธรรมทางพระพุทธศาสนาเป็นสำคัญ การปรากฏตัวของธรรมชาติในเรื่องมีไม่มากนักมีเพียงการเปรียบเทียบตัวอย่างของโรคที่ลุกรามเกิดกับผู้สูงอายุ เช่น อาการของคนป่วยก็ “เหมือนเพลิงป่าไหม้ลูกกลาม” โรคหากไม่มีการสกัดกั้นก็จะทำให้เกิดการระบาดไปทุกส่วนของร่างกาย การให้ยาก็เป็นคุณธรรมที่แพทย์ควรพึงพิจารณาว่า การให้ยารักษาโรคเหมาะสมแก่ผู้ป่วยหรือคนไข้หรือไม่ หากไม่ระมัดระวังก็อาจจะทำให้ไฟป่าที่เผาผลาญอยู่ในทรวงมอดไหม้ เกิดเป็นกรรมที่ติดตัวผู้เป็นแพทย์ไปในที่สุด ความซื่อสัตย์ต่ออาชีพต่อสังคมเป็นสิ่งที่ควรปฏิบัติอย่างแท้จริง ไม่ว่าจะอาชีพใดหลักธรรมคำสอนสามารถแทรกซึมเข้าไปอยู่ในจิตวิญญาณของความเป็นคนดีได้

บทเสภาสามัคคีเสวก ตอนวิศกรรมาและสามัคคีเสวก บทเสภาสามัคคีเสวกเป็นการนำเสนอแนวคิดมากกว่าการเล่าเรื่อง โดยเน้นให้เห็นความสามัคคีและความจงรักภักดีของข้าราชการต่อองค์กษัตริย์และต่อชาติบ้านเมือง บทเสภาสามัคคีเสวกแบ่งออกเป็น 4 ตอน แต่ในบทเรียนเรื่องกำหนดให้ผู้เรียนได้ศึกษาเพียง 2 ตอน ประกอบด้วย บทเสภาตอนที่ 3 วิศกรรมา กล่าวถึงการสรรเสริญพระวิศกรรมเทพเจ้าแห่งการก่อสร้าง อันเนื่องมาจากศิลปะหรือการประดิษฐ์พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรงแต่งแนวคิดไว้ 2 ประเด็นคือ ศิลปะมีคุณค่าในฐานะเครื่องสำราญใจ และศิลปะช่วยบำรุงแดนดินให้ล้าร่ามงาม ธรรมชาติที่ปรากฏในเรื่องนี้สัมพันธ์กับมนุษย์ให้เห็นคือ

ใครถูกผู้ชำนาญในการช่าง	ความคิดวางแผนไม่เข้าเรื่อง
เหมือนคนป่าคนไพรไม่รู้งเรื่อง	จะพูดด้วยนั้นก็เปลืองซึ่งวาจา
แต่กรุงไทยศรีวิไลทันเพื่อนบ้าน	จึงมีช่างชำนาญวิเลขา
ทั้งช่างปั้นช่างเขียนเพียรวิชา	อีกช่างสถาปนาถุกทำนอง

(บทเสภาสามัคคีเสวก ตอนวิศกรรมาและสามัคคีเสวก, วรรณคดีวิจักษ์ ม.5: 104)

เนื้อหาข้างต้นเป็นการยกย่องเชิดชูช่างให้ดูมีบทบาทที่สำคัญทางสังคม เพราะศิลปะบ่งบอกถึงความเจริญรุ่งเรืองของชาติ ชาติอรร่ามงามตาก็เพราะมีช่างชำนาญในการสร้าง การกล่าวถึงธรรมชาติในบทนี้แสดงให้เห็นถึงความรู้สึกในทางลบ กวีกำลังตำหนิมนุษย์ที่ถูกดูแลคลนศิลปะว่า “เหมือนคนป่าคนไพรไม่รู้งเรื่อง” ป่าไม้ที่กล่าวถึงนี้กวีให้ความในทางความเจริญวัตถุซึ่งก็ย่อมเป็นไป

ตามจุดมุ่งหมายของกวีหากจะเปรียบเทียบความเจริญระหว่างป่าเขาลำเนาไพรกับเมืองศรีวิไล
อย่างไรก็ตามการให้ความหมายในรูปแบบนี้ก็เป็นการย้าเตือนให้เห็นถึงความเป็นธรรมชาติที่สมบูรณ์
เพราะธรรมชาติหรือคนป่าคนเขาคือสิ่งที่เกิดขึ้นและคงอยู่ด้วยสภาพแวดล้อมเดิมตามธรรมชาติ มิได้
ปรุงแต่งแต่อย่างใด การปรุงแต่งความโดดเด่นสิ่งเหล่าอาจก่อให้เกิดการแข่งขันกันมากขึ้น จนนำมาสู่
ความแตกแยกในกลุ่มมนุษย์เอง ในเสภาตอนบทที่ 4 จุ่มงแสดงให้เห็นถึงความสามัคคีเป็นสำคัญ
โดยให้แนวคิดที่ว่า “ชาติจะดำรงอยู่ได้ เหล่าข้าราชการจะต้องให้ความร่วมมือกับพระมหากษัตริย์ผู้
ทรงเป็นผู้นำประเทศ” หรือต้องมีความปรองดองกันนั่นเอง ดังตัวอย่าง

แม่ลูกเรือเชื้อถือผู้เป็นนาย	ต้องมุ่งหมายช่วยแรงโดยแข็งขัน
คอยตั้งใจฟังบังคับกับปีตัน	นาวานั้นจึงจะรอดตลอดทะเล
แม่ลูกเรืออดดีมีทีฐิ	และเริ่มริเญไถ่ยุ่งโยเส
เมื่อคลื่นลมแรงจัดซัดโซเซ	เรือจะเหละยากว่าไป
แม้ต่างคนต่างเถียงเถียงแก่งแย่ง	นายเรือจะเอาแรงมาแต่ไหน
แม้ไม่ถือเคร่งคงตรงวินัย	เมื่อถึงคราวพายุใหญ่จะครวญคราง
นายจะสั่งสิ่งใดไม่เข้าจิต	จะต้องติดตันใจให้ซัดขวาง
จะยุ่งแล้วยุ่งเล่าไม่เข้าทาง	เรือก็คงอับปางกลางสาคร

(บทเสภาสามัคคีเสวก ตอนนิศวรรรมาและสามัคคีเสวก, วรรณคดีวิจักษ์, ม.5: 40)

จากบทประพันธ์ข้างต้น กวีให้ความสัมพันธ์ธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมในทางลบ
เช่นเดียวกับตัวอย่างตอนนิศวรรรมา โดยการเปรียบเทียบการเดินทางของประเทศกับการเดินทางด้วย
เรือ การเดินทางด้วยเรือลำเดียวกันท่ามกลางมหาสมุทรที่กว้างใหญ่ ความสามัคคีจะนำไปสู่จุดหมาย
ได้อย่างสำเร็จผล “นาวานั้นจึงจะรอดตลอดทะเล” โดยอุปสรรคในครั้งนี้กวีให้ธรรมชาติในท้องทะเล
เป็นวัตถุขวางกั้นการเดินทาง “คลื่นลมแรงจัดซัดโซเซ” หากมัวแต่แก่งแย่งกันเอาตัวรอด ไม่เชื่อฟัง
แนวปฏิบัติต่อผู้บัญชา “เมื่อถึงคราวพายุใหญ่จะครวญคราง” “เรือก็คงอับปางกลางสาคร” ธรรมชาติ
ที่กล่าวมานี้กวีกำลังอธิบายว่าธรรมชาติภัยพิบัติแก่มนุษย์ หากไม่สามัคคีได้ธรรมชาติก็จะส่งผลกระทบ
ต่อมวลมนุษย์ทั้งหลาย อาจกล่าวได้ว่าธรรมชาติทำหน้าที่ควบคุมมนุษย์ให้รักสามัคคีกัน

ภาพย่เรื่องพระไชยสุริยา เป็นวรรณคดีที่มีคุณค่าอันนัปการ เมื่ออ่านอย่างหนังสือ
หัดอ่านหัดเขียน ก็ได้เรียนรู้การประพันธ์และมาตราตัวสะกด รวมถึงได้รับคติธรรมคำสอน เช่น สอน
ให้รู้จักกาลกิณี 4 ประการ ได้แก่ การเห็นผิดเป็นชอบ การไม่รู้คุณ การเบียดเบียนทำร้ายกัน และ
ความโลภ เป็นเหตุทำให้บ้านเมืองปั่นป่วนก่อให้เกิดความไม่สงบสุข เมื่ออ่านอย่างนิทานก็ยังได้รับ
ความเพลิดเพลินจากเรื่องเล่า เรื่องธรรมชาติพรรณนาพรรณไม้อและสัตว์ป่า รวมถึงธรรมชาติที่สัมพันธ์
กับมนุษย์ดังนี้ เช่น

คติที่มีคู่	คือไก่อูเจ้าสุภา
ใครเอาข้าวปลามา	ให้สุภาถือว่าดี
ที่แพ้แก่ชนะ	ไม่ถือพระประเวณี

ซี้ฉ้อก็ได้ตี
ที่ชื่อถือพระเจ้า
ผู้เฒ่าเหล่าเมธา

ไล่ดำตีมีอาญา
ว่าโง่งเง่าเต่าปูปลา
ว่าบ้าใบ้สาระยา

(กาพย์พระไชยสุริยา, วรรณคดีวิจักษ์ ม.1: 81)

กาพย์พระไชยสุริยาตอนนี้กวีได้นำธรรมชาติมาเปรียบว่ากับมนุษย์ว่า “ที่เชื่อถือพระเจ้า ว่าโง่งเง่าเต่าปูปลา” กวีให้ความหมายกับธรรมชาติของสัตว์ว่ามีความรู้น้อย ผู้ใดที่มีแนวคิดแบบดั้งเดิม ๆ ก็คือคนที่ไม่มีความรู้หรือมีแต่น้อยนั่นเอง กวีนำความรู้สึกที่เกิดกับสัตว์มาเปรียบเทียบกับคนเพื่อให้เกิดความเข้าใจอย่างชัดเจน ตลอดจนเป็นการแทรกความรู้เรื่องธรรมชาติให้ผู้เรียนได้เรียนรู้ไปในเรื่อง เช่นเดียวกับบทร้อยกรอง กาพย์ยานี 11 ต่อไปนี้

รอนรอนอ่อนน้อสดง
ช่วงดั่งน้ำครึ่งแดง
ลึงค่างครางโครกครอก
ชะนีวีเวกวอน
ลูกนกยกปีกป้อง
แม่นกปกปีกเคียง

พระสุริยงเย็นยอแสง
แผ่เมฆเขาเงาเมรุร
ฝูงจิ้งจอกออกมาเห่าหอน
นกหกร่อนนอนรังเรียง
อ้าปากร้องซ้องแซ่เสียง
เลี้ยงลูกอ่อนป้อนอาหาร

(กาพย์พระไชยสุริยา, วรรณคดีวิจักษ์ ม.1: 88)

จากเนื้อหาข้างต้น กล่าวถึงความยากลำบากตกทุกข์ได้ยากของตัวละครภายในป่า โดยกวีได้แทรกมาตราตัวสะกดแม่ก แม่กง ไว้ว่า ถึงตกทุกข์ได้ยากมีความลำบากเมื่อพลัดพรากจากวัง เมื่อพระอาทิตย์ใกล้จะหมดแสง แผ่เข้าไปในเมฆระหว่างขุนเขา บรรยากาศเย็นสบาย ฝูงลิง ค่างต่างพากันพักผ่อน ฝูงสุนัขจิ้งจอกออกมาเห่าหอน ชะนีส่งเสียงดังวิเวก นกต่างโผล่เข้าสู่รังนอน ลูกนกยกปีกอ้าปากรอรับอาหารจากแม่เสียงดังแซ่แซ่เข้ารังนอน จะเห็นว่าธรรมชาติอยู่รายรอบตัวละครเสมอ เป็นเพื่อนเป็นที่พึ่งทั้งกายและใจให้กับตัวละคร

ธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมในวรรณคดีเกี่ยวกับประเพณีพิธีกรรม

วรรณคดีประเพณีพิธีกรรม เป็นวรรณคดีที่มีวัตถุประสงค์แต่งขึ้นมาเพื่อสืบทอดขนบธรรมเนียมประเพณี อันเป็นแบบแผนที่กลุ่มชนได้ประพฤติปฏิบัติสืบทอดกันมาอย่างเดียวกันในระยะเวลายาวนาน เป็นสิ่งที่มนุษย์ถือว่าเป็นสื่อกลางของกลุ่มคนที่นำความพึงพอใจมาสู่สังคมของตน จึงได้ประพฤติปฏิบัติสืบทอดกันมา เช่น โองการแข่งน้ำ พระราชพิธีสิบสองเดือน เป็นต้น การกล่าวถึงธรรมชาติในวรรณคดีประเภทนี้ แสดงให้เห็นวิถีชีวิตของมนุษย์ยอมอาศัยธรรมชาติในการสร้างถิ่นฐานใช้ทำกินเลี้ยงชีพ มีกิจกรรมร่วมกันและมีการพึ่งพาอาศัยธรรมชาติ ซึ่งมีความเกี่ยวข้องสัมพันธ์กับวิถีชีวิตความเป็นอยู่ของมนุษย์ ธรรมชาติกับการดำรงชีวิต วัฒนธรรมของมนุษย์มีการเล่าผูกเรื่องราวให้เข้ากับสภาพของวัฒนธรรมขนบธรรมเนียมประเพณีพิธีกรรม ในหนังสือเรียนวรรณคดีวิจักษ์ปรากฏวรรณคดีประเพณีพิธีกรรมได้แก่ กาพย์เห่ชมเครื่องคาวหวาน และทุกข์ของขาวนาในบทกวี

จากการศึกษาพบว่าธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมในวรรณคดีเกี่ยวกับประเพณีพิธีกรรมมีความสัมพันธ์กับมนุษย์เป็นอย่างมาก เพราะธรรมชาติที่ปรากฏเป็นเรื่องของอาหารและวัตถุดิบในการหล่อเลี้ยงชีวิตของมนุษย์ เช่น เมล็ดอาหาร นอกจากจะเล่าถึงส่วนประกอบแล้ว กวียังกล่าวถึงความรู้สึกของตนเมื่อปรากฏส่วนประกอบของอาหาร เช่น ระกำ ผักหวาน เป็นต้น นอกจากนี้ เนื้อหากล่าวถึงความสำคัญของชีวิตชาวนาที่มีบทบาทที่สำคัญต่อสังคม แสดงให้เห็นถึงความทุกข์ยากในการผลิตอาหาร รวมถึงให้ข้อคิดควรสำนึกต่อบุญคุณของข้าว ทั้งนี้เนื้อหาทั้งหมดก็มีความสัมพันธ์กับประเพณีและพิธีกรรมที่ว่า อาหาร ได้แก่ แกงไตปลา รับประทานสำหรับ งานบวช งานวัด งานบุญต่าง ๆ หรือเลี้ยงต้อนรับแขกจากต่างถิ่น ผักหวานสำหรับ “แม่กำเดียน” ขนมจีบสำหรับ งานแต่ง เป็นต้น พิธีกรรมของข้าวและชาวนา ได้แก่ ผีตาแฉก บุญคุณลาน บุญข้าวจี บุญบังไฟ เป็นต้น ทั้งนี้วรรณคดีและวรรณกรรมที่กล่าวมาจึงถือเป็นเนื้อหาที่สำคัญที่ผู้เรียนควรตระหนักและสืบทอดวัฒนธรรมของชาติไทย ดังตัวอย่าง

กาพย์เห่ชมเครื่องคาวหวาน เมื่อกล่าวถึงอาหารในวรรณคดี กาพย์เห่ชมเครื่องคาวหวานถือเป็นความคิดแรกที่หลายคนนึกถึง ซึ่งเนื้อหากล่าวถึงอาหารหลากหลายชนิดที่เป็นผลผลิตมาจากธรรมชาติ นำมาปรุงเป็นอาหาร นับเป็นวิถีวัฒนธรรมทางอาหารของคนไทยที่สำคัญในการดำรงชีวิต โดยพรรณนาถึงการปรุงอาหาร รูปลักษณะ สีกลิ่น รสชาติ ตลอดจนกลิ่นหอม พร้อมทั้งนำมาเปรียบเทียบกับความรู้สึกของกวีเป็นสื่อแทนความรัก ความเศร้า ความผูกพัน ของกวีกับนางผู้เป็นที่รัก เช่น

เหล็กรู้หมูป่าต้ม	แกงคั่วส้มใส่ระกำ
รอยแฉ่งแห่งความขำ	ข้าทรวงเศร้าเจ้าตรากตรอม
ข้าข้าพล่าเนื้อสด	ฟุ้งปรากฏรสหื่นหอม
คิดความยามถนอม	สนิทเนื้อเจือเสาวคนธ์
ล่าเตี้ยคิดเตี้ยน้อง	นอนเตี้ยทองท่าเมืองบน
ลดหลั่นชั้นขอบกล	ยลอยากนิทรคิดแนบนอน
เห็นห่มห่มทรวงเศร้า	รุ่มรุ่มเร้าคือไฟพอน
เจ็บไกลในอาวรณ์	ร้อนรุ่มรุ่มกลุ้มกลางทรวง
รังนกนึ่งนำซด	โอชารสกว่าทั้งปวง
นกพราวจากรังรวง	เหมือนเรียมร้างห่างห้องหวาน

(กาพย์เห่ชมเครื่องคาวหวาน, วรรณคดีวิจักษ์ ม.1: 137)

จากบทประพันธ์ข้างต้น กวีนำเสนอเมนูอาหารที่ได้จากธรรมชาติพร้อมทั้งสื่อให้เห็นถึงความสัมพันธ์กับความรู้สึกเมื่อกล่าวถึงอาหารเมนูนั้น ๆ เช่น กล่าวถึง “แกงคั่วส้มใส่ระกำ” คือชื่อแกงเผ็ด ปรุงน้ำพริกคล้ายแกงส้มแต่ใส่กะทิ ในบทประพันธ์อธิบายถึงการนำเอาหมูป่ามาต้มทำแกงคั่วส้มใส่ระกำ ทำให้เห็นเค้าเงื่อนแห่งความลึบระหว่งพื้กับน้อง ซึ่งมีแต่ความทุกข์ระทมใจ “พล่าเนื้อสด” เป็นอาหารยาที่ใช้เนื้อสด ๆ ปรุงรสด้วยน้ำมะนาวน้ำปลา พริก เป็นต้น ในบทนี้กวีกล่าวถึงเหตุการณ์ห้องทำพล่าเนื้อสดกลิ่นหอมฟุ้งมากจนเร้าอารมณ์ทำให้เกิดถึงนางผู้เป็นที่รัก เคยทะนุถนอมรักใคร่ใกล้ชิดกันด้วยความสดชื่น รวมทั้งอาหารอื่น ๆ ที่ทำให้ใจคิดถึงนาง พร้อมทั้งทำให้กวีร้อนรุ่มกลุ้มใจ ความขำที่พลัดพราวห่างนางผู้เป็นที่รักยิ่งสนับสนุนอารมณ์ของกวีด้วยเมนูของอาหาร ที่ว่า

“นกพรากรจากรังรวง เหมือนเรียมร้างห่างห้องหวน” รังนก หมายถึง รังนกนางแอ่น ทำด้วยน้ำลายนก ที่ขยอกออกมาจากลำคอใช้นึ่งแล้วทำเป็นอาหารหวานควาได้ เมื่อกวีเห็นรังนกหนึ่งช่างน่าชมและกล่าว ว่าควมมีรสอร่อยกว่าอาหารอื่น ๆ ทำให้กวีนึกถึงการที่นกต้องพรากรจากรังไปซึ่งก็เหมือนกับการที่ตัวกวี ต้องพลัดพรากรจากนางและต้องเดินทางไปในครั้งนี้

วัตถุดิบจากธรรมชาติที่นำมาประกอบอาหาร ซึ่งเป็นส่วนหนึ่งในวิถีชีวิตหนึ่งของคนไทยโดยทั่วไปแล้วยังมีปรากฏความเป็นท้องถิ่นในแต่ละภาคอีกด้วย เช่น

ไต้ปลาเสแสร้งว่า	ดูจวจากระบิดกระบวน
ไปโศกบอกโศกครวญ	ให้พี่เคร่าเจ้าดวงใจ
ผักโถมซื้อเพราะพร้อง	เป็นโถมน้องฤโถมไหน
ผักหวานชานทรวงใน	ใครครวญรักผักหวานนาง ฯ

(กาพย์เห่ชมเครื่องคาวหวาน, วรรณคดีวิจักษ์ ม.1: 137)

จากบทประพันธ์ข้างต้น นอกจากอาหารจะสัมพันธ์กับอารมณ์ของกวีแล้ว ยังสัมพันธ์กับวิถีชีวิตวัฒนธรรมของคนท้องถิ่นคือ “ไต้ปลา” หรือแกงไต้ปลา เป็นอาหารที่นิยมกันในภาคใต้ นิยมนำมารับประทานกับข้าวสวยและขนมจีน เนื่องจากแกงไต้ปลามีรสชาติเผ็ดและเค็ม จึงต้องมีผัก จิ้มรับประทานไปด้วยกัน เช่น ถั่วฝักยาว มะเขือ ยอดกระถิน สะตอ ลูกเนียง ลูกเหรียง และผัก พืชบ้านชนิดต่าง ๆ แกงไต้ปลานิยมรับประทานกันทั่วไป แต่ยังไม่ถึงกับขึ้นโต๊ะอาหารในงานเลี้ยง สำคัญ ๆ เหมือนกับอาหารบางชนิด แกงไต้ปลานิยมใช้เลี้ยงแขกในงานใหญ่ ๆ ที่มีคนจำนวนมาก เพราะปรุงง่ายประหยัดและถูกรสนิยมของคนทั่วไป สำหรับงานที่นิยมแกงไต้ปลา เช่น งานศพ งาน บวช งานวัด งานบุญต่าง ๆ หรือเลี้ยงต้อนรับแขกจากต่างถิ่น ไม่นิยมทำแกงไต้ปลาในงานแต่งงาน ปัจจุบันมีการบริโภคแกงไต้ปลากันอย่างแพร่หลาย ไม่ใช่คนภาคใต้เท่านั้น แต่เป็นที่นิยมบริโภคกันทั่ว ทั้งประเทศ (มาโนชญ์ บุญญานุวัตร ในมูลนิธิสารานุกรมวัฒนธรรมไทยภาคใต้ธนาคารไทยพาณิชย์, 2542) ส่วนผักหวานคือ ไม้พุ่มชนิดหนึ่ง ยอดและดอกอ่อนกินได้ พอเอ่ยชื่อผักหวานแล้วกวีรู้สึก ว่า ความหวานจะแล่นกระจายเข้าไปในอก ทำให้กวีคิดถึงความรักที่อ่อนหวานของนาง ส่วนในทาง พิธีกรรม มณี พะยอมยงค์ (2548) กล่าวว่าผักหวานเป็นอาหาร สำหรับ “แม่กำเดียน” หรือผู้หญิงที่ ต้องอยู่เดือน (อยู่ไฟ) เมื่อหลังคลอด นอกจากนี้อาหารที่ใช้พิธียังปรากฏให้เห็น เช่น

ขนมจีบเจ้าจีบห่อ	งามสมส่อประพิมพาย
นึ่งนึ่งนึ่งนึ่งจีบถวญ	ชายพกจีบกลีบแนบเนียน

(กาพย์เห่ชมเครื่องคาวหวาน, วรรณคดีวิจักษ์ ม.1: 133)

บทประพันธ์ข้างต้น กวีพรรณนาถึงการห่อ “ขนมจีบ” ที่สวยงามประณีตเหมือนการ จีบผ่านของนาง ความสัมพันธ์ที่ปรากฏในประเพณี มณี พะยอมยงค์ (2548) กล่าวว่ามีความเชื่อ ว่า จะทำให้คู่บ่าวสาวมีชีวิตที่หวานชื่น เหมือนกับตอนที่จีบกันใหม่ ๆ

วรรณคดีเกี่ยวกับประเพณีพิธีกรรมกับธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมในเรื่องกาพย์เห่ชมเครื่องคาวหวาน ถือเป็นวัฒนธรรมอาหารไทยที่เป็นทรัพยากรที่มีคุณค่าของประเทศ เนื่องจากเกิดจากการสั่งสมภูมิปัญญาของบรรพบุรุษในการนำเอาทรัพยากรธรรมชาติที่มีอยู่ในท้องถิ่นมาใช้เป็นวัตถุดิบในตำรับอาหารสำหรับใช้บริโภคในครัวเรือนและชุมชน วัฒนธรรมอาหารถูกหล่อหลอมมาจากการประสบการณ์และทักษะของคนจากรุ่นสู่รุ่นแล้วถ่ายทอดมายังลูกหลาน นอกจากนี้วัฒนธรรมอาหารยังซึมซับเข้าสู่วิถีชีวิตชนบทยึดประเพณีทางศาสนาสอดคล้องกับ อภินิหาร ตันทวิวงศ์ (2556) กล่าวว่า “วัฒนธรรมด้านอาหารมีความที่เป็นไปตามความเชื่อค่านิยมวิถีชีวิตและความรู้ของสังคมแต่ละสังคม มีลักษณะเป็นทั้งศาสตร์และศิลป์ด้านอาหารของแต่ละสังคม” การสืบทอดภูมิปัญญาจากบรรพบุรุษถือเป็นทรัพยากรที่สำคัญยิ่ง เพราะถือเป็นสิ่งที่หล่อเลี้ยงชีวิตมนุษย์จากอดีตสู่ปัจจุบัน

ทุกข์ของชาวนาในบทกวี กล่าวถึงชีวิตและความทุกข์ยากของชาวนาไทย รวมถึงตอนหนึ่งทรงแปลบทกวีจีนของหลี่เซินเป็นภาษาไทย ทำให้มองเห็นภาพของชาวนาจีนเมื่อเปรียบเทียบกับชาวนาไทยว่ามีได้มีความแตกต่างกันแม้แต่ฤดูกาลเพาะปลูก ซึ่งภูมิอากาศเอื้อให้พืชพันธุ์ธัญญาหารบริบูรณ์ดี แต่ผลผลิตไม่ได้ตกเป็นของผู้ผลิต คือชาวนาเท่าที่ควร และส่วนที่สำคัญที่สุดคือทรงชี้ให้เห็นว่าแม้จิตร ภูมิศักดิ์และหลี่เซินจะมีกลวิธีการนำเสนอบทกวีที่ต่างกัน แต่กวีทั้งสองท่านกลับมีแนวความคิดที่คล้ายคลึงกัน กล่าวคือ มุ่งที่จะกล่าวถึงความทุกข์ยากของชาวนา และทำให้เห็นว่าชาวนาในทุกแห่งและทุกสมัยล้วนประสบแต่ความทุกข์ยากไม่แตกต่างกัน เช่น

เปิดข้าวทุกคราวค่า	จงสู้จำเป็นอาจลิน
เหงื่ออยู่ที่สุกิน	จึงก่อเกิดมาเป็นคน
ข้าวนี้มะมีรส	ให้ชนชิมทุกชั้นชน
เบื่องหลังชิตทุกข์ทน	และชมชื่นจนเคียดควา
จากแรงมาเป็นรวง	ระยะทางนั้นเหยียดยาว
จากรวงเป็นเม็ดพราว	ล้วนทุกข์ยากลำบากเข็ญ
เหงื่อหยดสักกี่หยาด	ทุกหยดหยาดล้วนยากเย็น
ไปนก็เส้นเอ็น	จึงแปรรวงมาเป็นกิน
น้ำเหงื่อที่เรือแดง	และน้ำแรงอันหลังริน
สายเลือดทุกทั้งสิ้น	ที่สูดกำซาบฟัน

(ทุกข์ของชาวนาในบทกวี, วรรณคดีวิจักษ์ ม.4: 147)

จากเนื้อหาข้างต้น แสดงให้เห็นความเข้าพระทัยและเอาพระทัยใส่ในปัญหาการดำรงชีวิตกับธรรมชาติของชาวนาไทย ทั้งยังสะท้อนให้เห็นถึงพระเมตตาอันเปี่ยมล้นของพระองค์ที่ทรงมีต่อชาวนาผู้มีอาชีพปลูกข้าวเป็นหลัก ที่เริ่มชีวิตและการทำงานอยู่กับธรรมชาติตั้งแต่เช้าจรดค่ำทำงานแบบหลังสู้ฟ้า หน้าสู้ดิน ตลอดทั้งปี ดังนั้นในฐานะผู้บริโภคจึงควรสำนึกในคุณค่าและความหมายของชาวนาที่ปลูก “ข้าว” อันเป็นอาหารหลักเพื่อการมีชีวิตอยู่รอดของคนไทย

ความเชื่อส่วนใหญ่มีพื้นฐานมาจากความกลัวและความไม่รู้ในปรากฏการณ์ต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นในธรรมชาติ เช่น ฝนตก พายุ ร้อง ไฟแลบ ไฟผ่า น้ำท่วม แผ่นดินไหว ลมพัด ไฟไหม้ ปรากฏการณ์เหล่านี้ไม่สามารถมองเห็นผู้กระทำ และเกินวิสัยของมนุษย์ที่จะกระทำได้ มนุษย์จึงเชื่อว่า มีผู้มีอำนาจเหนือมนุษย์ที่อยู่เบื้องหลังปรากฏการณ์ต่าง ๆ เหล่านี้ มนุษย์จึงเรียกผู้มีอำนาจเหนือมนุษย์ว่า “ผี” หรือ “วิญญาณ” ดังนั้น จึงมีการแสดงความเชื่อออกมาในรูปแบบพิธีกรรม ซึ่งเป็นวัฒนธรรมอย่างหนึ่งของสังคมมนุษย์ที่สืบทอดอย่างต่อเนื่องตั้งแต่ยุคก่อนประวัติศาสตร์จนถึงปัจจุบัน ไม่ว่าจะเป็นสังคมในพื้นที่ราบหรือสังคมกลุ่มชาติพันธุ์ที่อยู่ในที่สูง (ปรานี วงษ์เทศ, 2543) เช่น พิธีกรรมผีตาแฮกเชื่อว่าเป็นผีประจำท้องไร่ท้องนา ชาวนาเชื่อถือเป็นผีที่ปกป้องรักษาพืชสวนไร่นา และทำให้ข้าวกล้าเจริญงอกงามอุดมสมบูรณ์การทำนาจะได้ผลดี นอกจากนี้วัฒนธรรมประเพณีที่เกี่ยวข้องกับข้าวที่ปรากฏในฮีตสิบสอง ได้แก่ บุญคูณลาน บุญข้าวจี บุญบังไฟ บุญข้าวประดับดิน และบุญข้าวสาก ข้าวถือเป็นวัตถุพิเศษที่สำคัญของมนุษย์เช่นเดียวกับชาวนา ดังนั้นกวีจึงแสดงให้เห็นถึงความสำคัญนี้ เช่นเดียวกับวรรณกรรมที่แปลมาจากประเทศจีน ว่า

หวานข้าวในฤดูใบไม้ผลิ ข้าวเมล็ดหนึ่ง
จะกลายเป็นหมื่นเมล็ดในฤดูใบไม้ร่วง
รอบข้างไม่มีนาที่ไหนทิ้งว่าง
แต่ชาวนาก็ยังอดตาย
ตอนอาทิตย์เที่ยงวัน ชาวนายังพรวนดิน
เหวี่ยงหยดดินภายใต้ต้นข้าว
ใครจะรู้บ้างว่าในจานใบนั้น
ข้าวแต่ละเม็ดคือความยากแค้นแสนสาหัส

(ทุกซ์ของชาวนาในบทกวี, วรรณคดีวิจักษ์ ม.4: 148)

บทประพันธ์ข้างต้น จะเห็นความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมอย่างชัดเจน เพราะมนุษย์อาศัยธรรมชาติในการผลิตอาหารหล่อเลี้ยงชีวิต การเข้าใจฤดูกาลของธรรมชาติจะทำให้เกิดผลผลิตที่ดีและสมบูรณ์ นอกจากนี้กวียังสื่อให้เห็นถึงอำนาจและอิทธิพลของผู้เป็นใหญ่ด้วยการกล่าวซ้ำเติมความรู้สึกในความหมายที่ว่า “แม้ว่าชาวนาทำนามากสักเพียงใดแต่ก็ยัง ‘ไม่พอเลี้ยงชีวิตได้’” เพราะอำนาจผู้เหนือกว่า แม้ว่าในเนื้อเรื่องจะไม่ได้มีการเสนอแนะแนวทางในการแก้ไขปัญหา แต่แนวคิดของเรื่องที่ชัดเจนจะมีผลให้สังคมหรือหน่วยงานที่เกี่ยวข้องได้ประจักษ์และตระหนักถึงความสำคัญของชาวนา และเล็งเห็นปัญหาต่าง ๆ อันอาจจะนำไปสู่การแสวงหาหนทางแก้ไขในท้ายที่สุด

ธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมในวรรณคดีประวัติศาสตร์และการเมืองการปกครอง

เนื้อหาทางประวัติศาสตร์และการเมืองการปกครอง บทกวีและรายงานเหตุการณ์สำคัญที่เกิดขึ้นในบ้านเมือง มีการสู้รบและยกย่องชมเชยความกล้าหาญของวีรชน ก่อให้เกิดความภาคภูมิใจในชาติ และเลื่อมใสศรัทธาในตัววีรชน (วรรณคดีวิจักษ์ ชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 1: 6) วรรณคดี

ประวัติศาสตร์และการเมืองการปกครองในหนังสือเรียนวรรณคดีวิจักขณ์คือเรื่องสามก๊ก ลิลิตตะเลงพ่าย ขัตติยพันธกรณี ราชาริราช ตอนสมิงพระรามอาสา

จากการศึกษาพบว่าความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมในวรรณคดีประวัติศาสตร์ ปรากฏในลักษณะเพื่อเปรียบเทียบถึงคุณลักษณะที่สำคัญของความสามารถในการสู้รบและตัวละคร สื่อให้เห็นอารมณ์และความรู้สึกที่โศกเศร้าเสียใจ และธรรมชาติยังแสดงลงรายบอกเหตุภายใน กวีให้ธรรมชาติเป็นอุปสรรคหรือเป็นความยากลำบากในการปกครองเมือง สังคมจึงจำเป็นต้องอาศัยความสามัคคี ซึ่งกวียกบริบทชีวิตในท้องทะเลมาเปรียบเทียบให้เห็นภาพและเกิดความตระหนักต่อหน้าที่ของตนให้มากที่สุด ตัวอย่างเช่น

ราชาริราช ตอนสมิงพระรามอาสา คือวรรณคดีประเภทนิยายหรือเรื่องแต่งที่มีเรื่องราว สนุกสนานชวนติดตามและมีข้อคิดเป็นคติเตือนใจ เป็นประโยชน์สำหรับผู้ที่จะเป็นหัวหน้าปกครองผู้คน เนื้อหาของราชาริราชเกี่ยวกับการปกครองบ้านเมืองให้สงบสุขและการต่อสู้ เพื่อปราบศัตรู มีข้อคิดจากพฤติกรรมของตัวละครและมีบทสนทนาที่เป็นคติสอนใจ เนื้อหาที่กล่าวถึงความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติ ในตอนพระเจ้ากรุงจีนยกทัพมาท้าวพระเจ้าฝรั่งมังฆ้องแห่งกรุงอังวะ เช่น

“ ครั้นได้ศฤงฆ์แล้วพระองค์ก็เสด็จทรงม้าพระที่นั่ง
ยกทัพบุกมายังกรุงอังวะ พระเจ้ากรุงจีนยกมาครั้ง
นั้น อุปมาดังฝนตกท่าใหญ่ตกลงน้ำนองท่วมป่าไหลเชี่ยวมา
เมื่อสันตฤณันหาสิ่งใดจะต้านทานมิได้ ”

(ราชาริราช ตอนสมิงพระรามอาสา, วรรณคดีวิจักขณ์ ม.1 : 108)

จากบทประพันธ์ข้างต้น กวีได้เปรียบเทียบธรรมชาติกับมนุษย์ในการเดินทางของกองทัพพระเจ้าจีนว่า การเดินทางยกทัพไปรบที่กรุงรัตนบุรีอังวะนั้นไพร่พลมีขนาดใหญ่ “ดังฝนตกท่าใหญ่ตกลงน้ำนองท่วมป่า” เกิดน้ำท่วมเป็นหนองน้ำราวกับเป็นช่วงฤดูน้ำหลาก จะเห็นว่ากวียกธรรมชาติให้เห็นถึงความยิ่งใหญ่ในการทำลายสิ่งกีดขวางด้วยพลังน้ำที่มีจำนวนมาก โดยสัมพันธ์กับกองทัพของพระเจ้าจีนก็มีขนาดใหญ่จนสามารถทำลายข้าศึกได้เช่นเดียวกัน

ธรรมชาติที่สัมพันธ์กับมนุษย์ปรากฏในลักษณะเพื่อเปรียบเทียบถึงคุณลักษณะที่สำคัญของความสามารถในการสู้รบและตัวละคร โดยนำธรรมชาติมาเปรียบเพื่อให้เห็นภาพที่ชัดเจน เช่น ลักษณะของพายุฝนที่มีขนาดใหญ่ เมื่อเกิดพายุก็จะทำให้สิ่งของนั้นเสียหายพอสมควร เช่นเดียวกับกองทัพทหารที่มีขนาดใหญ่ เมื่อทำสงครามก็จะทำให้ฝ่ายตรงข้ามที่มีกำลังพลน้อยกว่าเกิดความพ่ายแพ้ไปในที่สุด

ลิลิตตะเลงพ่าย เนื้อหาส่วนที่มาจากจินตนาการของกวี ได้แก่ บทควาญ แสดงความอาลัยรักของพระมหาอุปราชาที่มีต่อพระสนม มีส่วนทำให้ผู้อ่านเห็นใจพระมหาอุปราชา เพราะใจจริงแล้วพระมหาอุปราชามิได้ต้องการยกทัพมารุกรานไทย หากแต่ขัดคำสั่งพระเจ้าหงสาวดีนันทบุเรงผู้เป็นพระชนกไม่ได้ จึงจำใจต้องจากนางสนมและจากบ้านเมืองมาทำศึก กวีใช้ลีลาแต่งเนื้อหาและสำนวนโวหารที่โศกเศร้าสะท้อนอารมณ์เป็นอย่างยิ่ง ความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติในนำธรรมชาติที่พระมหาอุปราชาได้พบเห็นมาเชื่อมโยงกับอารมณ์ ความรู้สึกของพระองค์ที่มีต่อนาง

สนมเพื่อถ่ายทอดความรักและความอาลัยที่มีต่อนาง มีการใช้ความเปรียบโดยการนำชื่อดอกไม้หรือ ต้นไม้มาเป็นสื่อในการพรรณนาความรักและความอาลัยได้อย่างคมคายยิ่ง เนื้อหาส่วนนี้ช่วยเพิ่มความมีชีวิตชีวาและความน่าอ่านให้แก่เนื้อหาทางประวัติศาสตร์มากยิ่งขึ้น เป็นที่ตรึงใจผู้อ่านทุกยุคทุกสมัย เช่น

มาเดียวเปลี่ยวอกอ้า	อายุสุ
สถิตอยู่เฝ้าองค์ดู	ละห้อย
พิศไพบพิศพบ	บานเบิก ใจนา
พลากระนึ่งนุชน้อย	แน่นเนื้อนวลสวง
สลัดไต่ไต่สลัดน้อง	แขนงนอน ไพโรฤ
เพราะเพื่อมาราญรอน	เศิกไสร
สละสละสมร	เสมอชื่อ ไม่นา
นึกระกำนามไม้	แมนแมนทรวงเรียม
สายหยุดหยุดกลิ้งฟุ้ง	ยามสาย
สายบ่หยุดเสน่ห์หาย	ห่างเศร้า
ก็คืนก็วันวาย	วางเทวษ ราแม่
ถวิลทุกขบคำเช้า	หยุดได้ฉันท

(ลิลิตตะเลงพ่าย, วรรณคดีวิจักษ์ ม.5 : 52)

จากบทประพันธ์ตอนพระมหาอุปราชาทรงรำพันถึงนางข้างต้น กล่าวถึงความสัมพันธ์ มนุษย์กับธรรมชาติไว้ว่า เมื่อพระมหาอุปราชาสั่งเจ้ามาล้างพระองค์เดียวเปล่าเปลี่ยวใจและน่าเศร้านัก เมื่อทรงชม“พิศไพบพิศพบ” ต้นไม้และดอกไม้ที่ทรงพบเห็นระหว่างทางก็ค่อยเบิกบานพระทัย ขึ้นมาบ้าง แต่ก็ไม่วายคิดถึงนางสนมกำนัลทั้งหลายทรงเห็นต้นสลัดไต่ ทรงดำริว่า เหตุใดจึงต้องจาก น้องมานอนปามาเพื่อทำสงครามกับข้าศึก เห็นต้นสละ ต้องสละน้องมาเหมือนชื่อต้นไม้ เห็นต้นระกำ ชื่อต้นไม้ช่างเหมือนอกพี่แท้ ๆ “สายหยุดหยุดกลิ้งฟุ้ง” ต้นสายหยุดเมื่อสายก็หมดกลิ้ง แต่ใจพี่แมื่อยามสายก็ไม่คลายรักน้องก็วันก็คืนที่จากน้องพี่มีแต่ความทุกข์คิดถึงน้องทุกคำเช้า ไม่รู้ว่าจะหยุดรักน้องได้อย่างไร กวินาเสนออรรมณ์ครวญเศร้าถึงนางผู้เป็นที่รักโดยสัมพันธ์กับลักษณะของธรรมชาติ ดอกไม้ในระหว่างการเดินทางทัพผ่านป่าเขา ในตอนกลางร่ายของพระมหาอุปราชาก็กล่าวถึงบรรยากาศของธรรมชาติไว้ว่า

เกิดเป็นหมอกมืดห้อง	เวหา หนเฮย
ลมชื่อเวรัมภา	พัดคลุ้ม
หวนหอบหัดฉัตร	คชชาติ ลงแฮ
แลธลิกลัดกลุ้ม	เกลื่อนเพียงจักรผัน ฯ
พระพลันเห็นเหตุไซ้	เสียงดวง แดเฮย
ถนัดดังภูผาหลวง	ตกต้อง
กระหม่ากระหม่นทรวง	สิ้นซัด พักตรนา
หนักหนุทัยท่นร้อ	เรียกให้ไทรทวย ฯ

(ลิลิตตะเลงพ่าย, วรรณคดีวิจักษ์ ม.5: 53)

จากบทประพันธ์ข้างต้น กล่าวถึงความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติเมื่อพระมหาอุปราชาฝันความทุกข์ของตนยกทัพมาถึงพนมทวน เมืองกาญจนบุรี เห็นบ้านเมืองว่างเปล่าไม่มีผู้ใดออกสู้รบ จะจับคนไทยมาสอบถามก็ไม่มีเลยสักคน จึงรู้ว่าคนไทยทราบข่าวและหลบหนีไปหมดแล้ว พระมหาอุปราชาจึงให้ยกทัพเข้าไปในเมือง แล้วยกทัพต่อไปถึงตำบลพนมทวน “เกิดเป็นหมอกมืดห่อ” เกิด “ลมชื่อเวรัมภา” พัดหอบเอาฉัตรหัก พระมหาอุปราชาตกพระทัย “ถนัดตั้งภูผาหลวง” ต้องลงมาประทับทำให้ขวัญหายสิ้นไปทั้งตัว จึงรีบทรงให้โทรทำนาย โทรทราบถึงลางร้ายแต่ไม่กล้ากราบทูลตามความจริง กลับทำนายว่า เหตุการณ์เช่นนี้ถ้าเกิดในตอนเช้าไม่ดี ถ้าเกิดในตอนเย็นจะได้ลาภและจะชนะศึกสยามในครั้งนี้ ธรรมชาติหม่นหมองบรรยากาศมืดมัวสัมพันธ์กับความวิตกกังวลของตัวละคร เช่นเดียวกับเปรียบตั้งภูผาขนาดใหญ่ตกใส่ตัวละครถือเป็นลางร้ายบอกเหตุได้

ธรรมชาติที่สัมพันธ์กับมนุษย์ในวรรณคดีเรื่องนี้สื่อให้เห็นอารมณ์และความรู้สึกที่โศกเศร้า เสียใจ เพราะตัวละครคือพระมหาอุปราชา นั้น ไม่มีความประสงค์ที่จะมาทำศึกสงครามเลย แต่มีอาจขัดพระทัยพระเจ้าหงสาวดีได้ จึงต้องจำใจมาเพื่อศักดิ์ศรีของพระบิดา ธรรมชาติที่ปรากฏสนับสนุนให้ตัวละครเศร้าใจไม่รู้คลาย ไม่วายกังวลยังต้องประสบกับลางร้ายบอกเหตุ ฟาสลัว ภูผาถล่ม ยิ่งซ้ำเติมความทุกข์ให้กับตัวละคร สุดท้ายเนื้อหากล่าวถึงการสิ้นพระชนม์ของพระมหาอุปราชา กวีได้สอดแทรกแนวคิดให้กับผู้เรียนในความภาคภูมิใจของการกอบกู้เอกราชที่บรรพบุรุษไทยสร้างไว้ ในการปราบศัตรูฝ่ายตรงข้ามคือพม่าได้สำเร็จ ความเป็นเอกราช ความเป็นชาติเผ่าพันธุ์ถือเป็นสิ่งที่สำคัญของมนุษย์ เช่นเดียวกับวรรณกรรมเรื่องต่อไป

สามก๊ก ตอน กวนอุไปรับราชการกับโจโฉ เป็นวรรณคดีเกี่ยวกับการปกครองบ้านเมืองและการชิงอำนาจกันด้วยอุบายการเมืองและด้วยสงคราม ภาษาที่ใช้ก็เป็นโวหารเปรียบเทียบกับคมคายและเป็นคติสอนใจ โดยเฉพาะสำหรับผู้ปกครองบ้านเมืองและผู้อยู่ใต้การปกครอง จึงเป็นเรื่องที่มีผู้นิยมอ่านกันมากและได้รับการแปลเป็นภาษาต่าง ๆ หลายภาษา ความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมในวรรณคดีเรื่องนี้ปรากฏในฐานะบทบาทของบรรยากาศ เช่น

...ฝ่ายโจโฉยกกองทัพมาใกล้จะถึงเมืองเสียวพาย พอ
เกิดลมพายใหญ่พัดหนักธงชัยซึ่งปักมาบนเกวียนนั้นหักท
ลง โจโฉเห็นวิปริตดังนั้นก็ให้หยุดทหารตั้งค่ายมั่นไว้แล้วถาม
ที่ปรึกษาว่าซึ่งลมพายพัดมาถูกธงชัยเราหักลงทั้งนี้ จะเห็นดี
แลร้ายประการใด ชุนฮกจึงว่าซึ่งเกิดพายใหญพัดธงชัยหัก
ทลงมานั้นเป็นลมหตวันออก เวลาค่ำวันนี้ดีร้ายเล่าปีจะยก
ออกมาปล้นค่ายเราเป็นมั่นคงพอมอกายเข้ามาว่าแกโจโฉว่า
ลมหตวันออกพัดมาถูกธงชัยหักนั้น ข้าพเจ้าเห็นว่ากลางคืน
วันนี้จะมีผู้มาปล้นค่าย...

(สามก๊ก ตอนกวนอุไปรับราชการกับโจโฉ, วรรณคดีวิจักษ์ ม.6 : 60)

ธรรมชาติที่กล่าวถึงข้างต้น กวีได้สื่อธรรมชาติลมพายุขนาดใหญ่พัดตรงชัยของ กองทัพโจโฉหักล้มลงนั้น แสดงถึงลางร้ายบอกเหตุที่อาจก่อให้เกิดวิบัติแก่กองทัพของโจโฉ ซึ่งเป็น ความสัมพันธ์ที่ธรรมชาติแจ้งเตือนแก่นมนุษย์ให้รู้ตัว และตั้งข้อสังเกตอันจะนำมาสู่การเตรียมความ พร้อมรับมือกับเหตุการณ์ที่กำลังจะเกิดขึ้นในได้ ดังนั้นธรรมชาติถือเป็นส่วนสำคัญในการทำนาย เหตุการณ์ที่กำลังจะเกิดขึ้นให้กับมนุษย์ จึงนับว่าธรรมชาติมีความเอื้อเพื่อและสัมพันธ์กับมนุษย์อยู่ เสมอ

ขัตติยพันธกรณี กวีมิได้ตั้งพระทัยจะแต่งขึ้นเพื่อที่จะเผยแพร่ให้ได้อ่านกันทั่วไป อย่างไรก็ตามกวีนิพนธ์ทั้งสองบทนับได้ว่าเป็นวรรณคดีที่มีคุณค่าสูง และเป็นที่ประทับใจผู้ได้อ่านได้ ฟังเป็นอย่างมาก คณะกรรมการจัดทำหนังสือเรียนภาษาไทย ชุดวรรณลักษณะนิเวศวิทยา ตามหลักสูตร มัธยมศึกษาตอนปลาย พุทธศักราช 2533 จึงได้คัดเลือกมาให้นักเรียนระดับมัธยมศึกษาตอนปลายได้ ศึกษา พร้อมทั้งได้ตั้งชื่อบทกวีนิพนธ์นี้ว่า “ขัตติยพันธกรณี” ซึ่งหมายความว่า เหตุอันเป็นข้อผูกพัน ของกษัตริย์ ต่อมาคณะผู้จัดทำหนังสือเรียนวรรณคดีวิจักษ์ เห็นสมควรให้นำบทกวีนิพนธ์เรื่องนี้มา เป็นบทเรียนตามหลักสูตรแกนกลางการศึกษาขั้นพื้นฐาน พุทธศักราช 2551 และคงชื่อนี้ไว้ เพราะ เป็นที่รู้จักกันอย่างแพร่หลายแล้ว ทั้งยังช่วยให้สะดวกในการอ้างอิงต่อไปด้วย ความสัมพันธ์ของ ธรรมชาติกับมนุษย์ปรากฏให้เห็นเพื่อเตือนสติของประชาชนให้มีความสามัคคี โดยอาศัยเรื่องของ ธรรมชาติมาเปรียบ ดังตัวอย่างต่อไปนี้

ดุจเหล่าข้าพลนะ-	ระเหวว่ากะปิตัน
นายท้ายฉนวนนั้น	ทิศทางก็กลางแคลง
นายกประจำจักร	จะใช้หนีก้นักแหง
จะรอกี่ระแวง	จะไม่ทันธุการ
อืดอืดทุกหน้าที่	ทุกข์ทวิทุกวันวาร
เหตุห่างบดียาน	อันเคยไว้น้ำใจชน
ถ้าจะว่าบรรดาภิจ	ก็ไม่ผิด ณ นิยม
เรือแล่นทะเลลม	จะเปรียบต่อกี่พอกัน
ธรรมตามหาสมุทร	มีคราวหยุดพายุผัน
มีคราวสลาตัน	ตั้งระลอกกระฉอกฉาน
ผิวพอกำลังเรือ	ก็แล่นรอดไม่ไร้วราน
หากกรรมจะบันดาล	ก็คงลุ่มทุกลำไป
ชาวเรือก็ย่อมรู้	ฉะนี้อยู่ทุกจิตใจ
แต่ล่อยอยู่ตราบไค	ต้องจำแก้ด้วยแรงระดม
แก้รอดตลอดฝั่ง	จะรอดทั้งจะขึ้นชม
เหลือแก้ก็จำจม	ให้ปรากฏว่าถึงกรรม
ผิวทอดธุระนิง	บ่นว้างเยียวยาทำ
ที่สุดก็สูญล้า	เหมือนที่แก้ไม่หวาดไหว

(ขัตติยพันธกรณี, วรรณคดีวิจักษ์ ม.6: 155-156)

จากบทประพันธ์ข้างต้น สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพก็ถวายเป็นข้อคิดที่สัมพันธ์กับธรรมชาติว่า คนไทยทุกหมู่เหล่าซึ่งเปรียบเสมือนลูกเรือของเรือสยามกำลังตกอยู่ในภาวะสับสน ไม่รู้จะทำประการใด พระองค์ผู้ทรงเป็นใหญ่ในเรือหากเรือขาด “กะปัดัน” ที่ทรงเป็นทั้งผู้นำและศูนย์รวมจิตใจของชาติ ลูกเรือหรือประชาชนทั้งหลายจะตกอยู่ในสภาวะเช่นไร การดำเนินกิจการงานใด ๆ ย่อมต้องพบอุปสรรคด้วยกันทั้งสิ้น โดยทรงใช้ภาพพจน์แบบอุปมาเปรียบเทียบเรือที่แล่นไปในธรรมชาติทะเล ซึ่งย่อมต้องเผชิญกับพายุเป็นธรรมดา การจะผ่านพายุไปให้พ้นก็ต้องได้ “แรงระดม” จากทั้งกะปัดันและลูกเรือทุกคนคือ ต้องมีความร่วมมือร่วมใจและความอุตสาหะพยายามอย่างถึงที่สุด เมื่อได้ทำเช่นนั้นแล้วแม้เรือจะจมลงทุกคนก็ยังคงมีความภูมิใจและได้รับคำสรรเสริญเรื่องความมานะบากบั่นกล้าหาญ

ธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมในวรรณคดีนิทาน บทละคร

วรรณคดีนิทาน บทละคร หรือวรรณคดีเพื่อความบันเทิง มีเนื้อหาสำหรับอ่านเพื่อความสนุกเพลิดเพลินไปกับเนื้อเรื่อง และเพื่อฟังเสียงไพเราะของคำประพันธ์อีกด้วย ความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมในวรรณคดีเพื่อความบันเทิงที่ปรากฏในหนังสือเรียนวรรณคดีวิจักช์ เป็นการนำเสนอเรื่องเล่านิทานที่ก่อให้เกิดความสนุกสนาน ความตื่นตันทึ่งเร้าอารมณ์ รวมถึงข้อคิดที่แทรกไว้ในความสนุกสนานได้แก่ นิทานพื้นบ้าน นิทานคำกลอนเรื่องพระอภัยมณี ตอนพระอภัยมณีหนีนางผีเสื้อสมุทร รามเกียรติ์ ตอนนารายณ์ปราบนาทก บทพากย์เอราวัณ อิเหนา ตอนศึกกะหมังกุหนิง นิทานเวตาล บทเสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน และบทละครพูดคำฉันท์เรื่องมัทนพาธา

จากการศึกษาพบว่าความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมในวรรณคดีนิทาน บทละคร นิทานพื้นบ้านกวีผูกเรื่องผสมผสานกับสภาพความเป็นจริงของท้องถิ่นนั้น ๆ เพื่อให้ผู้เรียนได้เรียนรู้และเข้าใจวิถีชีวิตที่สัมพันธ์กับธรรมชาติเพื่อปฏิบัติให้ถูกต้องต่อคติความเชื่อที่แฝงไว้ในเนื้อหา เรื่องพระอภัยมณีกวีนำเสนอภูมิประเทศในท้องทะเลและให้ตัวละครเพลิดเพลินกับการชมธรรมชาติทางท้องทะเล รวมถึงธรรมชาติสร้างความทุกข์ให้กับตัวละครร้ายของเรื่อง ด้วยการให้ธรรมชาติปรากฏในรูปแบบมีดครีมีด้วยเมฆบดบังแสงอาทิตย์ ธรรมชาติสัมพันธ์กับห้วงอารมณ์ของตัวละครเป็นส่วนใหญ่ทั้งอารมณ์สุขและทุกข์อยู่เสมอ บรรยากาศสายลมพัดกลิ่นหอมของดอกไม้เต็มไปทั่วบริเวณชายป่าในเรื่องบทพากย์เอราวัณ เป็นความรู้สึกที่มีความสุขแห่งแสงแรกของวันใหม่ ธรรมชาติที่กล่าวในเรื่องรามเกียรติ์ที่นำมาเป็นลักษณะทำรำนั้น จะเห็นว่าปัจจุบันก็มีการทำรามาประยุกต์ใช้ไว้ในพิธีต่าง ๆ ย้ำเตือนสติสังคมได้เป็นอย่างดีเกี่ยวกับการปฏิบัติตนเป็นคติและไม่เบียดเบียนผู้อื่น นอกจากนี้เรื่องนิทานเวตาลที่ 10 เปรียบให้เห็นคุณค่าของธรรมชาติที่ว่า หินที่มากอยู่ในป่าคงจะงามไม่ใช่น้อยเหมือนดอกไม้ที่อยู่กลางป่าย่อมสวยกว่าดอกไม้ที่อยู่กลางสวน ส่วนธรรมชาติกับความผิดหวังทั้งเรื่องอิเหนา มัทนพาธาและขุนช้างขุนแผน ธรรมชาติถูกเปรียบให้เห็นถึงความรู้สึกและความต้องการของมนุษย์หรือตัวละคร สื่อถึงบรรยากาศแห่งความสุขและความทุกข์อยู่ในเรื่องเดียวกัน ดังนั้นธรรมชาติจึงมีบทบาทที่สำคัญในการสนับสนุนให้กวีหรือตัวละคร มีอารมณ์ที่สัมพันธ์กับเหตุการณ์ ซึ่งเป็นสิ่งที่ทำให้ผู้อ่านหรือผู้เรียนเกิดความรู้สึกร่วมและเข้าถึงเนื้อเรื่องได้อย่างดีและมีความเพลิดเพลินไปกับเนื้อหาที่กวีนำเสนอ ดังตัวอย่างต่อไปนี้

นิทานพื้นบ้าน เป็นเรื่องที่เล่ากันอยู่ในท้องถิ่นต่าง ๆ ของไทย มีเนื้อหาหลากหลาย เช่น นิทานเล่าความเป็นมาของสถานที่ นิทานเกี่ยวกับสิ่งมหัศจรรย์ นิทานตลก นิทานผี ฯลฯ นิทานพื้นบ้านมีความสำคัญหลายประการที่เกี่ยวข้องกับธรรมชาติและวิถีชีวิต เช่น ให้ข้อคิดและคติในการดำเนินชีวิต จะเห็นได้ว่านิทานมักสอนเรื่องกฎแห่งกรรมหรือคตินิยมที่ว่า “ทำดีได้ดี ทำชั่วได้ชั่ว” เหตุการณ์ที่กล่าวถึงธรรมชาติก็ปรากฏในนิทานพื้นบ้านเช่นเดียวกัน ดังตัวอย่าง

“...นิทานเรื่องพญาคันคาก (คางคก) กล่าวถึงการที่โลกมนุษย์แห่งแล้งเพราะแณไม่ยอมให้ฝนตก พญาคันคากนำกองทัพสัตว์ต่าง ๆ เช่น มด ปลวก เขียด ฝูงอึ่ง จักจั่น ฯลฯ เดินทางขึ้นไปบนฟ้า เพื่อไปรบกับพญาแณ พญาคันคากมีชัยชนะเหนือพญาแณ พญาแณจึงต้องยอมให้ฝนแก่โลกมนุษย์ นิทานเรื่องนี้สัมพันธ์กับประเพณีจุดบั้งไฟขอฝนของชาวอีสาน ซึ่งเชื่อว่าการจุดบั้งไฟบูชาพญาแณจะช่วยให้ฝนตก...”

(นิทานพื้นบ้าน, วรรณคดีวิจักษ์ ม.1 : 144)

จากเนื้อหาข้างต้น ทำให้เห็นสภาพของธรรมชาติกับวิถีชีวิตของชาวอีสานในมิติการจุดบั้งไฟขอฝนจากพญาแณ มีการสร้างความตื่นเต้นให้กับการเล่าเรื่อง นอกจากนี้ยังอธิบายเกี่ยวกับปรากฏการณ์ธรรมชาติหรือที่มาของสถานที่และสิ่งต่าง ๆ ในท้องถิ่น ธรรมชาติเรื่องฝนเป็นปัจจัยที่สำคัญในการผลิตอาหารเพื่อเลี้ยงมนุษย์โลก นิทานเหล่านี้ทำให้ผู้เรียนเรียนรู้เกี่ยวกับธรรมชาติรอบตัวได้สนุกสนานมากขึ้น ที่สำคัญคือทำให้เกิดความเข้าใจและผูกพันกับท้องถิ่น เห็นคุณค่าและความสำคัญของท้องถิ่นตนก่อให้เกิดความภาคภูมิใจในท้องถิ่น นิทานพื้นบ้านสร้างด้วยจินตนาการของกวีผสานกับสภาพความเป็นจริงของท้องถิ่นนั้น ๆ เพื่อให้ผู้เรียนจินตนาการคล้อยตามได้อย่างเข้าถึงอารมณ์ของเรื่องในวรรณคดีพร้อมทั้งได้รับความเพลิดเพลินและได้รับข้อคิดที่แทรกไว้เช่นเดียวกัน

นิทานคำกลอนเรื่องพระอภัยมณี ตอนพระอภัยมณีหนีนางผีเสื้อสมุทร เนื้อหากล่าวถึงพระอภัยมณีและศรีสุวรรณ เจ้าชายเมืองรัตนาทั้ง 2 พระองค์ ถูกเนรเทศออกนอกเมืองเพราะเรียนวิชาที่ไม่เหมาะกับการเป็นกษัตริย์ ระหว่างทางพบพราหมณ์ 3 คน พระอภัยมณีจึงเป่าปี่แสดงวิชาทำให้ทุกคนหลับไหล ฝ่ายนางผีเสื้อสมุทรตามเสียงปี่มาเห็นก็เกิดหลงรักและลักพาตัวไปไว้ในถ้ำแปลงตนเป็นสาวงามสมสู่กับพระอภัยจนเกิดสินสมุทร ต่อมาพวกเงือกได้พาพระอภัยมณีและสินสมุทรหนีไปที่เกาะแก้วพิสดาร นางผีเสื้อสมุทรตามมาแต่ถูกพระฤๅษีที่เกาะขับไล่ไป ทั้งนี้ความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติในเหตุการณ์และได้อธิบายลักษณะธรรมชาติทางทะเล กวีนำเสนอความรู้เกี่ยวกับสัตว์ทะเลมาใช้ในการบรรยาย เช่น

พระโณมยงองค์อภัยมณีนาถ เพลินประพาสพิศดูหม่มจณา
 เหล่าฉลามล้วนฉลามตามกันมา ค่อยเคลื่อนคลาคล้ายคล้ายในสายชล
 ฉนากอยู่คู่ฉนากไม่จากคู่ ขึ้นฟองฟู่ฟองฟ่องลงฝน
 ผูกพิมพาพาผูกเข้าแฝงวน บ้างผุดพ่นพองน้ำบ้างดำจร
 กระโห้เรียงเคียงกระโห้ขึ้นโบกหาง ลอยสล้ากลางกระแสน้ำสละลอน
 มังกรเกี่ยวเลี้ยวลอดคอดมังกร ประชุมซ่อนแฝงชลขึ้นวนเวียน
 ผูกม่านน้ำทำท่าเหมือนม่านฝน ขึ้นลอยเล่นเลี้ยวลัดฉวัดเฉวียน
 ตะเพียนทองล่องน้ำนำตะเพียน ดาษเดียรดูเพลินจนเกินมา
 เห็นละเมาะเกาะเขาเขียวข่ม โชดตะคุ่มเคียงเคียงเรียงรูกษา
 จะเหลียวซ้ายสายสมุทรสุดสายตา จะแลขวาววันคลุ้มคลุ้มโพยม
 จะเหลียวดูสุริย์แสงเข้าแฝงเมฆ ให้วเวกหาวดองค์พระทรงโณม
 ฟังสำเนียงเสียงคลื่นดังครื้นโครม ยิ่งทุกขโหม่นสในฤทัย

(นิทานคำกลอนเรื่องพระอภัยมณี ตอนพระอภัยหนีนางผีเสื้อสมุทร, วรรณคดีวิจักษ์ ม.3: 62)

จากบทประพันธ์ข้างต้น เป็นเนื้อหาให้ความสนุกสนานประกอบกับความตื่นเต้นใน ตอนพระอภัยมณีหนีนางผีเสื้อสมุทร ในระหว่างนี้พระอภัยมณีได้เพลิดเพลินกับการชมธรรมชาติทาง ท้องทะเล เห็นฝูงสัตว์น้ำนานาชนิดแหวกว่ายอย่างมีความสุข หมู่อลามาว่ายน้ำมาตามกระแสน้ำ ปลา ฉนากในเนื้อหาข้างต้นสื่อให้เห็นถึงความรักที่ไม่ห่างกัน เช่นเดียวกับความรักที่เกิดขึ้นระหว่างนาง เจ้ากับพระอภัยมณี นอกจากนี้ยังมีผูกพิมพา ปลากระโห้ มังกร ม่านน้ำ ปลาตะเพียน ดำผุดดำว่าย อย่างสนุกสนานท่ามกลางมหาสมุทร “เห็นละเมาะเกาะเขาเขียวข่ม” ทิวทัศน์ที่เอกเขาภูผาต่างก็ สดใสเขียวข่ม “จะเหลียวดูสุริย์แสงเข้าแฝงเมฆ” แต่เมื่อเวลาผ่านไปธรรมชาติมีดราม่าด้วยเมฆบดบัง แสงอาทิตย์ทำให้ตัวละครรู้สึกหวาดหวั่นทุกขใจ จะเห็นว่าธรรมชาติก่อให้เกิดความรู้สึกทั้งสุขและทุกข์ ในเวลาใกล้เคียงกัน

ส่วนนางผีเสื้อสมุทรโดนหลอกล่อให้ไปถือศีลในป่าเพื่อเป็นการลดแรงกำลังลง ในตอนนี้แสดงให้เห็นถึงธรรมชาติที่มีลักษณะเฉพาะ มีส่วนให้ความรู้สึกกับตัวละครหรือมนุษย์ได้ เช่น

ฝ่ายนางผีเสื้อสมุทรที่สุดโง่ ไปนั่งโซเซอยู่ริมภูผา
 ขอชีวิตพิชฐานตามตำรา ต้องอดปลาอดคนอ่อนกำลัง
 ได้สามวันรัตนตลลจิต เจียนชีวิตจะเด็ดดับไม่กลับหลัง
 อุตส่าห์ยืนฝืนใจให้ประหัง ค่อยเซซังชวนทรงไม่ตรงตัว
 เห็นลูกไม้ในปากว่าเข้าปาก กำลังอยากยื่นขอกจนกลอกหัว
 ที่มีดหน้าตาคล้ายค้อยหยาบ คัดถึงผิวเหยาอย่างมากกลางไพร

(นิทานคำกลอนเรื่องพระอภัยมณี ตอนพระอภัยหนีนางผีเสื้อสมุทร, วรรณคดีวิจักษ์ ม.3: 62)

บทประพันธ์ข้างต้น ทำให้เห็นสภาพตัวละครในบริบทความโดดเดี่ยวท่ามกลาง
ธรรมชาติที่เงียบสงัด กวีบรรยายให้เห็นว่า ธรรมชาติคือที่พักยามเศร้าโศกเป็นที่ระบายความเศร้า
นางผีเสื้อสมุทรเมื่อเกิดความเหงามิมีที่พึ่งก็อาศัยภูผาเป็นที่ระบายความเศร้า นอกจากนี้ยามที่โหยหิว
ก็อาศัยผลไม้ในป่าเป็นอาหาร และแม้ว่าธรรมชาติกับความบันเทิงของเรื่องนี้จะกล่าวถึงบริบทในท้อง
ทะเลเป็นส่วนใหญ่ แต่กวีก็ยังมีกรถ่ายทอดให้เห็นถึงธรรมชาติป่าเขาลำเนาไพรคือสถานที่ที่ก่อให้เกิด
สมาธิและบำบัดทุกข์ได้ จะเห็นได้ว่าวรรณคดีหลายเรื่องจะมีการเดินทางเข้าป่าหรือสัมพันธ์กับป่าอยู่
เสมอเช่น บทพากย์เอราวัณ

บทพากย์เอราวัณ เนื้อหากล่าวถึงอินทรชิตแปลงกายเป็นพระอินทร์ พระรามและ
พระลักษมณ์ได้ยกทัพเพื่อไปปราบอินทรชิตซึ่งแปลงกายเป็นพระอินทร์ พระลักษมณ์เพริ่งพรวดให้กับ
อินทรชิต ในตอนท้ายอินทรชิตแปลงศรพหมาสตร์สังหารพระลักษมณ์ได้ การกล่าวถึงความสัมพันธ์
ระหว่างธรรมชาติกับตัวละครในเรื่องนี้ ดังตัวอย่าง

๑ เมื่อนั้นจึงพระจักรี	พอพระสุริยศรี
อรุณเรืองเมฆา	
๑ ลมหนาวลกลิ่นมาลา	เพื่องพุ่มนา
นิवासแถวแนวดวง	
๑ ผึ่งภูหมู่คณาเหมหงส์	ร่อนราถาลง
แทรกใช้ในสร้อยสุมาลี	
๑ ดูเหว่าเร้าเร่งพระสุริยศรี	ไก่อ้นปีกตี
กู่ก้องในท้องดงดาน	
๑ ปักขาคันตาชันชาน	หาคู่เคียงประสาน
สำเนียงเสนาะในไพร	

(บทพากย์เอราวัณ, วรรณคดีวิจักษ์ ม.3 : 121)

จากบทประพันธ์ข้างต้น กล่าวถึงบริบททางธรรมชาติในยามเช้าห้วงเวลาที่พระรามตื่น
เมื่อพระอาทิตย์เริ่มส่องแสงกระทบเมฆ ความมืดกำลังจะหายไป สายลมพัดกลิ่นหอมของดอกไม้เต็ม
ไปทั่วบริเวณชายป่า เป็นความรู้สึกที่มีความสุขแห่งแสงแรกของวันใหม่ สิ่งมีชีวิตต่าง ๆ เริ่ม
เคลื่อนไหวไปตามวิถีชีวิตธรรมชาติของตน ผึ้ง แมลงภู่ ภู่นกกาออกหากินส่งเสียงร้องก้องกลางไพร
การส่งเสียงโห่ร้องก้องธรรมชาติไม่มีเพียงแค่หมู่เหล่านกกา บรรดากองทัพของพระรามก็มีการส่งเสียง
ในธรรมชาติเช่นเดียวกัน ดังเช่นตัวอย่าง

๑ อึงอินทเกร็ดีระงม	แตรสังข์เสียงประสม
ประสานเสนาะในไพร	
๑ เสียงพลโห่ร้องเอาชัย	เลื่อนลั่นสนั่นใน
พิภพเพียงทำลาย	

๑ สัตว์พันธุ์บรรพตทั้งหลาย อ่อนแอเพียงปลาย
 ประนอมประนมขมขัย
 ๑ พสุธาอากาศหาวดไหว เนื่อนกตใจ
 ชุกซ่อนประหวั่นขวัญหนี
 ๑ ลูกครุฑพลัดตกนิมพลี หัสตินอินทรี
 คาบช้างก็วางไอยรา

(บทพากย์เอราวัณ, วรรณคดีวิจักษ์ ม.3: 122)

จากบทประพันธ์ข้างต้นจะเห็นว่า ธรรมชาติก็มีความรู้สึกคล้อยตามเมื่ออยู่ในบริบทของมนุษย์ เมื่อกองทัพของพระรามพระลักษมณ์ได้แสดงให้เห็นถึงความยิ่งใหญ่ของตน โดยการส่งเสียงร้องรวมถึงประโคนไตรรงค์กลางป่าเขา “เสียงพลให้ร้องเอาชัยเลื่อนลั่นสนั่นในพิภพเพียงทำลาย” ส่งผลให้ธรรมชาติแผ่นดินสะเทือน “พสุธาอากาศหาวดไหวเนื่อนกตใจชุกซ่อนประหวั่นขวัญหนี” สัตว์ป่าน้อยใหญ่พากันตกใจวิ่งหนีแม้แต่นกหัสดีลิงค์ก็ยังตกใจกับเสียงโห่ร้อง ซึ่งในขณะนั้นนกหัสดีลิงค์กำลังคาบช้างก็จะต้องปล่อยให้หลุดจากปากได้ จึงอาจกล่าวได้ว่า ธรรมชาติกับมนุษย์หรือตัวละครเสมือนว่าเป็นสิ่งที่สัมพันธ์กันตลอดเวลาไม่สามารถตัดขาดจากกันได้เช่นเดียวกับในบทละครเรื่องรามเกียรติ์

บทละครเรื่องรามเกียรติ์ ตอนนารายณ์ปราบนนทก เนื้อหาในเรื่องนี้ให้ข้อคิดเกี่ยวกับพฤติกรรมของคนในสังคมปัจจุบันได้ เช่น การตกอยู่ในอำนาจจนลืมนตัว ก่อให้เกิดผลกระทบผลร้ายตามม้างานรายปราบนนทกในบทนี้ แม้จะเป็นตัวละครและฉากในโลกสมมุติ แต่พฤติกรรมและความคิดต่าง ๆ ของตัวละครไม่ต่างกับคนที่ตกอยู่ในสภาพเดียวกับตัวละคร ทำให้เกิดความเข้าใจชีวิตมนุษย์ได้อีกทางหนึ่ง นอกจากนี้เนื้อหาระหว่างนี้ก็ยังกล่าวถึงธรรมชาติในบางตอนเพื่อให้เห็นบรรยากาศ เช่น ตอนพระนารายณ์แปลงกายปราบนนทก ว่า

๑ เมื่อนั้น เห็นนนทกหลงกลก็ยินดี
 พระนารายณ์ทรงสวัสดิ์ศรีศรี ทำที่เยื้องกรายให้ยวนยิน

๑ 2 คำ ๑ เจระจา

๑ เทพนมปฐมพรหมสี่หน้า สอดสร้อยมาลาเจ็ดฉิน
 ทั้งกวางเดินดงหงส์บิน กินรินเลียบถ้ำอำไพ
 อีกชำนางนอนภมรเกล้า ทั้งแขกเต้าผาลาเพียงไหล่
 เมขลาโยนแก้วแววไว มยุเรศพ่อนในอัมพร
 ลมพัดยอดตองพรหมนิมิต ทั้งพิสมัยเรียงหมอน
 ย้ายท่ามัจฉาชมสาคร พระสีกรขว้างจักรฤทธิรงค์
 ฝ่ายว่านนทกก็ตาม ด้วยความพิสมัยไหลหลง
 ถึงทำนาคาม้วนหางวง ชีตตรงถูกเพลาทันใด

๑ 8 คำ 9 เพลง

(บทละครเรื่องรามเกียรติ์ ตอนนารายณ์ปราบนนทก, วรรณคดีวิจักษ์ ม.2: 69)

จากบทประพันธ์ข้างต้นพบว่า พระนารายณ์ที่แปลงกายมาเป็นนางอัปสรร้ายรำในท่าต่าง ๆ โดยได้นำลักษณะของธรรมชาติมากล่าวเป็นทำรำ ได้แก่ ท่ากวางเดินดง ท่าหงส์บิน ท่ากินรีเลียปล้ำ ชำนางนอน ภมรเคล้า แยกเต้าเข้ารัง รวมถึงท่าอื่น ๆ เช่น ฝ่าลาเพียงไหล่ เมฆลาล่อแก้ว มยุเรศพ้อน ลมพัดยอดตอง พรหมนิมิต พิสมัยเรียงหมอน มัจฉาชมสาครพระสีกรขว้าง จนกระทั่งถึงท่านาคาม้วนหาง ที่ทำให้นกนั้นเสียชีวิตลง จะเห็นว่าปัจจุบันก็มีการทำรำที่กล่าวในเบื้องต้นมาประยุกต์ใช้รำในพิธีต่าง ๆ และส่วนเนื้อหาก็คือช่วยเตือนสติสังคมได้เป็นอย่างดี เกี่ยวกับการปฏิบัติตนในการครองอำนาจอย่างมีสติและไม่เบียดเบียนผู้อื่นความเหมาะสมสำหรับตนเองเป็นสิ่งที่สำคัญไม่ควรหลงใหลในอำนาจวาสนา ควรปฏิบัติให้อยู่ในกฎระเบียบทางสังคม หากทำผิดข้อบังคับก็จะทำให้เกิดผลกระทบทางลบได้ เช่นวรรณคดีเรื่อง ต่อไปนี้

นิทานเวตาลเรื่องที่ 10 เนื้อหาจากนิทานเรื่องนี้สะท้อนให้เห็นปัญหาทางสังคมที่ว่า “ลูกกลับเป็นเมียพ่อ แม่กลับเป็นเมียลูก” เป็นผลมาจากการกระทำอันเบี่ยงเบนไปจากขนบธรรมเนียมที่สังคมกำหนดไว้เกี่ยวกับการแต่งงาน ทำให้กฎระเบียบเกี่ยวกับการนับญาติเกิดความสับสนวุ่นวาย นิทานเวตาลจึงเป็นหลักฐานอันดีที่แสดงให้เห็นว่านิทานที่เล่าเป็นอุทาหรณ์เพื่อแสดงคติธรรมแก่มนุษย์ในสังคมได้ ผู้คนทุกชาติทุกภาษาจึงนิยมเล่าและฟังนิทานกันมาตั้งแต่โบราณกาลสืบต่อมาจนถึงปัจจุบัน ในเนื้อหาของเรื่องได้กล่าวถึงธรรมชาติกับมนุษย์ปรากฏในการดำเนินเรื่อง ดังนี้

“...พระราชบุตรทูลว่า เจ้าของรอยเท้าเหล่านี้หญิงจริงอย่างเจ้าว่า แลน่าประหลาดที่มีหญิงมาเดินอยู่ในป่าแต่ถ้าจะพูดตามเรื่องในหนังสือหญิงที่พระราชูปในป้ามักจะงามกว่าหญิงที่จะหาได้ในกรุง เหมือนดอกไม้ป่าที่งามกว่าดอกไม้ในสวน มาเราจะตามนาง ทั้งสองนี้ไป ถ้าพบนางงามจริงดังว่าเจ้าจงเลือกเอาเป็นเมียคนหนึ่ง...”

(นิทานเวตาลเรื่องที่ 10, วรรณคดีวิจักษ์ ม.4 : 186)

จากเนื้อหารวรรณคดีข้างต้น กวีกล่าวถึงธรรมชาติเพื่อเปรียบเทียบความงามและคุณค่าในขณะที่พระมเหสีกับพระธิดาพากันหลบหนีหมู่โจร จนพระราชจันทรเสนและพระราชบุตรมาพบรอยเท้า จึงได้กล่าวถึงความงามสัมพันธ์กับธรรมชาติไว้ว่า “เจ้าของรอยเท้าเหล่านี้หญิงจริงอย่างเจ้าว่า แลน่าประหลาดที่มีหญิงมาเดินอยู่ในป่า แต่ถ้าจะพูดตามเรื่องในหนังสือหญิงที่พระราชูปในป้ามักจะงามกว่าหญิงที่จะหาได้ในกรุง เหมือนดอกไม้ป่าที่งามกว่าดอกไม้ในสวน” หญิงที่มาอยู่ในป่าคงจะงามไม่น้อยเหมือนดอกไม้ที่อยู่กลางป่าย่อมสวยกว่าดอกไม้ที่อยู่กลางสวน และในที่สุดก็เกิดการเลือกคู่ของพระบิดาและพระโอรสด้วยการมองลักษณะของรอยเท้ากับรูปร่างทำให้เกิดการคาดคิด โดยพระราชจันทรเสนได้วิพากษ์กับลูกสาวของพระมเหสี ส่วนราชบุตรได้วิพากษ์กับพระมเหสี ในที่สุดทั้งสองคู่มุตรธิดาจนกลายเป็นปมปัญหาในทางสังคมในการนับเครือญาติอันเนื่องมาจากการทำผิดขนบธรรมเนียมของสังคม นำมาสู่การตั้งคำถามในสังคมว่า การวิพากษ์ในลักษณะดังกล่าวเป็นสิ่งที่ถูกต้องหรือไม่ ปมปัญหาและความวุ่นวายที่เกิดจากการผิดขนบธรรมเนียมทางสังคม นำมาสู่ปัญหาในครอบครัวที่ต้องแตกแยกได้

บทละครพูดคำฉันท์ เรื่องมัทนะพาธา มีจุดประสงค์ที่จะชี้ให้เห็นถึงโทษของความรัก เนื้อหากล่าวถึงเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นกลางป่าหิมพานต์ ภายหลังจากมัทนาปฏิเสธรักจากเทพบุตร สุธេษณ์ จึงโดนสาปให้มาเกิดเป็นกุหลาบที่ป่าหิมพานต์ โดยมีฤาษีกาละทรศินเป็นผู้ดูแลปลูกไว้ที่ อาศรม ทุกวันเพื่อกุหลาบมัทนาจะกลายเป็นมนุษย์จนเป็นที่สนพระทัยของท้าวชัยเสนและตกเป็น ชายาในที่สุด ด้านมเหสีของท้าวชัยเสนทราบข่าวจึงเกิดอูบายเป็นเรื่องราวที่ทำให้มัทนาโดนประหาร ชีวิต แต่มัทนาสามารถหนีมาได้จนมาพบกับสุเทษณ์อีกครั้ง สุธេษณ์เอ่ยขอความรักจากนางแต่นางมี อาจให้ได้เพราะมีใจให้ท้าวชัยเสนไปเสียแล้ว มัทนาจึงโดนสาปให้เป็นต้นกุหลาบตลอดไป ในเรื่องนี้ พบธรรมชาติที่สัมพันธ์ใกล้ชิดกับตัวละคร เพราะตัวละครมีสองร่างอยู่ในคนเดียวกันคือเป็นมนุษย์ และเป็นดอกกุหลาบ ดังอย่างที่ปรากฏดังนี้

ไม้เรียกมะกอกพ-	ชะกะสีอรุณแสง
ปานแก้มแฉล้มแดง	ดรุณีนยามอาย
ดอกใหญ่และเกสร	สุวคนธะมากมาย
อยู่ทนมบวงววย	มธุรสขจรไกล
อีกทั้งสะพรั่งหนาม	ดุษะเข็มประดับไว้
ผึ่งเขียวสปีนไขว่	บมิใคร่จะห่างเหิน
อันกุพชะกาหอม	บริโภคร่อยเพลิน
รสหวานลิหวานเชิญ	นรลัมเพราะเลิครส
กินแล้วระงับตรี	พิธะโทษะหายหมด
คือลมและดีลด	ทุษะเสมหะเสื่อมสรรพ
อีกทั้งเจริญภา-	มะคุณาภิรมย์นันท
เย็นในอุราพลัน	และระงับพยาธิ

(บทละครพูดคำฉันท์ เรื่องมัทนะพาธา, วรรณคดีวิจักษ์ ม.5 : 88)

จากบทประพันธ์ข้างต้น เป็นการกล่าวถึงธรรมชาติก่อนที่มัทนาจะลงมาเกิดเป็นดอก กุหลาบ โดยกวีพรรณนาคำสาปของสุเทษณ์ว่า “ไม้เรียกมะกอกพ- ชะกะสีอรุณแสง ปานแก้มแฉล้มแดง ดรุณีนยามอาย” ให้มัทนาไปเกิดเป็นดอกกุหลาบเป็นดอกขนาดใหญ่มีเกสรอยู่คงทนมีหนาม “ดุษะเข็มประดับไว้” มีผิวกินอยู่ขั้วไขว่ไม่ยอมห่างดอกกุหลาบดอกนี้ขอให้ “อันกุพชะกาหอม บริโภคร่อยเพลิน” มี “รสหวานลิหวานเชิญ” ดอกกุหลาบนี้สามารถกินได้มีประโยชน์ กินแล้วระงับ ความเครียดความโกรธทำให้รู้สึกดีขึ้น ช่วยขับเสมหะอีกทั้งยังเจริญกามคุณ ช่วยให้ร่างกายเย็นลงทำให้หายป่วยและช่วยขับพยาธิ นับเป็นประโยชน์มาก เรื่องธรรมชาติกับกบมนุษย์ในเรื่องนี้ไม่ได้กล่าวอย่างตรงไปตรงมามากนัก เนื่องจากเนื้อหาที่นำมาให้ผู้เรียนได้ศึกษาเน้นเรื่องความรักเป็นส่วนใหญ่

อิเหนา ตอนศึกกะหมิงกุนิง เนื้อหากล่าวถึงการเดินทางของอิเหนาที่ต้องไปช่วย ปลงศพพระอัยยิกที่เมืองหมันหย่า และได้พบนางจินตะหราเกิดความหลงรักนาง จนไม่อยากจะกลับเมืองของตนเพื่อเข้ารับการวิวาห์กับนางบุษบาที่พระบิดาหมั้นหมายให้ จึงใช้กลอุบายออกเดินป่าปลอมตัวเป็นโจร จากนั้นได้ต่อสู้กับกษัตริย์หลายเมืองจนได้ธิดาของเจ้าเมืองมาเป็นชายา คือนางสะการะวาตี

กับนางมาหยาจารย์ ในการเดินทางของอิเหนาแต่ละตอนของเนื้อหาได้กล่าวถึงธรรมชาติ ตอนที่อิเหนา กริธาทัพไปกรุงดาหาได้รำพึงถึงนางผู้เป็นที่รักเปรียบเทียบกับธรรมชาติในระหว่างการเดินทาง ดังตัวอย่าง

ว่าพลางทางชมคณานก	โผนผกจับไม้อิงมี
เบญจวรรณจับวัลย์ชาติ	เหมือนวันพีไกลสามสุตามา
นางนวลจับนางนวลนอน	เหมือนพีแนบนวลสมจินตะหรา
จากพรากจับจากจันรรจา	เหมือนจากนางสการะวาตี
แขกเต้าจับเต่าร้างร้อง	เหมือนร้างทอมาหยาจารย์
นกแก้วจับแก้วพาที	เหมือนแก้วพีทั้งสามสังความมา
ตระเวนไพรร้อนร้องตระเวนไพร	เหมือนเวรใดให้นิราศเสนาหา
เค้าโมงจับโมงอยู่เอกา	เหมือนพีนับโมงมาเมื่อไกลนาง
คับแคจับแคสันโดษเดียว	เหมือนเปล่าเปลี่ยวคับใจในไพรกว้าง
ชมวิหคณกไม้ไปตามทาง	คะนึ่งนางพลางรับโยธี

(อิเหนาตอนศึกกะหมิงกฤษ, วรรณคดีวิจักษ์ ม.4 : 53)

จากบทประพันธ์ข้างต้นจะเห็นว่า ระหว่างทางกริธาทัพอิเหนาได้ผ่านธรรมชาติป่าไม้ ลำเนาไพรและสรรพสัตว์หม่นกน้อยใหญ่ทำให้อิเหนาอ้างว้างและคิดถึงชายาทั้งสามที่จากมา โดยได้เปรียบกับชายาตน เช่น เห็นนกนางนวลจับต้นนางนวลเพื่อเกาะนอน เหมือนวันที่อิเหนาอยู่กับ จินตะหรา เห็นนกจากพรากเกาะต้นจากแล้วส่งเสียงเหมือนอิเหนาจากนางสการะวาตี เห็นนกแขก เต้าจับต้นเต่าร้างส่งเสียงร้อง เหมือนอิเหนาต้องจากนางมาหยาจารย์ เห็นนกแก้วจับต้นแก้วส่งเสียงพูด เหมือนเมื่อตอนนางทั้งสามส่งลา นอกจากนี้ก็วิย้งเปรียบบริบทของนกกับความรู้สึกอิเหนา ดังนี้ นกเค้า โมงจับต้นโมงอยู่โดดเดียว เหมือนอิเหนานับโมงยามว่าจากชายามานานเท่าไรแล้ว นกคับแคจับต้นแค อยู่ตัวเดียว เหมือนตัวอิเหนาเองที่กำลังเปล่าเปลี่ยวใจในป่าใหญ่แห่งนี้ เมื่อพรรณนาเสร็จอิเหนาก็ส่ง ให้ไพร่พลรีบเดินทาง

เสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน ตอนขุนช้างถวายฎีกา กล่าวถึงความรักสามเศร้า ซึ่งทำให้เกิดความวุ่นวายอันเกิดจากความรัก ความหลง นำไปสู่ประทุพตติผิด ดังเนื้อหาที่ว่า หลังจากพลาย แก้วกับนางพิมวิวาท์เข้าหอได้เพียงสองวัน พลายแก้วต้องนำทัพไปรบกับพระเจ้าเชียงใหม่ ขุนช้าง พยายามทำทุกวิถีทางให้นางพิมใจอ่อนยอมเป็นภรรยาของตนให้ได้ นางพิมตรอมใจเรื่องพลายแก้วจน ล้มป่วยจึงต้องเปลี่ยนชื่อเป็นวันทอง ขุนช้างหลอกว่าพลายแก้วเสียชีวิตในสนามรบแล้ว นางศรีประจัน มารดานางวันทองเกรงว่านางวันทองจะถูกريبเป็นม่ายหลวง จึงบังคับให้นางแต่งงานกับขุนช้าง นางไม่ เชื่อว่าพลายแก้วจะตายในสนามรบจึงพยายามขัดขืนขุนช้างและร้องรอนจนกระทั่งพลายแก้วชนะศึก กลับมา พลายแก้วได้รับบรรดาศักดิ์เป็นขุนแผนและได้นางลาวทองเป็นภรรยา นางวันทองเห็นนาง ลาวทองมากับขุนแผนก็โกรธและเกิดวิวาทกัน นางวันทองพูดตัดขาดขุนแผน ขุนแผนโกรธจึงเข้าข้าง นางลาวทองแล้วพานางไปอยู่กับนางทองประศรีที่กาญจนบุรี นางวันทองเสียใจมากคิดว่าขุนแผนสิ้น รักตนแล้ว และในที่สุดก็ถูกมารดาบังคับให้เข้าหอกับขุนช้าง นางจึงต้องเป็นภรรยาขุนช้างด้วยจำใจ

อีกสองวันต่อมาขุนแผนคิดถึงนางวันทองจึงลอบขึ้นเรือนขุนช้าง เมื่อเห็นนางวันทองนอนคู่กับขุนช้างก็ โกรธ ในตอนนี้ได้กล่าวถึงธรรมชาติในฐานะฉากและบรรยากาศไว้ว่า

ผู้คนเจียบสำเนียงเสียงแต่กรน	มาจนถึงเรือนเจ้าขุนช้าง
จุดเทียนสะกดข้าวสารปราย	ภูตพรายโอดเรือนสะเทือนผาง
สะเดาะดาลบานเปิดหน้าต่างกาง	ย่างเท้าก้าวขึ้นร้านดอกไม้
หอมหวนอวลอบบุปผชาติ	เบิกบานก้านกลาดกิ่งไสว
เรณูฟุ้งร่อนขจรใจ	ย่างเท้าก้าวไปไม่โครมคราม
ข้าไทนอนหลับลงทับกัน	สะเดาะกลอนถอนลั่นถึงชั้นสาม
กระจกฉลากหลากสลั้วบับแวมวาม	อร่ามแสงโคมแก้วแววจับตา
ม่านมู่ลี่มีฉากประจำชั้น	อัฒจันทร์เครื่องแก้วก็หนักหนา
ชมพลางอย่างเอื้องชำเลื่องมา	เปิดมุ้งเห็นหน้าแม่วันทอง

(เสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน ตอนขุนช้างถวายเป็นฤกษ์, วรรณคดีวิจักษ์ ม.6 : 24)

จากบทประพันธ์ข้างต้น กล่าวถึงธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมในตอนที่ขุนแผนขึ้นบ้าน ขุนช้างเพื่อจะมาแก้แค้นเหตุที่ขุนช้างให้อภัยจนได้วันทองมาเป็นเมีย กวีได้บรรยายถึงบ้านและ ห้องนอนของขุนช้างและนางวันทองอวลไปด้วยกลิ่นดอกไม้และธรรมชาติที่รื่นรมย์ สื่อถึง บรรยากาศแห่งความสุข รวมถึงอุปกรณ์เครื่องใช้ในครัวเรือนที่บันดาลความสุขให้วันทอง “กระจก ฉลากหลากสลั้วบับแวมวาม อร่ามแสงโคมแก้วแววจับตา” การประดับบ้านด้วยกระจกที่หลากสีแว วาว โคมไฟสวยงามจับตา มีผ้าม่านกันหน้าต่างประตู่ และชั้นวางเครื่องแก้ว แสดงให้เห็นถึงความสุขที่ ขุนช้างได้อำนวยให้กับวันทองด้วยความรัก

ธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมในวรรณคดีนิราศ

นิราศเป็นวรรณกรรมที่มีเนื้อหาถ่ายทอดประสบการณ์ อารมณ์และความรู้สึกนึกคิด ภายในจิตใจของผู้แต่ง ผ่านเหตุการณ์ที่มีการเปลี่ยนแปลงของเวลา สถานที่หรือสภาพแวดล้อมรอบ กาย ทั้งนี้ นิราศยังเป็นวรรณกรรมที่ผู้แต่งถ่ายทอดอารมณ์ความรู้สึกนึกคิดได้ตรงกว่าคำประพันธ์ ประเภทอื่น ๆ (ชลดา เรื่องรักขลิขิต, 2560) หนังสือเรียนวรรณคดีวิจักษ์ณปรากฏวรรณคดีนิราศ คือ นิราศภูเขาทอง กาพย์เห่เรือ นิราศนรินทร์ และกาพย์ห่อโคลงประพาสธารทองแดง ธรรมชาติใน วรรณคดีนิราศกล่าวถึงการเดินทางที่ใช้เวลานาน ส่วนใหญ่ก็จะเป็นการเดินทางด้วยเรือ ถือเป็นวิธีที่ สะดวกและรวดเร็วที่สุดในอดีต กวีจึงใช้เวลาว่างตั้งกล่าวพรรณนาสิ่งต่าง ๆ ที่ตนพบเห็นระหว่างทาง ประกอบกับอารมณ์ความรู้สึกที่ต้องเดินทางจากที่อยู่และจากบุคคลผู้เป็นที่รัก

จากการศึกษาพบว่าวรรณคดีนิราศปรากฏความสัมพันธ์ของมนุษย์กับธรรมชาติและ สิ่งแวดล้อมไว้ดังนี้ นิราศภูเขาทอง ธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมสองข้างทางปรากฏให้เห็นและพอให้ คลายความทุกข์ของกวี แต่บางครั้งธรรมชาติเองก็สนับสนุนให้กวีเกิดความเศร้าด้วยเหตุที่ กวีพบเห็น ชื่อหรือสถานที่ที่ทำให้รู้สึกเศร้า เช่น บางธณีนอกจากนี้กาพย์ห่อโคลงประพาสธารทองแดง กวี อาศัยธรรมชาติ ต้นไม้ เสียงของสัตว์ป่า เป็นเพื่อนให้คลายเหงา และธรรมชาติให้ความเพลิดเพลินกับ มนุษย์ด้วยการแสดงท่าทางของลิง รวมถึงกวีพรรณนาถึงธารน้ำแห่งหนึ่งกลางธรรมชาติอันรื่นรมและ

งดงาม ส่วนนิราศนรินทร์คำโคลงกวีได้ให้วืวานให้ธรรมชาติทำหน้าที่ส่งนางผู้เป็นที่รักแทน และภาพย่ให้เรือ กวีเปรียบลักษณะเด่นของสัตว์และดอกไม้กับความรู้สึกของตน ทั้งความรู้สึกรักและคิดถึงไว้อย่างหลากหลาย ภาพที่สื่อให้เห็นนอกจากจะสัมพันธ์กันระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติ เนื้อหา ยังสอดแทรกให้ผู้เรียนได้ความรู้เกี่ยวกับชนิดของพรรณไม้และสัตว์ต่าง ๆ ที่อยู่ในช่วงวัยของผู้เรียนด้วยดังตัวอย่างต่อไปนี้

นิราศภูเขาทอง สุนทรภู่ได้บันทึกเรื่องราวระหว่างการเดินทางไปนมัสการเจดีย์ภูเขาทอง ปรากฏธรรมชาติ วิถีชีวิตวัฒนธรรมของผู้คนร่วมสมัย ตลอดจนแทรกข้อมูลเกร็ดความรู้ให้ผู้อ่านเกิดจินตนาการเห็นภาพได้อย่างเข้าใจ กวีนำเสนอพรรณนาบ้านเมืองที่มีความงดงาม และแสดงให้เห็นถึงความเป้นธรรมชาติในสังคม ผสานกับความลำเค็ญของกวีที่จำต้องเดินทางระหกระเหินเร่รอนมาตามสายน้ำ ฉาก สถานที่ที่พลอยที่จะทำให้งกวีเกิดความรู้สึกเศร้าโศก เช่น

มาถึงบางธรณีทวีโส	ยามวิโยคยากใจให้สะอื้น
ไอ้สุธาหนาแน่นเป็นแผ่นพื้น	ถึงสี่หมื่นสองแสนทั้งแดนไตร
เมื่อเคราะห์ร้ายกายเราก็ก่อน	ไม่มีที่พสุธาจะอาศัย
ล้วนนามเหน็บเจ็บแสบคับแคบใจ	เหมือนนกไร้รังเร่อยู่เอย

(นิราศภูเขาทอง, วรรณคดีวิจักษ์ ม.1 : 20)

จากบทประพันธ์ข้างต้น สื่อความคิดอันละเอียดอ่อนและจิตใจอันสะเทือนไหวได้ง่ายของกวีที่ว่า “มาถึงบางธรณีทวีโส” แม้แต่ชื่อสถานที่ก็ยังสะกิดใจให้ทุกซ์โศกถึงสภาพชีวิตอันแร้นแค้นในขณะนั้นของตนเอง กล่าวคือกวีนำเสนอสถานที่และธรรมชาติมาสนับสนุนความเศร้าของตนว่า “ไอ้สุธาหนาแน่นเป็นแผ่นพื้น” แม้แผ่นดินจะกว้างใหญ่ไพศาลเพียงใด สุนทรภู่ซึ่งมีขนาดของร่างกายแต่เพียงเล็กน้อยก็ไม่สามารถหาเนื้อที่ที่จะอยู่อาศัยให้เป็นสุขได้ “เหมือนนกไร้รังเร่อยู่เอย” ชวนให้ผู้อ่านรู้สึกสังเวชและสลดใจในชะตากรรมของสุนทรภู่ที่ตกอับอย่างถึงที่สุด ด้วยความเศร้าความรู้สึกนึกคิดก็ไม่พลอยที่จะสนับสนุนให้เศร้าอยู่เสมอ เช่น

ตลาดแก้วแล้วไม่เห็นตลาดตั้ง	สองฟากฝั่งก็แต่ล้วนสวนพฤษชา
ไอรินรินกลิ่นดอกไม้กลัดคงคา	เหมือนกลิ่นผ้าแพรดำรำมะเกลือ
เห็นโคใหญ่ไถลน้ำระกำแฝง	ทั้งรักแซมสวาทประหลาดเหลือ
เหมือนโคใหญ่ที่ระกำก็ซ้ำเจือ	เพราะรักเรื่อแรมสวาทมากตลาดคลาย

(นิราศภูเขาทอง, วรรณคดีวิจักษ์ ม.1 : 20)

จากบทประพันธ์ข้างต้น กล่าวถึงการเดินทางมาถึงตลาดแก้วแต่ไม่เห็นมีตลาดตั้งขาย “สองฟากฝั่งก็แต่ล้วนสวนพฤษชา” ทั้งสองฝั่งเห็นแต่ต้นไม้พืชพันธุ์ต่าง ๆ ได้กลิ่นดอกไม้หอมไปเรื่อย ๆ ตลอดทางและกลิ่นเหมือนผ้าแพรที่ย้อมด้วยมะเกลือ แม้ว่าธรรมชาติจะพยายามสร้างอารมณ์ความรู้สึกที่ดีให้กับกวีนั้นแต่ก็ยังไม่คลายทุกข์ได้ เมื่อมองไป “เห็นโคใหญ่ไถลน้ำระกำแฝง” แต่แปลกที่มีต้นรักขึ้นแซมอยู่ด้วย เหมือนความโศกเศร้าระกำใจที่สุนทรภู่ต้องเป็นเพราะรักแม่จัน การพรรณนาส่วนใหญ่ใน

นิราศภูเขาทอง กวีมิได้รำพึงรำพันถึงหญิงสาวผู้เป็นที่รักมากนัก แต่จะพรรณนาถึงชีวิตที่ตกอับ ภายหลังจากเจ้านายคือรัชกาลที่ 2 สวรรคต โดยจะกล่าวถึงความอ้างว้างท่ามกลางความสัมพันธ์กับ ธรรมชาติ เช่น

จนเดือนเด่นเห็นกอกระจับจอก	ระดะดอغبัวเฝื่อนเมื่อเดือนหงาย
เห็นร่อนน้ำลำคลองทั้งสองฝ่าย	ข้างหน้าท้ายถ่อมาในสาคร
จนแจ่มแจ้งแสงตะวันเห็นพันธุ์ผัก	ดูน่ารักบรรจงส่งเกสร
เหล่าบัวเฝื่อนแลสล้างริมทางจร	ก้ามกุ้งซ่อนเสียดสาหร่ายใต้คงคา
สายตึงแกมแซมสลับต้นต๊ับเต่า	เป็นเหล่าเหล่าแลรายทั้งซ้ายขวา
กระจับจอกดอغبัวบานผกา	ดาษดาตูขาวดั่งดาวพราย

(นิราศภูเขาทอง, วรรณคดีวิจักษ์ ม.1 : 11)

จากบทประพันธ์ข้างต้นจะเห็นว่า ธรรมชาติสัมพันธ์กับมนุษย์ที่ว่า กวีหรือสุนทรภู่ รู้สึกอ้างว้างในการเดินทางยามดึกก็มีดาวอยู่กลางท้องฟ้า มีนกกระเรียนบินร่อนและร้องก้องเมื่อตอน เที่ยงคืน มีเสียงกบเขียดร้องเรื่อย ๆ ที่อยู่ในห้วงเวลาที่กวีกำลังประสบอยู่ท่ามกลางความมือสลัว จน รุ่งเช้าพระอาทิตย์ขึ้นก็เห็นพันธุ์ผักมากมาย มีบัวเฝื่อนอยู่สองข้างทางที่เรือพายไป มีต้นก้ามกุ้งขึ้นอยู่ กับสาหร่ายใต้น้ำ มีต้นสายตึงขึ้นสลับกับต้นต๊ับเต่าเป็นกลุ่ม ๆ มองไปเหมือนกับดาวบนท้องฟ้า ส่อให้ เห็นว่าธรรมชาติทำให้กวีมีความสุข

นิราศภูเขาทองที่ยกตัวอย่างมานั้น แสดงให้เห็นถึงความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับ ธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมเป็นอย่างมาก เนื่องจากกวีตกอยู่ในสภาวะตกอับมีเพียงแต่ธรรมชาติและ สิ่งแวดล้อมสองข้างทางที่พบเห็นช่วยให้ผ่อนคลายความทุกข์ได้บ้าง แต่บางครั้งธรรมชาติเองก็ สนับสนุนให้กวีเกิดความเศร้าเช่นเดียวกัน อันเกิดจากกวีมีความอ่อนไหวง่ายต่อความรู้สึก ก็อาศัย ธรรมชาติต้นไม้เสียงของสัตว์ป่าเป็นเพื่อนให้คลายเหงา จนในที่สุดสุนทรภู่ก็เดินทางมาถึงที่หมายคือ เจดีย์ภูเขาทอง การเดินทางไปในสถานที่สำคัญยังปรากฏในวรรณคดีนิราศเรื่องอื่น ๆ อีก ดังตัวอย่าง ต่อไปนี้

กาพย์ห่อโคลงประพาสธารทองแดง กล่าวถึงการเดินทางไปนมัสการพระพุทธบาท และชมธรรมชาติที่น้ำตกตาดินใจระหว่างทาง ในการเดินทางครั้งนี้เป็นการเดินทางอาศัยเรือเป็น พาหนะ เริ่มจากการพรรณนากล่าวถึงบทชมริ้วขบวนการเดินทาง บทชมสัตว์บกสัตว์น้อยใหญ่ บทชม นก บทชมไม้ดอกไม้ผลและบทชมสัตว์น้ำ ในหนังสือเรียนวรรณคดีวิจักษ์ เนื้อหาที่สัมพันธ์ระหว่าง มนุษย์กับธรรมชาติ ปรากฏดังนี้

เที่ยวเล่นเป็นเกษมสุข	แสนสิ่งสนุกปลุกใจหวัง
เร่รายผายผาดผิง	หัวกริ่งขึ้นชมไพร
สุขเกษมเปรมหน้าเหลือบ	ลืมหลับ
แสนสนุกปลุกใจหวัง	วังหรี
เดินร่ายผายผินยัง	ชายป่า

หัวร่อรีนขึ้นซี่

ธารไหลใสสะอาด

หัวน่วยกินโคลคลา

ธารไหลใสสะอาด

มัจฉาชาตินานา

จอกสร่ายกินโคลคลา

ตามคู่มากล้ายคล้าย

ส่องนิ้วชวนแล

มัจฉาชาติดาขนานา

ตามกันมาให้เห็นตัว

รินมา

หัวน่วย

เซยหมู่

ผูกให้เห็นตัว

(ภาพย์ห่อโคลงประพาสธารทองแดง, วรรณคดีวิจักษ์ ม.2 : 83,86)

บทประพันธ์ข้างต้น เป็นบทชมธรรมชาติในบริบทของแต่ละสถานที่ที่กวีแล่นเรือผ่าน กวีได้กล่าวถึงการเดินทางผ่านธรรมชาติไว้อย่างน่าประทับใจ ในชายป่า “ธารไหลใสสะอาด” กวีพรรณนาถึงธารน้ำแห่งหนึ่งกลางธรรมชาติอันรื่นรมย์และงดงาม น้ำในลำธารใสจนสามารถมองเห็นตัวปลามากมายที่กำลังแหวกว่ายไปมาอย่างสนุกสนาน ธารน้ำแห่งนี้คือธารทองแดงในบริเวณพระพุทธบาท จังหวัดสระบุรี นอกจากนี้กวียังได้กล่าวถึงสัตว์ต่าง ๆ เช่น ลิง ด้วยการบรรยายกริยาท่าทางของสัตว์ ทำให้เห็นถึงวิถีชีวิตความเป็นอยู่อย่างมีชีวิตชีวาในธรรมชาติ เช่น

หัวลิงหมากกลางลิง

ลิงไต่กระโดลิง

หัวลิงหมากเรียกไม้

กลางลิงหูลิง

ลิงไต่กระโดลิง

ลิงโลดฉวยผู้ชม

ต้นกลางลิงแลหูลิง

ลิงโลดคว้าประสาสิง

กลางลิง

หลอกขู

ลิงห่ม

ฉีกคว้าประสาสิง

(ภาพย์ห่อโคลงประพาสธารทองแดง, วรรณคดีวิจักษ์ ม.2 : 86)

จากการบทประพันธ์ข้างต้น ธรรมชาติให้ความเพลิดเพลินกับมนุษย์ด้วยการแสดงท่าทางของลิง กับเถาหัวลิง ต้นหมากลิง และลิงบางตัวก็ขึ้นต้นหูลิงทำหน้าที่หลอกคู่ของมัน บ้างก็ไล่เถากระโดลิงข่มเล่น บ้างก็กระโดดฉวยชมพู่คว้ามานึกเล่นตามภาษาลิง ธรรมชาติจึงสัมพันธ์กับบรรยากาศที่แสนจะสุขใจ นอกจากนี้เนื้อหาเป็นการให้ความรู้ที่เกี่ยวกับธรรมชาติทั้งหมด ทำให้ผู้เรียนได้รู้จักพืชและสัตว์ชนิดต่าง ๆ ที่กล่าวไว้ในหนังสือเรียนวรรณคดีวิจักษ์ วรรณคดีนิราศว่าด้วยการเดินทางและบันทึกเหตุการณ์สำคัญระหว่างการเดินทางนั้น ยังปรากฏในวรรณคดีวิจักษ์ในลักษณะการเดินทางไปเพื่อศึกษสงครามตั้งวรรณคดีเรื่องต่อไป

นิราศนรินทร์คำโคลง กล่าวถึงตอนเมื่อครั้งกวีเดินทางตามเสด็จสมเด็จพระบวรราชเจ้ามหาเสนานุรักษ์ซึ่งยกทัพไปปราบพม่าที่ยกมาตีเมืองกลางและเมืองชุมพร โดยเนื้อหาเริ่มจากการชมบ้านชมเมืองในตอนต้น และกล่าวถึงการเดินทางด้วยเรือจากกรุงเทพฯ ไปถึงเมืองตะนาวศรี เป็นการเดินทางที่ใช้เวลายาวนานพอสมควร เมื่อผ่านสถานที่ใดกวีจะมีการฝากลานางกับธรรมชาติอยู่เสมอ เช่น

ถึงตระนาวตระหน้าข้า	สงสาร อรเอย
จรรสโกศมานาน	เนิ่นช้า
เดินดงท่งทางละหาน	หิมเวศ
สารสั่งทุกห้อมหญา	ย่านน้ำลานาง

(นิราศนรินทร์คำโคลง, วรรณคดีวิจักษ์ ม.4 : 99)

จะเห็นว่าอารมณ์ของกวีได้กล่าวถึงความปรารถนาของตนเองสัมพันธ์กับธรรมชาติ ในขณะที่เดินทางไปออกศึก หรืออาจกล่าวได้ว่ากวีได้ให้वानให้ธรรมชาติทำหน้าที่ส่งนางผู้เป็นที่รัก แทน จึงจะเห็นในบทประพันธ์ข้างต้นว่า ในระหว่างที่เดินทางผ่านป่าผาตง ก็จะผากนางกับ “สารสั่งทุกห้อมหญา” เมื่อเดินทางผ่านน้ำก็จะสั่งกับ “ย่านน้ำลานาง” อยู่ร่ำไป ในระหว่างการเดินทางกวีเฝ้าแต่คิดถึงไม่มีวันที่สิ้นสุด เมื่อเห็นธรรมชาติพรรณไม้หลายชนิดให้ความรู้สึกแค้นก็จะพลอยรำพึงรำพัน เช่น

เห็นจากจากแจกก้าน	แกมระกำ
ถนัดระกำกรรมจำ	จากข้า
บาปใดที่โททำ	แทนเท่า ราแม่
จากแต่คาบนี้หน้า	พี่น้องคงถนอม

(นิราศนรินทร์คำโคลง, วรรณคดีวิจักษ์ ม.4: 99)

จากบทประพันธ์ข้างต้น กวีให้ความรู้สึกเมื่อพบกับธรรมชาติป่าไม้ ก็นึกถึงการจากนางผู้เป็นที่รักมา เห็นต้นระกำก็คิดว่าคงเกิดจากกรรมที่เคยกระทำไว้ของตนในครั้งก่อนที่ทำให้ตนนั้นจากนางมา ยิ่งกล่าวอีกในบาทที่สามและสี่ว่า บาปกรรมอันใดที่เราทั้งสองได้ร่วมทำกันมา พี่ขอรับเอาไว้แทนทั้งหมดต่อไปภายหน้าเราคงได้กลับมาอยู่ร่วมกัน อนึ่งคำว่า ระกำ ยังแปลว่า ข้าใจ ตรอมใจ ได้อีก ด้วยการกล่าวถึงบริบทของการเดินทางด้วยอารมณ์รำพึงรำพันถึงบุคคลผู้เป็นที่รัก และมีความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมที่ปรากฏในวรรณคดีวิจักษ์ ในวรรณคดีเรื่องอื่น ๆ ที่มีใช้นิราศก็กล่าวถึงการเดินทางที่สัมพันธ์กับธรรมชาติ เช่น

กาพย์เห่เรือ เดิมเป็นบทเห่เรือเล่น ครั้งที่กวีตามเสด็จสมเด็จพระบิดาไปนมัสการและสมโภชพระพุทธบาทสระบุรี เนื้อหาที่ปรากฏในหนังสือเรียนวรรณคดีวิจักษ์ ได้แก่ บทเห่พยุหยาตราทางชลมารค ว่าด้วยการชมเรือ ชมธรรมชาติ เช่น ชมปลา ชมไม้ และชมนก อีกชุดหนึ่งเป็นบทเห่เรื่องกาพย์ เช่น บทเห่สังวาส และบทเห่คร่ำครวญ บทประพันธ์ส่วนใหญ่ที่ยกมาให้ผู้เรียนได้ศึกษากล่าวถึงบทเห่พยุหยาตราทางชลมารค บทเห่แต่ละชุดจะเชื่อมโยงความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติอยู่เสมอ เช่น บทชมปลา

พิศพรรณปลาว่ายเคล้า	คลึงกัน
ถวิลสุดาวงจันทร์	แจ่มหน้า
มัตস্যาย่อมพัวพัน	พิศวาส
ควรฤพรากน้องข้าชวด	เคล้าคลึงชม
พิศพรรณปลาว่ายเคล้า	คิดถึงเจ้าเศร้าอารมณ์

มัตস্যายังรู้ชม
 นวลจันทร์เป็นนวลจริง
 คางเบื่อนเบื่อนหน้ามา
 เพียนทองงามดังทอง
 กระแหแหงนชาย
 แก้มซ้ำซ้ำใครต้อง
 ปลาทุกทุกซอกกรม

สาสมใจไม่พามา
 เจ้างามพริ้งยิ่งนวลปลา
 ไม่งามเท่าเจ้าเบื่อนชาย
 ไม่เหมือนน้องห่มตาตพราย
 ดังสายสวาทคลาดจากสม
 อันแกมน้องซ้ำเพราะชม
 เหมือนทุกซ์พีที่จากนางฯ
 (กาพย์เห่เรือ, วรรณคดีวิจักษ์ ม.6: 89-90)

จากบทประพันธ์ข้างต้นพบว่า กวีพรรณนาธรรมชาติผสมผสานกับอารมณ์ความรู้สึกของกวีที่แสดงต่อคนรัก ในบทเห่ชมปลาข้างต้น เป็นเรื่องราวที่พรรณนาถึงปลาชนิดต่าง ๆ เปรียบเทียบให้สัมพันธ์กับความงาม กริยาท่าทาง การแต่งกายของนาง รวมถึงความรู้สึกถึงนางผู้เป็นที่รัก เช่น ปลา นวลจันทร์ ปลาคางเบื่อน ยังไม่งามเท่านาง ปลาแก้มซ้ำนำมาเปรียบเทียบกับแกมน้องนั้นซ้ำเพราะถูกเชยชม ปลาทุก เหมือนพีที่หอมทุกซ์เพราะต้องจากน้องมา เป็นต้น นอกจากการกล่าวเปรียบเทียบในบทเห่ชมปลาแล้วนั้น ยังกล่าวถึงบทเห่ชมไม้ชนิดต่าง ๆ ดังนี้

ชมดวงพวงนางแย้ม
 คิดความยามบังอร
 จำปาหนาแน่นเนื่อง
 คิดคะนึ่งถึงนงราม
 ประยงค์ทรงพวงห้อย
 เหมือนอุษะนวลละออง

บานแสลัมแย้มเกสร
 แย้มโอษฐ์ยิ้มพริ้มพรายงาม
 คลี่กลีบเหลืองเรืองอร่าม
 ผิวเหลืองกว่าจำปาทอง
 ระย้าย้อยห้อยพวงกรอง
 เจ้าชวนไวให้เรียมชม
 (กาพย์เห่เรือ, วรรณคดีวิจักษ์ ม.2: 92)

จากบทประพันธ์ข้างต้น เมื่อกวีได้สังเกตเห็นต้นไม้ที่พรรณนาถึงธรรมชาติสัมพันธ์กับอารมณ์ตน เนื้อหาว่าด้วยเรื่องเกี่ยวกับไม้ดอกหลากหลายพรรณที่มีความสวยงาม มีกลิ่นหอม ชวนให้กวีคิดถึงความงามของนางผู้เป็นที่รัก เช่น ดอกนางแย้มที่บานแย้มเกสรออกมา คิดถึงเมื่อน้องยิ้มออกมาอย่างร่าเริง และ ดอกจำปาที่ขึ้นอยู่หนาแน่นคลี่กลีบสีเหลืองอร่าม นึกถึงน้องที่มีผิวสีเหลืองนวล เป็นต้น เมื่อขบวนเรือเดินทางมาได้หลายเวลาพอสมควรใกล้ค่ำแล้ว กวีก็ได้กล่าวถึงบทเห่ชมนกไว้ดังนี้

รอนรอนสุริยไ้อ้
 เรือยเรือยลับเมรุลง
 รอนรอนจิตจำนง
 เรือยเรือยเรียมคอยแก้ว
 นางนวลนวลน่ารัก
 แก้วพินีสุนวล

อัสดง
 คำแล้ว
 นุชพี เพียงแม่
 คลับคล้ายเรียมเหลียว
 ไม่นวลพัศตร์เหมือนทรมสงวน
 ดั่งนางฟ้าหน้าใยอง

นกแก้วแจ้วแจ่มเสียง
เหมือนพื้ประคอง
ไก่ฟ้ามาตัวเดียว
เหมือนพราภจากนงเยาว์
แขกเต้าเคล้าคู่เคียง
เรียมคะนึ่งถึงเอวบาง
ดูเหว่าเจ้าจับร้อง
ไพเราะเพราะกังวาน

จับไม้เรียงเคียงคู่สอง
รับขวัญน้องต้องมือเบา
เดินท่องเที่ยวเลี้ยวเหลี่ยมเขา
เปล่าใจเปลี่ยวเหลี่ยมหานาง
เรียงจับไม้ใช้ปีกหาง
เคยแนบข้างร่างแรมนาน
สนั่นก้องซ้องเสียงหวาน
ปานเสียงน้องร้องส่งชาย

(กาพย์เห่เรือ, วรรณคดีวิจักษ์ ม.2 : 94)

จากบทประพันธ์บทเห่ชมนกข้างต้น กวีกล่าวถึงธรรมชาติของสัตว์ประเภทนก บรรยายกาศยามใกล้ค่ำกวีได้พบเห็นนกที่กำลังบินกลับรังและอาศัยอยู่ด้วยกันในเวลาพลบค่ำ เมื่อ กวีได้พบเห็นก็เกิดอารมณ์ความรู้สึกคล้อยตาม และเปรียบเทียบธรรมชาติของนกกับนางผู้เป็นที่รัก ของตน ทำให้รู้สึกอ้างว้างเดียวดายและนึกถึงความห่างไกลนางจนทำให้วิหิตด้วยความเปล่า เปลี่ยวใจ บทกวีได้กล่าวถึงความรู้สึกของมนุษย์กับธรรมชาติขณะเดินทางไว้อย่างไพเราะและมีความ ลึกซึ้ง ทำให้ผู้เรียนเห็นภาพที่ถ่ายทอดจากกวีได้อย่างชัดเจน มีชีวิตชีวา เสมือนว่าได้อยู่ในเหตุการณ์ นั้นด้วย

การศึกษาธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมในหนังสือเรียนวรรณคดีวิจักษ์ ชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 1-6 พบธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม 6 ลักษณะดังนี้

1) ธรรมชาติเป็นตัวเปรียบเทียบให้เห็นภาพในวรรณคดีชัดเจนยิ่งขึ้น ปรากฏจำนวน 14 เรื่องในวรรณคดีวิจักษ์ ได้แก่ (1) คัมภีร์ฉันทศาสตร์ แพทย์ศาสตร์สงเคราะห์ เปรียบเทียบ ธรรมชาติคือศัตรูโรคภัยคุกคามเหมือนเพลิงป่าไหม้ลูกหลาน (2) บทเสภาสามัคคีเสวก ตอนวิศกรรมา และสามัคคีเสวก เปรียบเทียบคนดูถูกศิลปะว่าเหมือนคนป่าคนไพรไม่รู้เรื่องและเปรียบเทียบ ธรรมชาติท้องทะเลเป็นภัยพิบัติหรืออุปสรรคแก่มนุษย์ (3) สามัคคีเภทคำฉันท์ เปรียบเทียบความ สามัคคีของธรรมชาติคือกิ่งไม้มัดรวมกัน บ่งบอกถึงความสามัคคีไม่สามารถหักได้ (4) โคลงโลกนิติ เปรียบเทียบธรรมชาติเขาหนึ่งของวัวควายให้มนุษย์พึงระลึกอยู่เสมอว่าควรกระทำตนเช่นไรเมื่อครั้ง ยังมีชีวิต เปรียบเทียบที่อยู่อาศัยของนกกับความพอประมาณแก่ตน เปรียบเทียบธรรมชาติของก้าน บัวบอกความลึกตื้นกับกิริยามารยาทมนุษย์และการอบรมสั่งสอน เปรียบเทียบธรรมชาติแวดล้อมของ กบที่อาศัยอยู่เพียงแต่ในบ่อน้อยไม่เคยเห็นมหาสมุทรที่กว้างใหญ่ จึงพยายามแสดงตัวว่าตนนั้นอยู่ใน สระกว้างใหญ่กว่าใคร และเปรียบเทียบธรรมชาติให้เห็นความรักว่า เมื่อมีความรักธรรมชาติก็ไม่ สามารถขวางกั้นได้ แต่เมื่อใดที่หมดรักแม้อยู่ใกล้ก็เหมือนอยู่ไกลกัน (5) โคลงสุภาษิต เปรียบ ธรรมชาติของไก่ให้เห็นว่าพลอยซึ่งเป็นสิ่งที่มีค่าของมนุษย์ แต่ไก่ไม่รู้ถึงคุณค่าจึงวางเฉยไม่สนใจ และ เปรียบเทียบธรรมชาติของสัตว์ได้แก่กระต่ายกับเต่ากับการปฏิบัติเพื่อสอนมนุษย์ให้รู้จักความไม่ ประมาท (6) อิศรญาณภาษิต เปรียบเทียบธรรมชาติกับพฤติกรรมของสัตว์สอนมนุษย์ เช่น สุนัข คือ เดินตามผู้ใหญ่หมาไม่กัด ปลาหมอแม้จะถูกปล่อยไว้บนบกมันก็ยังเอาชีวิตรอดได้ การล้อเล่นกับ ธรรมชาติหรืออุกเห่าซึ่งเป็นสัตว์ที่มีอันตรายมากก็ทำได้ แต่ต้องเป็นคนใจกล้าอย่าประมาท นอกจากนี้

ยังเปรียบเทียบธรรมชาติให้เป็นอุปสรรคในการต่อสู้ ในลักษณะเอาหลังสู้ฟ้าเอาหน้าสู้ดิน ผู้ชายเปรียบเสมือนข้าวเปลือกผู้หญิงก็เปรียบเสมือนข้าวสาร และไม่ไฟอันหนึ่งอาจเกิดควันก่อเป็นไฟได้จึงอย่าประมาท (7) คำนมัสการคุณานุคุณและนมัสการอาจารย์คุณ เปรียบเทียบพระคุณของบิดามารดากับธรรมชาติคือพสุธากับภูผา (8) ภาพยนตร์พระไชยสุริยา เปรียบธรรมชาติของสัตว์กับมนุษย์ว่าโง่งเงาเต่าปูปลา กวีให้ความหมายกับธรรมชาติของสัตว์ว่ามีความรู้้น้อย (9) ราชาราช ตอน สมิงพระรามอาสา เปรียบเทียบกองทัพของมนุษย์กับธรรมชาติพายุฝนที่มีขนาดใหญ่ และเปรียบเทียบลักษณะของธรรมชาติกับมนุษย์คือนกเค้ากลางคืน สมิงพระรามก็เชี่ยวชาญเฉพาะเมืองของตน (10) สามก๊ก ตอน กวนอูไปรับราชการกับโจโฉ เปรียบเทียบลูกนกที่รู้ว่าบินได้หากปล่อยไว้นานปีกแข็งก็จะบินหนีไปได้ เช่นเดียวกับความสามารถพิเศษของเล่าปี่อาจก่อให้เกิดภัยได้ (11) ชัตติยพันธกรณี คนไทยทุกหมู่เหล่าซึ่งเปรียบเสมือนลูกเรือของเรือสยามแล่นไปในธรรมชาติทะเล ซึ่งย่อมต้องเผชิญกับพายุเป็นธรรมดา (12) นิทานเวตาล เรื่องที่ 10 เปรียบเทียบมนุษย์กับธรรมชาติคือ หญิงที่จะหาได้ในกรุงเหมือนดอกไม้ป่าที่งามกว่าดอกไม้ในสวน (13) บทละครพูดคำฉันท์เรื่องมัทนะพาธา เปรียบดอกกุหลาบกับผู้หญิง และมีลักษณะเด่นอื่นๆ เช่น หนามคมดั่งเข็ม รสหวานทานระงับความเคียดได้ และวรรณคดีเรื่อง (14) อิเหนา ตอนศึกกะหมิงกฤษณ์ อิเหนาได้เปรียบเทียบกับชายาของตนที่จากมาด้วยความคิดถึงนาง และต้องเดินป่าเพียงลำพังอย่างเปล่าเปลี่ยวใจในป่าใหญ่

2) ธรรมชาติเป็นสิ่งสนับสนุนทำให้เกิดความโศกเศร้า ความเหงา ความทุกข์ ปรากฏในวรรณคดีวิจักขณ์ จำนวน 9 เรื่อง ได้แก่ (1) กลอนดอกสร้อยรำพึงในป่าช้า ธรรมชาติทำให้เกิดความอ้างว้างในบรรยากาศเงียบเหงาว้าเหว่ (2) มหาเวสสันดรชาดก กัณฑ์มัทรี ธรรมชาติแจ้งเหตุร้ายด้วยการเปลี่ยนแปลงสภาพไปจากปกติ ทำให้พระนางมัทรีรู้แจ้งจึงเกิดความเศร้าโศกเสียใจ (3) ภาพยนตร์พระไชยสุริยา ธรรมชาติในตอนคำตอนเช้าทำให้รู้สึกอ้างว้างอยู่ในท้องทะเล เหตุผลเกิดจากปัญหาไม่มีพื้นแผ่นดินที่จะอาศัย (4) ภาพยนตร์เข็มเครื่องควาหวาน วัตถุดิบในการประกอบอาหารสนับสนุนให้เกิดความทุกข์ เช่น ระกำ รังนก ใบโคก เป็นต้น (5) ทุกข์ของชาวนาในบทกวี ชาวนาทำงานท่ามกลางธรรมชาติ หลังสู้ฟ้าหน้าสู้ดินตลอดทั้งปี แม้ว่าชาวนาทำงานมากสักเพียงใดแต่ก็ยังไม่พอเลี้ยงชีวิตได้ (6) ลิลิตตะเลงพ่าย ชื่อของต้นไม้และดอกไม้ที่มีความหมายเหมือนการจากลาสนับสนุนให้กวีเศร้าโศก เช่น สลัดไธสายหยุด เป็นต้น และบรรยากาศธรรมชาติที่มีหมอกมีดมัวส่งสัญญาณให้ทราบถึงคราวเคราะห์ร้ายของพระมหาอุปราช (7) สามก๊ก ตอนกวนอูไปรับราชการกับโจโฉ ธรรมชาติลมพายุขนาดใหญ่พัดตรงชัยของกองทัพโจโฉหักล้มลงนั้น แสดงถึงกลางร้ายบอกเหตุ (8) นิทานคำกลอนเรื่องพระอภัยมณี ตอนพระอภัยมณีนางผีเสื้อสมุทร ธรรมชาติที่เจียบสัดทำให้นางผีเสื้อสมุทรเกิดความเหงาไม่มีที่พึ่งก็อาศัยภูผาเป็นที่ระบายความเศร้า และ (9) เรื่องนิราศภูเขาทอง ธรรมชาติสนับสนุนความโศกเศร้าของกวี เช่น ไม้สุธาหนาแน่นเป็นแผ่นพื้นเมื่อเคราะห์ร้ายกายเราก็ก่อนนี้ ไม่มีที่พสุธาจะอาศัย ฯลฯ

3) ธรรมชาติสนับสนุนให้เกิดความสุข ความรื่นรมย์ปรากฏในวรรณคดี ปรากฏจำนวน 6 เรื่อง ได้แก่ (1) ภาพยนตร์พระไชยสุริยา พระราชาและมเหสีมองดูบรรยากาศที่ขอบหน้าต่างเรือ เห็นธรรมชาติหมู่ปลาเล่นน้ำสร้างบรรยากาศให้มีชีวิตชีวามีความสุข และเสียงไพเราะของสัตว์ป่า เช่น เสียงไก่ขันแข่งทำให้เกิดความรื่นรมย์ (2) นิทานคำกลอนเรื่องพระอภัยมณี ตอนพระอภัยมณีนางผีเสื้อสมุทร ธรรมชาติในท้องทะเลฝูงปลาที่กำลังแหวกว่ายสร้างความเพลิดเพลินให้กับ

พระอภัยมณีระหว่างเดินทางไปกับนางเงือกเพื่อหนีนางผีเสื้อสมุทร (3) บทพากย์เอราวัณ ธรรมชาติในป่าตอนรุ่งเช้าวันใหม่สนับสนุนความรู้สึกที่มีความสุขแห่งแสงแรกของวันใหม่ สิ่งมีชีวิตต่าง ๆ เริ่มเคลื่อนไหวไปตามวิถีชีวิตในธรรมชาติ (4) เสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน ตอนขุนช้างถวายฎีกา กลืนดอกไม้ ธรรมชาติและบรรยากาศที่รื่นรมย์ สื่อถึงบรรยากาศแห่งความสุขของวันทองและขุนช้าง พร้อมทั้งบ้านเรือนประดับด้วยกระจกที่หลากสีแวววาว โคมไฟสวยงามจับตาเป็นสิ่งสนับสนุนความรักให้กับนางวันทอง (5) ภาพยี่ห้อโคลงประพาสธารทองแดง ธรรมชาติอันรื่นรมย์และงดงามน้ำในลำธารจนสามารถมองเห็นตัวปลาที่กำลังแหวกว่ายไปมาอย่างสนุกสนาน สนับสนุนให้กวีเกิดความสุขในความเพลิดเพลินระหว่างการเดินทาง นอกจากสัตว์น้ำแล้วยังมีสัตว์บกวิ่งเล่นในบรรยากาศที่แสนจะสุขใจ (6) ภาพยี่ห้อเรือ ธรรมชาติผืนสาธกกับอารมณ์ความรู้สึกของกวีที่แสดงต่อคนรักในบทแห่งชมปลา และธรรมชาติสัมพันธ์กับอารมณ์กวีเกี่ยวกับไม้ดอกที่มีความสวยงาม มีกลิ่นหอมชวนให้กวีคิดถึงความงามของนางผู้เป็นที่รัก

4) ธรรมชาติเกี่ยวข้องกับการดำเนินชีวิตของมนุษย์ ปรากฏในวรรณคดี ปรากฏจำนวน 6 เรื่อง ได้แก่ (1) มหาชาติหรือมหาเวสสันดร บรรยายต้นไม้ อาหาร ที่มีส่วนเกี่ยวข้องกับการดำเนินชีวิตของคนเฉพาะในแต่ละท้องถิ่น (2) สามัคคีเภทคำฉันท์ กล่าวถึงปริศนาที่ยกขึ้นถามเป็นวิถีชีวิตของกลุ่มคนทำการเกษตรไร่นา ธรรมชาติของโคกับการทำนารวมถึงบุญคุณของข้าว (3) ภาพยี่ห้อเรื่องพระไชยสุริยา กล่าวถึงการทำไร่นาได้ข้าวปลาแลสาละเป็นเสบียงอาหารของมนุษย์ซึ่งได้มาจากธรรมชาติ (4) ภาพยี่ห้อชมเครื่องควาหวาน อาหารเมนูแกงไตปลานิยมรับประทานในงาน งานบวช งานวัด งานบุญต้อนรับแขกจากต่างถิ่นส่วนผักหวานคืออาหารสำหรับผู้หญิงที่ต้องอยู่เดือนหรืออยู่ไฟ (5) นิทานพื้นบ้าน ธรรมชาติเรื่องฝนเป็นปัจจัยที่สำคัญในการทำเกษตร (6) รามเกียรติ์ ตอนนารายณ์ปราบนก นำลักษณะของธรรมชาติมากล่าวเป็นทำรำ เช่น ทำรำกวาดเดินดงหงส์บิน ทำรำกินรินเลียบถ้ำ เป็นต้น ปัจจุบันก็มีการทำรำมาประยุกต์ใช้ในพิธีต่าง ๆ ของไทย

5) ธรรมชาติเป็นที่พึ่งของมนุษย์ในวรรณคดี ปรากฏจำนวน 5 เรื่อง ได้แก่ (1) มหาชาติหรือมหาเวสสันดร ธรรมชาติของฝน (ฝนโบกขรพรรษ) ช่วยชุบชีวิตของหูกษัตริย์ (2) มหาเวสสันดรชาดก กัณฑ์มัทรี ธรรมชาติเป็นที่ระบายตัดพ้อถึงความทุกข์โศก ด้วยเหตุที่ไม่รู้จะหันหน้าไปพึ่งใคร (3) สามัคคีเภทคำฉันท์ ธรรมชาติคือพื้นที่หลบภัยหลังจากเมืองที่เคยอาศัยเกิดความหายนะกับมนุษย์ (4) ภาพยี่ห้อเรื่องพระไชยสุริยา ธรรมชาติเข้ามามีส่วนในการชี้ให้เห็นเหตุของปัญหาบ้านเมืองคือ มีน้ำป่าไหลท่วมเข้ามาในเมืองจนชาวเมืองไม่มีที่ที่จะอาศัยเหตุเกิดจากความโลภของผู้มีอำนาจ และ (5) นิราศนรินทร์คำโคลง กวีได้ไหว้วอนให้ธรรมชาติทำหน้าที่ส่งลานางผู้เป็นที่รักในระหว่างที่เดินทางผ่านป่าและผากนางไว้กับหย่อมหญ้าในป่า

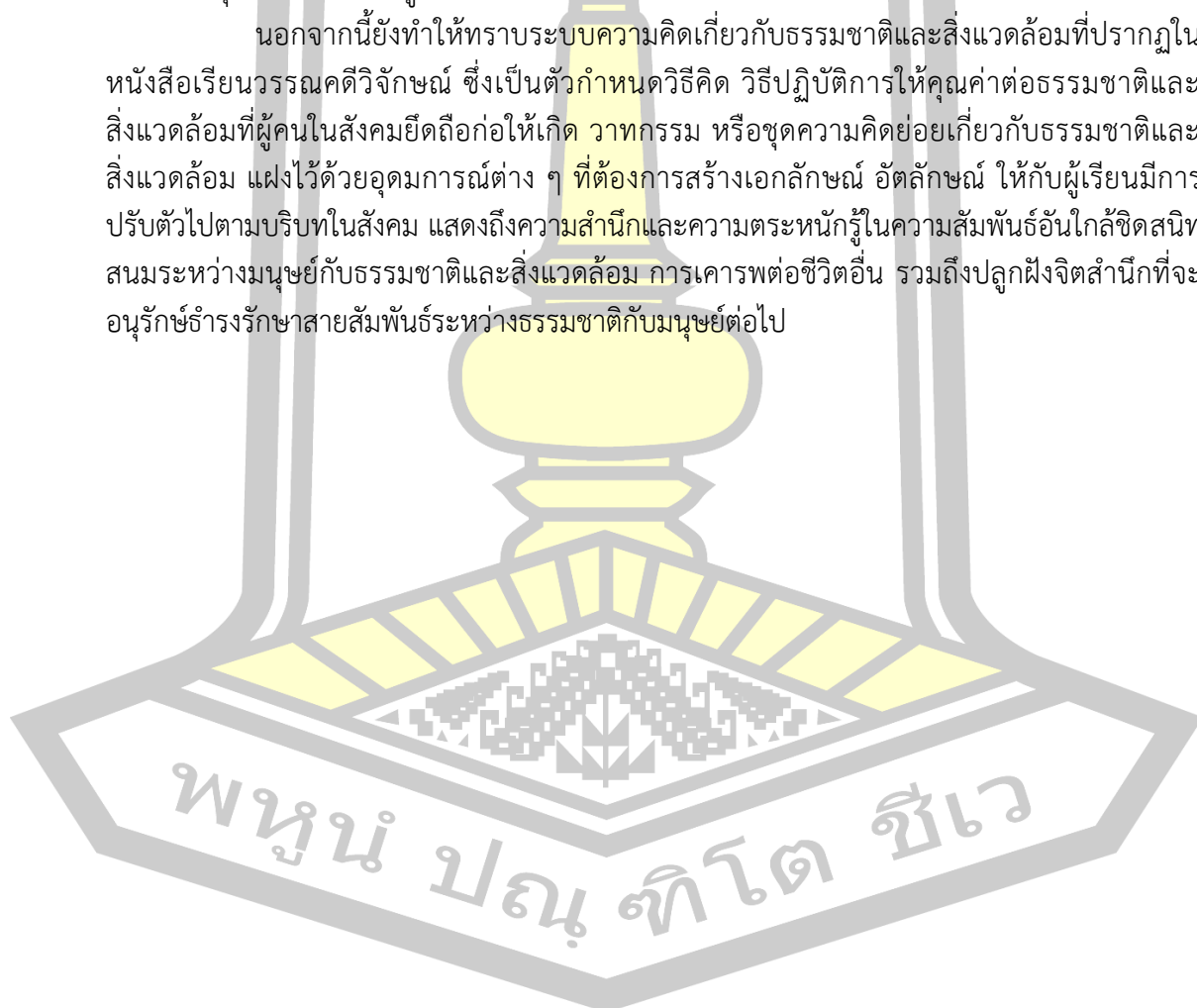
6) ธรรมชาติเป็นสัจธรรมความจริงของชีวิตมนุษย์ในวรรณคดี ปรากฏจำนวน 2 เรื่อง ได้แก่ (1) กลอนดอกสร้อยรำพึงในป่าช้า บรรยายให้เห็นว่ามนุษย์ไม่สามารถอยู่เหนือธรรมชาติได้ ชีวิตมนุษย์ที่ทุกคนต้องพบเจอกับความตาย เช่นเดียวกับ (2) ไตรภูมิพระร่วง ตอนมนุสสภูมิ กล่าวถึงการเกิด แก่ เจ็บ ตาย เป็นวัฏจักรที่สรรพสิ่งในธรรมชาติพึงประสบ

เนื้อหาที่กล่าวมาโดยสังเขปข้างต้นนี้ ทำให้ทราบว่าหนังสือเรียนวรรณคดีวิจักขณ์ระดับชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 1-6 ได้นำเสนอธรรมชาติเป็นตัวอย่างเปรียบเทียบการปฏิบัติตนของมนุษย์ให้อยู่ในภาวะเยียบของสังคมมากที่สุด เพราะช่วงวัยของนักเรียนที่กำลังมีความคิดเป็นของตนเอง มี

ความมั่นใจตัดสินใจในตนเองมากยิ่งขึ้น การแทรกแนวคิดที่ทำให้เข้าใจความผิดชอบชั่วดี ย่อมจำเป็นแก่การสอนให้ผู้เรียนได้ซึมซับเข้าไปในจิตสำนึกเพราะจะช่วยให้เกิดผลดีแก่ผู้เรียน ลำดับที่สอง ธรรมชาติสนับสนุนให้ตัวละครเกิดความรู้สึกเศร้าโศกเสียใจ อ้างว้าง รวมถึงอันดับที่สาม ธรรมชาติสนับสนุนให้ตัวละครเกิดความรู้สึกรื่นรมย์ มีความสุข สิ่งเหล่านี้ทั้งความทุกข์และความสุขจะช่วยให้เนื้อหาของเรื่องน่าอ่านและน่าติดตามจนเกิดความประทับใจในเนื้อหาอารมณ์สะท้อนใจ อันดับที่ทำให้ ธรรมชาติคือที่พึ่งของมนุษย์ เมื่อใดที่มนุษย์เกิดความทุกข์ใจหรือเกิดความเดือดร้อน ธรรมชาติก็จะช่วยให้มนุษย์คลายความทุกข์ได้ และสุดท้ายธรรมชาติเป็นสัจธรรมความจริงของชีวิตมนุษย์ ธรรมชาติสอนให้รู้จัก เกิด แก่ เจ็บ ตาย ธรรมชาติสอนให้รู้จักของธรรมชาติที่ไม่อาจเปลี่ยนแปลงได้

จากการศึกษาวิเคราะห์ธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมในหนังสือเรียนวรรณวิจักษ์ ระดับชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 1-6 แสดงให้เห็นเนื้อหาสำคัญในหนังสือเรียนที่ต้องการปลูกฝังให้ผู้เรียนได้ปฏิบัติตนเป็นคนดีในสังคมดำรงอย่างมีความสุข มีจิตสำนึกในการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมตามความมุ่งหมายของหลักสูตร

นอกจากนี้ยังทำให้ทราบระบบความคิดเกี่ยวกับธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมที่ปรากฏในหนังสือเรียนวรรณคดีวิจักษ์ ซึ่งเป็นตัวกำหนดวิธีคิด วิธีปฏิบัติการให้คุณค่าต่อธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมที่ผู้คนในสังคมยึดถือก่อให้เกิด วาทกรรม หรือชุดความคิดย่อยเกี่ยวกับธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม แฝงไว้ด้วยอุดมการณ์ต่าง ๆ ที่ต้องการสร้างเอกลักษณ์ อัตลักษณ์ ให้กับผู้เรียนมีการปรับตัวไปตามบริบทในสังคม แสดงถึงความสำนึกและความตระหนักรู้ในความสัมพันธ์อันใกล้ชิดสนิทสนมระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม การเคารพต่อชีวิตอื่น รวมถึงปลูกฝังจิตสำนึกที่จะอนุรักษ์ธำรงรักษาสายสัมพันธ์ระหว่างธรรมชาติกับมนุษย์ต่อไป

วาทกรรมสี่เขียวในหนังสือเรียนวรรณคดีวิจักษ์ ระดับชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 1-6

การศึกษาวาทกรรมสี่เขียวในหนังสือเรียนวรรณคดีวิจักษ์ครั้งนี้ ถือเป็นความตื่นตัวต่อปัญหาทางธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมกับมนุษย์ ภายหลังจากหน่วยงานของรัฐมีนโยบายในการพัฒนาประเทศไทย ว่าด้วยหลักยุทธศาสตร์ความทันสมัยโดยใช้ทฤษฎีการพัฒนาจากตะวันตกเป็นแบบแผน ก่อให้เกิดวิกฤตทางธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมเพิ่มมากขึ้น ประเวศ วะสี (2545) กล่าวว่า ปัจจุบันมนุษย์สูญเสียการตระหนักรู้ธรรมชาติหรือขาดการสัมผัสธรรมชาติ เพราะมนุษย์เข้าไปอยู่ในโลกประดิษฐ์และโลกของความคิดมากเกินไปจนเกิดความแปลกแยกจากธรรมชาติ ต่างกับมนุษย์แต่โบราณที่อยู่กับธรรมชาติ สัมผัสธรรมชาติ ตระหนักรู้ถึงคุณค่าและความศักดิ์สิทธิ์ เกิดการคิดถึงว่าแผ่นดินนี้มีคุณกล่าวกันว่าแม่พระธรณี ในแม่น้ำมีพระแม่คงคาในต้นไม้มีรุกขเทวดา

จากประเด็นดังกล่าว กระทรวงศึกษาธิการถือว่ามีความสำคัญในการช่วยกระตุ้นและสร้างความคิดตระหนักถึงปัญหาที่เกิดขึ้น โดยปรากฏให้เห็นนับตั้งแต่ หลักสูตรการศึกษาขั้นพื้นฐาน พุทธศักราช 2544 จนถึงหลักสูตรปัจจุบัน จุดมุ่งหมายหนึ่งที่กระทรวงศึกษาธิการคาดหวังจากผู้เรียนคือ มีจิตสำนึกในการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม รักประเทศชาติรักท้องถิ่น ทั้งนี้หนังสือเรียนวรรณคดีวิจักษ์ ระดับชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 1-6 หลักสูตรแกนกลางการศึกษาขั้นพื้นฐาน พุทธศักราช 2551 รัฐใช้เป็นสื่อในการ สร้างแนวคิดและจิตสำนึก เพื่อนำมาสู่การเปลี่ยนพฤติกรรมด้านลบต่อธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม เป็นการปลูกฝังให้ผู้เรียนได้เห็นถึงคุณประโยชน์และโทษจากธรรมชาติผ่านภาษาในวรรณคดีและวรรณกรรม ที่แฝงไว้ในหนังสือเรียนวรรณคดีวิจักษ์

กระบวนการค้นเกี่ยวกับธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม เป็นระบบความคิดเกี่ยวกับธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมที่กำหนดวิธีคิด วิธีปฏิบัติการให้คุณค่าต่อธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมที่ผู้คนในสังคมยึดถือ รวมทั้งก่อให้เกิดวาทกรรม หรือชุดความคิดย่อยเกี่ยวกับธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมขึ้นมา แสดงถึงความสำนึกและตระหนักรู้ในความสัมพันธ์อันใกล้ชิดระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม การเคารพต่อชีวิตอื่น รวมถึงสำนึกที่จะธำรงรักษาสายสัมพันธ์ให้ยั่งยืน (ธัญญา สังขพัฒน์, 2556) กระบวนการดังกล่าวในการวิจัยนี้เรียกว่า “วาทกรรมสี่เขียว” ปรากฏผ่านเนื้อหาวรรณคดีและวรรณกรรมในหนังสือเรียนวรรณคดีวิจักษ์ แสดงถึงชุดความคิดเกี่ยวกับความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม จากการศึกษาพบว่าความหมายของ “สี่เขียว” ที่ปรากฏในหนังสือเรียนวรรณคดีวิจักษ์ มีจำนวนทั้งหมด 9 ประเด็น ได้แก่ สี่เขียวคือ ความอุดมสมบูรณ์ของธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม, ปัจจัยสี่ในการดำรงชีวิตของมนุษย์, ความรู้และประสบการณ์ใหม่, สื่อการสอนแนวทางในการประพฤติปฏิบัติตน, แรงบันดาลใจในการแสดงอารมณ์สุข ทุกข์, เพื่อนในการเดินทางและการดำเนินชีวิต, สัญลักษณ์ของพลังอำนาจ, ศัตรูและอุปสรรคภัยคุกคามชีวิต และผู้ให้กำเนิดและจุดจบชีวิต มีรายละเอียดดังต่อไปนี้

ความอุดมสมบูรณ์ของธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม

ความอุดมสมบูรณ์เกิดจากความสมดุลของธรรมชาติที่เป็นแนวคิดดั้งเดิม หรือที่เรียกอย่างหนึ่งว่า ชีวิตที่สัมพันธ์ เป็นความสมดุลระหว่างชีวิตหนึ่งกับชีวิตหนึ่ง หากสิ่งมีชีวิตใดมากเกินไปก็จะสร้างปัญหาให้กับระบบนิเวศนั้น ในทางวิทยาศาสตร์ความสมดุลจึงปรากฏรูปแบบห่วงโซ่อาหารขึ้นมา เพื่อให้ธรรมชาติสมดุลและสมบูรณ์ขึ้นในระบบนิเวศ ดังที่ (ศรีศักร วัลลิโภดม, 2544) กล่าวไว้ว่า “บริเวณอันเป็นที่ตั้งของประเทศไทยในปัจจุบันเป็นดินแดนที่มีความอุดมสมบูรณ์มาตั้งแต่โบราณกาลเหมาะที่จะประกอบเกษตรกรรม ดังชื่ออาณาจักรล้านนา ซึ่งครอบคลุมถึงดินแดนภาคเหนือของประเทศไทยด้วย และสำนวนติดปากที่สืบมาจากจารึกหลักที่ 1 ว่า “ในน้ำมีปลา ในนามีข้าว” ปรากฏหลักฐานว่าในภูมิภาคที่เรียกว่าสุวรรณภูมิมีการตั้งถิ่นฐานถาวรในที่ราบลุ่ม เป็นสังคมหมู่บ้านที่มีอาชีพหลักในด้านกสิกรรมตั้งแต่ราว 3,500 ปีที่แล้วมา ดินแดนที่บรรพบุรุษไทยเลือกตั้งถิ่นฐานนี้ไม่เพียงแต่อุดมสมบูรณ์เฉพาะแหล่งทำกินและที่อาศัยเท่านั้น หากยังมีความหลากหลายทางชีวภาพและอุดมด้วยทรัพยากรธรรมชาตินานาชนิด”

วาทกรรมสีเขียว คือ ชุดความคิดที่เป็นตัวกำหนดหรือเป็นกระบวนการสร้างความหมายให้กับธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมในหนังสือเรียนวรรณคดีวิจักษ์ วาทกรรมสีเขียวคือความอุดมสมบูรณ์ของธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมปรากฏในวรรณคดีหลายประเภท มีเนื้อหาที่อธิบายถึงความหลากหลายของธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมเช่น ป่าไม้ พันธุ์พืช พันธุ์สัตว์ในพื้นดิน แหล่งน้ำ ท้องทะเล ฯลฯ แสดงออกถึงความอุดมสมบูรณ์ของธรรมชาติปรากฏในหนังสือเรียนวรรณคดีวิจักษ์

จากการศึกษาพบว่า ความอุดมสมบูรณ์เป็นอุดมการณ์ท้องถิ่น ที่ต้องการปลูกฝังความภาคภูมิใจในท้องถิ่นที่โดดเด่นและสอดคล้องกับหลักธรรมทางพุทธศาสนา โดยผู้ประพันธ์กำหนดขึ้นเพื่อให้ผู้อ่านเข้าใจความเป็นท้องถิ่นเข้าถึงเนื้อหาได้อย่างง่าย และคณะกรรมการหลักสูตรแกนกลางการศึกษาขั้นพื้นฐาน ได้นำเนื้อหาของวรรณคดีเรื่องมหาเวสสันดรชาดกในสำนวนท้องถิ่น มาบรรจุไว้ในหนังสือเรียน ถือเสมือนเป็นหลักสูตรท้องถิ่น สร้างอัตลักษณ์ให้ผู้เรียนสามารถเรียนรู้สำนวนภาษาข้ามท้องถิ่นข้ามวัฒนธรรม รวมทั้งปลูกฝังให้เกิดสำนึกเชิงนิเวศที่ดีต่อธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมให้เกิดความเข้าใจได้ชัดเจนยิ่งขึ้น ดังตัวอย่างที่ว่า

จนแจ่มแจ้งแสงตะวันเห็นพันธุ์ผัก
เหล่าบัวเผื่อนแลสลำริมทางจร
สายตึงแฉมแถมสลับต้นดับเต่า
กระจับจอกดอกบัวบานผกา

ดูนารักบรรจงส่งเกสร
ก้ามกุ้งซ่อนเสียดสาหร่ายใต้คงคา
เป็นเหล่าเหล่าเรียงรายทั้งซ้ายขวา
ดาดาดูขาวดั่งดาวพราย

(นิราศภูเขาทอง, วรรณคดีวิจักษ์ ม.1 : 22)

จากบทประพันธ์ในนิราศภูเขาทอง ซึ่งเป็นบทเรียนในระดับชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 1 กล่าวถึงการเดินทางของกวีคือ สุนทรภู่ เดินทางไปนมัสการภูเขาทอง ในระหว่างทางปรากฏธรรมชาติของพืชพันธุ์ต่าง ๆ มากมาย ทั้งบนบกและในน้ำ เช่น ดอกบัว ก้ามกุ้ง สาหร่าย สายตึง ดับเต่า กระจับ จอก ฯลฯ แสดงความหลากหลายของธรรมชาติที่มีอย่างอุดมสมบูรณ์ จากการใช้คำว่า แลสลำริมทางจร เป็นเหล่าเหล่าเรียงรายทั้งซ้ายขวา และดาดาดูขาวดั่งดาวพราย เป็นต้น

จากวรรณคดีเรื่องโคลงโลกนิติ มีการกล่าวถึงความอุดมสมบูรณ์ของธรรมชาติหลายบท ดังตัวอย่าง

รักกันอยู่ชอบฟ้า	เขาเขียว
เสมออยู่หอแห่งเดียว	ร่วมห้อง
ซังกันบ่แลเหลียว	ตาต่อ กันนา
เหมือนชอบฟ้ามาป้อง	ป่าไม้มาบัง
	(โคลงโลกนิติ, วรรณคดีวิจักษ์ ม.1 : 42)

จากบทประพันธ์ข้างต้น เนื้อหาว่าด้วยเรื่องความรักและความเกลียดชังของมนุษย์ โดยกวีกล่าวถึงธรรมชาติเพื่อเป็นองค์ประกอบสนับสนุนในการเตือนสติมนุษย์ โดยธรรมชาติที่กล่าวถึงในบทนี้ ธรรมชาติทำหน้าที่ในฐานะ “ความอุดมสมบูรณ์” ความว่า “รักกันอยู่ชอบฟ้า เขาเขียว” คำว่า “เขาเขียว” หมายถึง ภูเขาที่เต็มไปด้วยป่าไม้สีเขียว บ่งบอกถึงความสมบูรณ์และสมดุลในระบบนิเวศ

วรรณคดีเรื่องกาพย์พระไชยสุริยา ยังกล่าวถึงความหลากหลายของสัตว์ป่า บ่งบอกถึงความ เป็นป่าไม้ที่เต็มไปด้วยพืชพันธุ์ที่อุดมสมบูรณ์อีกด้วย ดังตัวอย่าง

ไกรกร่างยางงูสูงระหง	ตะลิงปลิงปริงประยงค์
คันทร่งส่งกลิ่นผินผาง	
มะม่วงพวงพลองซ้อนนาง	หล่นเกลื่อนเถื่อนทาง
กินพลางเดินพลางหว่างเนิน	
กวางย่างเยื้องช้าเลื่องเดิน	เหมือนอย่างนางเชิญ
พระแสงสำอองข้างเคียง	
เขาสูงผ่องหงส์ลงเรียง	เรีงร้องซ้องเสียง
สำเนียงนำฟังวังเวง	
กลางไพรไก่อ้นบรรเลง	ฟังเสียงเพียงเพลง
ขอแจ้งจำเรียงเวียงวัง	
ยุงทองร้องกะไต้งโห่งดั่ง	เพียงซ้องกลองระฆัง
แตรสังข์กัสดาลขานเสียง	
กะลิงกลางนางนวลนอนเรียง	พระยาลอคลอเคียง
แอ่นเอียงอิกังโทงเทง	
ค้อนทองเสียงร้องปองเป่ง	เพลินฟังวังเวง
อิกังเรีงร้องลงเชิง	
ฝูงละมั่งผิงดินกินเพลิง	ค่างแข่งแรงเรีง
ยีนเป้งบั้งหน้าตาโพลง	
ป่าสูงยางช้างโขลง	อึงคะนิงผิงผอง
โยกกันเล่นน้ำค้ำไป	

(กาพย์พระไชยสุริยา, วรรณคดีวิจักษ์ ม.1 : 87-88)

เนื้อหาข้างต้นในบทกวีฉบับ 16 เป็นการพรรณนาถึงความอุดมสมบูรณ์ของธรรมชาติ ชี้ให้เห็นถึงความหลากหลายของพืชพันธุ์ไม้ ได้แก่ ต้นไกร กร่าง ยาง ยุง ต้นตลิง ปริง ประยงค์ คันทรง ต้นมะม่วง พลวง พลอง ช้องนาง ฯลฯ ผลไม้ตามธรรมชาติที่กล่าวมาถือเป็นเสบียงอาหารให้ตัวละครในขณะเดินทางอีกด้วย นอกจากนี้ยังกล่าวถึงธรรมชาติสัตว์ป่า กวีให้ตัวละครมองเห็นกวาง มองไปที่เขาสูงเห็นฝูงหงส์ กลางป่ามีไก่ชนแข่งกัน นกยูงทองร้องเสียงดังเหมือนเสียงดนตรีต่าง ๆ ที่บรรเลงในวัง นกกะลิง นกกะลาง นกนางนวล นอนเคียงกัน นกไก่อ้าพญาลอคลอเคียงคู่กัน นกนางแอ่น นกเอี้ยงนกอีโก้ง นกโหงเหง ค้อนทองร้องเสียงดังปองเป้ง ฟังเสียงเพลิดเพลิน อีเก้งเร้งร้องลงเซิงกัน ฝูงละมั่งพากันมากินดินนอนผิงแดด ดูแข็งแรงและรื่นเร้ง อยู่ในบริเวณป่าต้นยุง ต้นยาง มีช้างอยู่โขลงใหญ่กำลังส่งเสียงและลงเล่นน้ำ ธรรมชาติที่กล่าวมานั้นกวีแสดงให้เห็นถึงความหลากหลายแสดงให้เห็นความอุดมสมบูรณ์ของธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม

ความหลากหลายของพันธุ์ไม้และสัตว์ป่านานาชนิดมิได้บ่งบอกถึงความอุดมสมบูรณ์เพียงเท่านั้น จากภาพธรรมชาติที่แสดงความอุดมสมบูรณ์ มนุษย์ได้นำมาเปรียบเทียบกับชีวิตของมนุษย์ สอดคล้องกับตัวอย่างต่อไปในศิลาจารึกพ่อขุนรามคำแหงมหาราช

“กูได้ตัวเนื้อตัวปลา กูเอามาแก่พอกู กูได้หมากส้ม
หมากหวาน อันใดกินอร่อยกินดี กูเอามาแก่พอกู กูไปตีหนัง
วังช้างได้ กูเอามาแก่พอกู”

(ศิลาจารึกพ่อขุนรามคำแหงมหาราช, วรรณคดีวิจักษ์ ม.2: 52)

เนื้อหาในตัวอย่าง ศิลาจารึกด้านที่ 1 แสดงพระราชกรณียกิจของพ่อขุนรามคำแหงมหาราช แสดงความกตัญญูทวดเวทิตาต่อพระราชบิดาของพระองค์ที่นำสิ่งต่าง ๆ มาถวายพระราชบิดา เป็นสิ่งที่ทรงหาได้จากธรรมชาติที่มีความอุดมสมบูรณ์มากในสมัยสุโขทัย

นอกจากนี้ยังพบความอุดมสมบูรณ์ในวรรณคดีนิราศหลายเรื่อง เช่น นิราศนรินทร์ กาพย์เห่เรือ กาพย์ห่อโคลงประพาสธารทองแดง มหาเวสสันดรชาดก ฯลฯ ซึ่งกล่าวถึงธรรมชาติที่เดินทางผ่าน พบเห็นความหลากหลายของต้นไม้ สัตว์ป่า และปลาในแม่น้ำลำธาร แสดงความอุดมสมบูรณ์ของป่า กวีจึงนำธรรมชาติที่พบเห็นมาเปรียบเทียบกับอารมณ์ที่พลัดพรากจากนางอันเป็นที่รัก ดังตัวอย่าง

เรือชายชมมิ่งไม้	มีพรรณ
ริมท่าสาครคั่น	กลืนเกลี้ยง
เพล็ดดอกออกแถมกัน	ชูช่อ
หอมหื่นรื่นรสเพียง	กลืนเนื้อนวลนาง ฯ
เรือชายชมมิ่งไม้	ริมท่าไสวหลากหลายพรรณ
เพล็ดดอกออกแถมกัน	ส่งกลืนเกลี้ยงเพียงกลืนสมร

(กาพย์เห่เรือ, วรรณคดีวิจักษ์ ม.2: 92)

โนรีสีปานชาด

ไม่เท่าเจ้าโฉมฉาย

สัตวาน่าเอ็นดู

เหมือนพี่ที่จากมา

ปักขีมีหลายพรรณ

ยิ่งฟังวังเวงใจ

เหมือนช่างฉลาดวาดแต้มลาย

ห่มตาดพรายกรายกรมา

คอยหาคู่อยู่เอยกา

ครวญหาเจ้าเศร้าเสียใจ

บ้างชมกันขันเพรียกไพร

ล้วนหลายหลากมากภาษา

(กาพย์เห่เรือ, วรรณคดีวิจักษ์ ม.2 : 94)

จากตัวอย่างในบทกวี บรรยายถึงความหลากหลายของพันธุ์ไม้ดอกสองข้างทางที่เดิน
ทางผ่านและนกหลายชนิด ในเนื้อหาบทกวี “ปักขีมีหลายพรรณ” กวีนำมาพรรณนาในอารมณ์คิดถึง
นางอันเป็นที่รัก เช่นเดียวกับ กาพย์ห่อโคลงประพาสธารทองแดง ดังตัวอย่าง

ธารไหลใสสะอาด

หวั่นว้ายกินโคลคลา

ธารไหลใสสะอาด

มัจฉาชาตินานา

จอกสร่ายกินโคลคลา

ตามคู่มากล้ายคล้าย

มัจฉาชาตินานานา

ตามกันมาให้เห็นตัว

รินมา

หวั่นว้าย

เซยหมู่

สุดให้เห็นตัว

(กาพย์ห่อโคลงประพาสธารทองแดง, วรรณคดีวิจักษ์ ม.2 : 86)

กาพย์ห่อโคลงประพาสธารทองแดงบทนี้ พรรณนาถึงปลาที่หลากหลายพันธุ์ในลำธาร
“มัจฉาชาตินานานา” ที่หากินพืชในน้ำ

บทพากย์เอราวัณ คัดมาจากตอนหนึ่งของบทละครเรื่องรามเกียรติ์ กวีบรรยายถึงธรรมชาติ
ในป่า ที่เต็มไปด้วยพืชพันธุ์ไม้ ไม้ดอก หมู่แมลง ผึ้ง ผีเสื้อ นกนานาชนิด ผึ้งไต่ป่าส่งเสียงขันดังก้อง
จินตนาการถึงความหลากหลายของพืช สัตว์ ในป่าที่อุดมสมบูรณ์

ลมหวนอวลกลิ่นมาลา เฟื่องฟุ้งวนา

นิवासแถวแนวธง

ผึ้งภูมุกุณาเหมหงส์ร้อนลาถาลง

แทรกใช้ในสร้อยสุมาลี

ดูเหว่าเจ้าแรงพระสุริย์ศรี ไก่ขันปีกตี

กู่ก้องในท้องดงดาน

ปักขาศันตาคันชาน หาคู่เคียงประสาน

สำเนียงเสนาะในไพร

(บทพากย์เอราวัณ, วรรณคดีวิจักษ์ ม.3 : 121)

วรรณคดีเรื่องมหาเวสสันดรชาดก สำนวนภาคใต้ นอกจากเป็นวรรณคดีที่แสดงให้เห็นถึงความหลากหลายของท้องถิ่นไทยแล้ว ยังแสดงให้เห็นความหลากหลายของธรรมชาติที่แสดงความอุดมสมบูรณ์ของพันธุ์ไม้ในป่า มาให้ผู้เรียนได้ศึกษา ดังตัวอย่างต่อไปนี้

งอกเรียงเป็นแถว ภาคเพินเนินแนว ระแวกศิลา
 เกศแก้วกระกุ่ม ปุ่มลายทอดตา กำจัดขั้ทรา ษาล้าแต่งรัง
 ใฝ่ผากรากตรวก ลีเภาเฝ้ามวก พาดพันกระสัง
 มะยมชุมแสง แพงพวยต้นตั้ง หลหาดเหียรหัง ภัคคีสมิ์แสง
 ประโดกโคกล้าน ทูเรียนตระการ มะก้อสะแร
 สะทอนสเดียร อาเกียรรำแข สูงสุดตาแล ยูงยางแกมกัน
 (มหาเวสสันดรชาดก, วรรณคดีวิจักษ์ ม.4 : 183)

บทประพันธ์ข้างต้น เป็นเนื้อหาในเรื่องมหาเวสสันดรชาดก สำนวนภาคใต้ กวีนำเสนอธรรมชาติให้สัมพันธ์กับมนุษย์ในฐานะ “ความอุดมสมบูรณ์” พร้อมทั้งแฝงอุดมการณ์ท้องถิ่น การปลูกฝังความภาคภูมิใจในท้องถิ่นแต่ละภูมิภาคไว้ด้วย โดยเนื้อหาข้างต้นสื่อให้เห็นภาพตัวแทนความอุดมสมบูรณ์ ด้วยการพรรณนาถึงพันธุ์ไม้นานาชนิดข้างต้น โดยเป็นการบรรยายต้นไม้ที่คุ้นชินของพื้นที่เฉพาะท้องถิ่นภาคใต้ เช่น ทูเรียน ลีเภา ภัคคี สมิ์ แสง เป็นต้น เพื่อให้ผู้เรียนและผู้อ่านที่อยู่ในท้องถิ่นภาคใต้ได้เข้าใจบริบททางสังคมและสภาพภูมิศาสตร์ในธรรมชาติได้อย่างลึกซึ้ง นอกจากนี้ยังบ่งบอกถึงความร่ำรวยทางทรัพยากรที่สมบูรณ์และมีอย่างสมดุล ได้แก่ ผลไม้เศรษฐกิจ สภาพภูมิศาสตร์ที่สัมพันธ์กับท้องถิ่นได้ เช่น ทะเล แม้ว่าในทางความเป็นจริงเรื่องพระเวสสันดรนั้นไม่ได้กล่าวถึงทะเล เหตุผลที่กวีพรรณถึงธรรมชาติในท้องทะเล เนื่องจากจะช่วยให้ผู้อ่านหรือผู้เรียนในท้องถิ่นได้สามารถจินตนาการภาพคล้อยตามทราบถึงวิถีชีวิตที่ดำรงอยู่กับธรรมชาติได้

ปัจจัยสี่ในการดำรงชีวิตของมนุษย์

ทงศ์ ลำประไพ และนาริรัตน์ พลบจิตต์ (2552) กล่าวถึงปัจจัยสี่ไว้ว่า การพิจารณาปัจจัยสี่หลักธรรมข้อนี้ทำให้คนที่นำไปใช้นั้นสามารถยับยั้งชั่งใจไม่ให้เกิดเป็นทาสของโลกธรรมที่มีบทบาทสำคัญต่อวิถีชีวิตสังคมไทยสมัยในปัจจุบัน ในชีวิตประจำวันของคนเราก็มีความต้องการเครื่องบริโภค แต่การใช้เครื่องบริโภคนั้นจะต้องให้เหมาะสมกับสถานภาพของตนเองจึงจะเกิดความสุขได้ ถ้าคนเราอยู่ในสภาพที่ยากจนเกินไป ไม่อาจหาได้แม้ปัจจัยสี่ อันเป็นปัจจัยพื้นฐานที่สำคัญของการดำรงชีวิตจะเห็นความสุขได้อย่างไร ในเมื่อคนเรามีความทุกข์ไร้สุข ความทุกข์ก็จะกลายเป็นความทะยานอยาก เมื่อความทะยานเพิ่มปริมาณมากขึ้น ความรุนแรงและความเลวร้ายก็บังเกิด สังคมก็ปราศจากความเอื้ออาทรต่อกัน การที่มีความเอื้ออาทรต่อกันจะปรากฏขึ้นในสังคม ความเป็นอยู่ในด้านวัตถุก็เป็นเรื่องที่ยากจะมองข้ามไม่ได้เลย เพราะว่าวัตถุก็เป็นอีกปัจจัยหนึ่งในการสร้างสันติภาพให้เกิดขึ้นกับสังคมมนุษย์

จากการศึกษาพบว่าหนังสือเรียนวรรณคดีวิจักษ์ปรากฏวาทกรรมสี่เหลี่ยมที่กล่าวถึงธรรมชาติ ในฐานะปัจจัยสี่กับการดำรงชีวิตของมนุษย์ สื่อให้เห็นถึงอุดมการณ์ทางพุทธศาสนาที่หนังสือเรียนแทรกไว้ให้ผู้เรียนได้เห็นถึงความสำคัญต่อการดำรงชีวิต บนพื้นฐานหลักธรรมที่เรียกว่าปัจจัยสี่ โดยแสดงให้เห็นถึงบทบาทสำคัญของธรรมชาติที่ทำให้มนุษย์อาศัยอยู่บนโลกนี้ได้ ปัจจัยสี่ที่แสดงให้เห็นอย่างชัดเจน ได้แก่ 1) ธรรมชาติคือยารักษาโรค ปรากฏในวรรณคดีเรื่องมหาเวสสันดรชาดก และภาพย์เห่ชมเครื่องควาหวาน เช่น ผักหวาน อาหารบำรุงสำหรับหญิงหลังคลอด 2) ธรรมชาติคือที่อยู่อาศัย ปรากฏในวรรณคดีเรื่องสามัคคีเภทคำฉันท์ มนุษย์เชื่อว่าธรรมชาติคือพื้นที่พักพิงที่ปลอดภัยกว่าสถานที่อื่น ๆ 3) ธรรมชาติคืออาหาร ปรากฏในวรรณคดีเรื่องภาพย์พระไชยสุริยา ภาพย์เห่ชมเครื่องควาหวาน และนิทานคำกลอนพระอภัยมณีพินางผีเสื้อสมุทร ปัจจัยที่ไม่ปรากฏคือเครื่องนุ่งห่ม ทั้งนี้ธรรมชาติในฐานะปัจจัยสี่ ถือเป็นกระบวนทัศน์เชิงบวก เพราะมนุษย์อาศัยธรรมชาติในการดำรงชีวิตได้อย่างมีความสุข สิ่งเหล่านี้จะกระตุ้นให้ผู้เรียนและผู้สนใจเกิดความรัก และสำนึกต่อธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมอย่างลึกซึ้งยิ่งขึ้น เช่น วรรณคดีเรื่องมหาเวสสันดรชาดกกัณฑ์ฉกษัตริย์ กล่าวไว้ว่า

เมื่อหกษัตริย์คือพระเจ้ากรุงสุโขทัย พระนางผุสดี
พระเวสสันดร พระนางมัทรี พระชาลี และพระกัณหาได้ทรง
พบกัน ก็เกิดความเศร้าโศกจนหมดสติ พระอินทร์บันดาลให้
ฝนโบกขรพรรษตกลงมา ทำให้ทั้งกษัตริย์ทั้ง 6 พระองค์ฟื้น
(มหาเวสสันดรชาดก, วรรณคดีวิจักษ์ ม.4: 178)

ฝนโบกขรพรรษ มีลักษณะเป็นฝนสีแดงดั่งเลือด ในความเป็นจริงของธรรมชาติยังไม่เคยปรากฏ หากแต่เหตุการณ์ที่ฝนตกในลักษณะดังกล่าวเกิดขึ้นในสมัยพุทธกาลและในมหาเวสสันดรชาดก กวีให้ความหมายของธรรมชาติเสมือนให้ฝนเป็นแพทย์หรือเป็นยารักษาโรค ในวรรณคดีเรื่องนี้ ธรรมชาติช่วยกษัตริย์ทั้ง 6 พระองค์ที่กำลังหมดสติให้ฟื้นคืนมา ธรรมชาติถือเป็นความหวังที่กวีช่วยให้เหตุการณ์ดำเนินไปได้ด้วยความสุข การหายจากโรคภัยต่าง ๆ ก็จะทำให้มีความสุขกายและสุขใจไปพร้อม ๆ กัน เช่นเดียวกับบทของวรรณคดีเรื่องภาพย์เห่ชมเครื่องควาหวาน ตอนหนึ่งว่า

ผักโถมชื่อเพราะพร้อม เป็นโถมน้องฤโถมไหน
ผักหวานชานทรงใน ใครครวญรักผักหวานนาง ฯ
(ภาพย์เห่ชมเครื่องควาหวาน, วรรณคดีวิจักษ์ ม.1: 137)

ในเนื้อหาข้างต้นกล่าวถึง ผักหวาน คือไม้พุ่มชนิดหนึ่งกินยอดและดอกอ่อน ความหมายธรรมชาติที่กล่าวถึงในบทนี้นอกจากจะกล่าวถึงความหวานซึ่งซาบซ่านในความรักแล้ว ผักหวานยังมีสรรพคุณทำหน้าที่เป็น “ยารักษาโรค” คือเป็นอาหาร สำหรับ “แม่กำเดียน” หรือผู้หญิงที่ต้องอยู่เดือน (อยู่ไฟ) เมื่อหลังคลอด จะเห็นว่าการดำรงอยู่การรักษาดูแลผ่านวิถีจำเป็นที่ต้องอาศัยธรรมชาติเป็นยารักษาโรคเมื่อยามเจ็บป่วย มนุษย์จึงจำเป็นรักษาธรรมชาติด้วยความเคารพไม่สร้างผลเสียแก่

ระบบนิเวศในฐานะปัจจัยสี่ นอกจากการรักษาโรคในยามเจ็บป่วย ที่อยู่อาศัยหรือที่พักพิงก็เป็นสิ่งที่จำเป็นต่อมวลมนุษย์ เพราะที่อยู่อาศัยคือ บ้าน ในความเป็นจริงบ้านเป็นสถานที่ที่ปลอดภัยและอุ่นใจมากที่สุด แต่ในบางครั้งเมื่อเกิดความวุ่นวายของบ้านเมือง ป่าเขากลายเป็นเป้าหมายที่มีความหวังมากที่สุดในการหาที่อยู่อาศัยเพื่อหลบภัย ตัวอย่างบทประพันธ์ดังนี้

ข้าวเคิกเอิกอิง	ทราบถึงบัดล
ในหมู่ผู้คน	ชาวเวสาลี
แทบทุกถิ่นหมด	ชนบทบุรี
อกสั้นขวัญหนี	หวาดกลัวทั่วไป
ตื่นตาหน้าเผือด	หมดเลือดสั่นกาย
หลบหนีหนีตาย	วุ่นหัวนพรีนใจ
ชุกครอกชอกคร้ว	ซ่อนตัวแตกภัย
เข้างงไฟ	ทั้งย่านบ้านตน

(สามัคคีเภทคำฉันท์, วรรณคดีวิจักษ์ ม.6: 117)

จากบทประพันธ์ข้างต้น กวีกล่าวถึงตอนเมื่อชาวเมืองเวสาลีรู้ข่าวว่ามีบ้านเมืองมีข้าศึก ผู้คนแทบทุกหนแห่งต่างตกใจและหวาดกลัวพากันหนีตายวุ่นวาย พากันอพยพครอบครัวหนีการสู้รบทั้งบ้านเรือนไปหลบภัยในป่ากวีให้ความหมายธรรมชาติในฐานะ “ที่อยู่อาศัย” อันเนื่องมาจากมนุษย์เชื่อว่าธรรมชาติคือพื้นที่พึ่งพิงที่ปลอดภัยกว่าสถานที่อื่นๆ นอกจากนี้ป่าเขาธรรมชาติคือสถานที่แห่งความสงบสุข การอพยพเข้าไปในป่าจะช่วยให้มนุษย์นั้นสามารถหลบหนีสงครามได้ ดังนั้นป่าจึงเป็นเสมือนบ้านหรือที่อยู่อาศัยของมวลมนุษย์ ดังจะเห็นอยู่ในปัจจุบันคือชุมชนชาวกู๋หรือมานิ ดังที่ สมพร สมบูรณ์บุรณะ (2558) ให้ข้อมูลว่า “ชาวกู๋หรือมานิเป็นกลุ่มที่มีความสัมพันธ์และผูกพันใกล้ชิดอยู่กับป่า ดำรงชีวิตแบบง่าย ๆ จะเลือกที่อยู่อาศัยที่มักเป็นเนินสูง มีต้นไม้สูงใหญ่ปกคลุม ใกล้ธารน้ำหรือน้ำตก ที่อยู่อาศัยของมานิ เรียกว่า “ทับ” มีลักษณะเป็นเพิงหมาแหงนแบบง่าย ๆ ใช้ไม้ไผ่ หลังคามุงด้วยใบไม้สานอย่างละเอียดเพื่อคุ้มแดดและ ฝน มานิเชื่อว่า เมื่อเลือกสร้างที่พักอยู่ในบริเวณใดแล้ว มีความรู้สึกไม่สบาย นอนไม่หลับ ฝันร้าย มีสัตว์ร้ายมา ทำอันตรายหรือมีสมาชิกเจ็บป่วย ผู้นำกลุ่มจะตัดสินใจนำสมาชิกกลุ่มละทั้งทับ แล้วเคลื่อนย้ายไปหาสถานที่ ใหม่” ธรรมชาติป่าเขา คือสถานที่ที่ให้ความอบอุ่นเสมือนบ้าน แม้บางครั้งในยามที่วุ่นวายธรรมชาติก็เป็นสิ่งที่สงบจิตใจได้ เช่นตอนที่กล่าวถึงนางผีเสื้อสมุทรโดนหลอกล่อให้ไปถือศีลในป่าเพื่อเป็นการลดแรงกำลังของนางผีเสื้อสมุทร จะเห็นว่าธรรมชาติมีส่วนให้เกิดความรู้สึกเจ็บสงบจนรู้สึกอ้างว้างอยู่บ้าง เช่น

วันหนึ่งนางอสุรีผีเสื้อน้ำ	ออกจากถ้ำเที่ยวหาอาหาร
จับกระโทลมากุมภาพาล	กินสำราญรื่นเริงบันเทิงใจ....
ฝ่ายผีเสื้อเมื่อขึ้นจากฝั่งน้ำ	จะมาถ้ำเที่ยวหาอาหาร
เก็บลูกไม้ใส่ห่อเห็นพอก	ทั้งเปรี้ยวหวานสารพัดแล้วลัดมา

ฝ่ายนางผีเสื้อสมุทรที่สุดโง่	ไปนั่งโซเซอยู่ริมภูผา
ขอชีวิตพิชฐานตามตำรา	ต้องอดปลาตนอนอ่อนกำลัง
ได้สามวันรันทดสลดจิต	เจียนชีวิตจะเด็ดดับไม่กลับหลัง
อุตส่าห์ย่นฝืนใจให้ประทัง	ค่อยเซซังชวนทรงไม่ตรงตัว
เห็นลูกไม้ในปากว่าเข้าปาก	กำลังอยากย่นขยอกจนกลอกหัว
ที่มีดหน้าตาคล้ายค้อยหายมัว	คิดถึงผิวเหยาอย่างมากกลางไพร

(นิทานคำกลอนเรื่องพระอภัยมณี ตอนพระอภัยมณีหนีนางผีเสื้อสมุทร, วรรณคดีวิจักช์ ม.3 : 56,59,62)

บทประพันธ์ข้างต้นแสดงให้เห็นว่าป่าเป็นที่อยู่อาศัย เป็นสถานที่บำบัดจิตใจเพราะป่าทำให้เห็นถึงบริบทของธรรมชาติที่เรียบง่าย ตัวละครเกิดอารมณ์คล้อยตามเพราะในยามนี้ธรรมชาติเป็นที่อยู่อาศัยในระหว่างจำศีลเสมือนเป็นบ้าน แต่ขาดสมาชิกที่อยู่ร่วมกันจึงทำให้เดียวดาย นอกจากเป็นที่อยู่อาศัยแล้ว เหตุการณ์ในบทนี้ก็กำลังทำให้เห็นว่า ธรรมชาติคือ “อาหาร” ถือเป็นสิ่งที่สำคัญเมื่อใดที่ขาดแคลนอาหารร่างกายก็พลอยที่จะหมดแรงไม่มีภูมิต้านทานในที่สุด การช่วยให้นางผีเสื้อสมุทรมีแรงในการดำรงชีพขณะที่อยู่ในป่า เมื่อ “เห็นลูกไม้ในปากว่าเข้าปาก” ประทังชีวิต เพราะระหว่างปฏิบัติธรรมสัตว์ก็มีอาจกินเป็นอาหารได้จึงเริ่มอ่อนแรง อาหารจากธรรมชาติเป็นปัจจัยที่สำคัญของการดำรงชีวิตมนุษย์และสัตว์

วรรณคดีเรื่องกาพย์เรื่องพระไชยสุริยา ก็กล่าวถึงเรื่องราวเกี่ยวผลผลิตจากธรรมชาติที่เกี่ยวข้องกับการเกษตรที่มนุษย์นำมาเป็นอาหารหลัก ไว้ดังนี้

ไพร่ฟ้าประชาก็	อยู่บุรีก็ปรีดา
ทำไร่ข้าวไถนา	ได้ข้าวปลาแลสาละ
อยู่มาหมู่ข้าเฝ้า	ก็หาเยวนารี
ที่หน้าตาดี	ทำมโหรีที่เคหา

(กาพย์พระไชยสุริยา, วรรณคดีวิจักช์ ม.1 : 81)

จากคำประพันธ์ข้างต้นอยู่ในตอนกาพย์ยานี 11 กวีได้กล่าวถึงธรรมชาติกับมนุษย์ในฐานะ “อาหาร” คือการทำเกษตรกรรมเพื่อผลิตข้าว มนุษย์มีการ “ทำไร่ข้าวไถนาได้ข้าวปลาแลสาละ” มีผลผลิตที่อุดมสมบูรณ์ อาหารต่าง ๆ ซึ่งได้มาจากธรรมชาติ ถือเป็นปัจจัยสำคัญในการช่วยขับเคลื่อนให้บ้านเมืองเจริญรุ่งเรือง เมื่อใดที่เกษตรการเพาะปลูกสมบูรณ์บ้านเมืองก็ปกติสุข แต่เมื่อใดที่ขาดแคลนอาหารจะทำให้มนุษย์ต้องเดือดร้อน และแสดงออกถึงพฤติกรรมก้าวร้าวโหดเหี้ยมอาหารจนเกิดการสู้รบ เพราะการแย่งชิงการพึ่งพาอาศัยธรรมชาติมีความจำเป็นอย่างยิ่งเพื่อการดำรงชีวิตอยู่ได้อย่างสมดุล กระบวนทัศน์ความเป็นธรรมชาติสื่อให้เห็นวิถีชีวิตความเป็นอยู่ของมนุษย์ แสดงให้ตระหนักถึงบทบาทที่สำคัญของธรรมชาติในฐานะ “อาหาร” เพราะอาหารถือเป็นปัจจัยสำคัญต่อการ

ดำรงชีวิต ความสำคัญนี้เป็นสิ่งที่ทำให้นุชนิยมมีการพัฒนาอาหารจากธรรมชาติให้เป็นภูมิปัญญา ดังตัวอย่างเรื่องกาพย์เห่ชมเครื่องคาวหวาน เช่น

เหล็กรู้หมูป่าต้ม	แกงคั่วส้มใส่ระกำ
รอยแฉ่งแห่งความขำ	ข้าทรวงเศร้าเจ้าตราครดอม
ข้าข้าพล่าเนื้อสด	ฟุ้งปรากฏรสหื่นหอม
คิดความยามถนอม	สนิทเนื้อเจือเสาวคนธ์
ล่าเตี้ยคิดเตี้ยน้อง	นอนเตี้ยทองท่าเหมืองบน
ลดหลั่นชั้นชอบกล	ยลอยากนิทรคิดแนบนอน
เห็นหุ้มนุ่มทรวงเศร้า	รุ่มรุ่มเร้าคือไฟพอน
เจ็บไกลในอวรณ์	ร้อนรุ่มรุ่มกลุ้มกลางทรวง
รังนกนึ่งน่าชด	โอชารสกว่าทั้งปวง
นกพรากจากรังรวง	เหมือนเรียมร้างห่างห้องหวาน

(กาพย์เห่ชมเครื่องคาวหวาน, วรรณคดีวิจักษ์ ม.1 : 137)

จากบทประพันธ์ข้างต้น ในบทนี้กวีให้ธรรมชาติคือ “อาหาร” ผสมผสานกับความเศร้า เพราะกวีกล่าวถึงระกำที่เป็นผลไม้ชนิดหนึ่งก็เกิดความระกำใจเช่นเดียวกับความเศร้าเมื่อเห็นอาหารที่ชื่อ “หุ้มนุ่ม” คือ อาหารว่างคล้ายล่าเตี้ย เมื่อกวีกล่าวถึงอาหารที่ชื่อว่าหุ้มนุ่มความเศร้าก็ประดังกันเข้ามาในอก ทำให้ร้อนระอุอยู่ในทรวง เป็นความเจ็บปวดที่ยาวนานด้วยใจคิดถึงนางทำให้กวีร้อนรุ่มกลุ้มใจ ความขำที่พลัดพรากห่างนางผู้เป็นที่รักยิ่งสนับสนุนอารมณ์ของกวีด้วยเมนูของอาหารรังนกที่ว่า “นกพรากจากรังรวง เหมือนเรียมร้างห่างห้องหวาน” ธรรมชาติในบทนี้ กวีให้ความหมายธรรมชาติในฐานะ “อาหาร” ที่ผสมผสานกับความพลัดพรากเหมือนกับกวีต้องพลัดพรากจากนางไป โดยอาหารแต่ละประเภทที่ยกมามีความสำคัญแตกต่างกันออกไป เช่น หุ้มนุ่มและรังนก เดิมถือเป็นอาหารชั้นสูงสำหรับชาววัง ต่อมาถูกประยุกต์เป็นอาหารที่สามารถรับประทานกันได้ทั่วไป อาหารที่ปรากฏในวรรณคดีเรื่องกาพย์เห่ชมเครื่องคาวหวานไม่ได้เป็นเพียงอาหารของชาววังเท่านั้น แต่ยังสัมพันธ์กับประเพณีในท้องถิ่น เช่น

ไต้ปลาเสแสร้งว่า	ดูจวจากระบิดกระบวน
ไบโคกบอกโคกครวญ	ให้พี่เคร่าเจ้าดวงใจ

(กาพย์เห่ชมเครื่องคาวหวาน, วรรณคดีวิจักษ์ ม.1 : 137)

จากบทประพันธ์ข้างต้น อาหารที่ได้จากธรรมชาติ คือ แกงไต้ปลา เป็นอาหารของท้องถิ่นภาคใต้สำหรับต้อนรับแขกผู้มาเยือน นิยมนำมารับประทานกับข้าวสวยและขนมจีนในงานพิธี เช่น งานบวช งานวัด งานบุญต่าง ๆ หรืองานเลี้ยงต้อนรับแขกจากต่างถิ่น การสืบทอดภูมิปัญญาจากบรรพบุรุษถือเป็นทรัพยากรที่สำคัญยิ่ง การสร้างวัตถุดิบหรืออาหารก็เป็นภูมิปัญญาที่มีคุณค่าของชาติ

ความรู้และประสบการณ์ใหม่

ความรู้เกี่ยวกับธรรมชาติวิทยาและภูมิศาสตร์ของไทยในอดีต ส่วนใหญ่มีอิทธิพลมาจากเรื่องไตรภูมิพระร่วง ซึ่งมีแก่นแกนสำคัญอยู่ที่การเชื่อมโยงธรรมชาติ ตลอดจนสถานที่เข้ากับธรรมชาติ และสิ่งแวดล้อมที่ได้รับการกล่าวถึงเต็มไปด้วยภาพพจน์เชิงจินตนาการ ภายใต้กลวิธี “การทำให้เป็นเนื้อหาทางศาสนา” ที่สามารถทำเรื่องทุกอย่างให้เป็นประเด็นทางศีลธรรมได้ทั้งสิ้น ไม่ว่าจะเป็นเรื่องที่ยิ่งใหญ่ เช่น เรื่องการกำเนิดโลกจักรวาลและสรรพสิ่ง ตลอดไปถึงเรื่องที่เกี่ยวข้องกับปัญหาทางจริยธรรมของบุคคลก็สามารถนำมาสร้างให้เป็นประเด็นทางศีลธรรม และเป็นกรณีตัวอย่างที่ดีและไม่ดีในหัวข้อทางศีลธรรมเรื่องใดเรื่องหนึ่ง ซึ่งเห็นได้ชัดมากในคัมภีร์ต้นแบบของศาสนาพุทธ อย่างพระไตรปิฎกที่มีการจัดหมวดหมู่เรื่องราวต่าง ๆ อย่างหลากหลาย จนมีลักษณะครอบคลุมจักรวาล รวมถึงวรรณคดีไตรภูมิแต่ครั้งถึงสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น การให้ความรู้เกี่ยวกับธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมโดยวิธีการดังกล่าว กลับถูกพิจารณาในแง่ของ “ความเป็นเหตุเป็นผล” มากขึ้น ในขณะเดียวกันก็ให้ความสำคัญกับประสบการณ์เชิงประจักษ์ที่สามารถมองเห็น และรับรู้ได้อย่างเป็นรูปธรรม (ธัญญา สังขพันธานนท์, 2556) วรรณคดีจึงมีความสำคัญทั้งในด้านเนื้อหาที่ให้ความรู้ในเรื่องราวต่าง ๆ ที่พบเห็นในชีวิตมนุษย์ ประสบการณ์ใหม่จากการเดินทาง ถือเป็นการบันทึกทางประวัติศาสตร์ที่สำคัญอีกประการหนึ่งด้วยความหมายของธรรมชาติหรือสีเขียวที่ปรากฏในวรรณคดีวิจักขณ์ แสดงให้เห็นว่ากลั้วถึงสีเขียวว่าเป็นความรู้และประสบการณ์ใหม่ที่พบเห็นในธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม

จากการศึกษาพบว่า หนังสือเรียนวรรณคดีวิจักขณ์ปรากฏวาทกรรมสีเขียวที่กล่าวถึงธรรมชาติในฐานะ ความรู้และประสบการณ์ มีจำนวนทั้งหมด 2 ลักษณะ ได้แก่ 1) ธรรมชาติคือ “ครู” ผู้ให้ความรู้ในวรรณคดีเรื่องไตรภูมิพระร่วง ตอนมนุสสภูมิ เป็นอุดมการณ์ทางพุทธศาสนาที่มีจุดมุ่งหมายให้ผู้เรียนมีความเข้าใจความจริงของชีวิต เช่น ชี้นำให้เห็นถึงความไม่เที่ยงของชีวิต และวรรณกรรมเรื่องนิทานบ้าน ให้ความรู้เกี่ยวกับวิถีชีวิตของชาวอีสานในมิติการจุดบั้งไฟขอฝนจากพญาแถน ถือเป็นอุดมการณ์ความเชื่อท้องถิ่นที่ถือปฏิบัติสืบทอดกันมาเกี่ยวกับพิธีกรรมขอฝน ในวรรณคดีเรื่องราชาธิราช ตอนสมิงพระรามอาสาและวรรณคดีเรื่องสามก๊ก ตอนกวนอูไปรับราชการกับโจโฉ ให้ความรู้เกี่ยวกับความเชื่อชาวนาเฉพาะกาลในการต่อสู้เปรียบกับธรรมชาติถือเป็นอุดมการณ์การเมือง เพราะเป็นเนื้อหาเกี่ยวกับการปกครอง ดังตัวอย่างที่ว่าลูกนกยูงว่านกมีความสามารถในการบินได้ หากปล่อยให้ลูกนกเติบโตสักวันเขาคงจะบินหนีไปได้ 2) ธรรมชาติคือ ประสบการณ์ใหม่ วรรณกรรมเรื่องนิทานบ้านผู้เรียนจะได้รับความรู้และประสบการณ์ข้อมูลใหม่จากการขอฝนด้วยการจุดบั้งไฟ ซึ่งในพื้นที่อื่นนอกจากภาคอีสานก็จะมีพิธีกรรมขอฝนในรูปแบบอื่นออกไปตามความเชื่อท้องถิ่นแต่ละที่ ดังนั้นกระบวนทัศน์เชิงบวกที่มนุษย์ให้ความหมายกับธรรมชาติว่า “สีเขียว” จึงถูกนำเสนอในฐานะผู้ให้ความรู้และชี้ให้เห็นประสบการณ์ใหม่ในวรรณคดีวิจักขณ์ โดยผู้เรียนและผู้สนใจจะได้รับความรู้และเข้าถึงเนื้อหาเสมือนอยู่ในเหตุการณ์จนทำให้เกิดความรู้สึกที่คล้อยตามเหมือนดังตนอยู่ในเหตุการณ์และได้รับประสบการณ์ดังกล่าวไปพร้อมกันด้วย เช่น ในเรื่องนิราศภูเขาทอง บทประพันธ์ของสุนทรภู่

ถึงสามโคกโคกถวิลถึงปิ่นเกล้า
 ประทานนามสามโคกเป็นเมืองตรี

พระพุทธเจ้าหลวงบำรุงซึ่งกรุงศรี
 ชื่อปทุมธานีเพราะมีบัว
 (นิราศภูเขาทอง, วรรณคดีวิจักขณ์ ม.1 : 21)

จากบทกลอนอธิบายถึงเมืองปทุมธานีว่า พระมหากษัตริย์คือรัชกาลที่ 2 ทรงประทานชื่อเมืองเมืองนี้ว่า ปทุมธานี เพราะเป็นเมืองที่มีดอกบัวมาก นับเป็นความรู้ในเรื่องชื่อบ้านนามเมืองปทุมธานี ซึ่งมีที่มาจากธรรมชาติของดอกบัวที่มีขึ้นมากมายในเมืองนี้

วรรณคดีเรื่องไตรภูมิพระร่วง ตอนมนุสสภูมิ เช่น

..ฝูงสัตว์ทั้งหลายอันเกิดในไตรภพนี้ แม้นว่ามียศศักดิ์
 สมบัติก็ดี คือตั้งว่าพระญามหาจักรพรรดิราชนั้นก็ดี ตั้งพระ
 อินทร์เจ้าไตรตรังษ์พิภพก็ดี ตั้งพระพรหมก็ดี ทั้งนี้บ่หอนจะ
 ยืนอยู่มั่นคงในยศศักดิ์สมบัตินี้ได้เลยสักคาบ เทียรยอมรู้ฉิบ
 หาย รู้ตายจาก รู้พลัดพรากจากสมบัตินั้นแล อันว่าพระ
 อินทร์ก็ดี พระพรหมก็ดี ครั้นว่าถึงเวลาสิ้นแก่อายุแล้ว ก็
 เทียรยอมท่องเทียวเวียนไปมาในไตรภพนี้บ่มีรู้แล้วเลยสัก
 คาบ บางคาบเล่าไปเกิดในจตุรกาย แล้วได้ทนทุกข์เวทนา
 มากนักหนาก็มี แลยอมว่าบ่มีเที่ยงในสงสารนี้...

...อันว่าฝูงคนทั้งหลายในโลกนี้บ่มีเที่ยงบ่มีแท้แล
 แปรปรวนไปมาดังกล่าวมานี้แล ลางปางเป็นดีแล้วเป็นร้าย
 เป็นร้ายแล้วเป็นดี บ่หอนเที่ยงสักคาบเลย อันว่าคนในโลกนี้
 บ่มีเที่ยงเลย...

...อย่าว่าแต่สัตว์อันมีใจแลบมิรู้หายเลย บ่เริ่มตั้งว่า
 แผ่นดินแลภูเขาแลน้ำแลถ้าเถื่อนทั้งหลายอันมีแต่อวินิภโค
 รูป แลหาจิตบ่มีได้ ดังนั้นก็ดีสิ ยังรู้ว่าฉิบหายแลบ่มีเที่ยงบ่มี
 แท้สักอันเลย...

(ไตรภูมิพระร่วง ตอนมนุสสภูมิ, วรรณคดีวิจักขณ์ ม.6 : 130-131)

จากเนื้อหาข้างต้น กวีชี้ให้เห็นความหมายของธรรมชาติที่ปรากฏในฐานะ “ครู” ผู้ให้ความรู้ชี้แนะเป็นตัวอย่างแสดงให้เห็นถึงความไม่เที่ยงของชีวิต แม้แต่ ภูเขา หิน ดินทราย สิ่งไม่มีชีวิตที่แข็งแรงเราคิดว่าคงทน สุดท้ายก็ย่อมย่อยสลายไปตามกาลเวลา ธรรมชาติกำลังสื่อความหมายสอนให้เราไม่ประมาทต่อการดำรงอยู่ เมื่อตั้งอยู่ควรที่จะสร้างประโยชน์คุณความดีให้เกิดแก่สังคมเอาไว้ เมื่อดับไปก็คงเหลือคุณความดีที่เคยกระทำไว้ ความแปรปรวนของสรรพสิ่งรวมถึงมนุษย์ได้แก่การเกิด แก่ เจ็บ ตาย เป็นวัฏจักรที่พึงประสบในไตรภูมิ ความไม่แน่นอนของสรรพสิ่งเหล่านี้เป็นเรื่องที่กวีไทยสมัยสุโขทัยเน้นย้ำมาแล้วในวรรณคดีสำคัญเรื่องไตรภูมิพระร่วง ตอนมนุสสภูมิ ซึ่งเป็นเรื่องที่เกี่ยวข้องกับความเป็นไปของธรรมชาติและสรรพสิ่งต่าง ๆ ในจักรวาล เช่นเดียวกับวรรณกรรมเรื่องนิทาน

พื้นบ้าน สภาพของฟ้าฝนไม่เอื้ออำนวยตามฤดูกาลอันเนื่องมาจากจากความแปรปรวนของธรรมชาติ แต่มนุษย์ก็มีความปรารถนาที่จะสำนึกดีต่อธรรมชาติด้วยการเช่นสรวงเทพยดา ดังตัวอย่าง

“...นิทานเรื่องพญาคันคาก (คางคก) กล่าวถึงการที่
โลกมนุษย์แห้งแล้งเพราะฝนไม่ยอมให้ฝนตก พญาคันคาก
นำกองทัพสัตว์ต่างๆ เช่น มด ปลวก เขียด ฝูงงู จักจั่น
 ฯลฯ เดินทางขึ้นไปบนฟ้า เพื่อไปรบกับพญาแถน พญาคัน
คากมีชัยชนะเหนือพญาแถน พญาแถนจึงต้องยอมให้ฝนแก่
โลกมนุษย์ นิทานเรื่องนี้สัมพันธ์กับประเพณีจุดบั้งไฟขอฝน
ของชาวอีสาน ซึ่งเชื่อว่าการจุดบั้งไฟบูชาพญาแถนจะช่วยให้
ฝนตก...”

(นิทานพื้นบ้าน, วรรณคดีวิจักช์ ม.1 : 144)

จากเนื้อหาข้างต้นกวีให้เห็นถึงธรรมชาติในฐานะ “ให้ความรู้” เกี่ยวกับวิถีชีวิตของชาว
อีสานในมิติการจุดบั้งไฟขอฝนจากพญาแถน เป็นคติความเชื่อที่สำคัญในการผลิตน้ำ ก่อให้เกิดอาหาร
เพื่อเลี้ยงมนุษย์ นิทานเหล่านี้ทำให้ผู้เรียนเรียนรู้เกี่ยวกับธรรมชาติรอบตัวได้สนุกสนานมากขึ้น ที่
สำคัญคือทำให้เกิดความเข้าใจและผูกพันกับท้องถิ่น เกิดประสบการณ์ใหม่แก่ผู้เรียนในท้องถิ่นอื่น
และเกิดสำนึกดีต่อธรรมชาติและบรรพบุรุษ รวมถึงเห็นคุณค่าและความสำคัญของท้องถิ่นตน
ก่อให้เกิดความภาคภูมิใจในท้องถิ่นจนกลายเป็นแรงบันดาลใจที่มีความหมายต่อการให้ความสำคัญ
กับธรรมชาติ เช่นในตอนที่มีสมเด็จพระรามาธิบดีได้รับบำเหน็จรางวัล สมเด็จพระรามาธิบดีได้อุปมา
ธรรมชาติกับตนขึ้นว่า

“อนึ่งข้าพเจ้าเล่าก็ต่างประเทศภาษา อุปมาดังนกเค้า
ถึงมีกำลังอยู่ก็จริงแต่ตกเข้าอยู่ในท่ามกลางฝูงกาเมื่อกลางวัน
ข้าพเจ้าจะบัญชาราชกิจฉันใด”

(ราชาธิราช ตอนสมิงพระรามอาสา, วรรณคดีวิจักช์ ม.1 : 122)

จากบทประพันธ์ข้างต้น กวีได้กล่าวชื่นชมธรรมชาติในฐานะ ผู้ให้ความรู้และให้
ประสบการณ์เกี่ยวกับความเชี่ยวชาญเฉพาะกาลในการต่อสู้ เช่น นกเค้ากลางวันจะหาที่หลบตาม
ต้นไม้เพื่อพักผ่อน กลางคืนจะออกหากินด้วยความองอาจ เหมือนดังสมิงพระรามที่มีความสามารถใน
เมืองของตน แต่เมื่ออยู่ต่างที่ต่างภาษาไม่สามารถเข้าใจหรือรู้เท่าทันเหตุการณ์ในสังคมนั้นได้เป็นอย่างดี
ดีก็อาจจะทำให้พลาดพลั้งได้ การให้ธรรมชาติเป็นแบบอย่างนั้นยังปรากฏในเหตุการณ์สงคราม และ
การปกครองที่ผู้นำในอดีตรวมถึงปัจจุบันกระทำเพื่อความเป็นชาติให้คงอยู่ เช่นเดียวกับวรรณคดีเรื่อง
สามก๊ก ตอนกวนอูไปรับราชการกับโจโฉ เช่น

...ดีร้ายอ้วนเสี้ยวจะยกมาตีเมืองสุโตเป็นมั่นคง ผู้ใดซึ่ง
จะ ต้านทานอ้วนเสี้ยวได้นั้นขัดสน โจโฉจึงตอบว่า เล่าปี่นั้น
เป็นคนมีสติปัญญา ถ้าละไว้ชาก็จะ มีกำลังมากขึ้น อุปมา
เหมือนลูกนกอันชนปีกยังไม่ขึ้นพร้อม แม้เราจะนั่งไว้ให้อยู่ใน
รังนะนี้ ถ้าชนขึ้นพร้อมแล้วก็จะบินไปทางไกลได้ ซึ่งจะจับตัว
นั้นเห็นจะได้ความขัดสน อ้วนเสี้ยว นั้น มีทหารมากก็จริง แต่
สติปัญญาน้อย ถึงจะคิดประการใดเราก็ไม่กลัว...

(สามก๊ก ตอนกวนอุไปปราบราชการกับโจโฉ, วรรณคดีวิจักษ์ ม.: 58)

จากบทประพันธ์ข้างต้น คือตอนโจโฉยกทัพไปปราบเล่าปี่ กวีได้กล่าวถึงธรรมชาติใน
ฐานะ “ประสบการณ์” ในการต่อสู้พร้อมทั้งความเชี่ยวชาญเฉพาะทาง โดยอุปมาเปรียบเทียบกับเพื่อให้
ผู้อ่านเข้าใจและจินตนาการภาพได้อย่างแจ่มแจ้ง คือลูกนกที่รู้ว่ามีความสามารถในการบินได้ หาก
ปล่อยไว้นานลูกนกก็จะบินหนีไปได้ เช่นเดียวกับความสามารถของเล่าปี่เมื่อปล่อยไว้นานก็อาจทำให้
เกิดความหายนะให้กับโจโฉได้

สื่อคำสอนแนวทางในการประพฤติปฏิบัติตน

ธรรมชาติในฐานะ สื่อคำสอน มุ่งแสดงแนวทางในการประพฤติปฏิบัติตน เพื่อสอนมนุษย์ใน
สังคม จากประสบการณ์ที่มีความเกี่ยวข้องสัมพันธ์กับธรรมชาติ เป็นสื่อช่วยเตือนสติมนุษย์ในการ
ดำเนินชีวิต ทั้งนี้ก็มุ่งเปรียบเทียบธรรมชาติเพื่อสอนมนุษย์ให้รู้จักหลักการประพฤติปฏิบัติตน ให้มี
ความสุขในการอยู่ร่วมกันในสังคม กระบวนทัศน์เกี่ยวกับธรรมชาติในวรรณคดีจึงมีความสำคัญต่อ
ผู้เรียนให้รู้จักสำนึกดีต่อธรรมชาติและ การอยู่ร่วมกันในสังคม

จากการศึกษาพบว่า หนังสือเรียนวรรณคดีวิจักษ์ปรากฏวาทกรรมสี่เขียวที่กล่าวถึง
ธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมในฐานะสื่อคำสอน เพื่อเตือนสติมนุษย์ให้พึงสำนึกในบทบาทหน้าที่ของตน
และไม่ประมาทต่อการทำงานรวมถึงการดำรงชีวิต ซึ่งเป็นคำสอนในลักษณะเชิงบวกแฝงไว้ด้วย
อุดมการณ์ทางพุทธศาสนาเกี่ยวกับการสอนให้รู้จักปฏิบัติตนเป็นคนดีมีศีลธรรม ได้แก่ ปลุกฝังเรื่อง
ความกตัญญู สอนให้รู้จักคุณค่าแห่งชีวิตความพอประมาณ พิจารณาคบเพื่อน อย่าหลงผิดเตือนสติอย่า
ประมาท มีความสามัคคีในหมู่คณะและสอนผู้ปกครองบ้านเมือง ทั้งนี้ก็เพื่อให้เกิดความผาสุกในสังคม
ตลอดจนประเทศชาติ ซึ่งเป็นพื้นฐานของอุดมการณ์ทางการเมืองการปกครอง โดยใช้หลักธรรมทาง
พุทธศาสนา และกฎระเบียบต่าง ๆ เพื่อควบคุมคนในบังคับบัญชาให้อยู่ร่วมกันอย่างมีความสุข ที่เป็น
สื่อคำสอนปรากฏในหนังสือวรรณคดีวิจักษ์สร้างอัตลักษณ์ผู้เรียนให้รู้จักบทบาทหน้าที่ของตน รู้แนวทาง
การประพฤติปฏิบัติตนให้สอดคล้องกับบริบทในสังคม สนับสนุนการสร้างระบบคิวดาทกรรมสี่เขียวคือ
สื่อที่แฝงคำสอนไว้ให้ผู้เรียนได้เกิดความรู้ซึมซับในความดี สำนึกในบทบาทหน้าที่ที่ดีต่อสังคม มี
จริยธรรม และปฏิบัติตนตามกฎระเบียบเพื่อการอยู่ร่วมกันในสังคมและประเทศชาติได้อย่างมี
ความสุข เช่น

ถึงบ้านจิวเห็นแต่จิวละลือสูง
ด้วยหนามดกรกดาชะระตะตา
จิวรกลีบหกงคลีแหลม
ใครทำซู้คู่ท่านครั้นบรรลือ

ไม่มีฝูงสัตว์สิงกิ่งพฤกษา
นิกก็น่ากลัวหนามขามขามใจ
ดังขวกแซมเสียมแทรกแตกไสว
ก็ต้องไปป็นต้นนำขนพอง

(นิราศภูเขาทอง, วรรณคดีวิจักขณ์ ม.1: 21)

จากตัวอย่างในนิราศภูเขาทอง เมื่อกวเดินทางถึงบ้านจิวทำให้คิดถึงต้นจิว ซึ่งเป็นต้นไม้ตามธรรมชาติที่ถูกนำมาใช้เป็นบทลงโทษคนที่ผิดต้องขึ้นป็นต้นจิว เพราะผิดศีลห้าอันเป็นพื้นฐานเบื้องต้นของข้อกำหนดการปฏิบัติตนของพุทธศาสนิกชน ธรรมชาติเป็นสื่อหลักธรรมคำสอนที่นำมาเปรียบเทียบให้เห็นภาพได้ชัดเจน เช่นเดียวกับโคลงโลกนิติ หลายบทที่นำธรรมชาติมาสอนมนุษย์ ดังตัวอย่าง

ก้านบัวบอกลิกต้น
มารยาทส่อสันดาน
โฉดฉลาดเพราะคำขาน
หย่อมหญ้าเหี่ยวแห้งเรื้อ

ชลธาร
ชาติเชื้อ
ควรทราบ
บอกร้ายแสดงดิน

(โคลงโลกนิติ, วรรณคดีวิจักขณ์ ม.1: 44)

เมื่อพิจารณาบทประพันธ์ข้างต้นพบว่า กวีชี้ให้เห็นธรรมชาติของบัวและหนองน้ำรวมถึงหย่อมหญ้าและพื้นดินช่วยอธิบายบริบทให้เห็นว่า “ก้านบัวบอกลิกต้นชลธาร” ธรรมชาติของก้านบัวสามารถบอกความลิกต้นของน้ำได้ฉับใด กิริยามารยาทของคนก็สามารถบ่งบอกถึงการอบรมสั่งสอนมาเช่นเดียวกับการพูดที่ดีหรือไม่ดีก็บ่งบอกถึงความฉลาดและความโง่เขลาของคนเหมือน “หย่อมหญ้าเหี่ยวแห้งเรื้อ บอกร้ายแสดงดิน” หญ้าที่ตายแห้งบ่งบอกถึงคุณภาพดินในบริเวณนั้นว่าไม่ดี ดังนั้นเมื่อจะคบใครก็ควรพิจารณาให้ดีก่อนว่ามีกิริยาวาจามารยาทเป็นเช่นไร เช่นเดียวกับคนที่มีความรู้น้อยแต่อดทนว่ามีความรู้มาก อดฉลาด ก็จะทำให้ขาดความน่าเชื่อถือได้ เช่น

รู้�้อยว่ามากรู้
กลกบเกิดอยู่ใน
ไปเห็นขเลไกล
ชมว่าน้ำบ่อน้อย

เรึงใจ
สระจ้อย
กลางสมุทร
มากล้าลิกเหลือ

(โคลงโลกนิติ, วรรณคดีวิจักขณ์ ม.1: 41)

บทประพันธ์ข้างต้น กล่าวถึงธรรมชาติที่กวียกให้เห็นบริบทนั้นในฐานะธรรมชาติคือ “ตัวอย่างในทางลบ” ให้กับมนุษย์ใช้เป็นข้อคิดเตือนใจว่าคนที่อาศัยอยู่เพียงแต่ในบ่อเล็กบ่อน้อยไม่เคยเห็นมหาสมุทรที่กว้างใหญ่ จึงพยายามแสดงตัวว่าตนนั้นอยู่ในสระกว้างใหญ่มหาศาลกว่าใครเปรียบเหมือนคนที่มีความรู้�้อยแต่อดฉลาด เข้าใจว่าตนเองดีกว่าคนอื่น

สุภาษิตพระร่วง วรรณคดีคำสอนที่เก่าแก่เรื่องหนึ่งซึ่งมีอิทธิพลต่อวรรณคดีและวิถีการดำเนินชีวิตในสมัยต่อมา มีบทคำสอนมากมายที่ใช้ธรรมชาติมาเป็นสื่อเปรียบเทียบกับหลักการประพฤติปฏิบัติตนของมนุษย์ ดังตัวอย่าง

.....อย่ารักเหากว่าผม
อย่ารักถ้ำกว่าเรือน
.....หึงห้อยอย่าแข่งไฟ
อย่ามกหัวพลันแตก
.....อย่าตึงให้แก่กา
อย่าใจเบาจนหนัก

อย่ารักลมกว่าน้ำ
อย่ารักเดือนกว่าตะวัน....
อย่าปองภัยต่อท้าว
อย่าเข้าแบกงาข้าง.....
อย่าตีปลาหน้าไซ
อย่าตีสุนัขห้ามเห่า.....

(สุภาษิตพระร่วง, วรรณคดีวิจักขณ์ ม.1: 62)

วรรณคดีเรื่องราชาธิราช ตอนสมิงพระรามอาสา พบว่ามีการนำธรรมชาติมาเป็นสื่อคำสอนโดยการเปรียบเทียบธรรมชาติของสัตว์กับการทำงานของคน ตอนที่สมิงพระรามได้รับบำเหน็จรางวัลจากการรบชนะแต่ก็อยู่ท่ามกลางบริบทที่ทำความเข้าใจได้ยาก การทำงานก็จะยากเช่นกัน สมิงพระรามได้อุปมาธรรมชาติของนกเค้ากับตนขึ้นว่า

“อนึ่งข้าพเจ้าเล่าก็ต่างประเทศภาษา อุปมาดังนกเค้า
ถึงมีกำลังอยู่ก็จริงแต่ตกเข้าอยู่ในท่ามกลางฝูงกาเมื่อกลางวัน
ข้าพเจ้าจะบัญชาราชกิจฉันใด”

(ราชาธิราช ตอนสมิงพระรามอาสา, วรรณคดีวิจักขณ์ ม.1: 122)

จากบทประพันธ์ข้างต้น กวีได้กล่าวเปรียบเทียบความสามารถของตัวละครคือสมิงพระรามกับธรรมชาติของนกเค้าว่า ความสามารถของนกเค้าเชี่ยวชาญการเฉพาะกลางคืน กลางวันจะหาที่หลบตามต้นไม้เพื่อพักผ่อน เหมือนสมิงพระรามที่มีความสามารถ แต่อยู่ต่างที่ต่างภาษาไม่สามารถเข้าใจหรือรู้เท่าทันเหตุการณ์ในสังคมนั้นได้ ทำให้การทำงานนั้นยาก จึงต้องคิดอ่านให้รอบคอบอย่าประมาท เช่นเดียวกับคำสอนจากนิทานอีสป เรื่องกระต่ายกับเต่า ในโคลงสุภาษิต ดังตัวอย่าง

เชื่อเร็วแรงเร็วทั้ง
แม่นยำประมาทผลการ
โหดช้าอุตสาห้าญ
ดังเต่ากระต่ายทำ

เขาวนชาญ เขียวแฮ
ก็ล่า
ห่อนหยุด ยิ่งเฮย
แข่งช้าชนะเร็ว

(โคลงสุภาษิต, วรรณคดีวิจักขณ์ ม.2: 113)

โคลงสุภาชิตบถนี้ ยกตัวอย่างธรรมชาติของกระต่ายกับเต่าที่มีความสามารถแตกต่างกัน เมื่อมาแข่งขันกันผู้มีความประมาทว่าตนมีความสามารถมากกว่าเช่นกระต่ายก็แพ้เต่าซึ่งมีความสามารถน้อยกว่าได้

การให้ความหมายธรรมชาติโดยยกมาเปรียบเทียบเป็นคำสอน ช่วยเตือนสติมนุษย์ ประพฤติปฏิบัติตนให้ถูกต้อง ดูตัวอย่างจากการกระทำของสัตว์ ถือเป็นสำนึกที่ดีที่กวีใช้สอนคนในสังคม เช่นสอนให้รู้จักเคารพ ให้ความสำคัญแก่ผู้อาวุโสในอิศรญาณภาชิต ว่า

เดินตามรอยผู้ใหญ่หมาไม่กัด ไปพูดขัดเขาทำไมขัดใจเขา
ใครทำตังแล้วหย่อนผ่อนลงเอา นักเลงเก่าเขาไม่หาญร่ายนักเลง
(อิศรญาณภาชิต, วรรณคดีวิจักษ์ ม.3: 104)

เนื้อหาข้างต้นสัมพันธ์กับธรรมชาติคือ ลักษณะธรรมชาติของสุนัขมีความกลัวผู้ใหญ่ ดังนั้นการเดินตามผู้ใหญ่สุนัขจึงไม่กล้ามาทำร้าย การประพฤติดนตามแนวทางที่ผู้ใหญ่ที่เคยทำมาก่อน จะทำให้ไม่มีผู้ใดว่ากล่าวได้ และจะไม่เกิดความเสียหายในภายหลัง เช่นเดียวกับตัวอย่างต่อไปนี้

แต่ไม่ไผ่อันหนึ่งต้นอันหนึ่งแขวะ สีเหยะเหยะตอกตะบันเป็นควันฉิว
ช้างถีบอย่าว่าเล่นกระเด็นปลิว แรงหรือหิวซึ่งใจจะสู้ช้าง
(อิศรญาณภาชิต, วรรณคดีวิจักษ์ ม.3: 104)

เนื้อหาข้างต้น กวีให้ความหมายธรรมชาติในฐานะ “เตือนสติ” ที่ว่า ต้นไม้มีลักษณะโดดเด่นมีความสามารถเฉพาะ จะเห็นว่าหากตัดไม้ไผ่อันหนึ่งต้นกับอีกอันหนึ่งผ่าครึ่งออก เมื่อนำมาสีกันเบา ๆ อาจเกิดควันก่อเป็นไฟไหม้ทำลายได้ เช่นเดียวกับช้างเป็นสัตว์ที่มีพลัง เมื่อมันถีบเรารับรองว่าได้รับบาดเจ็บแน่นอน ฉะนั้นหากจะทำสิ่งใดก็ควรประเมินกำลังของเราเสียก่อนว่าอยู่ในภาวะใดมีกำลังหรืออ่อนแรง จะเตรียมสู้หรือหนี ดูให้เหมาะแก่สถานการณ์ อย่าล้อเล่นกับสิ่งที่อาจก่ออันตรายแก่ชีวิตและอย่าได้ประมาทแก่ตน

พระบรมราชาบาท พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ในหนังสือเรียนวรรณคดีวิจักษ์ระดับชั้น ม.3 ได้นำพฤติกรรมตามธรรมชาติของสัตว์ มาเป็นสื่อคำสอนพระโอรสพระธิดาในพระองค์ ให้ตั้งใจศึกษาเล่าเรียน โดยยกตัวอย่างสัตว์ที่เร่ร่อนที่ไม่ทำอะไรเลย สัตว์บางชนิดก็ยังมิหวั่น เขา กระดุกเป็นประโยชน์บ้าง แต่ถ้าเป็นคนไม่ทำอะไรจะไม่มีประโยชน์อันใดเลย มาเป็นสื่อคำสอนพระโอรสพระธิดาในพระองค์ ให้ตั้งใจศึกษาเล่าเรียนเพื่อจะได้ทำความดีมีประโยชน์เป็นกำลังสำคัญต่อบ้านเมือง เป็นการสนองคุณบิดาที่เลี้ยงดูมาอีกด้วย

... ถ้าถือว่าเกิดมาเป็นเจ้านายแล้วนี่ ๆ อยู่จนตลอด
ชีวิตก็เป็นสบาย ดังนั้นจะไม่ผิดอันใดกับสัตว์ที่เร่ร่อนอย่าง
เลวนัก สัตว์ที่เร่ร่อนมันเกิดมากิน ๆ นอน ๆ แล้วก็ตาย แต่
สัตว์บางอย่าง ยังมีหนึ่ง มีเขา มีกระดุกเป็นประโยชน์ได้บ้าง

แต่ถ้าคนประพุดิตดังเช่นสัตว์ไตรัจฉานแล้ว จะไม่มีประโยชน์
อันใด ยิ่งกว่าสัตว์ไตรัจฉานบางพวกไปอีก เพราะฉะนั้นจึง
อุตสาหะที่จะเรียนวิชาเข้ามาเป็นกำลังที่จะทำตัวให้ดีกว่า
สัตว์ไตรัจฉานให้จงได้ จึงจะนับว่าเป็นการได้สนองคุณพ่อซึ่ง
ได้คิดทำนุบำรุงเพื่อจะให้ดีตั้งแต่เกิดมา....

(พระบรมราชาธิราช พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, วรรณคดีวิจักษ์ ม.3: 84)

วรรณคดีเรื่องนมัสการมาตาปิตุคุณ และนมัสการอาจริยคุณ

เปรียบหนักชนกคุณ	ชนนี้คือญาติ
ใหญ่พ้นพสุธรา	ก็ บ เทียบ บ เทียมทัน
เหลือที่จะแทนทด	จะสนองคุณนันท
แท้นุชนายอัน	อุดมเลิศประเสริฐคุณ

(นมัสการมาตาปิตุคุณ และนมัสการอาจริยคุณ, วรรณคดีวิจักษ์ ม. 4: 14)

จากบทประพันธ์ข้างต้น จะเห็นว่ากวีได้กล่าวถึงธรรมชาติในฐานะ “คุณค่าและความสำคัญ” เสมือนพระคุณของบิดามารดาในสังคมมนุษย์ว่า พระคุณของบิดามารดายิ่งใหญ่กว่าภูเขาและแผ่นดิน เป็นการกล่าวสรรเสริญผู้มีพระคุณที่หนักแน่นและยิ่งใหญ่ และถือเป็นการกล่าวสำนึกต่อบุญคุณของธรรมชาติร่วมด้วย จึงอาจกล่าวได้ว่าวรรณคดีเรื่องนี้เป็นการปลูกฝังเรื่องความกตัญญูรู้คุณให้เห็นความสำคัญของผู้มีพระคุณ และสำนึกถึงธรรมชาติมากกว่าทำลาย

วรรณคดีประวัติศาสตร์เรื่อง ลิลิตตะเลงพ่าย พระมหากษัตริย์ทรงพระนามว่าพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช เมื่อพระองค์ต้องกรีธาทัพมากรุงศรีอยุธยา และทำยุทธหัตถีกับพระนเรศวรมหาราช พระองค์เกรงว่าจะมิได้ตอบแทนพระคุณพระราชบิดา ว่า

พระคุณดวงเพียบพัน	ภูวดล
เต็มตรลอดแหล่บน	บ่อนได้
พระเกิดพระก่อชนม์	ชุบชีพ มาเนา
เกรง บ่ ทนลูกได้	กลับเต้าตอบสนอง

(ลิลิตตะเลงพ่าย, วรรณคดีวิจักษ์ ม.5 : 55)

จากตัวอย่างเนื้อหาตอนหนึ่งในเรื่อง ลิลิตตะเลงพ่าย กล่าวเปรียบเทียบธรรมชาติของแผ่นดินที่ยิ่งใหญ่ เปรียบเหมือนความรักของพ่อผู้ให้กำเนิดที่ผู้เป็นลูกรำลึกนึกถึงเสมอ และปรารถนาที่จะทดแทนบุญคุณที่ยิ่งใหญ่นั้น ซึ่งในเนื้อหาพระมหากษัตริย์ทรงเกรงว่าพระองค์คงไม่มีโอกาสจะกลับไปตอบแทนพระคุณของพระราชบิดาได้ดังที่คิด

ความรักของบิดามารดาที่มีต่อบุตรยังมีปรากฏในเรื่อง มหาเวสสันดรชาดก กัณฐมัทรี กวีได้นำ ธรรมชาตินายกเป็นบทกล่าวของพระเวสสันดรที่เสแสร้งโกรธ ต่อว่าพระมัทรีเพื่อให้นางหาย จากความทุกข์โศกเรื่องพระชาติและพระกัณหา กุมารและกุมารีซึ่งเป็นที่ยกย่องของพระนาง โดยนำเอา ธรรมชาตินายกเปรียบเทียบเป็นพฤติกรรมของนางที่เฟลิดเฟลีนกับธรรมชาติจนกลับมาที่อาศรมช้า เป็น สื่อคำสอน “เข้าเถื่อนลืมหิพรา ได้หน้าลืมหิหลัง” ดังว่า

.... หรือเจ้าปะผลไม้ประหลาดรสสดสุกหอมเสวยไม่
เคยกิน เจ้าฉวยชิมชอบลิ้นก็หลงฉันทอยู่จึ่งช้า อุปมาเสมือน
หนึ่งภุมรินบินว่อนเที่ยวซบซาบเอาเกสรสุคนธมาเลศพบ
อกไม้อันวิเศษต้องประสงค์หลงเคล้าคลึงรสจนลืมหิ เข้า
เถื่อนเจ้าลืมหิพราได้หน้าแล้วลืมหิหลังไม่แลเหลียวเที่ยวทอด
ประทับมากลางทาง

(มหาเวสสันดรชาดก กัณฐมัทรี, วรรณคดีวิจักขณ์ ม.5: 29)

นอกจากการยกเอาธรรมชาตินายกเป็นสื่อคำสอนเปรียบเทียบกับความรักของบิดามารดา แล้ว กวียังนำธรรมชาตินายกเปรียบเทียบกับความรักของชาย-หญิงในวัยหนุ่มสาว ปรากฏในบทละครพูดคำ ฉันทเรื่องมัทนพารชา และบทละครเรื่องอิเหนา วรรณคดีวิจักขณ์ในระดับชั้น มัธยมศึกษาปีที่ 5

ความรักเหมือนโคถึก	กำลังคึกคึกขังไว้
ก็โลดจากคอกไป	บ ยอมอยู่ ณ ที่ขัง
ถึงหากจะผูกไว้	ก็ดึงไปด้วยกำลัง
ยิ่งห้ามก็ยิ่งคลั่ง	บ หวนคิดถึงเจ้ากาย

(บทละครพูดคำฉันทเรื่องมัทนพารชา, วรรณคดีวิจักขณ์ ม.5: 73)

แล้วว่าอนิจจาความรัก	พึงประจักษ์ดังสายน้ำไหล
ตั้งแต่จะเชี่ยวชาญเป็นเกลียวไป	ที่ไหนเลยจะไหลคืนมา

(อิเหนา ตอนศึกกะหมิงกฤษณ์, วรรณคดีวิจักขณ์ ม.5: 9)

บทละครทั้งสองเรื่องดังกล่าวเปรียบเทียบกับความรักระหว่างชาย-หญิง เหมือนธรรมชาติ ของวัฏจักรที่มีกำลังมากก็สามารถห้ามปรามได้ แม้กักขังไว้ก็จะดิ้นรนออกไปโดยไม่คิดถึง ความเจ็บปวดใด ๆ และเปรียบเทียบการจากไปของคนรัก เหมือนธรรมชาติของสายน้ำไหลที่ไม่มีวันไหล กลับคืนมา ธรรมชาติเป็นสื่อคำสอนในเรื่องความรัก สำหรับคนที่อยู่ในวัยหนุ่มสาวเริ่มมีความรัก

ในเสภาสามัคคีเสวก ตอนวิศกรรมา บทกวีตอนหนึ่งมุ่งแสดงให้เห็นถึงความสามัคคี เป็นสำคัญ โดยให้แนวคิดที่ว่า “ชาติจะดำรงอยู่ได้ เหล่าข้าราชการจะต้องให้ความร่วมมือกับ พระมหากษัตริย์ผู้ทรงเป็นผู้นำประเทศ” หรือต้องมีความปรองดองกันนั่นเอง กวีได้เปรียบเทียบ ประเทศ เหมือนเรือที่อยู่ในทะเลท่ามกลางพายุ นับเป็นธรรมชาติที่โหดร้ายทำลายสิ่งต่าง ๆ ได้ ดังตัวอย่าง

แม่ลูกเรือเชื่อถือผู้เป็นนาย	ต้องมุ่งหมายช่วยแรงโดยแข็งขัน
คอยตั้งใจฟังบังคับกับปิดัน	นาวานั้นจึงจะรอดตลอดทะเล
แม่ลูกเรืออดดีมีทฐิ	และเริ่มริเณโกย่งโยเส
เมื่อคลื่นลมแรงจัดซัดโซเซ	เรือจะเหละยาคว่าไป
แม้ต่างคนต่างเถียงเถียงแก่งแย่ง	นายเรือจะเอาแรงมาแต่ไหน
แม้ไม่ถือเคร่งคตตรงวินัย	เมื่อถึงคราวพายุใหญ่จะครวญคราง
นายจะสั่งสิ่งใดไม่เข้าจิต	จะต้องติดตันใจให้ซัดขวาง
จะย่งแล้วย่งเล่าไม่เข้าทาง	เรือก็คงอับปางกลางสาคร

(บทเสภาสามัคคีเสวก ตอนวิศวรกรรมาและสามัคคีเสวก, วรรณคดีวิจักษ์ ม.5: 40)

จากบทประพันธ์ข้างต้น กวีให้ความสัมพันธ์ระหว่างธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมกับมนุษย์ ในทางลบ เช่นเดียวกับตัวอย่างตอนวิศวรกรรมา โดยการเปรียบเทียบการเดินทางของประเทศกับการเดินทางของเรือ การเดินทางด้วยเรือลำเดียวกันในท่ามกลางธรรมชาติของมหาสมุทรที่กว้างใหญ่ ความสามัคคีจะนำไปสู่จุดหมายได้อย่างสำเร็จผล ที่ว่า “นาวานั้นจึงจะรอดตลอดทะเล” โดยอุปสรรคในครั้งนี้ กวีให้ธรรมชาติในท้องทะเลเปรียบเป็นสิ่งขวางกั้นการเดินทาง ว่าเป็น “คลื่นลมแรงจัดซัดโซเซ” หากมัวแต่แก่งแย่งกันเอาตัวรอด ไม่เชื่อฟังแนวปฏิบัติต่อผู้บัญชา “เมื่อถึงคราวพายุใหญ่จะครวญคราง” “เรือก็คงอับปางกลางสาคร” ธรรมชาติที่กล่าวมานี้กวีกำลังสื่อคำสอนอธิบายให้มนุษย์รวมพลังสามัคคีต่อสู้กับภัยพิบัติจากธรรมชาติ สื่อคำสอนให้ข้าราชการร่วมมือร่วมใจรักสามัคคีกันและเชื่อฟังผู้นำ เพื่อนำพาประเทศให้รอดพ้นภัยต่าง ๆ ได้

คำสอนเรื่องความสามัคคีในประเทศชาติบ้านเมือง ยังมีปรากฏในวรรณคดีเรื่องสามัคคีเภทคำฉันท์ ดังตัวอย่าง

ดังนั้น ณ หมู่ใด	ผิ บ ไร่ส้มครมี
พร้อมเพรียงนิพัทธ์นี้	รวีวาทระแวงกัน
ห้วงเทอญมิต้องสง	สยคงประสพพลัน
ซึ่งสุขเกษมสันต์	หิตะกอบทวิการ
ใครเล่าจะสามารถ	มนอาจจะรานหาญ
หักล้างบ่แหลกลาญ	ก็เพราะพร้อมเพราะเพรียงกัน
ป่วยกล่าวอะไรผู้	นรสูงประเสริฐครัน
ฤสรวพสสัตว์อัน	เฉพาะมีชีวิครอง
แม้มากผิกังไม้	ผิวใครจะใคร่ลอง
มัดกำกระนั้นปอง	พลหักก็เต็ม

(สามัคคีเภทคำฉันท์, วรรณคดีวิจักษ์ ม.6: 122)

จากเนื้อหาข้างต้น กวีกล่าวถึงธรรมชาติสื่อคำสอนให้เห็นถึง “ความสามัคคี” ที่นำธรรมชาติมาถ่ายทอดประสบการณ์ให้มนุษย์พึงปฏิบัติต่อกัน ความขัดแย้งหรือความแตกแยกจะทำให้ประสบกับความล้มเหลว ดังเช่นหากนำไม้หนึ่งท่อนมาหักก็คงจะออกแรงไม่มาก แต่หากนำไม้มามัดรวมกันการทำลายก็คงจะไม่ใช่ง่าย เป็นการให้ความหมายต่อธรรมชาติและนำมาเตือนสติมนุษย์

วรรณคดีเรื่อง สามก๊ก ตอนกวนอูไปรับราชการกับโจโฉ เป็นวรรณคดีเกี่ยวกับการปกครองบ้านเมืองและการชิงอำนาจกันด้วยอุบายการเมืองและด้วยสงคราม ภาษาที่ใช้ก็เป็นโวหารเปรียบเทียบกับที่คมคายและเป็นคติสอนใจ โดยเฉพาะสำหรับผู้ปกครองบ้านเมืองและผู้อยู่ใต้การปกครอง จึงเป็นเรื่องที่มีผู้นิยมอ่านกันมาก และได้รับการแปลเป็นภาษาต่าง ๆ หลายภาษา มีคำสอนที่เปรียบเทียบความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม เช่น

...ดริยอ้วนเสี้ยวจะยกมาตีเมืองฮูโต่เป็นมั่นคง ผู้ใดซึ่ง
จะ ต้านทานอ้วนเสี้ยวได้นั้นขัดสน โจโฉจึงตอบว่า เล่าปี่นั้น
เป็นคนมีสติปัญญา ถ้าละไว้ซำก็จะ มีกำลังมากขึ้น อุปมา
เหมือนลูกนกอันชนปีกยังไม่ขึ้นพร้อม แม้เราจะนั่งไว้ให้อยู่ใน
รังฉะนี้ ถ้าชนขึ้นพร้อมแล้วก็จะบินไปทางไกลได้ ซึ่งจะจับตัว
นั้นเห็นจะได้ความขัดสน อ้วนเสี้ยว นั้น มีทหารมากก็จริง แต่
สติปัญญาน้อย ถึงจะคิดประการใดเราก็ไม่กลัว...

(สามก๊ก ตอนกวนอูไปรับราชการกับโจโฉ, วรรณคดีวิจักษ์ ม.6: 58)

จากบทประพันธ์ข้างต้น คือตอนโจโฉยกทัพไปปราบเล่าปี่ กวีได้กล่าวถึงคำสอนที่แสดงความสัมพันธ์ของมนุษย์กับธรรมชาติ โดยการอุปมาเปรียบเทียบกับเพื่อให้ผู้อ่านเข้าใจและจินตนาการภาพได้อย่างชัดเจน iva เล่าปี่นั้นเป็นคนที่มีสติปัญญาหากปล่อยไว้นานก็จะทำให้เล่าปี่มีความเก่งกล้ามากก่าจัดยากเช่นเดียวกับลูกนกที่มีความสามารถในการบิน หากปล่อยไว้นานลูกนกก็จะปีกกล้าขาแข็งมีความสามารถบินได้ไปไกล

บทเสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน ตอนขุนช้างถวายฎีกา พระพันวษาได้เปรียบเทียบกับธรรมชาติของต้นไม้กับนางวันทองซึ่งมีจิตใจโลเล จำต้องตัดรากตัดโคนตัดสินใจว่าจะอยู่กับใคร

มันเกิดเหตุทั้งนี้ก็เพราะหญิง จึ่งหึงหวงช่วงชิงยุ่งยั้งอยู่	
จำจะตัดรากใหญ่ให้หล่นพรุ	ให้ลูกดอกตกอยู่แต่กิ่งเดียว
อ้วนทองตัวมันเหมือนรากแก้ว	ถ้าตัดโคนขาดแล้วก็ใบเหี่ยว
ใครจะควรสูล้อมอยู่กลมเกลียว	ให้เด็ดเดี่ยวรู้กันแต่วันนี้

ถ้ารักใหม่ก็ไปอยู่กับอายช้าง	ถ้ารักเก่าเข้าข้างอายขุนแผน
อย่าเวียนวนไปให้คนมันหมั่นแคลน	ถ้าแม่นมึงรักไหนให้ว่ามา

(เสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน ตอนขุนช้างถวายฎีกา, วรรณคดีวิจักษ์ ม.6 : 38)

จากการเปรียบเทียบธรรมชาติของต้นไม้ที่มีมากมายหลายกิ่ง เปรียบเหมือนนางวันทองที่ต้องตัดรากแก้วให้ต้นไม้เหลือเพียงกิ่งเดียว นางต้องตัดใจให้เหลือเพียงรักเดียว จะเลือกรักขุนแผนหรือขุนช้างก็ให้เหลือเพียงคนเดียว ธรรมชาติเป็นสื่อคำสอนให้มีรักเดียวใจเดียวจะได้ไม่เกิดความวุ่นวาย

ไตรภูมิพระร่วง ตอนมนุสสภูมิ มีคำสอนผู้ปกครองบ้านเมืองให้อยู่ในหลักธรรม ไพร่ฟ้าข้าแผ่นดินก็มีความสุข ข้าวปลาอาหารและธรรมชาติจะมีความอุดมสมบูรณ์

..... ฅิว่าท้าวพระญาองค์ใด แลเสวยราชสมบัติแล้ว
แลทำ ความชอบธรรมใส่ไพร่ฟ้าข้าไททั้งหลายก็อยู่เย็น
เป็นสุข ได้หลักชาติดีในศรีสมบัติเพราะด้วยบุญสมการของ
ท่านผู้เป็นเจ้าเป็นจอม แลข้าวนำข้าปลาอาหาร แก้วแหวน
แสนสดเนาวรัตน์เงินทองผ้าผ่อนแพรพรรณนั้นกับบริบูรณ์
อีกทั้งฝูงเทวาฟ้าผ่นนั้นก็ตกขอบฤดูกาล บมีน้อยบมีมากทั้ง
ข้าวในนาทั้งปลาในน้ำก็บ่อนรู้ร่วงโรยเสียไปด้วยฝนแล้ง
เลย

(ไตรภูมิพระร่วง ตอนมนุสสภูมิ, วรรณคดีวิจักษ์ ม.6: 135)

จากคำสอนนี้ใช้ธรรมชาติเป็นสื่อเปรียบให้เห็นถึงผู้ปกครองบ้านเมืองที่ปกครองด้วยทศพิธราชธรรม มีหลักธรรมในการปกครองที่ดีไพร่ฟ้าประชาชนก็มีความสุข มีทรัพย์สินเงินทองฝนฟ้าตกต้องตามฤดูกาล ข้าวปลาอาหารอุดมสมบูรณ์ ธรรมชาติจึงเป็นสื่อบ่งบอกถึงความดีมีบุญญาธิการของผู้ปกครองบ้านเมือง เป็นคำสอนผู้ปกครองบ้านเมืองมาตั้งแต่สมัยสุโขทัย ซึ่งมีอิทธิพลต่อคำสอนในวรรณคดีไทยยุคต่อมาหลายเรื่อง

หลักคำสอนทางการเมืองการปกครองประเทศชาติบ้านเมือง ที่นำธรรมชาติมาเป็นสื่อเปรียบเทียบกับคำสอน ปรากฏในวรรณคดีเรื่อง ขัตติยพันธกรณี ดังตัวอย่าง

ธรรมดามหาสมุทร	มีคราวหยุดพายุฝน
มีคราวสลาตัน	ตั้งระลอกกระฉอกฉาน
ผิวพอกำลังเรือ	ก็แล่นรอดไม่รัวราน
หากกรรมจะบันดาล	ก็คงล่มทุกลำไป
ชาวเรือก็ย่อมรู้	ฉะนั้นอยู่ทุกจิตใจ
แต่ล่อยอยู่ตราบได้	ต้องจำแก้ด้วยแรงระดม

(ขัตติยพันธกรณี, วรรณคดีวิจักษ์ ม.6: 155)

กวีกล่าวถึงเรือที่มีคนโดยสารมาเต็มลำเปรียบเหมือนกับประเทศชาติ เปรียบธรรมชาติในท้องทะเลมีพายุสลาตันที่จะพัดพาให้เรือล่ม กับภัยคุกคามต่อประเทศชาติ ซึ่งต้องแก้ไขด้วยความร่วมมือกันของคนที่อยู่ในเรือทุกคน ต้องมีความสามัคคีนำพาเรือให้พ้นภัยจากพายุร้าย คือ

ความสามัคคีร่วมแรงร่วมใจของคนในประเทศชาติจะทำให้สามารถต่อสู้กับภัยพิบัติทั้งปวงได้ในที่สุด นำธรรมชาตินี้มาประกอบเป็นสื่อคำสอนให้ประชาชนมีความรักสามัคคีกัน นับเป็นอุดมการณ์ทางการเมืองที่สอดแทรกอยู่ในบทเรียน

แรงบันดาลใจในการแสดงอารมณ์สุข ทุกข์

ในวรรณคดีไทย ธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมได้รับการนำเสนอในฐานะฉาก สถานที่และบรรยากาศของเรื่อง ที่แสดงให้เห็นความสัมพันธ์กับภาวะความรู้สึกของตัวละครหรือกวีในฐานะปัจเจกบุคคลอย่างใกล้ชิด กล่าวคือ เมื่อตัวละครหรือกวีอยู่ในภาวะอารมณ์ที่เป็นสุข ก็จะพลอยรู้สึกว่าการมีชีวิตมีความสวยงาม รื่นรมย์ ตามไปด้วย แต่ในยามที่ตัวละครตกอยู่ในความทุกข์ มีความอ้างว้างว่าเหว ธรรมชาติก็พลอยแปรเปลี่ยนไป ตามความรู้สึกของตัวละคร (ธัญญา สังขพัฒน์ธานนท์, 2556) กระบวนทัศน์ต่อธรรมชาติในการแสดงให้เห็นถึงอารมณ์ 2 ลักษณะ เริ่มจากความรู้สึกแห่งความสุข ธรรมชาติมีความเป็นหนึ่งเดียวกับมนุษย์ทำให้มนุษย์มีอารมณ์สดชื่นรื่นรมย์เกิดความสุขและในทางตรงข้ามบางครั้งธรรมชาติก็แปลกแยกกับมนุษย์ สร้างอารมณ์โศกเศร้าให้กับมนุษย์เกิดความสุขได้เช่นกัน

จากการศึกษาพบว่า หนังสือเรียนวรรณคดีวิจักษ์ปรากฏวาทกรรมสี่เขียวที่กล่าวถึงธรรมชาติในฐานะ แรงบันดาลใจในการแสดงอารมณ์สุขทุกข์ ลักษณะแรกคือ อารมณ์แห่งความสุข ธรรมชาติให้แรงบันดาลใจสนับสนุนให้เกิดความสุขในวรรณคดีเรื่องกาพย์พระไชยสุริยา นิทานคำกลอนพระอภัยมณี ตอนพระอภัยมณีหนีนางผีเสื้อสมุทร บทพากย์เอรารัณและกาพย์ห่อโคลงประพาสธารทองแดง นอกจากนี้ในนิทานเวตาลเรื่องที่ 10 กวีกล่าวถึงธรรมชาติในฐานะคุณค่าและความงามของหญิงสาว กล่าวว่า หญิงที่พระราชพาบในปามักจะงามกว่าหญิงที่จะหาได้ในกรุง เป็นความรื่นรมย์ของผู้ชายที่ได้พบเจอหญิงงาม ลักษณะที่สอง อารมณ์แห่งความทุกข์ ธรรมชาติให้แรงบันดาลใจสนับสนุนให้เกิดความทุกข์ โศกเศร้า ได้แก่ วรรณคดีเรื่องมหาเวสสันดรชาดก กัณฑ์มัทรี กาพย์พระไชยสุริยา ลิลิตตะเลงพ่าย นิราศภูเขาทองและนิราศนรินทร์คำโคลง ธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมที่ถูกนำเสนอเพื่อสร้างแรงจูงใจให้ผู้เรียนและผู้อ่านมีอารมณ์ร่วมไปกับวรรณคดี ในทางหนึ่งธรรมชาติที่กล่าวถึงนี้จะก่อให้เกิดความรักต่อธรรมชาติกับผู้เรียน เพราะธรรมชาติช่วยให้ความสุขความรื่นรมย์ และในบางแง่มุมธรรมชาติก็เป็นผู้ช่วยคลายความหมองเศร้า เป็นเพื่อนตัวละคร ในยามมีความทุกข์ใจไม่ทำร้ายด้วยความสดใสรุ่งเรืองเสมือนว่าธรรมชาติคือที่พึ่งทางใจ บทเรียนจากวรรณคดีดังกล่าวทำให้ผู้เรียนได้ความรู้ แนวคิดที่สำนึกดีต่อธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมอย่างมีเหตุผล เป็นการปลูกฝังการอนุรักษ์ธรรมชาติอย่างยั่งยืน เช่น นิทานคำกลอนเรื่องพระอภัยมณี ตอนพระอภัยมณีหนีนางผีเสื้อสมุทร

พระโหมยองค์อภัยมณีนารถ	เพลีนประพาสพิศดูหมู่มัจฉา
เหล่าฉลามลั่นฉลามตามกันมา	ค่อยเคลื่อนคลาคล้ายคล้ายในสายชล
ฉลามอยู่คู่ฉลามไม่จากคู่	ขึ้นฟองฟู่ฟั่นฟ่องละอองฝน

ฝูงพิมพาพาฝูงเข้าแฝงวน	บ้างผุดพ่นพองน้ำบ้างดำจร
กระโห้เรียงเคียงกระโห้ขึ้นโบกหาง	ลอยส้างกลางกระแสแลสลอน
มังกรเกี่ยวเลี้ยวลอดคอดมังกร	ประชุมซ่อนแฝงชลขึ้นวนเวียน
ฝูงม้าน้ำทำท่าเหมือนม้าเผ่น	ขึ้นลอยเล่นเลี้ยวลัดฉวัดเฉวียน
ตะเพียนทองล่องน้ำนำตะเพียน	ดาษเดียรดุเพลิงจนเกินมา
เห็นละเมาะเกาะเขาเขียวช่อ่ม	โชดตะคุ่มเคียงเคียงเรียงรุกษา
จะเหลียวซ้ายสายสมุทรสุดสายตา	จะแลขวาควันคลุ้มกลุ้มโพยม
จะเหลียวดูสุริย์แสงเข้าแฝงเมฆ	ให้วิเวกวาดองค์พระทรงโฉม
ฟังสำเนียงเสียงคลื่นดังครื้นโครม	ยิ่งทุกขโหม่นสในฤทัยทวี

(นิทานคำกลอนเรื่องพระอภัยมณี ตอนพระอภัยหนีนางผีเสื้อสมุทร, วรรณคดีวิจักษ์ ม.3 : 62)

จากบทประพันธ์ข้างต้น ธรรมชาติมีบทบาทในฐานะให้ “ความสุข และความรื่นรมย์” ประกอบกับความตื่นเต้นในตอนพระอภัยมณีหนีนางผีเสื้อสมุทร กวีกล่าวให้ตัวละครชื่นชมธรรมชาติทางท้องทะเลอย่างเพลิดเพลิน เห็นฝูงสัตว์น้อยใหญ่แหวกว่ายกลางมหาสมุทร ได้แก่ ฉลามฉนาก ฝูงพิมพา ปลากระโห้ มังกร ม้าน้ำ ปลาตะเพียน ด้วยการการเล่นน้ำพ่นพองอย่างมีความสุข ธรรมชาติทิวทัศน์เทือกเขาภูผาต่างก็สดใสเขียวช่อ่ม บ่งบอกถึงความความสุขที่เสมือนการหลุดพ้นจากกกรรม แต่เมื่อเวลาผ่านไปธรรมชาติให้ความหมาย “อ้าวว่าง” ฟ้ามืดครึ้มด้วยเมฆบดบังแสงอาทิตย์ตัวละครก็รู้สึกหวาดหวั่นใจอยู่พอสมควร จะเห็นว่าธรรมชาติก่อให้เกิดความรู้สึกทั้งสุขและทุกข์ในเวลาใกล้เคียงกัน

ความตื่นเต้นของการเดินในอดีตที่บรรยายผ่านวรรณคดีหลายเรื่องไม่เพียงแต่การเดินทางในท้องทะเล การเดินทางในธรรมชาติตามสภาพภูมิศาสตร์ทางบกก็เป็นเส้นทางธรรมชาติที่สำคัญต่อการเดินทาง เช่นบทพากย์เอราวัณ ดังนี้

๑ เมื่อนั้นจึงพระจักรี	พอพระสุริย์ศรี
อรุณเรืองเมฆา	
๑ ลมหวนอวลกลิ่นมาลา	เฟื่องฟุ้งวนา
นิवासแถวแนวดง	
๑ ผั่งภูหมู่คณาเหมหงส์	ร่อนราดาลง
แทรกใช้ในสร้อยสุมาลี	
๑ ดูเหว่าเร้าแรงพระสุริย์ศรี	ไก่อ้นปีกตี
กู่ก้องในท้องดงดาน	
๑ ปักขาศันตาขันชาน	หาคู่เคียงประสาน
สำเนียงเสนาในไพร	

(บทพากย์เอราวัณ, วรรณคดีวิจักษ์ ม.3 : 121)

จากบทประพันธ์ข้างต้น กล่าวถึงบริบททางธรรมชาติยามเช้า “พอพระสุริย์ศรีอรุณเรืองเมฆา” พระรามตื่นจากบรรทม เป็นการกล่าวถึงบรรยากาศในยามรุ่งอรุณ ธรรมชาติที่ปรากฏนั้นให้ความหมาย “ความสุขแห่งวันใหม่” เมื่อพระอาทิตย์เริ่มส่องแสงกระทบเมฆ ความมีมิติจากยามค่าคืนกำลังจะหายไป “ลมหนาววลกลิ่นมาลาเฟื่องฟุ้งวานาวิาสถาแฉวง” สายลมพัดกลิ่นหอมของดอกไม้เต็มไปทั่วบริเวณชายป่า เป็นความรู้สึกที่ตัวละครมีความสุขในช่วงแสงแรกของวันใหม่ หมุนนกกาออกหากินส่งเสียงร้องก้องกลางไพร การส่งเสียงโห่ร้องก้องธรรมชาติ และความงามความแปลกใหม่ก็ปรากฏในธรรมชาติคือ ความสุขเกิดจากความงามของธรรมชาติ เช่นเดียวกับวรรณคดีเรื่องนิทานเวตาลเรื่องที่ 10 ตอนหนึ่งความว่า

“...พระราชบุตรทูลว่า เจ้าของรอยเท้าเหล่านี้หญิงจริงอย่างเจ้าว่า แลน่าประหลาดที่มีหญิงมาเดินอยู่ในป่าแต่ถ้าจะพูดตามเรื่องในหนังสือหญิงที่พระราชพาบในป่ามักจะงามกว่าหญิงที่จะหาได้ในกรุง เหมือนดอกไม้ป่าที่งามกว่าดอกไม้ในสวน มาเราจะตามนาง ทั้งสองนี้ไป ถ้าพบนางงามจริงดังว่าเจ้าจงเลือกเอาเป็นเมียคนหนึ่ง...”

(นิทานเวตาลเรื่องที่ 10, วรรณคดีวิจักขณ์ ม. 4 : 186)

จากเนื้อหาวรรณคดีข้างต้น กวีกล่าวเปรียบธรรมชาติในฐานะ “ความงามและคุณค่าของผู้หญิง” ตามเรื่องในหนังสือที่ตัวละครเคยอ่านมาพระราชามักจะพบผู้หญิงในป่าซึ่งมักจะงามกว่าหญิงที่จะหาได้ในกรุง เหมือนดอกไม้ป่าที่งามกว่าดอกไม้ในสวน ทำให้เกิดความสุขสำหรับผู้พบเห็น เรื่องดำเนินต่อไปจนในที่สุดพระราชและราชบุตรก็พบหญิงสองคน เกิดการเลือกคู่ผิดของพระบิดาและพระราชบุตรด้วยการมองลักษณะของรอยเท้ากับรูปร่าง ทำให้พระราชจันทรเสนได้วิวาห์กับหญิงที่เป็นลูกสาว ส่วนพระราชบุตรได้วิวาห์กับหญิงที่เป็นมารดา ความสุขของมนุษย์ที่ปรากฏในธรรมชาติจากวรรณคดีวิจักขณ์นั้น ปัจจัยหลัก ๆ เกิดขึ้นจากการเดินทางไปสถานที่อื่น ๆ เช่นเดียวกับการเดินทางไปในสถานที่สำคัญทางพระพุทธศาสนา กวีเกิดแรงบันดาลใจ ให้เกิดอารมณ์แห่งความสุขเมื่ออยู่ท่ามกลางธรรมชาติ เช่น ในวรรณคดีเรื่องกาพย์ห่อโคลงประพาสธารทองแดง ดังนี้

เที่ยวเล่นเป็นเกษมสุข

เร่ร้ายผายผาดผั่ง

สุขเกษมเปรมหน้าเหลือบ

แสนสนุกปลุกใจหวัง

เดินร้ายผายผั่งยัง

หัวร่อรีนขึ้นชี้

ธารไหลใสสะอาด

หัวน่วยกินโคลคลา

ธารไหลใสสะอาด

แสนสิ่งสนุกปลุกใจหวัง

หัวร่อรีนขึ้นชมไพร

ลิ้มหลัง

วังหรี

ชายป่า

ส่องนิ้วชวนแล

มัจฉาชาติดาษนานา

ตามกันมาให้เห็นตัว

รินมา

มัจฉาชาตินานา

ห้วนห้วย

จอกสร่ายกินโคลคลา

เซยหมู่

ตามคู่มากล้ายคล้าย

ผุดให้เห็นตัว

(ภาพยี่ห้อโคลงประพาสธารทองแดง, วรรณคดีวิจักษ์ ม.2: 83, 86)

บทประพันธ์ข้างต้น กวีกล่าวถึงธรรมชาติในฐานะ “ความสุขรื่นรมย์” การเดินทางผ่านธรรมชาติที่น้ำประทับใจแสนสนุกปลุกใจหวังในชายป่าธารน้ำไหลใสสะอาด กวีกล่าวถึงธารน้ำแห่งหนึ่งกลางธรรมชาติอันรื่นรมย์และงดงาม หมู่มัจฉาชาตินานาเล่นน้ำอย่างสนุกสนานจนสามารถมองเห็นตัวปลาที่กำลังแหวกว่ายไปมาอย่างสนุกสนาน ธารน้ำแห่งนี้คือธารทองแดงในบริเวณพระพุทธบาท จังหวัดสระบุรี นอกจากนี้กวียังได้กล่าวถึงบรรดาสัตว์และพืชพันธุ์ไม้ในป่า เช่น ลิง ด้วยการบรรยายกิริยาท่าทางของสัตว์ให้เห็นถึงวิถีความเป็นอยู่อย่างมีชีวิตชีวาในธรรมชาติ เช่น

ห้วลึงหมากกลางลึง	ต้นลางลึงแลหูลึง
ลึงไต่กระโดลึง	ลึงโลดคว่ำประสาสิง
ห้วลึงหมากเรียกไม้	ลางลึง
ลางลึงหูลึงลึง	หลอกขู้
ลึงไต่กระโดลึง	ลึงห่ม
ลึงโลดฉวยผู้ชม	ฉีกคว่ำประสาสิง

(ภาพยี่ห้อโคลงประพาสธารทองแดง, วรรณคดีวิจักษ์ ม.2 : 86)

จากการบทประพันธ์ข้างต้น กวีให้ความหมายธรรมชาติคือ “ความเพลิดเพลิน” ให้กับมนุษย์ด้วยการแสดงท่าทางของลิงกับต้นไม้ เช่น เถาห้วลึง ลางลึง หูลึง กระโดลึง และลิงบางตัวก็ขึ้นต้นหูลึงทำหน้าหลอกคู่ของมัน บ้างก็ไต่เถากระโดลึงข่มเล่น บ้างก็กระโดดไปตามตามประสาสิง ธรรมชาติอยู่ในฐานะการสนับสนุนให้บรรยากาศแห่งความสุข สุขใจเมื่อได้เห็น ธรรมชาตินอกจากจะอยู่ในฐานะให้ความสุขความรื่นรมย์แก่ตัวละครหรือกวีแล้ว ธรรมชาติยังแสดงให้เห็นถึงบทบาท “ความหวัง” ของมนุษย์ที่กล่าวไว้ในวรรณคดีเรื่องนิราศนรินทร์คำโคลง เช่น

ถึงตระนาวตระหน้าข้า	สงสาร อรเอย
จรศึกโคกมานาน	เนินช้า
เดินดงทางละหาน	หิมเวศ
สารสั่งทุกหย่อมหญ้า	ย่านน้ำลานาง

(นิราศนรินทร์คำโคลง, วรรณคดีวิจักษ์ ม.4 : 99)

ในเนื้อหานิราศจะเห็นว่าอารมณ์ของกวีได้กล่าวถึงความปรารถนาของตนเองกับธรรมชาติในขณะที่เดินทางไปทำศึก หรืออาจกล่าวได้ว่ากวีได้ให้ธรรมชาติหมายถึง “ความหวัง” ทำหน้าที่สั่งลางนางผู้เป็นที่รักแทน เห็นในบทประพันธ์ข้างต้นว่า ในระหว่างที่เดินทางผ่านป่าผาตง ก็

ผาคนาง “สารสั่งทุกห่อหมก” เมื่อเดินทางผ่านน้ำก็จะสั่งกับ “ย่านน้ำลานาง” อยู่ร่ำไป ในระหว่างการเดินทางกวีเฝ้าแต่คิดถึงไม่มีวันที่สิ้นสุด

กลอนดอกสร้อยรำพึงในป่าช้า เป็นวรรณคดีที่กล่าวถึงธรรมชาติที่เป็นแรงบันดาลใจให้เกิดอารมณ์ที่หลากหลาย ทั้งความสงบ สุข ว้าเหว่และหวาดกลัว

ยามเอ๋ยยามนี้	ปลงพีมีดมัวทั่วสถาน
อากาศเย็นเยือกหนาวครววิกาล	ส่งดปานป่าใหญ่ไร้สำเนียง
ก็มีแต่จิ้งหรีดกระกรีดกริ่ง!	เรไรหิ่งร้องขรมระงมเสียง
คอกควายว้าวระแอะเปาะเปะ! เพียง	รู้ว่าเสียงกระแหว่แผ่วแผ่วเอ๋ย

(กลอนดอกสร้อยรำพึงในป่าช้า, วรรณคดีวิจักษ์ ม.1 : 125)

เนื้อหาข้างต้น กวีพรรณนาถึงธรรมชาติบรรยายกาลเวลาพลบค่ำที่ “ปลงพีมีดมัวทั่วสถาน” สื่อความหมายถึง ความวังเวง ความหม่นก้ำกึ่ง ที่กวีกำลังจูงใจผู้อ่านให้เกิดความรู้สึก “หวาดกลัวธรรมชาติ” อันเนื่องมาจากความมืดมัวที่บวกกับอากาศเย็นเยือก ยิ่งทำให้รู้สึกที่กำลังอยู่ในป่าอันกว้างใหญ่ไร้ผู้คนสัญจร ความหวาดกลัวจากธรรมชาติถือเป็นจิตสำนึกที่มนุษย์ควรยำเกรง ธรรมชาติไม่บุกรุกไม่เอาเปรียบต่อธรรมชาติ แต่ธรรมชาติก็มีอาจทอดทิ้งมนุษย์ให้รู้สึกเดียวดายได้ สัตว์ป่าแมลงน้อยใหญ่ “เรไรหิ่ง! ร้องขรมระงมเสียง” ให้ได้ยิน พอให้คลายความอ้างว้างท่ามกลางความหนาวเย็นได้บ้าง เช่นเดียวกับ มหาเวสสันดรชาดก กัณฑ์มัทรี ความว่า

“...เหตุไฉนไม้ที่มีผลเป็นพุ่มพวง ก็กลายกลับเป็นดอก
ดวงเดียวรดาชอนาถเนตรแฉวโน้นก็แก้วเกิดพิgunแถมกับ
กาหลง ถัดนั้นก็สายหยุดประยงค์และยมโดย พระพายพัดก็
ร่วงโรยรายดอกลมุนกอง แม้ยังได้เก็บเอาดอกมาร้อยกรอง
ไปฝากลูกเมื่อวันวาน ก็เพี้ยนผิดพิสดารเป็นพวงผล ผิดวิกล
แต่ก่อนมา สุพพา มยุหนดิ เม ทิสา ทั้งแปดทิศก็มีดมิดมัวมน
ทุกหนแห่ง ทั้งขอบฟ้าก็ดาษแดงเป็นสายเลือดไม่เว้นวาย
หายเหือด เป็นยางร้ายไปรอบข้าง...”

(มหาเวสสันดรชาดก กัณฑ์มัทรี, วรรณคดีวิจักษ์ ม.5 : 25)

เนื้อหาในบทร่ายดังกล่าว กวีให้ความหมายธรรมชาติในฐานะแรงบันดาลใจที่ “สนับสนุนความเศร้า” ในช่วงเวลาดังกล่าวเกิดเรื่องราวกับพระนางมัทรี ธรรมชาติที่เคยปกติก็พลอยมีส่วนแจ้งเหตุร้ายด้วยการแปรเปลี่ยนสภาพไปจากปกติ เช่น ดอกไม้ที่เคยสดใสกลับกลายเป็นเหี่ยว เฌอร่วงโรย ท้องฟ้าเปลี่ยนสีจากสีสดใสกลายเป็นมืดมัว เป็นต้น ทำให้พระนางพอจะทราบได้ว่ากำลังเกิดกลางร้ายแก่ตน สภาพของสิ่งปลูกสร้างสิ่งแวดล้อมยังสนับสนุนความเศร้าเช่นเดียวกับบรรยากาศที่พระนางกลับมาถึงอาศรม ว่า

...โอพระอาศรมเจ้าเอียน่าอัศจรรย์ใจ แต่ก่อนดูนี้
 สุกใสด้วยสีทอง เสียงเนียนนี้ ร่ำร้องสำราญรังเรียกคู่คู่ขยับ
 ขัน ทั้งจักจั่นพรรณลงโน เรร่ำร้องอยู่หรี่งๆ ระเรื่อโยโย
 โหยสำเนียงดังเสียงสังคีตขับประโคมไพโร โอเหตุไฉนเหงา
 เจียบเมื่อยามนี้ ทั้งอาศรมก็หมองศรีเสมือนหนึ่งว่าจะเศร้า
 โศก เออชะรอยว่าพระเจ้าลูกจะวิโยคพลัดพรากไปจากอก
 พระมารดาเสียจริงแล้วกระมังในครั้งนี้...

(มหาเวสสันดรชาดก กัณฑ์มัทรี, วรรณคดีวิจักษ์ ม.5 : 27)

จะเห็นว่าลักษณะของธรรมชาติก็ให้ความหมายในฐานะ “แจ้งเหตุแห่งทุกข์” ดังเช่น
 หมุ่นกที่เคยขับกล่อมในยามที่ครอบครัวสมบูรณ์มีความสุข แต่ในยามนี้ครอบครัวถึงคราวพลัดพราก
 ทำให้เกิดความทุกข์โศกกับพระนางมัทรี ธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมก็พลอยจะแปรเปลี่ยนไป เช่น พระ
 อาศรมที่เคยสดในยามนั้นก็กลับหมองเศร้าไปในห้วงเวลาที่พระนางเกิดความทุกข์ เช่นเดียวกับบท
 กาพย์ยานี 11 ตอนหนึ่งในเรื่องกาพย์พระไชยสุริยา ดังตัวอย่าง

รอนรอนอ่อนอัสดง	พระสุริยงเย็นยอแสง
ช่วงดั่งน้ำครึ่งแดง	แฝงเมฆเขาเงาเมรุธร
ลึงค่างครางโครกครอก	ฝูงจิ้งจอกออกมาเห่าหอน
ชะนีวิเวกวอน	นกหกร่อนนอนรังเรียง
ลูกนกยกปีกป้อง	อ้าปากร้องซ้องแซ่เสียง
แม่นกปิกปีกเคียง	เลี้ยงลูกอ่อนป้อนอาหาร

(กาพย์พระไชยสุริยา, วรรณคดีวิจักษ์ ม.1 : 88)

จากเนื้อหาข้างต้นแสดงภาพเมื่อพระอาทิตย์ใกล้จะหมดแสง เป็นช่วงที่มองดูแล้ว
 เหมือนกับน้ำครึ่งที่กำลังแดงแฝงเข้าไปในเมฆระหว่างขุนเขา ฝูงลิง ค่าง ต่างพากันครางโครกครอก ฝูง
 สุนัขจิ้งจอกออกมาเห่าหอน ชะนีส่งเสียงดังวิเวก นกต่างโผเข้าสู่รังนอนเรียงกันเป็นแถว ลูกนกยกปีก
 อ้าปากรอรับอาหารจากแม่เสียงดังแซ่แซ่ จะเห็นว่าธรรมชาติอยู่รายรอบตัวของตัวละคร กำลังสร้าง
 บรรยากาศให้น่าหวาดกลัวเพราะเป็นช่วงเวลาพลบค่ำ ความมืดมิดกับเสียงหวายหวนวิเวกยิ่งทำให้รู้สึก
 หวั่นไหว ธรรมชาติทำหน้าที่ต่อมนุษย์ได้อย่างสมบูรณ์ด้วยการแจ้งเหตุแห่งทุกข์และสนับสนุนให้เกิด
 ความเศร้าความคิดถึง เช่นเดียวกับวรรณคดีเรื่องลิลิตตะเลงพ่าย เช่น

มาเดียวเปลี่ยวอกอ้า	อายุสุ
สถิตอยู่เอื้องคัณ	ละห้อย
พิศโพ้นพฤษภ	บานเบิก ใจนา
พรางคณิงนุขน้อย	แน่นอ่อนวลสวณ
สลัดไฉไลสลัดน้อง	แขนงนอน ไพโรฤ

เพราะเพื่อมาราญรอน

เศ็กไสร

สละสละสมร

เสมอชื่อ ไม่นา

นี้กระกำนามไม้

แม่นแม่นทรวงเรียม

สายหยุดหยุดกลั่นฟุ้ง

ยามสาย

สายบ่หยุดเสน่ห์หาย

ห่างเศร้า

ก็คืนก็วันวาย

วางเทวษ ราแม่

ถวิลทุกขบค่าเช่า

หยุดได้ฉันท

(ลิลิตตะเลงพ่าย, วรรณคดีวิจักษ์ ม.5 : 52)

จากบทประพันธ์ ตอนพระมหาอุปราชาทรงรำพันถึงนางข้างต้น เมื่อทรงชม “พิศโพน พฤษ์พบุ” ต้นไม้และดอกไม้ที่ทรงพบเห็นระหว่างทางก็ค่อยเบิกบานพระทัยขึ้นมาบ้าง แต่ก็ไม่วาย คิดถึงนางสนมกำนัลทั้งหลายที่จากมา ในบทนี้กวีให้ธรรมชาติมีความหมายในฐานะแรงบันดาลใจให้เกิด “ความคิดถึง” เช่นเมื่อทรงเห็นต้นสลัดไดทรงดำริว่าเหตุใดจึงต้องจากน้องมานอนป่า เมื่อทรงเห็นต้นสละก็เกิดคำถามทำไมต้องสละน้องมาเหมือนชื่อต้นไม้ เห็นต้นระกำก็เกิดความเศร้าระกำใจ เหมือนอกตัวละคร และเมื่อทรงเห็นต้นสายหยุด เมื่อสายก็หมดกลั่นแต่ใจตัวละครไม่คลายรักนางผู้เป็นที่รัก กวีนำเสนออารมณ์ครวญเศร้าของตัวละครถึงนางผู้เป็นที่รัก นอกจากนี้ระหว่างการเดินทาง กริธาทัพผ่านป่าเขา ธรรมชาติที่ปรากฏเป็นสื่อให้ทราบถึงกลางร้ายที่จะเกิดกับพระมหาอุปราชไว้ว่า

เกิดเป็นหมอกมืดห้อง

เวหา หนเฮย

ลมชื่อเวรัมภา

พัดคลุ้ม

หวนหอบหักฉัตร

คชชาติ ลงแฮ

แลธลิกลัดกลุ้ม

เกลื่อนเพียงจักรผัน ฯ

พระพลันเห็นเหตุไซ้

เสียงดวง แดเฮย

ถนัดตั้งภูผาหลวง

ตกต้อง

กระหม่ากระหม่นทรวง

สันซัด พักตร์นา

นักหญทัยท่านรื่อง

เรียกให้โหรทาย ฯ

(ลิลิตตะเลงพ่าย, วรรณคดีวิจักษ์ ม.5: 53)

จากบทประพันธ์ข้างต้น กวีกล่าวถึงธรรมชาติเมื่อพระมหาอุปราชาคิดถึงความทุกข์ของตน ยกทัพมาถึงพนมทวน เมื่อเดินผ่านป่าใหญ่ธรรมชาติก็ปรากฏในฐานะ “กลางร้าย” เกิดหมอกมืดมืดไปทั่วทิศ ลมชื่อเวรัมภาพัดหอบเอาฉัตรหัก ทำให้พระมหาอุปราชตกพระทัยสั่นกลัวตั้งภูผาหลวงตกลงมาทับทำให้ขวัญหาย ธรรมชาติหม่นหมองบรรยากาศมืดมัวสัมพันธ์กับความวิตกกังวลของตัวละคร เปรียบตั้งภูผาขนาดใหญ่ตกใส่ตัวละครถือเป็นกลางร้ายบอกเหตุได้ กวีได้สอดแทรกแนวคิดให้กับผู้เรียน ในความภาคภูมิใจของการกอบกู้เอกราชที่บรรพบุรุษไทยสร้างไว้ใน การปราบศัตรูฝ่ายตรงข้ามคือพม่า ได้สำเร็จ ธรรมชาติเป็นแรงบันดาลใจให้เกิดความโศกเศร้าความอ้างว้างท่ามกลางธรรมชาติยังปรากฏ อยู่เสมอ เช่น ในวรรณคดีนิราศภูเขาทอง

ตลาดแก้วแล้วไม่เห็นตลาดตั้ง สองฟากฝั่งก็แต่ล้วนสวนพฤษภา
 ไอรินรินกลิ่นดอกไม้ไกล่คองคา เหมือนกลิ่นผ้าแพรดำรำมะเกลือ
 เห็นโคกใหญ่ไกล่น้ำระกำแผ่ ทั้งรักแฉงแฉมสวาทประหลาดเหลือ
 เหมือนโคกพีที่ระกำก็ซ้ำเจือ เพราะรักเรื้อแรมสวาทมาตลาดคลาย
 (นิราศภูเขาทอง, วรรณคดีวิจักษ์ ม.1 : 20)

จากบทประพันธ์ข้างต้น กวีกล่าวถึงธรรมชาติในความรู้สึกให้ “ความสุข” ด้วยกลิ่นดอกไม้หอมไปเรื่อยๆ ตลอดทาง แม้ว่าธรรมชาติจะพยายามสร้างอารมณ์ความรู้สึกที่ดีให้กับกวี แต่ก็ยังไม่คลายทุกข์ได้ เมื่อมองไป “เห็นโคกใหญ่ไกล่น้ำระกำแผ่” แต่แปลกที่มีต้นรักขึ้นแซมอยู่ด้วยธรรมชาติมีบทบาทสื่อให้กวีเกิด “ความทุกข์โศก” เหมือนความโศกเศร้าระกำใจที่สุนทรภู่ต้องเผชิญ เพราะรักแม่จัน ความผิดหวังจากความรักทำให้ผู้เรียนเห็นถึงโทษของความรัก เช่นเดียวกับในวรรณคดีเรื่องอิเหนา ตอนศึกกะหมังกุหนิง ว่า

ว่าพลางทางชมคณานก	โผนผกจับไม้ยังมี
เบญจวรรณจับวัลย์ชาลี	เหมือนวันพี่ไกลสามสุตามา
นางนวลจับนางนวลนอน	เหมือนพี่แนบนวลสมจรจินตะหรา
จากพรากจับจากจันรรจา	เหมือนจากนางสการะวาที
แขกเต้าจับเต่าร้างร้อง	เหมือนร้างห้องมหายารศรีมี
นกแก้วจับแก้วพาที	เหมือนแก้วพี่ทั้งสามสั่งความมา
ตระเวนไพรร่อนร้องตระเวนไพร	เหมือนเวรใดให้นิราศเสนาหา
เค้าโหมงจับโหมงอยู่เอยกา	เหมือนพี่นับโหมงมาเมื่อไกลนาง
คับแคจับแคสั่นโตษเตียว	เหมือนเปล่าเปลี่ยนคับใจในไพรกว้าง
ชมวิหคณกไม่ไปตามทาง	คะนึ่งนางพลางรับโยธี

(อิเหนาตอนศึกกะหมังกุหนิง, วรรณคดีวิจักษ์ ม.4 : 53)

จากบทประพันธ์ข้างต้นจะเห็นว่า ระหว่างทางอิเหนากิริธาทัพได้ผ่านธรรมชาติป่าไม้ ลำเนาไพรและสรรพสัตว์หมูนกน้อยใหญ่ ธรรมชาติเป็นแรงบันดาลใจให้คิดถึงนางอันเป็นที่รัก อิเหนารู้สึกอ้างว้างและคิดถึงชายาทั้งสามที่จากมา โดยได้เปรียบนกกับชายาตนไว้ว่า นกนางนวลจับต้นนางนวลเพื่อเกาะนอน เหมือนวันที่อิเหนาอิงแอบแนบเนียนนอนในห้องกับจินตะหรา นอกจากนี้กวียังนำธรรมชาติของนกมาสนับสนุนความรู้สึกอ้างว้างของอิเหนาว่า นกคับแคจับต้นแคอยู่ตัวเดียวเหมือนตัวอิเหนาที่กำลังเปล่าเปลี่ยวใจในป่าใหญ่แห่งนี้ ชื่อหรือลักษณะเด่นของธรรมชาติเป็นส่วนที่ทำให้กวีเลือกใช้เป็นสื่อบรรยายความรู้สึกและอารมณ์ของตัวละคร เช่น ในนิราศนรินทร์คำโคลง เมื่อเห็นธรรมชาติพันธุ์ไม้ชนิดใดที่มีชื่อพ้องกับความรู้สึกของตนก็จะรำพึงรำพันตามอารมณ์นั้น

เห็นจากจากแจกก้าน	แกมระกำ
ถนัดระกำกรรจ่า	จากข้า
บาปใดที่โททำ	แทนเท่า ราแม่
จากแต่คานี้หน้า	พี่น้องคงถนอม

(นิราศนรินทร์คำโคลง, วรรณคดีวิจักษ์ ม.4 : 99)

จากบทประพันธ์ข้างต้น กวีให้ธรรมชาติป่าไม้มีบทบาทในฐานะเป็นแรงบันดาลใจ สันับสนุนอารมณ์ความโศกเศร้า ดังเช่น “เห็นจากจากแจกก้านแกมระกำ” เมื่อเห็นต้นจากต้นระกำก็นึกถึงการจากนางผู้เป็นที่รักมา การกล่าวถึงบริบทของการเดินทางด้วยอารมณ์รำพึงรำพันถึงบุคคลผู้เป็นที่รัก และมีความหมายระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมที่ปรากฏในวรรณคดีวิจักข์ที่มีใช้นิราศแต่มีการรำพึงถึงนางผู้เป็นที่รักคือวรรณคดีเรื่องกาพย์เห่เรือ เช่น บทชมปลา

พิศพรรณปลาว่ายเคล้า	คลึงกัน
ถวิลสุดดวงจันทร์	แจ่มหน้า
มัตস্যาย่อมพัวพัน	พิศวาส
ควรฤพรากน้องข้าชวด	เคล้าคลึงชม
พิศพรรณปลาว่ายเคล้า	คิดถึงเจ้าเศร้าอารมณ์
มัตস্যายังรู้ชม	สาสมใจไม่พามา
นวลจันทร์เป็นนวลจริง	เจ้างามพริ้งยิ่งนวลปลา
คางเบือนเบือนหน้ามา	ไม่งามเท่าเจ้าเบือนชาย
เพียนทองงามดังทอง	ไม่เหมือนน้องห่มตาตพราย
กระแหแหห่างชาย	ดังสายสวาทคลาดจากสม
แก้มข้าข้าใครต้อง	อันแกมน้องข้าเพราะชม
ปลาทุกทุกขอกกรม	เหมือนทุกข์พี่ที่จากนางฯ

(กาพย์เห่เรือ, วรรณคดีวิจักข์ ม.6: 89-90)

จากบทประพันธ์ข้างต้นพบว่า กวีให้ธรรมชาติมีความหมายกับมนุษย์ผสานกับอารมณ์ความรู้สึกของกวีที่แสดงต่อคนรัก ในบทเห่ชมปลาข้างต้นธรรมชาติในบทนี้มีความหมายคือ ความงามและความรักที่ถวิลหา เช่น “นวลจันทร์เป็นนวลจริง เจ้างามพริ้งยิ่งนวลปลา” ปลานวลจันทร์มีสีนวลกว่าปลาอื่น ๆ กวีได้กล่าวชมนางว่ามีความงามมากกว่าปลานวลจันทร์ “คางเบือนเบือนหน้ามางามเท่าเจ้าเบือนชาย” กวีกล่าวเปรียบเทียบกับนางว่า ปลาคางเบือนหันหน้ามายังไม่งามเท่าเจ้าถึงแม้จะเบือนหน้าหนีพี่ “แก้มข้าข้าใครต้องอันแกมน้องข้าเพราะชม” กวีกล่าวว่าปลาแก้มข้าข้าเพราะโดนอะไรมาแต่แกมน้องนั้นข้าเพราะถูกพี่ชมเป็นต้น นอกจากการกล่าวชมธรรมชาติกับนางยังปรากฏในบทเห่ชมไม้ชนิดต่าง ๆ ดังนี้

เรือชายชมมิ่งไม้	มีพรรณ
ริมท่าสาครคันธุ์	กลืนเกลี้ยง
พลัดดอกออกแกมกัน	ชูช่อ
หอมหื่นรินรสเพียง	กลืนเนื้อนวลนาง ฯ
เรือชายชมมิ่งไม้	ริมท่าไสวหลากหลายพรรณ
พลัดดอกออกแกมกัน	ส่งกลิ่นเกลี้ยงเพียงกลิ่นสมร
ชมดวงพวงนางแย้ม	บานสละมแย้มเกสร

คิดความยามบังอร
จำปาหนาแน่นเนื่อง
คิดคะนึ่งถึงนงราม
ประยงค์ทรงพวงห้อย
เหมือนอุษณวลละออง

แย้มโอษฐ์ยิ้มพริ้มพรายงาม
คลีกล้วยเหลือ่องเรืองอร่าม
ผิวเหลืองกว่าจำปาทอง
ระย้าย้อยห้อยพวงกรอง
เจ้าแขวนไว้ให้เรียมชม

(กาพย์เห่เรือ, วรรณคดีวิจักษ์ ม.2: 92)

จากบทประพันธ์ข้างต้น กวีสังเกตเห็นต้นไม้ที่พรรณนาถึงธรรมชาติ ธรรมชาติในบทนี้ปรากฏในอารมณ์ “ความรักและความคิดถึง” ชวนให้กวีคิดถึงความงามของนางผู้เป็นที่รัก เช่น “ชมดวงพวงนางแย้ม บานสลัมแย้มเกสร” “คิดความยามบังอร แย้มโอษฐ์ยิ้มพริ้มพรายงาม” ดอกนางแย้มที่บ้านแย้มเกสรออกมาคิดถึงเมื่อน้องยี่มออกมาอย่างร่าเริง และ “จำปาหนาแน่นเนื่องคลีกล้วยเหลือ่องเรืองอร่าม” “คิดคะนึ่งถึงนงราม ผิวเหลืองกว่าจำปาทอง” ดอกจำปาที่ขึ้นอยู่หนาแน่นคลีกล้วยสีเหลืองอร่ามออกมานึกถึงน้องที่มีผิวสีเหลืองนวล เป็นต้น เมื่อขบวนเรือเดินทางมาได้หลายเวลาพอสมควรใกล้ค่ำแล้ว กวีก็ได้กล่าวถึงบทเห่ชมกนกไว้ดังนี้

รอนรอนสุริยไอ
เรื่อยเรื่อยลับเมรุลง
รอนรอนจิตจำนง
เรื่อยเรื่อยเรียมคอยแก้ว
นางนวลนวลน่ารัก
แก้วพันนี้สุดนวล
นกแก้วแจ้วแจ้วเสียง
เหมือนพ่นประคอง
ไก่อ้ามาตัวเดียว
เหมือนพราวจากนงเยาว์
แขกเต้าเคล้าคู่เคียง
เรียมคะนึ่งถึงเอบาง
ดูเหว่าเจ้าจับร้อง
ไพเราะเพราะกังวาน
โนรีสีปานชาติ
ไม่เท่าเจ้าโฉมฉาย
สัตวาน่าเอ็นดู
เหมือนฟี่ที่จากมา
ปักษีมีหลายพรรณ
ยิ่งฟังวังเวงใจ

อัสดง
ค่ำแล้ว
นุชพี่ เพียงแม่
คล้ายคล้ายเรียมเหลียว
ไม่นวลพัศตร์เหมือนทรมสงวน
ดั่งนางฟ้าหน้าใยอง
จับไม้เรียงเคียงคู่สอง
รับขวัญน้องต้องมือเบา
เดินท่องเที่ยวเลี้ยวเหลียมเขา
เปล้าใจเปลี่ยวเหลียวหานาง
เรียงจับไม้ใช้ปีกหาง
เคยแนบข้างร้างแรมนาน
สนั่นก้องซ้องเสียงหวาน
ปานเสียงน้องร้องส่งชาย
เหมือนช่างฉลาดวาดแต้มลาย
ห่มตาดพรายกรายกรมา
คอยหาคู่อยู่เอกา
ครวญหาเจ้าเศร้าเสียใจ
บ้างชมกันขันเพียกไพร
ล้วนหลายหลากมากภาษา
(กาพย์เห่เรือ, วรรณคดีวิจักษ์ ม.2 : 94)

จากบทประพันธ์บทเห่ชมกษัตริย์ กวีกล่าวถึงธรรมชาติในอารมณ์แห่ง “ความรักและความคิดถึง” เมื่อกวีได้พบเห็นผูนงก็เกิดอารมณ์ความรู้สึกคล้อยตาม และให้ความหมายธรรมชาติของนกกับนางผู้เป็นที่รักของตนว่า “นางนวลนวลน่ารักไม่นวลพักตร์เหมือนทราบนาง” นกนางนวลงามผุดผ่องแต่ความงามนั้นสู้้องมิได้เพราะหน้าของน้องงามผุดผ่องเหมือนกับนางฟ้า “นกแก้วแจ่มแจ่มเสียง จับไม้เรียงเคียงคู่สอง” นกแก้วเสียงแจ่มแจ้วอยู่บนต้นไม้เคียงคู่กันเหมือนกับพี่น้องประคองและรับขวัญน้องต้องมือเบา “ไก่อ้ามาตัวเดียวเดินท่องเที่ยวเลียเลียเลียเขา” ความโดดเดี่ยวของไก่ฟ้าที่กวีปรากฏทำให้รู้สึกอ้างว้างเดียวดายและนึกถึงความห่างไกลนางจนทำให้วิไลหาด้วยความเปล่าเปลี่ยวใจ นกแขกเต้าคล้ายคู่รักชอกใช้ปีกหางบนกิ่งไม้ นั้น ทำให้กวีอดคิดถึงนางผู้เป็นที่รักมิได้ เพราะเดินทางจากนางมาก็หลายวันคืนความรักที่ซิดใกล้ก็ห่างหายออกไปจนหวนคำนึงหา เสียงของดุเหว่าที่หวานซึ้งก้องไพเราะก็ทำให้กวีคิดถึงสำเนียงที่ไพเราะของนางผู้เป็นที่รักเมื่อครั้งนางกล่าวคำอาลาขาย “สัตวันเอนดู คอยหาอยู่เอย” สัตว์ป่าทั้งหลายที่กำลังมองหาอยู่กลางไพร ก็ไม่ต่างอะไรกับตัวของกวีที่กำลังมองหาคู่เช่นเดียวกัน จากบทเห่ตัวอย่างที่กล่าวมานั้น ธรรมชาติมีความหมายอย่างลึกซึ้งกับกวีผู้เดินทาง มีทั้งไพเราะแทรกไว้ด้วยอารมณ์รักความคิดถึงคนรัก ทำให้ผู้เรียนเห็นภาพที่ถ่ายทอดจากกวีได้อย่างชัดเจน มีชีวิตชีวา เสมือนว่าได้อยู่ในเหตุการณ์นั้นด้วย

เพื่อนในการเดินทางและการดำเนินชีวิต

จากเนื้อหาในหนังสือเรียนวรรณคดีวิจักษ์ พบวรรณคดีหลายเรื่อง โดยเฉพาะในวรรณคดีนิราศจะปรากฏการเดินทางของกวีหรือตัวละครในเรื่องนั้นมีความอ้างว้าง ความเดียวดายหรือแม้กระทั่งความคิดถึงคนรักที่จากมา ทำให้กวีหรือตัวละครเกิดความรู้สึกโดดเดี่ยว มีเพียงระบบนิเวศตามธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมรอบด้านเป็นเพื่อนในยามนั้น กระบวนทัศน์ที่กล่าวถึงธรรมชาติในฐานะ “เพื่อน” หรือผู้อยู่เคียงข้างมนุษย์ในยามที่เกิดความรู้สึกโดดเดี่ยวท่ามกลางความอ้างว้าง ธรรมชาติจะคอยปลอบขวัญเป็นเพื่อนร่วมเดินทางไปให้ไปสู่เป้าหมายได้สำเร็จ

จากการศึกษาพบว่า หนังสือเรียนวรรณคดีวิจักษ์ปรากฏวาทกรรมสี่เขียวที่กล่าวถึงธรรมชาติในฐานะ เพื่อน ทำหน้าที่เพื่อนอยู่เคียงข้างมนุษย์ปรากฏดังนี้ 1) ธรรมชาติคือ “เพื่อนสำหรับระบายความทุกข์” เหตุที่ทำไมรู้จะหันหน้าไปพึ่งใคร จึงได้เพียงตัดพ้อต่อธรรมชาติด้วยความอัดอั้นตันใจ ในวรรณคดีเรื่องมหาเวสสันดรชาดก กัณฑ์มัทรี 2) ธรรมชาติคือ “เพื่อนร่วมทาง” ในวรรณคดีเรื่องนิราศภูเขาทอง และกาพย์พระไชยสุริยา เช่น ปลากระโห้ ปลาโลมา ปลาราวหู ปลาเหรา ปลาทุ มีอยู่เต็มท้องน้ำ ทำให้ตัวละครไม่รู้สึกหิวและหาวดกล้วต่อธรรมชาติได้ กระบวนทัศน์เชิงบวกที่มนุษย์อาศัยธรรมชาติในการระบายความทุกข์ เป็นเพื่อนร่วมทาง ก่อให้เกิดความผ่อนคลายและความสุขขึ้นตามลำดับ สิ่งเหล่านี้จะกระตุ้นให้ผู้เรียนมีความรู้สึกใกล้ชิดธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ในยามที่เหวว่าผู้เรียนก็สามารถระลึกถึงธรรมชาติ ให้ธรรมชาติเป็นดังเพื่อนอยู่เคียงข้างลดความเสี่ยงในการทำร้ายชีวิตตนเองได้ ดังเช่นพระนางมัทรี ในเรื่องมหาเวสสันดรชาดก

...จึงตรัสว่าน้ำเอ๋ยเคยมาเปี่ยมขอบเป็นไรจึงขอชื่น
ลงชุ่มหมอง พระพายเจ้าเอ๋ยเคยมาพัดต้องกลีบอุบล พากลิ่น
สุคนธ์ขจรสมารวยริน เป็นไรจึงเสื่อมหอมหายต้นไม่เฉื่อย
ฉ่ำ ผุงปลาเอ๋ยเคยมาพุดคล้ำดำแฝงพอง บ้างก็ขึ้นล่องว่ายอยู่
ลอยเลื่อนชมแสงเดือนอยู่พรายๆ เป็นไรจึงไม่วายเวียนวง
นกเจ้าเอ๋ยเคยบินลงไล่จิกเหยื่อทุกเวลา วันนี้แปลกเปล่าตา
แม่แลไม่เห็น...

(มหาเวสสันดรชาดก กัณฑ์มัทรี, วรรณคดีวิจักษ์ ม.5: 27)

ธรรมชาติที่กล่าวมาข้างต้นสัมพันธ์กับธรรมชาติ โดยกวีให้ความหมายธรรมชาติพีชสัตว์ใน
ฐานะ “เพื่อน” เป็นที่พึ่งของมนุษย์ด้วยเหตุที่ว่าไม่รู้จะหันหน้าไปพึ่งใคร ใครจะให้คำปรึกษาได้ จึงได้
เพียงตัดพ้อต่อธรรมชาติด้วยความอัดอั้นตันใจด้วยความทุกข์ที่ท่วมท้น พระนางมัทรีระบายความทุกข์
ตัดพ้อชีวิตตนกับ น้ำ ปลา ลม นก สิ่งเหล่านี้เป็นดังเพื่อนดังญาติพี่น้อง ที่คอยรับฟังปัญหาของพระ
นาง ในที่สุดก็ทรงเข้าพระทัยและได้อนุโมทนาทานในครั้ง นี้ จะเห็นว่าธรรมชาติและมนุษย์ต่างเกื้อกูล
ซึ่งกันและกัน ในยามที่มนุษย์หม่นหมองธรรมชาติก็จะคอยปลอบขวัญและอยู่เคียงข้างเสมอ
เช่นเดียวกันกับบทประพันธ์ในนิราศภูเขาทองต่อไปนี้

แสนวิตกกอกเอ๋ยมาอ้างว้าง
จนดึกดาวพราวพร่างกลางอัมพร
ทั้งกบเขียดเกรียดกริดจั่งหรีดเรื่อย
วังเวงจิตคิดคะนิงรำพึงความ
สำรวจกับเพื่อนรักสะพรักพร้อม
ไฉยยามเข็ญเห็นอยู่แต่หนูพุด

ในทุ่งกว้างเห็นแต่แซมแซมสลอน
กาเรียนร่อนร้องก้องเมื่อสองยาม
พระพายเฉื่อยฉิวฉิวระหวือหวาม
ถึงเมื่อยามยังอุดมโสมนัส
อยู่แวดล้อมหลายคนปรนนิบัติ
ช่วยนั่งปัดยุงให้ไม่ไกลกาย

(นิราศภูเขาทอง, วรรณคดีวิจักษ์ ม.1: 11)

จากบทประพันธ์ข้างต้นจะเห็นว่า ในบริบทที่มนุษย์มีความอ้างว้าง กวีจะให้ธรรมชาติมี
ความหมายในฐานะ “เพื่อนร่วมทาง” เสมอ เช่น ในทุ่งกว้างเห็นแต่ต้นแซม สิ่งนี้ก็จะทำให้กวี
ลดทอนความรู้สึกอ้างว้างลงได้บ้าง ส่วนในตอนดึกไม่มีต้นไม้อยู่รอบมีเพียงความมืด ขณะที่กวีหยุด
ค้างแรมก็ปรากฏดวงดาวกลางท้องฟ้าท่ามกลางความมืดมืด ดังความรู้สึกของกวีที่ไม่มีอาจรู้ได้ว่าจะ
ไปพึ่งใครในยามนั้นมีเพียงดวงดาวเป็นเพื่อน รวมทั้งเพื่อนใหม่ที่หลากหลายกำลังส่งเสียงทำลายความ
เหวว่าให้กวี เช่น นกกระเรียน กบเขียดและจิ้งหรีด จนรุ่งเช้าพระอาทิตย์ขึ้นธรรมชาติก็ให้ความรู้สึก
แห่งความหวังใหม่ความรู้สึกใหม่บรรยากาศใหม่ๆ ธรรมชาติในตอนนั้นก็ให้ความหมายในทางบวกคือ คลาย
ความอ้างว้างของกวีได้บ้าง จนในที่สุดสุนทรภู่ก็เดินทางมาถึงที่หมายคือเจดีย์ภูเขาทอง ธรรมชาตินอกจาก
จะเป็นเพื่อนคลายความทุกข์ บางครั้งธรรมชาติก็เป็นสิ่งที่ทำให้เกิดอารมณ์เศร้าว่าเหว เช่นเดียวกับการ
เดินทางของพระไชยสุริยา ในวรรณคดีเรื่องกาพย์พระไชยสุริยา มีการพรรณนาถึงสัตว์และธรรมชาติ
เสมือนเป็นเพื่อนร่วมเดินทาง ดังนี้

เกตุรามาในน้ำไหล	คำเข้าเปล่าใจ
ที่ในมหาาริ	
พะสุธาอาศัยไม่มี	ราชานาริ
อยู่ที่พระเกลแลดู	
ปลากะโให้โลมาราหุ	เหราปลาหุ
มีอยู่ในน้ำคล่าไป	
ราชาว่าเหว่หลุทัย	วายุพาคลาโคล
มาในทะเลเอกา	

(กาพย์พระไชยสุริยา, วรรณคดีวิจักษ์ ม.1 : 83-84)

เนื้อหาข้างต้นปรากฏในบทกาพย์ฉบับ 16 บรรยายถึงธรรมชาติในตอนคำและเข้าทำให้รู้สึก อ่างว้างเปลี่ยวใจเมื่ออยู่ในท้องทะเล ธรรมชาติที่ปรากฏในบทนี้ให้ความหมายว่า ธรรมชาติคือ “เพื่อน” ของตัวละครธรรมชาติคอยสร้างบรรยากาศให้มีความสุขชีวิตรื่นเริง เช่น ปลากะโให้ ปลาโลมา ปลา รากุ ปลาเหรา ปลาหุ มีอยู่เต็มท้องน้ำทำให้ตัวละครไม่รู้สึกร้อนหนาวและหวาดกลัวต่อธรรมชาติ หลักจากที่หลบหนีเหตุการณ์ที่ไม่ปกติในแผ่นดิน เมื่อใดเกิดความวุ่นวายขึ้นในบ้านเมือง เกิดความ หายนะ ธรรมชาติก็ไม่เคยทอดทิ้งและยังทำหน้าที่เปลี่ยนแปลงความวุ่นวายให้มีความสุขได้เมื่ออยู่ ท่ามกลางธรรมชาติ

สัญญาของพลังอำนาจ

วรรณคดีไทยในสมัยอยุธยาและรัตนโกสินทร์ตอนต้น ซึ่งส่วนใหญ่เป็นวรรณคดีของชนชั้น มุลา นาย ได้สะท้อนให้เห็นความสัมพันธ์เชิงอำนาจในหลายรูปแบบ ไม่ว่าจะเป็นความสัมพันธ์ระหว่าง ชนชั้นผู้ปกครองกับผู้ใต้ปกครอง อันเป็นความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับมนุษย์ หรือแม้แต่ ความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติ ในหลายกรณีก็ยังสามารถเห็นได้ว่า แม้มนุษย์จะตระหนักใน ความสำคัญของธรรมชาติ และมีความผูกพันกับธรรมชาติก็ตาม แต่ก็ยังใช้อำนาจในการควบคุมกำกับ ธรรมชาติไปพร้อมกัน (ธัญญา สังขพันธานนท์, 2556) กระบวนทัศน์ระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติและ สิ่งแวดล้อมในวรรณคดีวิจักษ์ ปรากฏความหมายเชิงอำนาจที่แสดงให้เห็นในหลายกรณีด้วยกัน

จากการศึกษาพบว่า หนังสือเรียนวรรณคดีวิจักษ์ปรากฏวาทกรรมสีเขียวที่กล่าวถึง ธรรมชาติในฐานะ สัญญาของพลังอำนาจ อันเกิดจากอุดมการณ์ทางการเมืองการปกครอง ด้วยการ แสดงถึงความยิ่งใหญ่และพลังอำนาจของตนจนเกิดสภาวะถือนเหนือผู้อื่นหรือผู้ที่ด้อยกว่า เนื้อหานี้ หากผู้เรียนสามารถวิเคราะห์แยกแยะได้ ผู้เรียนจะรู้สึกถึงธรรมชาติที่ถูกควบคุมคุกคามโดยมนุษย์ และไม่ก่อให้เกิดความอหังการต่อธรรมชาติ สิ่งเหล่านี้จะกระตุ้นให้ผู้เรียนเกิดความรักธรรมชาติได้ มากยิ่งขึ้น เช่น วรรณกรรมที่แปลมาจากประเทศจีน ดังตัวอย่าง

หว่านข้าวในฤดูใบไม้ผลิ ข้าวเมล็ดหนึ่ง
จะกลายเป็นหมื่นเมล็ดในฤดูใบไม้ร่วง
รอบข้างไม่มีนาที่ไหนทิ้งว่าง
แต่ชาวนาก็ยังอดตาย
ตอนอาทิตย์เที่ยงวัน ชาวนายังพรวนดิน
เหงื่อหยดบนดินภายใต้ต้นข้าว
ใครจะรู้บ้างว่าในงานใบนั้น
ข้าวแต่ละเม็ดคือความยากแค้นแสนสาหัส

(ทุกข์ของชาวนาในบทกวี, วรรณคดีวิจักษ์ ม.4 : 148)

บทประพันธ์ข้างต้น เบื้องต้นจะเห็นกวีให้ความสำคัญที่ว่ามนุษย์อาศัยธรรมชาติในการผลิตอาหารหล่อเลี้ยงชีวิต ธรรมชาติมีพลังอำนาจมหาศาลที่จะเพิ่มผลผลิตได้อย่างมากมายในธรรมชาติที่สมบูรณ์แต่ด้วยอำนาจและอิทธิพลอื่น ๆ ที่แฝงอยู่ทำให้ชาวนาต้องมีความทุกข์ยาก เพราะอำนาจผู้เหนือกว่าพลังจากธรรมชาติอาจกล่าวได้ว่า มนุษย์เอาเปรียบผู้ที่อาศัยอยู่กับธรรมชาติ เป็นอุทาหรณ์ให้สังคมหรือหน่วยงานที่เกี่ยวข้องได้ประจักษ์และตระหนักถึงความสำคัญของชาวนา และเล็งเห็นปัญหาต่าง ๆ อันจะนำไปสู่การแสวงหาหนทางแก้ไขในท้ายที่สุด เช่นเดียวกับเรื่องบทเสภาสามัคคีเสวก ตอนวิศกรรมาและสามัคคีเสวก ที่ว่า

ใครถูกผู้ชำนาญในการช่าง	ความคิดวางแผนไม่เข้าเรื่อง
เหมือนคนป่าคนไพรไม่รู้งเรื่อง	จะพูดด้วยนั้นก็เปลืองซึ่งวาจา
แต่กรุงไทยศรีวิไลทันเพื่อนบ้าน	จึงมีช่างชำนาญวิเสชา
ทั้งช่างปั้นช่างเขียนเพียรวิชา	อีกช่างสถาปนาถุกทำนอง

(บทเสภาสามัคคีเสวก ตอนวิศกรรมาและสามัคคีเสวก, วรรณคดีวิจักษ์ ม.5 : 104)

เนื้อหาข้างต้นการกล่าวถึงธรรมชาติในบทนี้ กวีแสดงให้เห็นถึงความรู้สึกในทางลบ กวีกำลังตำหนิมนุษย์ที่ถูกดูแลจนคลั่งคลึงว่า “เหมือนคนป่าคนไพรไม่รู้งเรื่อง” ป่าไม้ที่กล่าวถึงนี้ แสดงให้เห็นถึงความคุกคามทางอำนาจที่มนุษย์รู้สึกต่อธรรมชาติ ธรรมชาติคือความไม่รู้งเรื่อง ธรรมชาติป่าเขาคือความต่ำต้อยด้อยความรู้และโอกาส อย่างไรก็ตามการให้ความหมายในรูปแบบนี้ก็เป็นกรีย้าเตือนให้เห็นถึงความเป็นธรรมชาติที่สมบูรณ์ เพราะธรรมชาติหรือคนป่าคนเขาคือสิ่งที่เกิดขึ้นและคงอยู่ด้วยสภาพแวดล้อมเดิมตามธรรมชาติ มิได้ปรุงแต่งแต่อย่างใด การปรุงแต่งเพื่อเกิดความโดดเด่นสิ่งเหล่านั้นอาจก่อให้เกิดการแข่งขันกันมากขึ้น จนนำมาสู่ความแตกแยกในกลุ่มมนุษย์เอง ในเสภาตอนนี้มุ่งแสดงให้เห็นถึงความสามัคคีเป็นสำคัญ โดยให้แนวคิดที่ว่า “ชาติจะดำรงอยู่ได้ เหล่าข้าราชการจะต้องให้ความร่วมมือกับพระมหากษัตริย์ผู้ทรงเป็นผู้นำประเทศ” หรือต้องมีความปรองดองกันนั่นเอง และอาจกล่าวได้ว่าธรรมชาติมีพลังในการ “ควบคุมมนุษย์ให้รักสามัคคีกัน” ความสามัคคีคือปัจจัยสำคัญของการอยู่ร่วมกันในสังคมมนุษย์

ในบทพากย์เอราวัณ แสดงพลังอำนาจของมนุษย์ที่คุกคามธรรมชาติ ดังตัวอย่าง

๑ อึงอินทเกรีตีระงม	แตรสังข์เสียงประสม
ประสานเสนาะในไพร	
๑ เสียงพลโห่ร้องเอาชัย	เลื่อนลั่นสนั่นใน
พิภพเพียงทำลาย	
๑ สัตว์ภณทั้บรรพตทั้งหลาย	อ่อนเอียงเพียงปลาย
ประนอมประนมขมชัย	
๑ พสุธาอากาศหวาดไหว	เนื่อนกตกใจ
ชุกซ่อนประหวั้นขวัญหนี	
๑ ลูกครุฑพลัดตกนิมพลี	หัสตินอินทรี
คาบช้างก็วางไอยรา	

(บทพากย์เอราวัณ, วรรณคดีวิจักษ์ ม.3 : 122)

จากบทประพันธ์ข้างต้น ตัวละครแสดงออกถึงอำนาจความเป็นใหญ่เหนือธรรมชาติ ด้วยการส่งเสียงร้องรวมถึงประโคมแตรสังข์กลางป่าเขา ส่งผลให้ธรรมชาติแผ่นดินสะเทือน สัตว์ป่าน้อยใหญ่พากันหนีเอาตัวรอด แม้แต่นกหัสติลิงค์ก็ยังคงตกใจกับเสียงโห่ร้อง ในขณะนั้นกำลังคาบช้างก็ยังไม่ต้องปล่อยให้หลุดจากปากได้ จึงอาจกล่าวได้ว่า มนุษย์หรือตัวละครใช้อำนาจคุกคามธรรมชาติ ธรรมชาติจึงส่งสัญญาณว่ากำลังถูกอำนาจของมนุษย์คุกคาม เพื่อเตือนให้มนุษย์รู้จักยับยั้งชั่งใจในการกระทำต่อธรรมชาติ

ในบทละครพูดคำฉันท์เรื่องมัทนะพาธา แสดงสัญญาณพลังอำนาจของมนุษย์ในการคุกคามธรรมชาติ ดังตัวอย่าง

ไม้เรียกผะกาทุก-	ชะกะสีอรุณแสง
ปานแก้มแฉล้มแดง	ตรุณีนยามอาย
ดอกใหญ่และเกสร	สวคนธะมากมาย
อยู่ทนบวงววย	มธุรสจรไกล
อีกทั้งสะพรั่งหนาม	ดุษะเข็มประดับไว้
ผึ่งเขียวสปีนไขว่	บมิใคร่จะห่างเหิน
อันกุพะชะกาหอม	บริโภคร่อยเพลิน
รสหวานลิหวานเชิญ	นรลัมไพเราะเลิศรส
กินแล้วระงับตรี	พิธะโทษะหายหมด
คือลมและดีลด	ทุษะเสมหะเสื่อมสรรพ
อีกทั้งเจริญกา-	มะคุณาภิรมย์นันท์
เย็นในอุราพลัน	และระงับพยาธิ

(บทละครพูดคำฉันท์เรื่องมัทนะพาธา, วรรณคดีวิจักษ์ ม.5: 88)

จากบทประพันธ์ข้างต้น แสดงให้เห็นถึงอำนาจของมนุษย์ “คุณความ” ธรรมชาติในเรื่องนี้อยู่ในสถานะ “ทาสรัก” ของตัวละคร เช่นให้มันนาไปเกิดเป็นดอกกุหลาบมีดอกขนาดใหญ่มีเกสรอยู่คงทนอีกทั้งมีหนามดุจเข็มประดับไว้นอกจากนี้ยังให้ความหมายธรรมชาติในทางบวกคือ ให้ธรรมชาติเป็น “ยารักษาโรค” ช่วยระงับความโกรธและช่วยขับเสมหะอีกทั้งยังเจริญกามคุณ ช่วยให้ร่างกายหายป่วยและช่วยขับพยาธิ เนื้อหาที่นำมาให้ผู้เรียนได้ศึกษาเป็นการตัดพ้อถึงความรักเสียเป็นส่วนใหญ่ เพราะมันนาได้ลงมากเกิดเป็นธรรมชาติหรือดอกกุหลาบซึ่งพบแต่ความผิดหวังอยู่มួយ

ศัตรู อุปสรรค ภัยคุกคามชีวิต

กระบวนทัศน์ของธรรมชาติที่ถูกกำหนดให้อยู่ในฐานะ ด้านร้าย ที่เต็มไปด้วยบทบาทความเป็น ศัตรู อุปสรรคและภัยคุกคามชีวิต ในวรรณคดีวิจักษ์จะเห็นว่าปาดงพงไพร สัตว์และธรรมชาติอื่น ๆ ที่ถูกกล่าวถึงในวรรณคดีบางเรื่อง เปรียบให้เห็นถึงผลเสียของธรรมชาติที่มีอิทธิพลต่อมนุษย์ว่ามีความน่ากลัว เต็มไปด้วยอันตรายและความโหดร้ายในสายตาของกวีและตัวละคร

จากการศึกษาพบว่า หนังสือเรียนวรรณคดีวิจักษ์ปรากฏว่าทรรณสี่เขียวที่กล่าวถึงธรรมชาติในฐานะ ศัตรู อุปสรรคและภัยคุกคามชีวิต อาจกล่าวได้ว่าเป็นอุดมการณ์ควบคุมสังคม โดยมีให้มนุษย์กระทำต่อธรรมชาติฝ่ายเดียว ธรรมชาติจึงสร้างบทเรียนให้กับมนุษย์ให้รู้สึกหวาดกลัว ซึ่งจะเห็นได้จากสถานการณ์ปัจจุบัน (พ.ศ. 2563) กับเหตุการณ์โรคระบาด โควิด-19 ที่มนุษย์ได้รับจากผลกระทบที่มนุษย์คุกคามธรรมชาติ โดยจำแนกได้ดังนี้ 1) ธรรมชาติคือ อุปสรรค ในวรรณคดีเรื่องชัตติยพันธกรณี, สามก๊ก ตอนกวนอุไปรับราชการกับโจโฉ, อิศรญาณภาษิตและไตรภูมิพระร่วง ตอนมนุสสภูมิ เช่นผู้นำยอมต้องพบอุปสรรคตั้งเรือที่แล่นไปในธรรมชาติทะเล ในวรรณคดีเรื่องชัตติยพันธกรณี 2) ธรรมชาติคือ ผู้คุกคามมนุษย์ ปรากฏในวรรณคดีเรื่องบทเสภาสามัคคีเสวก ตอนวิศกรรมมาและสามัคคีเสวก, บทละครพูดคำฉันท์เรือมัทนะพาธา,ราชาธิราช ตอนสมิงพระรามอาสาและคัมภีร์ฉันทศาสตร์ แพทย์ศาสตร์สงเคราะห์ 3) ธรรมชาติคือ ศัตรูหรือผู้ร้าย ในวรรณคดีเรื่องคัมภีร์ฉันทศาสตร์ แพทย์ศาสตร์สงเคราะห์ เนื้อหาดังกล่าวถือเป็นกระบวนทัศน์เชิงลบที่มนุษย์เกรงกลัวต่อธรรมชาติ ผู้เรียนจะได้รับความรู้ที่แฝงไว้ให้เห็นถึงความยิ่งใหญ่ของธรรมชาติและให้รู้วามมนุษย์ไม่สามารถเอาเปรียบธรรมชาติทุกอย่างได้ รวมทั้งทำให้มนุษย์เกิดความตระหนักรู้ก่อนที่จะคิดร้ายต่อธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ดังตัวอย่าง

คำเฉลยแก้ปจณา
ด้วยโรคเหลือกำลัง
เมื่ออ่อนรักษาได้
ใช้นั้นอุปมา
เป็นแพทย์พึงสำคัญ
เคราะห์ร้ายชัดโซคนาม

รู้รักษาก็จริงจัง
จึงมิฟังในการยา
แก่แล้วไซร่ยานักหนา
เหมือนเพลิงป่าไหม้ลูกกลาม
โอกาสนั้นมีอยู่สาม
บางทีรู้เกินรู้ไป

(คัมภีร์ฉันทศาสตร์ แพทย์ศาสตร์สงเคราะห์, วรรณคดีวิจักษ์ ม.5 : 104)

เนื้อหาในบทนี้กล่าวถึงการปฏิบัติตัวของแพทย์ผ่านการเปรียบเทียบการสู้รบกับศัตรูข้าศึก โดยยึดมั่นถือปฏิบัติในหลักศีลธรรมทางพระพุทธศาสนาเป็นสำคัญ กวีให้ธรรมชาติในเรื่องคือ “ศัตรู” หรือโรคที่ลุกลามเกิดขึ้นกับผู้ป่วย “เหมือนเพลิงป่าไหม้ลุกลาม” โรคหากไม่มีการสกัดกั้นก็จะทำให้เกิดการระบาดไปทุกส่วนของร่างกาย การให้ยาก็เป็นคุณธรรมที่แพทย์ควรพึงพิจารณาว่า ความซื่อสัตย์ต่ออาชีพต่อสังคมเป็นสิ่งที่ควรปฏิบัติอย่างแท้จริง การคุกคามของธรรมชาตินอกจากจะมาในรูปแบบของอัคคีภัยแล้ว ในบางเรื่องก็มาในรูปแบบอุทกภัย ดังที่วรรณคดีเรื่องราชาธิราช ตอนสมิงพระรามอาสา เช่น

“ ครั้นได้ศฤงฆ์แล้วพระองค์ก็เสด็จทรงม้าพระที่นั่ง
ยกทัพบุกมายังกรุงอังวะ พระเจ้ากรุงจีนยกมาครั้ง
นั้น อุปมาดังฝนตกหาใหญ่ตกลงน้ำนองท่วมป่าไหลเชี่ยวมา
เมื่อวันตฤณนั้นหาสิ่งใดจะต้านทานมิได้ ”

(ราชาธิราช ตอนสมิงพระรามอาสา, วรรณคดีวิจักษ์ ม.1 : 108)

จากบทประพันธ์ข้างต้น กวีให้ธรรมชาติอยู่ในฐานะ “ภัยพิบัติคุกคาม” ที่เกิดขึ้นกับมนุษย์ ในการเดินทางของกองทัพพระเจ้าจัน เกิดน้ำท่วมเป็นหนองน้ำราวกับเป็นช่วงฤดูน้ำหลาก จะเห็นว่า กวียกธรรมชาติให้เห็นถึงความหวาดกลัวในการทำลายสิ่งกีดขวางด้วยพลังน้ำที่มีจำนวนมาก โดยสัมพันธ์กับกองทัพของพระเจ้ากรุงจีนก็มีขนาดใหญ่จนสามารถทำลายข้าศึกได้ เช่นเดียวกับการเดินทางภัยร้ายที่กำลังเกิดขึ้นกับโจโฉ ธรรมชาติก็แจ้งผ่านปรากฏการณ์ดังนี้

...ฝ่ายโจโฉยกกองทัพมาใกล้จะถึงเมืองเสียว่าย พอ
เกิดลมพายุใหญ่พัดหนักธงชัยซึ่งปักมาบนเกวียนนั้นหักทับ
ลง โจโฉเห็นวิปริตดังนั้นก็ให้หยุดทหารตั้งค่ายมั่นไว้แล้วถาม
ที่ปรึกษาว่าซึ่งลมพายุพัดมาถูกธงชัยเราหักลงทั้งนี้ จะเห็นดี
แลร้ายประการใด ชุนอวกจึงว่าซึ่งเกิดพายุใหญ่พัดธงชัยหัก
ทบลมมานั้นเป็นลมตะวันออก เวลาค่ำวันนี้ดีร้ายเล่าปีจะยก
ออกมาปล้นค่ายเราเป็นมั่นคงพอมอกายเข้ามาว่าแก่โจโฉว่า
ลมตะวันออกพัดมาถูกธงชัยหักนั้น ข้าพเจ้าเห็นว่ากลางคืน
วันนี้จะมีผู้มาปล้นค่าย...

(สามก๊ก ตอนกวนอูไปรับราชการกับโจโฉ, วรรณคดีวิจักษ์ ม.6 : 60)

ธรรมชาติที่กล่าวถึงข้างต้น กวีได้สื่อธรรมชาติในฐานะ “อุปสรรค” คือ ลมพายุขนาดใหญ่ พัดธงชัยของกองทัพโจโฉหักล้มลงนั้น ธรรมชาติก็สื่อให้เห็นถึงกลางร้ายบอกเหตุที่อาจก่อให้เกิดความวิปริตแก่กองทัพของโจโฉ ซึ่งเป็นความปรารถนาดีที่ธรรมชาติมีต่อมนุษย์หรือตัวละคร จึงอาจกล่าวได้อีกว่าธรรมชาติเป็นส่วนสำคัญในการทำนายเหตุการณ์ที่กำลังจะเกิดขึ้นให้กับมนุษย์ ถือได้ว่า

ธรรมชาติดีมี “ความเอื้อเฟื้อ” ให้กับมนุษย์อยู่เสมอ เช่นเดียวกับวรรณคดีเรื่องขัตติยพันธกรณี ที่ ธรรมชาติปรากฏให้เห็นเหตุการณ์การต่อสู้เพื่อสันติและความสงบสุขแก่ประชาชน เช่น

ดูจเหล่าข้าพละนา-	ระเหวว่ากะปิตัน
นายท้ายฉงนงั้น	ทิศทางก็กลางแคลง
นายกลประจำจักร	จะใช้หนักก็นึกแห่ง
จะรอกี่ระแวง	จะไม่ทันธุการ
อึดอัดทุกหน้าที่	ทุกข์ทวิทุกวันวาร
เหตุห่าบดียาน	อันเคยไว้น้ำใจชน
ถ้าจะว่าบรรดากิจ	ก็ไม่ผิด ณ นิยม
เรือแล่นทะเลม	จะเปรียบต่อกี่พอกัน
ธรรมตามหาสมุทร	มีคราวหยุดพายุผัน
มีคราวสลาตัน	ตั้งระลอกกระฉอกฉาน
ผิวพอกำลังเรือ	ก็แล่นรอดไม่ร้าวราน
หากกรรมจะบันดาล	ก็คงล่มทุกลำไป
ชาวเรือก็ยามรู้	ฉะนี้อยู่ทุกจิตจิตใจ
แต่ลอยอยู่ตราบไต่	ต้องจำแก้ด้วยแรงระดม
แก็รอดตลอดฝั่ง	จะรอดทั้งจะขึ้นชม
เหลือแก็ก้จำม	ให้ปรากฏว่าถึงกรรม
ผิวทอดธุระนิง	บ วุ่นวังเหียวยาทำ
ที่สุดก็สูญลำ	เหมือนที่แก็ไม่หวาดไหว

(ขัตติยพันธกรณี, วรรณคดีวิจักษ์ ม.6 : 155-156)

จากบทประพันธ์ข้างต้น กวีกล่าวถึงธรรมชาติของพายุในท้องทะเลเป็น “อุปสรรค” ต่อการเดินทางของมนุษย์ คนไทยทุกหมู่เหล่าซึ่งเปรียบเสมือนลูกเรือตกอยู่ในภาวะสับสน หากเรือขาด “กะปิตัน” ที่เป็นทั้งผู้นำย่อมต้องพบอุปสรรคตั้งเรือที่แล่นไปในทะเลหรือธรรมชาติ ซึ่งย่อมต้องเผชิญกับพายุเป็นธรรมดา การจะผ่านพายุไปให้พ้นก็ต้องได้ “แรงระดม” จากทั้งกัปตันและลูกเรือทุกคน คือต้องมีความร่วมมือร่วมใจและความอุตสาหะ พยายามอย่างถึงที่สุด เมื่อได้ทำเช่นนั้นแล้วแม้เรือจะจมลงทุกคนก็ยังมีชีวิตและได้รับคำสรรเสริญเรื่องความมานะบากบั่นกล้าหาญ เช่น

แม้ลูกเรือเชื่อถือผู้เป็นนาย	ต้องมุ่งหมายช่วยแรงโดยแข็งขัน
คอยตั้งใจฟังบังคับคัปิตัน	นาวานั้นจึงจะรอดตลอดทะเล
แม้ลูกเรืออดดีมีทริ	และเริ่มริเณไถ่โยเย
เมื่อคลื่นลมแรงจัดซัดไซเซ	เรือจะเหล่ระยาคว่าไป
แม้ต่างคนต่างเถียงเถียงแก่งแย่ง	นายเรือจะเอาแรงมาแต่ไหน
แม้ไม่ถือเคร่งคงตรงวินัย	เมื่อถึงคราวพายุใหญ่จะครวญคราง

นายจะสั่งสิ่งใดไม่เข้าจิต จะต้องติดตันใจให้ขัดขวาง
 จะยุ่งแล้วยุ่งเล่าไม่เข้าทาง เรือกก็คงอับปางกลางสาคร
 (บทเสภาสามัคคีเสวก ตอนนิศวรกรรมาและสามัคคีเสวก, วรรณคดีวิจักษ์ ม.5 : 40)

จากบทประพันธ์ข้างต้น กวีให้ความหมายของธรรมชาติในทางลบเช่นเดียวกับตัวอย่างตอนนิศวรกรรมา ธรรมชาติคือ “ภัยคุกคาม” ธรรมชาติก่อให้เกิดความหายนะ การเดินทางด้วยเรือลำเดียวกันท่ามกลางมหาสมุทรที่กว้างใหญ่ ความสามัคคีจะนำไปสู่จุดหมายได้อย่างสำเร็จผล “นาวานั้นจึงจะรอดตลอดทะเล” โดยอุปสรรคในครั้งนักวีให้ธรรมชาติในท้องทะเลเป็นวัตถุขัดขวางการเดินทาง “คลื่นลมแรงจัดซัดโซเซ” หากมีวแต่แก่งแย่งกันเอาตัวรอด ไม่เชื่อฟังแนวปฏิบัติของผู้บังคับบัญชา “เมื่อถึงคราวพายุใหญ่จะครวญคราง” “เรือกก็คงอับปางกลางสาคร” ธรรมชาติที่กล่าวมานี้ กวีกำลังอธิบายว่าธรรมชาติคือภัยพิบัติแก่มนุษย์

ผู้ให้กำเนิดและจุดจบชีวิต

สังกรรมแห่งชีวิตที่เกิดจากธรรมชาติและธรรมชาติคือผู้ให้กำเนิดมนุษย์ มนุษย์ควรเคารพธรรมชาติ เพราะธรรมชาติคือศูนย์รวมความสมบูรณ์ให้มนุษย์ได้ดำเนินชีวิตอย่างมีความสุขแม้กระทั่งการเป็นเพื่อนในยามเศร้า เป็นแหล่งอาหารในยามลำบาก ฯลฯ จึงแสดงให้เห็นว่าธรรมชาติคือผู้สร้างมนุษย์ ธรรมชาติคือผู้เลี้ยงช้างมนุษย์ และในทางตรงกันข้ามธรรมชาติคือผู้ทำลายมนุษย์ หรือเป็นจุดจบของชีวิต

จากการศึกษาหนังสือเรียนวรรณคดีวิจักษ์พบว่า วาทกรรมสี่เขียวที่กล่าวถึงธรรมชาติในฐานะ ผู้ให้กำเนิดและจุดจบชีวิต ธรรมชาติที่ปรากฏให้เห็นได้แก่ ธรรมชาติ คือ ผู้ให้กำเนิดชีวิตและจุดจบของชีวิต หรือผู้ทำลายมนุษย์ในวรรณคดีเรื่อง ไตรภูมิพระร่วง ตอนมนุสสุภูมิ เช่น การให้กำเนิดชีวิต ส่วนกลอนดอกสร้อยรำพึงในป่าช้าและวรรณคดีบทละครเรื่องรามเกียรติ์ ตอนนารายณ์ปราบนนทก ทำร้ายจากธรรมชาติทำนาคาม้วนหางวงที่ทำให้คนนั้นเสียชีวิตลง จะเห็นว่าธรรมชาติในบทนี้ถูกใช้ให้เป็น “ฆาตกร” การประยุกต์ใช้ทำร้ายจากธรรมชาติปราบนนทกถือเป็นการใช้ให้ธรรมชาติสร้างความหลงใหลให้เกิดความคล้อยตามแล้วสังหารได้สำเร็จ เนื้อหาดังกล่าวถือเป็นกระบวนทัศน์ที่ชี้ให้ผู้เรียนเกิดความเข้าใจสังกรรมของชีวิตมากขึ้น อธิบายว่ามนุษย์เกิดจากธรรมชาติและท้ายที่สุดมนุษย์ก็สิ้นสุดลงด้วยธรรมชาติเช่นเดียวกัน ดังตัวอย่าง การเกิดของมนุษย์ในวรรณคดีเรื่อง ไตรภูมิพระร่วง ตอนมนุสสุภูมิ ว่า

“....ผิรูปอันจะเกิดเป็นชายก็ดี เป็นหญิงก็ดี ... ครั้นถึง
 เจ็ดวันแข็งเป็นก้อนดั่งไข่ไก่เรียกว่าขมนะ....เบื้องหลังกุมารนั้น
 ต่อหลังท้องแม่ แลนั่งยองอยู่ในท้องแม่ เลือดแลน้ำเหลืองย่อย
 ลงเต็มตนยะหยดทุกเมื่อแล ดูกดั่งลิงเมื่อฝนตก แลนั่งกำมือ
 เขาเจ้าอยู่ในโพรงไม้โน้นแล... เมื่อจะออกจากท้องแม่วันนั้น

ใส่รังจักรพรรดิก็จักให้หัวผู้น้อยนั้นลงมาสู่ที่จะออก แล
พลิกหัวลงบมิได้รู้สึกสักอัน...”

จากตัวอย่าง เป็นการอธิบายธรรมชาติของการกำเนิดมนุษย์ มีการเปรียบเทียบสิ่งต่าง ๆ ที่
ก่อรูปเป็นมนุษย์มาจากธรรมชาติทั้งสิ้น จากจุดกำเนิดในท้องแม่จนถึงวันที่จะออกมาจากท้องแม่
ธรรมชาติของจักรพรรดิก็จักให้มนุษย์ตัวน้อยหลุดออกมาจากท้องแม่ กล่าวได้ว่าธรรมชาติเป็น
ผู้ให้กำเนิดชีวิตมนุษย์ และในที่สุดมนุษย์ก็ถึงจุดจบในธรรมชาติเช่นกัน ดังตัวอย่างกลอนดอกสร้อย
รำพึงในป่าช้า

ต้นเอยต้นไทร	สูงใหญ่รากย้อยห้อยระย้า
และต้นโพธิ์พุ่มแจ้แผ่ฉายา	มีเนินหญ้าไต้ต้นเกลื่อนกล่นไป
ล้วนร่วงคนในเขตประเทศนี้	คุษณินอนราย ณ ภายไต้
แห่งหลุมลึกกลานสลดระทดใจ	เรายังใกล้หลุมนั้นทุกวันเอย

(กลอนดอกสร้อยรำพึงในป่าช้า, วรรณคดีวิจักษ์ ม.1 : 126)

การดำรงอยู่ของสรรพสิ่งเป็นไปตามกฎของธรรมชาติ ธรรมชาติในบทนี้ให้ความหมายใน
ฐานะ ธรรมชาติคือผู้โอบอุ้มมนุษย์ เมื่อคราวตกทุกข์ได้ยากธรรมชาติคือผู้รักษามนุษย์ “ต้นโพธิ์ ต้น
ไทร” ทำหน้าดูแลศพไต้พื้นดินที่กำลังย่อยสลายไปตามกาลเวลา ธรรมชาติในบทนี้แสดงถึงความ
เอื้อเฟื้อต่อมนุษย์ และแสดงให้เห็นถึงความจริงของธรรมชาติที่ว่า มนุษย์เกิดจากธรรมชาติ ถึงแม้
มนุษย์เอาเปรียบธรรมชาติบ้าง แต่มนุษย์ไม่สามารถอยู่เหนือธรรมชาติได้ มนุษย์ก็ย่อมจากไปด้วย
ธรรมชาติเช่นเดียวกัน ฉะนั้น ความรักดี ความซื่อสัตย์ ความเคารพ ที่เรียกว่าความสำนึกที่ดีต่อ
ธรรมชาติ จึงเป็นสิ่งที่มีมนุษย์ควรกตัญญูต่อธรรมชาติ สอดคล้องกับวรรณคดีบทละครเรื่องรามเกียรติ์
ตอนนารายณ์ปราบหนทก ที่กวีให้ความสำคัญกับธรรมชาติ เช่น

© เมื่อนั้น	เห็นนงนทกลกกลก็ยินดี
พระนารายณ์ทรงสวัสดิ์ศรีศรี	ทำที่เยื้องกรายให้ชวนยินดี
๑ 2 คำ ๑ เสรจจา	
© เทพนมปฐมพรหมสี่หน้า	สอดสร้อยมาลาเจดนิ
ทั้งกวางเดินดงหงส์บิน	กินรินเลียบถ้ำอำไพ
อีกช้านางนอนภมรเกล้า	ทั้งแขกเต้าผาลาเพียงไหล่
เมขลาโยนแก้วแววไว	มยุเรศพ่อนในอัมพร
ลมพัดยอต่อพรหมนิมิต	ทั้งพิสมัยเรียงหมอน
ย้ายท่ามัจฉาชมสาคร	พระสีกรขว้างจักรฤทธิรงค์
ฝ่ายว่านนทกก็ตาม	ด้วยความพิสมัยไหลหลง
ถึงท่านาคาม้วนหางวง	ชี้ตรงถูกเพลาทันใด

๑ 8 คำ 9 เพลง

(บทละครเรื่องรามเกียรติ์ ตอนนารายณ์ปราบหนทก, วรรณคดีวิจักษ์ ม.2 : 69)

บทประพันธ์ข้างต้น พบว่าพระนารายณ์นำลักษณะของธรรมชาติมากล่าวเป็นทำร่า ได้แก่ ทำกวางเดินดง ทำหงส์บิน ทำกนิรินเลียบถ้ำอำไพ รวมถึงทำอื่น ๆ เช่น ฆาตาเพียงไหล่ เมฆาล่อแก้ว มยุเรศพ้อน ลมพัดยอดตอง พรหมนิมิต พิสมัยเรียงหมอน มัจฉาชมสาครพระสีกรขว้าง จนกระทั่งถึง ทำนาคาม้วนหางวงที่ทำให้นนทกนั้นเสียชีวิตลงจะเห็นว่าธรรมชาติในบทนี้คือ “ฆาตกร” หรือทำให้ถึงจุดจบของชีวิต การเกิดจากการประยุคดีใช้ทำร่าจากธรรมชาติปราบนนทกถือเป็นการใช้ให้ธรรมชาติสร้างความหลงใหล แล้วทำลายการครองอำนาจอย่างไม่มีสติของนนทกที่เบียดเบียนผู้อื่น สะท้อนสังคมปัจจุบันควรปฏิบัติให้อยู่ในกฎระเบียบทางสังคม หากทำผิดข้อบังคับก็จะทำให้เกิดผลกระทบทางลบได้

จากการศึกษาวาทกรรมสี่เขียว ซึ่งเป็นตัวกำหนดกระบวนการคิดหรือชุดความคิดในการสร้างความหมายให้กับธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมที่ปรากฏในหนังสือเรียนวรรณคดีวิจักษ์ ระดับชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 1-6 ผลการศึกษาพบชุดความคิดที่สร้างความหมายให้กับวาทกรรมสี่เขียวที่ปรากฏมากที่สุดตามลำดับไปถึงปรากฏน้อยที่สุดดังนี้ สี่เขียวคือสื่อคำสอนแนวทางในการประพฤติปฏิบัติตน สี่เขียวคือความอุดมสมบูรณ์ สี่เขียวคือแรงบันดาลใจในการแสดงอารมณ์สุขทุกข์ สี่เขียวคือปัจจัยสี่ในการดำรงชีวิต สี่เขียวคือเพื่อนในการเดินทางและดำเนินชีวิต สี่เขียวคือความรู้และประสบการณ์ใหม่ สี่เขียวคือสัญญาของพลังอำนาจ สี่เขียวคือศัตรูอุปสรรคภัยคุกคามชีวิต และสี่เขียวคือผู้ให้กำเนิดและจุดจบของชีวิต

วาทกรรมสี่เขียวที่ปรากฏในวรรณคดีวิจักษ์ เป็นชุดความคิดที่อธิบายให้เห็นความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม แฝงไว้ด้วยอุดมการณ์ทางศาสนา อุดมการณ์ทางการเมือง การปกครอง อุดมการณ์ความเชื่อท้องถิ่นและอุดมการณ์ความเชื่อดั้งเดิม นับเป็นแนวทางช่วยสนับสนุนความคาดหวังที่รัฐต้องการสร้างเอกลักษณ์ อัตลักษณ์ให้กับผู้เรียน ซึ่งมีการปรับเปลี่ยนไปตามบริบทของสังคมและยุคสมัยที่มีการเปลี่ยนแปลงตามจุดมุ่งหมายของหลักสูตร โดยใช้ธรรมชาติเป็นสื่อในการสอน ตลอดจนการคัดเลือกวรรณคดีและวรรณกรรมที่มีเนื้อหาสอดคล้องกับวาทกรรมและอุดมการณ์ดังกล่าว มาให้ผู้เรียนได้เรียนอย่างเหมาะสมในแต่ละระดับชั้น และแต่ละช่วงวัยซึ่งจะแตกต่างกันออกไป เพื่อปลูกฝังให้ผู้เรียนมีความรู้ ความเข้าใจธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมได้เป็นอย่างดี สอดรับกับจุดมุ่งหมายของหลักสูตรแกนกลางการศึกษาขั้นพื้นฐาน พุทธศักราช 2551 ข้อหนึ่งที่ว่า ผู้เรียนจะต้องมีจิตสำนึกในการอนุรักษ์วัฒนธรรมและภูมิปัญญาไทย การอนุรักษ์และพัฒนาสิ่งแวดล้อม มีจิตสาธารณะที่มุ่งทำประโยชน์และสร้างสิ่งที่ดีงามในสังคม ให้สามารถอยู่ร่วมกันในสังคมอย่างมีความสุขต่อไป

พูน บณฺ ศึกโต ชีเว

บทที่ 4

กลวิธีการนำเสนอวาทกรรมสีเขียวในหนังสือเรียนวรรณคดีวิจักษ์ ระดับชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 1-6

กลวิธีการนำเสนอวาทกรรมสีเขียวในหนังสือเรียนวรรณคดีวิจักษ์ ระดับชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 1-6 กลุ่มเป้าหมายที่ใช้ในการศึกษา ได้แก่ วรรณคดีและวรรณกรรมที่ปรากฏในหนังสือเรียน รายวิชา พื้นฐาน ภาษาไทย วรรณคดีวิจักษ์ ระดับชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 1-6 กลุ่มสาระการเรียนรู้ภาษาไทย หลักสูตรแกนกลางการศึกษาขั้นพื้นฐาน พุทธศักราช 2551 จำนวน 6 เล่ม จากการศึกษาค้นคว้า พบว่า มีวรรณกรรมและวรรณคดีที่สัมพันธ์และอยู่ในขอบเขตที่กำหนดไว้ จำนวนทั้งสิ้น 30 เรื่อง ที่กล่าวถึงวาทกรรมสีเขียว ซึ่งผู้วิจัยได้ศึกษาและสรุปไว้ในบทที่ 3 เกี่ยวกับความสัมพันธ์และการให้ความหมายธรรมชาติที่มีต่อมนุษย์ทั้งทางบวกและทางลบ โดยผ่านกลวิธีการนำเสนอที่มีศิลปะชั้นสูงทางวรรณคดีและวรรณกรรม แต่ผู้วิจัยยังมิได้ศึกษาการนำเสนออย่างมีหลักเกณฑ์ สาเหตุนี้จึงเป็นเหตุผลสำคัญที่จำเป็นต้องวิเคราะห์เนื้อหาอย่างละเอียด ในการศึกษาครั้งนี้ ผู้วิจัยจะได้นำเสนอผลการวิเคราะห์ข้อมูลในวัตถุประสงค์ที่ 2 ของการวิจัย ซึ่งถือเป็นแนวคิดที่ใช้วิเคราะห์กลวิธีการนำเสนอวรรณคดีที่สำคัญ โดยกล่าวถึงแนวคิดแต่ละส่วนดังนี้

4.1 องค์ประกอบของวรรณคดีในหนังสือเรียนวรรณคดีวิจักษ์ ระดับชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 1-6 โดยใช้กรอบแนวคิดของ วิภา กงกะนันท์ (2523) ประกอบด้วย

- 4.1.1 แก่นเรื่อง
- 4.1.2 ตัวละคร
- 4.1.3 เวลาและสถานที่
- 4.1.4 วรรณคดี

4.2 ไวยากรณ์ภาพพจน์ในหนังสือเรียนวรรณคดีวิจักษ์ ระดับชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 1-6 โดยใช้กรอบแนวคิดของ (นภลัย สุวรรณธาดา, 2537; วิภา กงกะนันท์, 2523; สุจิต เพียรชอบ, 2539; ราชบัณฑิตยสถาน, 2552) ประกอบด้วย

- 4.2.1 อุปมา (Simile)
- 4.2.2 อุปลักษณ์ (Metaphor)
- 4.2.3 นามนัย (Metonymy)
- 4.2.4 บุคลาธิษฐาน (Personification)
- 4.2.5 สัญลักษณ์ (Symbol)
- 4.2.6 อติพจน์ (Hyperbole)
- 4.2.7 สัทพจน์ (onomatopoeia)
- 4.2.8 ปฏิพจน์ (Rhetorical question)
- 4.2.9 สมมติภาวะ (Apostrophe)
- 4.2.10 ความเปรียบประชด (Irony)

ในการศึกษาทวิวิธีการนำเสนอเกี่ยวกับองค์ประกอบและภาพพจน์ของวรรณคดี ในหนังสือ เรียงวรรณคดีวิจักษ์ ระดับชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 1-6 ซึ่งการศึกษากลวิธีการนำเสนอทั้ง 2 ส่วน จำแนก ได้ 14 ประเด็นนี้ ผู้วิจัยได้ทำการศึกษาวิเคราะห์ดังที่จะนำเสนอต่อไป

องค์ประกอบของวรรณคดี

ในการศึกษาองค์ประกอบของวรรณคดี ต้องพิจารณารายละเอียดขององค์ประกอบส่วนต่าง ๆ กล่าวคือ พิจารณาลักษณะและศิลปะในการใช้ภาษาของผู้ประพันธ์ พิจารณารายละเอียดของเนื้อหา และพิจารณาลักษณะของรูปแบบ (ธัญญา สังขพันธานนท์, 2539) ทั้งนี้ผู้วิจัยได้กำหนดประเด็นที่สนใจศึกษา ดังนี้

1. แก่นเรื่อง

แก่นเรื่องอาจมีลักษณะคล้ายคำสอนทางศีลธรรม หรือหลักในการใช้ชีวิต แต่แก่นเรื่องไม่จำเป็นต้องเป็นเรื่องเกี่ยวกับคุณค่าทางศีลธรรมเสมอไป แก่นเรื่องกับศีลธรรมอาจแทนที่กันได้ หรือเป็นอันเดียวกันในบางครั้ง แต่ก็ไม่ใช่ข้อสรุปที่แน่นอนตายตัว เพราะศีลธรรม มุ่งให้ข้อเตือนใจ แต่แก่นเรื่องไม่ได้มุ่งสอนหรือให้ข้อคิดเพียงอย่างเดียว หากแต่มุ่งให้ผู้อ่านได้ตระหนักรู้และเข้าใจชีวิตเป็นสำคัญ ดังนั้นในการพิจารณาค้นหาแก่นเรื่อง จึงไม่ควรตั้งคำถามว่า “เรื่องนี้สอนอะไร” แต่ควรถามว่า “เรื่องนี้แสดงอะไรให้เราเห็น” (ธัญญา สังขพันธานนท์, 2539)

จากการศึกษาวรรณคดีทั้ง 30 เรื่อง พบการนำเสนอวาทกรรมสี่เหลี่ยมผ่านแก่นเรื่อง ดังนี้ 1) สือคำสอนแนวทางในการประพฤติปฏิบัติตน ใช้กลวิธีการนำเสนอผ่านแก่นเรื่องมากที่สุดคือ ซึ่งกวีนำธรรมชาติแสดงให้เห็นถึงหลักความจริงของชีวิต รวมถึงเป็นตัวอย่างของการปฏิบัติตนเพื่อการอยู่ร่วมกันอย่างมีความสุข เช่น ข้อคิดมีควรประมาณ การรู้จักประมาณตน การมีสติ ไตร่ตรอง ทบทวน การปฏิบัติตนให้เหมาะสมและการเลือกคบเพื่อนดี 2) สัญญาของพลังอำนาจ กวีใช้กลวิธีการนำเสนอแก่นเรื่องผ่านธรรมชาติภายใต้พลังอำนาจของตัวละครที่ทำให้เกิดการแสดงความรู้สึก สะเทือนใจ เช่น มีแต่ทุกขใจเจ็บดังเหน็บหนาม, สู้ลำบากบุกป่ามาด้วยกัน และประโคนคึกก็ก้องท้องสนาม 3) ศัตรู อุปสรรคและภัยคุกคามชีวิต กวีใช้กลวิธีการนำเสนอแก่นเรื่องผ่านธรรมชาติท่ามกลางความหวาดกลัวต่อศัตรู เช่น จะไปไหนไม่พ้นผีเสื้อน้ำ, พอเห็นคนอยู่ที่หาดตวาดครืน และ 4) แรงแบบดาลใจให้แสดงอารมณ์ทุกข์ กวีใช้กลวิธีการนำเสนอแก่นเรื่องผ่านธรรมชาติที่สนับสนุนให้ตัวละคร รู้สึกอ้างว้าง เช่น จิ่งอ้าลาอวาสนิราสร้าง มาอ้างว้างวิญญาณในสาคร ตามลำดับ ดังนั้นวาทกรรมที่นำเสนอผ่านเรื่องราวและข้อคิดเหล่านี้ จึงถือเป็นข้อคิดช่วยหล่อหลอมผู้เรียนให้ยังคิดต่อการกระทำที่ผิดแปลกในสังคมมนุษย์ และเลือกปฏิบัติตนเป็นคนดีในสังคม เข้าใจความเป็นจริงแห่งชีวิตที่จำต้องเผชิญกับปัญหาอุปสรรค ความทุกข์ ที่เกิดจากพลังอำนาจบางอย่างในสังคม ยกตัวอย่างดังนี้

1) ตัวอย่างสือคำสอนแนวทางในการประพฤติปฏิบัติตน เช่น วรรณคดีเรื่อง นิราศภูเขาทอง กวียังกล่าวถึงธรรมชาติพร้อมกับแทรกข้อคิดไว้ว่า

จ้าวรกลีบทองคูลีแหลม
ใครทำชั่วทวนครั้นบรรลัย

ฯลฯ

ไ้อ้าปกรรมน้านรเกียวกเรา

ดั่งขวกแซมเสี้ยนแทรกแตกไสว
ก็ต้อไปป็นต้นนำชนพอง

ให้มัวเมาเหมือนหนึ่งบ้าเป็นน่าอาย
(นิราศภูเขาทอง, วรรณคดีวิจักษ์ ม.1 : 15)

ข้อคิดที่กวีแทรกอยู่ในเนื้อหาเรื่องนี้ ให้ความหมายวาทกรรมสี่เหลี่ยมคือ สื่อกำสอนแนวทางในการประพฤติปฏิบัติตน แสดงให้เห็นถึงกลวิธีการนำเสนอข้อคิดเตือนใจในหลักคำสอนทางพุทธศาสนา จึงสรุปอย่างตรงประเด็นได้ชัดเจน ความเป็นมาของมนุษย์ไม่ควรคบชู้เพราะเป็นข้อห้ามศีลข้อ 3 และไม่ควรดื่มสุราเมรัยเพราะทำให้มีเมามาขาดศีลข้อ 5 การผิดศีลธรรมเป็นบ่อเกิดแห่งความทุกข์ทั้งปวง กวีได้พยายามให้ข้อคิดที่สำคัญไว้กับผู้อ่านและผู้เรียนผ่านธรรมชาติในวรรณคดี นอกจากนี้ยังมีข้อคิดที่แทรกไว้เพื่อประยุกต์ใช้เกี่ยวกับการไม่ยึดติดลาภ ยศ สรรเสริญ ในวรรณคดีเรื่องกลอนดอกสร้อยรำพึงในป่าช้า โดยเรื่องราวมุ่งแสดงความจริงเกี่ยวกับชีวิตของมนุษย์โดยให้เห็นหลักความจริงของธรรมชาติ เช่น

สกุลเอ๋ยสกุลสูง
อำนาจนาจความสง่าอำอินทรีย์
ความร่ำรวยอวยสุขให้ทุกอย่าง
วิถีแห่งเกียรติยศทั้งหมดนั้น

(กลอนดอกสร้อยรำพึงในป่าช้า, วรรณคดีวิจักษ์ ม.2 : 121)

ชักจูงจิตพชุศักดิ์ศรี
ความงามน่าให้มีไมตรีกัน
เหล่านี้น่ารอตายทำลายชั้นธ
แต่ล้วนผันมาประจบหลุมศพเอ๋ย

เรื่องราวที่กล่าวไว้โดยสังเขป เป็นกลวิธีการนำเสนอข้อคิดถึงหลักความจริงที่ว่า ในเวลาเย็นใกล้ค่ำชายผู้หนึ่งเข้าไปนั่งอยู่ในวัดชนบทแห่งหนึ่งที่มีแต่ความเงียบสงบ เมื่อได้ยินเสียงระฆังย่ำบอกเวลาใกล้ค่ำ เขาเห็นชวนาพากันจูงวัวควายเดินทางกลับบ้าน เมื่อสิ้นแสงตะวันได้ยินเสียงหรีดหรีงเรไรและเสียงเกราะในคอกสัตว์ นักแสกที่จับอยู่บนหอรชังก็ส่งเสียงร้อง ณ บริเวณโคนต้นไม้โพธิ์ต้นไทรนั้นเอง มีหลุมฝังศพต่าง ๆ อยู่มากมาย ความเงียบสงบและความวิเวกก่อให้เกิดความรู้สึกซาบซึ้งในสัจธรรมของชีวิต ท่านผู้นั้นจึงรำพึงรำพันออกมาเป็นบทกวีว่า แม้ผู้ดีมีเงิน นายไพร่ นักรบ กษัตริย์ ต่างก็มีจุดจบคือความตายเหมือนกัน โดยแสดงให้เห็นข้อคิดที่ได้จากเรื่องราวคือ การปล่อยวาง จึงอาจกล่าวสรุปได้ว่าวาทกรรมสี่เหลี่ยมในบทประพันธ์ข้างต้นคือ สื่อกำสอนแนวทางในการประพฤติปฏิบัติตน เพื่อมิให้เกิดความหลงจนกลายเป็นปมปัญหาต่าง ๆ ทั้บซ้อนขึ้น เช่น

ห่างเอ๋ยห่างไกล
แต่สิ่งซึ่งเหลวไหลใส่อาตมา
เพื่อนรักษาความสราญฐานวิเวก
สันโดษดับฟุ้งซ่านทะยานใจ

(กลอนดอกสร้อยรำพึงในป่าช้า, วรรณคดีวิจักษ์ ม.2 : 122)

ห่างจากพวกมักใหญ่ใฝ่หา
ความมักน้อยชวนาไม่น้อมไป
ร่วมเชื้อเห่หุบเขาลำเนาไศล
ตามวิสัยชวนาเย็นกว่า เอย

ข้อคิดที่สำคัญได้นำเสนอกลวิธีผ่านองค์ประกอบของวรรณคดี เพื่อให้ผู้อ่านได้รู้จักการปล่อยวาง เข้าใจความจริงของชีวิตมนุษย์ ถือเป็นแนวทางในการปฏิบัติตนในการดำรงชีวิต หรือในทางความหมายของวาทกรรมสีเขียวคือ สื่อคำสอนแนวทางในการประพฤติปฏิบัติตน ที่กวีแทรกไว้ว่าควรห่างไกลจากพวกมักใหญ่ใฝ่สูง ซึ่งทำแต่สิ่งเหลวไหลใส่ตัวเอง โดยไม่ดูความพอเพียงของชานาเป็นตัวอย่าง ฉะนั้นเพื่อรักษาความสบายใจและความวิเวกร่มเย็นเฉกเช่นอยู่ในหุบเขาลำเนาไพร ควรถือสันโดษด้วยความพึงพอใจตามแบบของชานาไว้จะเป็นดี ความจริงของชีวิตและวิถีชีวิตไม่อาจฝืนธรรมชาติได้

จากเรื่องราวที่กล่าวมานั้น พอที่จะประมาณเหตุได้ว่า ความว่างเปล่าคือหนทางแห่งความดับทุกข์ เพราะทุกข์เกิดจากความรักความหลงดังคำกล่าวที่ว่า “ที่ใดมีรักที่นั่นมีทุกข์” สำนวนนี้สื่อให้เห็นพิษของความรักจากมนุษย์ที่ว่า “ความรักทำให้คนตาบอด” หรือ “ความรักเหมือนโรคา” ที่ปรากฏในวรรณคดีบทละครพูดคำฉันท์ เรื่องมัทนะพาธา ประหนึ่งเป็นข้อคิดเตือนใจให้กับผู้เรียนที่อยู่ในช่วงวัยรุ่นหนุ่มสาว ดังนี้

ความรักเหมือนโรคา	บันดาลตาให้มืดมน
ไม่เย็นและไม่ยล	อุปสรรคใดใด
ความรักเหมือนโคถึก	กำลังศึกผิขังไว้
ก็โลดจากคอกไป	บ ยอมอยู่ ณ ที่ขัง
ถึงหากจะผูกไว้	ก็ดึงไปด้วยกำลัง
ยิ่งห้ามก็ยิ่งคลั่ง	บ หวนคิดถึงเจ็บกาย

(บทละครพูดคำฉันท์ เรื่องมัทนะพาธา, วรรณคดีวิจักษ์ ม.5 : 70)

จากบทประพันธ์ข้างต้น กวีใช้กลวิธีการนำเสนอให้เห็นถึงโทษของความรัก ถือเป็นข้อคิดคำเตือนของฤๅษีกาละหรรณที่มิตต่อพระชายแสนและนางมัทนา เป็นการนำเสนอเรื่องราวของวาทกรรมสีเขียวที่ให้ออกคิดสื่อคำสอนแนวทางในการประพฤติปฏิบัติตนของมนุษย์ในสังคมได้อย่างเหมาะสม เพราะพระราชนิพนธ์เรื่องนี้มีจุดประสงค์ที่จะชี้ให้เห็นโทษของความรัก ดังจะเห็นได้จากความหมายของชื่อเรื่อง มัทนะพาธา ซึ่งแปลว่า ความเจ็บปวดและความเดือดร้อนเพราะความรัก ซึ่งตัวแทนของธรรมชาติที่สื่อถึงความรักก็คือ ดอกกุหลาบ แต่ในทางตรงกันข้าม อันที่จริงทุกสิ่งมีทั้งคุณและโทษ ความรักก็มีคุณประโยชน์ เพราะเป็นสิ่งที่ทำให้จิตใจเข้มแข็งมีความสุข โดยเฉพาะเมื่อรักสมหวัง แต่ก็มีโทษมากเช่นกัน เมื่อปล่อยให้ความรักกลายเป็นความหลง จนขาดการพิจารณาไตร่ตรองในที่สุด

จากตัวอย่างข้างต้น ทำให้ทราบว่าวรรณคดีหลายเรื่องแฝงข้อคิดไว้ในเรื่องราว และการสืบทอดมาอย่างยาวนาน แต่ข้อคิดเตือนใจอื่น ๆ ก็ยังคงใช้กับสังคมจวบจนปัจจุบัน เช่น วรรณคดีที่เกี่ยวกับ สุภาษิต โคลงโลกนิติ และอื่น ๆ ผ่านวาทกรรมสีเขียวที่ให้ความหมายว่าเป็นสื่อคำสอนในการประพฤติปฏิบัติตน ดังนี้

ก้านบัวบอกลึกต้น	ชลธาร
มารยาทส่อสันดาน	ชาติเชื้อ
โอดฉลาดเพราะคำชวน	ควรทราบ
หย่อมหญ้าเหี่ยวแห้งเรื้อ	บอกร้ายแสงดิน
พระสมุทรสุดลึกสิ้น	คณนา
สายดั่งทิ้งทอดมา	หยิ่งได้
เขาสูงอาจวัดวา	กำหนด
จิตมนุษย์นี้ไซ้	ยากแท้หยั่งถึง

(โคลงโลกนิติ, วรรณคดีวิจักษ์ ม.1 : 44)

เมื่อพิจารณาบทประพันธ์ทั้งสองบทข้างต้น พบว่ากวีใช้กลวิธีการนำเสนอโดยให้ธรรมชาติเป็นตัวแทนของข้อคิดเตือนใจให้มนุษย์รู้สึกเข้าใจสัจธรรมที่แท้จริง โดยกล่าวถึงก้านบัวที่สามารถบอกลึกต้นของน้ำได้ มารยาทก็บอกความเป็นมนุษย์ได้เช่นเดียวกัน และถึงแม้ว่ามหาสมุทรจะมีความลึก ก็อาจตัดสินและวัดได้ว่าลึกมากขนาดไหน แต่ทางกลับกันใจของมนุษย์ก็มีอาจวัดได้ว่ามีจิตใจเช่นไร ฉะนั้นการคบเพื่อน คบมิตรทางสังคมก็ควรที่จะเรียนรู้และเข้าใจว่าเขาเป็นเช่นไรเสียก่อน จึงจะไม่เกิดผลเสียที่ตามมา เช่นเดียวกับโคลงสุภาษิต พระราชนิพนธ์พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ว่า

นิสัยใจ บ ต้อง	การดี
พบสิ่งประเสริฐศรี	ดีซ้ำ
ไปชอบไปชวนมี	จิตปรารถ- นานา
ดุษฎีพบแก้วล้ำ	หลักแล้วเลยจร

(โคลงสุภาษิต, วรรณคดีวิจักษ์ ม.2 : 109)

เมื่อพิจารณาในทางบวก จะเห็นว่ากวีใช้กลวิธีการนำเสนอข้อคิด โดยให้แก้วพลอยที่เป็นสิ่งของอันล้ำค่าของมนุษย์แต่ไม่ยอมเก็บไว้กับตน แสดงให้เห็นถึงข้อคิดที่ว่าสิ่งใดมีใช้ของเรา ไม่คู่ควรกับเรา ก็มีจำเป็นที่จะต้องได้มา แต่เมื่อใดที่รู้ค่าประมาณตนแล้วแต่ยังจะเอาพลอยมาไว้กับตัวนั้น ก็จะทำให้ปัญหาขึ้นมาทันที ดังนั้นข้อคิดนี้ทำให้เห็นถึงความดีของไก่ที่ไม่ประมาท เพราะความประมาทมีแต่ผลเสียที่ตามมา เช่น

เชื่อเร็วแรงเรียวทั้ง	เขว่นชาญ เขียวแฮ
แม่นประมาทมละการ	ก็ล้ำ
โอดซ้ำอุตสาห์หาญ	ห่อนหยุด ยิ่งเฮย
ดั่งเต่ากระต่ายทำ	แข่งช้าชนะเร็ว

(โคลงสุภาษิต, วรรณคดีวิจักษ์ ม.2 : 113)

จากโคลงสุภาษิตข้างต้น กวีใช้กลวิธีการนำเสนอข้อคิดผ่านบทประพันธ์ไปยังผู้เรียน โดยส่วนใหญ่คงได้ฟังเรื่องราวที่แฝงข้อคิดเกี่ยวกับความประมาทมาพอสมควร อันเนื่องมาจากความประมาทนั้นสะท้อนให้เห็นแต่ผลเสียและข้อผิดพลาดอยู่เสมอ ดังนั้นข้อคิดนี้ก็เป็นข้อคิดที่สำคัญที่กวีได้นำเสนอผ่านเรื่องราวเพื่อเป็นข้อเตือนใจในการดำรงชีวิตของมนุษย์ โดยเล่าเรื่องสัมพันธ์ความสามารถของสัตว์ทั้งสอง และบริบททางธรรมชาติยกมาแสดงให้เห็นโดยง่ายกับมนุษย์ เช่นเดียวกับข้อคิดที่ได้จากวรรณคดีเรื่อง อิศรญาณภาษิต โดยเนื้อไปในทิศทางเดียวกันคือ เป็นวรรณคดีคำสอนที่แฝงไว้ด้วยข้อคิดเตือนใจ เช่น

เดินตามรอยผู้ใหญ่หมาไม่กัด ไปพูดขัดเขาทำไมขัดใจเขา
ใครทำตึงแล้วหย่อนผ่อนลงเอา นักเลงเก่าเขาไม่หาญร่ายนักเลง
(อิศรญาณภาษิต, วรรณคดีวิจักช์ ม.3 : 104)

จากเนื้อหาข้างต้นเมื่อพิจารณาแล้วพบว่า ข้อคิดนี้กวีใช้กลวิธีนำเสนอข้อคิดเตือนใจผู้เรียนให้รู้จักปฏิบัติตามแบบอย่างที่ดีจากผู้ใหญ่ ไม่ฝืนคำสั่งข้อบังคับของผู้บังคับบัญชาครูบาอาจารย์ที่สอนและอย่าเตือนไม่ให้ประมาท เพราะหากผู้เรียนประมาทออกนอกเส้นทางหรือคำสั่งเพียงเพราะความคึกคะนองก็อาจจะก่อให้เกิดอันตรายได้ เช่นเดียวกับการเดินเพียงลำพังที่เสี่ยงกับการถูกหมากัด การที่จะทำสิ่งใดก็ควรที่จะมีสติไม่ประมาทและไตร่ตรองดูเสียก่อน เช่น

เห็นตอหลักปักขวางหนทางอยู่ พิจารณาเหตุควรทิ้งแล้วจึงถอน
เห็นเต็มตาแล้วย่อยากทำปากบอน ตรองเสียก่อนแล้วจึงทำกรรมทั้งมวล
(อิศรญาณภาษิต, วรรณคดีวิจักช์ ม.3 : 103)

จากบทประพันธ์ข้างต้น กวีใช้กลวิธีกล่าวถึงข้อคิดที่ว่า ก่อนที่มนุษย์ทั้งหลายจะพูดหรือกระทำการสิ่งใดก็ตามควรที่จะใช้ข้อคิด จากบทประพันธ์นี้ในการเตือนใจว่าควรไตร่ตรองรู้จักใคร่ครวญเสียก่อน เพราะหากเราทำสิ่ง ๆ นั้นไปแล้ว แต่ไม่ได้ทบทวนให้ดีเสียก่อนก็จะเกิดปัญหาตามมาอย่างแน่นอน

2) ตัวอย่างแรงบันดาลใจให้แสดงอารมณ์ทุกข์ เมื่อความประมาทของตน ทำให้เกิดเรื่องราวความสะเทือนใจขึ้น เช่น สุนทรภู่เมื่อย้อนคิดถึงความสุขเมื่อครั้งสมัยรัชกาลที่ 2 ยังมีพระชนอยู่ ไม่ค่อยอ่อนน้อมต่อพระเจ้าแผ่นดินที่ 3 เมื่อสิ้นรัชกาลก็ทำให้สุนทรภู่ต้องถึงคราวเคราะห์กรรมลำบากที่เคยกระทำไว้ ดังว่า

ออกจากวัดทัศนาคูหาส	เมื่อตรุษสารทพระพรรษาได้อาศัย
สามฤดูอยู่ดีไม่มีภัย	มาจำไกลอารามเมื่อยามเย็น
โอ้อวสาธาชบวระพระวิหาร	แต่นานนับทิวาจะมาเห็น
เหลือรำลึกนึกน่าน้ำตากระเด็น	เพราะชุกเข็ญคนพาลมารานทาง
จะยกหยิบธิดีเป็นที่ตั้ง	ก็ใช้ถึงแทนสัดเห็นขัดขวาง
จึงอำลาอวสาธรราสร้าง	มาอ้างว้างวิญญานในสาคร

(นิราศภูเขาทอง, วรรณคดีวิจักช์ ม.1 : 1)

จากบทประพันธ์ข้างต้น ถือเป็นเหตุการณ์สำคัญที่ทำให้สุนทรภู่ต้องเดินทางไปต่าง ๆ ตามธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมในสังคม กล่าวคือ เมื่อครั้งพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย เสด็จสวรรคต สุนทรภู่ข้าราชการที่รัชกาลที่ 2 โปรดปราน ก็มีชีวิตที่ลำบากกระหะเหินเร่ร่อนไม่มีที่พึ่ง ในครั้งยังเป็นบรรพชิตก็เดินทางไปนมัสการที่เจดีย์ภูเขาทองพร้อมกับความทุกข์ระทมใจ โดยรำพึงรำพันตลอดการเดินทาง เมื่อพิจารณาอย่างมีเหตุผลจะพบว่า ส่วนหนึ่งของวรรณคดีเรื่องนี้ให้ความหมายของวาทกรรมสี่เขียวคือ วาทกรรมที่เป็นแรงบันดาลใจให้แสดงอารมณ์ทุกข์ อันเนื่องมาจากพลังอำนาจแห่งการปกครอง เช่นเดียวกับตัวอย่างถัดไป

3) ตัวอย่างสัญญาของพลังอำนาจ ที่เกิดกับความรัก เกิดกับความงาม เกิดกับผู้หญิง ได้ปรากฏมาอย่างต่อเนื่องจนมาถึงยุคสมัยหนึ่งเป็นเรื่องราวที่น่าสนใจ และเป็นวลีคำกล่าวที่ว่า “ผู้หญิงสองใจ” ในวรรณคดีเสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน ตอนขุนช้างถวายฎีกา เหตุการณ์เกิดขึ้นก็เพียงเพราะผู้หญิง ดังว่า

นางวันทองกราบทูลต่อสมเด็จพระพันวษา ถึงความรู้สึกจริง ๆ ที่มีต่อขุนแผนว่า
ความรักขุนแผนก็แสนรัก ด้วยร่วมยากมานักไม่เดียยัดฉันท์
สู้ลำบากบุกป่ามาด้วยกัน สารพันอดอมทนอมใจ

ส่วนความรู้สึกที่มีต่อขุนช้างนั้น นางวันทองทูลว่า
ขุนช้างแต่อยู่ด้วยกันมา คำนึกหาได้ว่าให้เคืองไม่
เงินทองกองไว้มิให้ใคร ข้าไทใช้สอยเหมือนของตัว
(เสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน ตอนขุนช้างถวายฎีกา, วรรณคดีวิจักษ์ ม.6 : 17)

จากบทประพันธ์ข้างต้น เมื่อใคร่ครวญถึงอารมณ์ความรู้สึกของนางวันทองที่ต้องตกอยู่ในสถานการณ์เช่นนั้น คงจะเข้าใจกลวิธีการนำเสนอของกวีได้ว่า เพราะหญิงในสมัยก่อนไม่สามารถตัดสินใจดำเนินชีวิตอย่างมีอิสระเหมือนในปัจจุบันได้ เมื่อจะต้องตัดสินใจทันทีเช่นนั้น ทำให้นางละล้าละลังไม่แน่ใจว่าจะเลือกทางใด เพราะในใจนั้น “จะว่ารักขุนช้างกระไรได้ ที่จริงใจมิได้รักแต่สักหนิด” คนที่นางรักก็คือขุนแผนและจมีนไวยเท่านั้น แต่ด้วยเกรงว่าหากกราบทูลผิดไปจากที่สมเด็จพระพันวษาทรงคาดคิดแล้วก็จะพิโรธได้ วรรณคดีเรื่องแสดงให้เห็นลักษณะนิสัย ความรัก ได้อย่างชัดเจน โดยนำเสนอผ่านวาทกรรมสี่เขียวในสองลักษณะคือ ลักษณะแรก แสดงถึงสัญญาของพลังอำนาจจากชายทั้ง 4 ที่มีต่อสตรี ได้แก่ สมเด็จพระพันวษา ขุนแผน ขุนช้าง และจมีนไวย ลักษณะที่สอง สื่อกำสอนในการประพฤติปฏิบัติตน ของสตรีที่ควรปฏิบัติ ทั้งนี้เรื่องราวยังแฝงข้อคิดเรื่องความรักระหว่างแม่และลูกไว้อย่างลึกซึ้ง เช่น

ครานั้นจึงโฉมเจ้าวันทอง เศร้าหมองด้วยลูกเป็นหนักหนา
พ่อพลายงามทรามสวาดของแม่อา แม่ไศกาเกือบเจียนจะบรรลีย์
ใช้จะอิมเอบอาบด้วยเงินทอง มิใช่ของตัวทำมาแต่ไหน
ทั้งผู้คนช้างม้าแลข้าไท ไม่รักใคร่เหมือนกับพ่อพลายงาม
ทุกวันนี้ใช้แม่จะผาสุก มีแต่ทุกข์ใจเจ็บดังเหน็บหนาม
ต้องจำจนทนกรรมที่ติดตาม จะขึ้นความคิดไปก็ใช้ที่
(เสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน ตอนขุนช้างถวายฎีกา, วรรณคดีวิจักษ์ ม.6 : 17)

จากบทประพันธ์ข้างต้น กวีใช้กลวิธีการนำเสนอให้เห็นข้อคิดเรื่องความรักของแม่ที่มีต่อลูก อีกทั้งยังแสดงค่านิยมและความเชื่อของคนในสังคมสมัยอยุธยา ซึ่งแม้ว่าจะไม่อาจประเมินข้อเท็จจริงทางสังคมได้เช่นเดียวกับเอกสารทางประวัติศาสตร์ แต่วรรณคดีเรื่องนี้ก็เป็นภาพสะท้อน ที่แสดงให้เห็นโลกทัศน์ของครอบครัวขุนนางในสมัยอยุธยาและรัตนโกสินทร์ว่า มีความจงรักภักดีต่อพระมหากษัตริย์อย่างสูงสุด

พลังอำนาจคือปัจจัยสำคัญในการปกครองสังคมที่นำมาสู่การศึกสงคราม โดยเรื่องราวมีสัมพันธ์กับการเดินทาง ธรรมชาติและความรัก ความสัมพันธ์ดังกล่าวนี้ อาจกล่าวได้ว่ามักปรากฏให้เห็นอย่างแพร่หลายในเรื่องเล่าวรรณกรรมรวมถึงวรรณคดีไทย บางครั้งอาจมีการสืบทอดเพื่อให้ได้มาซึ่งนางผู้เป็นที่รัก เช่น บทละครเรื่องอิเหนา ตอนศึกกะหมังกุหนิง ว่า

พอได้ศุภฤกษ์กัลล้นข้อง	ประโคนศึกก็ก้องท้อสนาม
ประโรหิตฟันไม้ข่มนาม	ทำตามตำราพิชัยยุทธ์
ทัพหน้าทัพหลวงทัพหลัง	พร้อมพร้อมตั้งให้อึงอุทมม์
ทหารโบกธงทองกระบี่ครุฑ	ฝรั่งจุดปืนใหญ่ให้สัญญาณ
ชีพ้อก็เบิกโคลนทวาร	โหมอ่านอาคมคาถา
เสด็จทรงช้างที่นั่งหลังคา	คลาเคลื่อนโยธาทุกหมวดกอง

(อิเหนา ตอนศึกกะหมังกุหนิง, วรรณคดีวิจักษ์ ม.4 : 22)

จากบทประพันธ์ข้างต้น กวีใช้กลวิธีการนำเสนอให้เห็นถึงการเตรียมศึก เหตุที่เลือกตอนศึกกะหมังกุหนิงมาให้ศึกษา คือ เพราะเป็นศึกครั้งใหญ่ที่สุดในเรื่องนี้ มีบทบรรยายที่ให้ความรู้เกี่ยวกับการทำศึกสงครามในสมัยก่อน ตั้งแต่การเตรียมกระบวนทัพ การเกณฑ์ไพร่พล การยกทัพ การตั้งค่ายตามตำราพิชัย สงครามและยุทธวิธีในการต่อสู้ โดยเรื่องราวกวีได้แฝงข้อคิดที่สำคัญของเรื่องเกิดจาก “อารมณ์” และ “ความประมาท” ผ่านวาทกรรมสีเขียวที่มีความหมายเชิงสัญลักษณ์ของพลังอำนาจ ซึ่งกวีสรุปไว้ในตอนท้ายของเรื่องนี้ว่า

โอ้วว่าพระองค์ผู้ทรงยศ	พระเกียรติปรากฏในแหล่งหล้า
สงครามทุกครั้งแต่หลังมา	ไม่เคยอัปราแค้นไพร่
ครั้งนี้ควรหรือมาพิณาศ	เบาจิตคิดประมาทไม่พอที่
เพราะรักบุตรสุดสวาทแสนหวี	จะตัดทานภูมิไม่เชื่อฟัง
อนิจจาวิหยาสะกำเอ๋ย	เวรสิ่งใดเลยแต่เห็นหลัง
เสียแรงเรื่องฤทธิ์มีกำลัง	มาอดตายขี้นงแต่ยังเยาว์
ตั้งแต่นั้นไปไม่เห็นหน้า	กลับคืนพาราจะเจียบเหงา
สองกษัตริย์กำสรดชบเซา	ให้ละห้อยสร้อยเศร้าวิญญาน
ฯ 4 คำ ฯ โอต	

(อิเหนา ตอนศึกกะหมังกุหนิง, วรรณคดีวิจักษ์ ม.4 : 70)

จากบทประพันธ์ข้างต้นพบว่า การนำเสนอเหตุการณ์ศึกสงครามตอนศึกกะหมังกุหนิงนั้น มิใช่เพียงเพราะผู้ใดผู้หนึ่งกระทำให้เกิดขึ้น แต่หากเกิดจากหลายผู้คนที่มีส่วนสนับสนุนให้เกิดปัญหาน้อยใหญ่ต่างกันไปตามแต่เหตุ ดังคำกล่าวที่ว่า “เบาจิตคิดประมาทไม่พอที่” แต่ละคนต่างใช้

อารมณ์และความเห็นตนเป็นสำคัญเป็นที่ตั้งในการตัดสินปัญหาที่เกิดขึ้น จนทำให้เกิดเรื่องที่ไม่ควรเกิดขึ้นในครั้งนี้ ข้อคิดดังกล่าวแสดงให้เห็นผลเสียที่เกิดขึ้นจากอารมณ์และความประมาท ซึ่งผู้เรียนจะได้รับความรู้ไปปรับใช้ปรับเปลี่ยนพฤติกรรมในทางลบของตนให้เกิดผลดีต่อการดำรงชีวิตได้ต่อไป

4) ตัวอย่างศัตรู อุปสรรค และภัยคุกคามชีวิต ตัวอย่างต่อไปนี้ทำให้เห็นการเอาชีวิตรอด เนื่องจากตอนที่พระอภัยมณีแสดงอนุภาพด้วยการเป่าปี จนทำให้นางผีเสื้อสมุทรเกิดความหลงใหลในรูปโฉม จึงจับตัวพระอภัยมณีไปไว้ในถ้ำใต้ท้องทะเลเพื่อเป็นสามีและกำเนิดบุตรชายร่วมกัน ชื่อ สินสมุทร เมื่อความรักไม่ได้พบทวนความเหมาะสมจึงเกิดปัญหา แปรปีผ่าน ความรักแบบจำใจไม่อาจจริงได้ ทำให้พระอภัยมณีต้องหาหนทางหนีนางผีเสื้อสมุทร ดังบทกวีนี้

จะไปไหนไม่พ้นผีเสื้อน้ำ วิชากรรมก็จะสู้อยู่เป็นผี
ท่านส่งเราเข้าที่เกาะละเมาะนี้ แล้วรับหนีไปในน้ำแต่ลำพัง
แล้วว่าแก่สินสมุทรสุดที่รัก แม้นนางยักษ์จะมารับจงกลับหลัง
อันตัวพ่อขอตายวายชีวัง กันแสงสังลูกยาด้วยอาลัย

(นิทานคำกลอนเรื่องพระอภัยมณี ตอนพระอภัยมณีหนีนางผีเสื้อสมุทร, วรรณคดีวิจักษ์ ม.3 : 48)

เรื่องราวที่เกิดขึ้นสะท้อนให้เห็นถึงกลวิธีการนำเสนอข้อคิดเกี่ยวกับลักษณะนิสัยประการหนึ่งของพระอภัยมณี คือ การยอม “สละชีวิตตนเอง” เพื่อความอยู่รอดของผู้อื่น ดังปรากฏในตอนที่เงือกเผ่ากล่าวแก่พระอภัยมณีว่า ผีเสื้อสมุทรคงจะติดตามมาทันและทุกคนคงจะตายกันหมด ต่อมาพระอภัยมณีได้ขอให้เงือกเผ่าส่งพระองค์ไว้ที่เกาะแล้วให้รับหนีไป ต่อจากนั้นก็สั่งสินสมุทรให้กลับไปกับนางเงือก พร้อมทั้งสั่งลาสินสมุทรเป็นการลาตาย แสดงว่าพระอภัยมณีคิดว่าถ้านางผีเสื้อสมุทรได้ตัวพระอภัยมณีแล้วคงเลิกติดตามทำร้ายผู้อื่น การกระทำของพระอภัยมณีเท่ากับว่ายอมสละชีวิตตนเอง เพื่อให้เงือกและสินสมุทรรอดไปได้ เมื่อพิจารณาบทประพันธ์ข้างต้นแล้วจะเห็นว่าความหมายที่กวีให้เรื่องราวดำเนินไปบนชุดความคิดที่เรียกว่า ศัตรู อุปสรรค และภัยคุกคามชีวิต เพราะในตอนนี้เป็นเรื่องแห่งชีวิตมนุษย์ที่ต้องเอาตัวรอดจากภัยคุกคามคือ ยักษ์ นอกจากนี้ข้อคิดหนึ่งที่สำคัญที่แฝงไว้ในเรื่องราวคือ “ความเมตตา” ปรากฏในตอนที่พระอภัยมณีหนีนางผีเสื้อสมุทรมายังเกาะแก้วพิสดาร ดังว่า

พระอภัยมณีเห็นผีเสื้อ	ความกลัวเหลือว้ายกว้างอยู่กลางหน
ยักษ์กระโจมโถมจับแทบอัจน	พอเห็นคนอยู่ที่หาดหวาดครืน
เข้าถึงที่ผีเสื้อก็ถึงด้วย	กระชั้นสวายผิดเสือกเกลือกเข้าตื้น
พอโยคีมีศาลาลงมายืน	ผีเสื้อตื่นกลัวสั่นขยับยัง
พระอภัยมณีทร่กับสินสมุทร	ช่วยกันฉุดนางเงือกเสือกเข้าฝั่ง
แล้วกราบกรานโยคีมีกำลัง	แขกฝรั่งพร้อมล้อมพุดจา
พระโยคีมีจิตคิดสงสาร	จึงว่าท่านหนีตายหมายมาหา
เราลงมากอยช่วยด้วยเมตตา	แต่กิจจาไม่กระจ่ายยังกลางแคลง

(นิทานคำกลอนเรื่องพระอภัยมณี ตอนพระอภัยมณีหนีนางผีเสื้อสมุทร, วรรณคดีวิจักษ์ ม.3 : 48)

จากบทประพันธ์ข้างต้น “ความเมตตา” เป็นกลวิธีการนำเสนอข้อคิดหลักคำสอนผ่านเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นกลางธรรมชาติดีคือเกาะแก้วพิสดาร พระอภัยมณีได้รับความช่วยเหลือจากพระฤๅษี ด้วยการร่ายคาถาให้นางผีเสื้อสมุทรเกิดความกลัวแล้วหนีไป ทำให้พระอภัยมณีและนางเงือกปลอดภัยจากน้ำมือของนางผีเสื้อสมุทร จะเห็นว่าจากบทประพันธ์ข้างต้น การติดตามของนางผีเสื้อสมุทรมีความน่ากลัว อันเกิดจากอารมณ์ที่โกรธแค้นเพราะพิษรักที่เกิดจากความจำใจ จึงถือว่าวาทกรรมสีเขียวในบทนี้คือ ศัตรู อุปสรรค และภัยคุกคามชีวิต นอกจากนี้หากไม่มีธรรมชาติเกาะแก้วพิสดาร ไม่มีพระฤๅษี พระอภัยมณีกับนางเงือกก็คงจะโดยทำร้ายได้ อันเนื่องมาจากหลักคิดที่สำคัญทางวาทกรรมสีเขียวคือ สื่อคำสอนแนวทางในการประพฤติปฏิบัติตน เพราะความเมตตาหรือความเสียสละถือเป็นข้อคิดที่สำคัญที่จะช่วยให้สังคมมีความรักใคร่น่าอยู่ ไม่เอาเปรียบซึ่งกันและอยู่ร่วมกันอย่างปกติสุข หากเมื่อใดที่ขาดความเมตตาใช้อำนาจบังคับจิตใจ ความสูญเสียก็ย่อมเกิดขึ้นตลอดเวลา

2. ตัวละคร (character)

“ตัวละคร” เป็นคำที่เราเืมมาจากการละคร เราใช้เมื่อเราหมายถึงผู้ที่แสดงบทบาทสมมุติตามที่ผู้อื่นกำหนดให้ทั้งสิ้น โดยมากในการศึกษาวรรณคดี เรามักใช้คำว่า “ตัวละคร” ในงานประพันธ์ที่มีเรื่องราวอันถูกสมมุติขึ้น หรือแม้มีความจริงอยู่ในเรื่องราวนั้น แต่ถูกเจือปนด้วยจินตนาการเสียมากจนยากจะเรียกได้ว่าเรื่องจริง เช่น ในงานประเภทบันเทิงคดี บทละคร และกวีนิพนธ์ เป็นต้น ตัวละครในวรรณคดีอาจเป็นคนจริง ๆ เช่น สมเด็จพระนเรศวรมหาราช หรือ เป็นคนสมมุติ เช่น พระอภัยมณี อาจเป็นสัตว์จริง เช่น ม้าสีหมอกของขุนแผน หรือ เป็นสัตว์สมมุติ เช่น ม้านิลมังกร อาจเป็นครึ่งคนครึ่งสัตว์ เช่น นางเงือก อาจเป็นมนุษย์ เช่น ผี เทวดา ยักษ์ อาจเป็นดอกไม้ เช่น ดอกกุหลาบ หรือต้นไม้ เช่น ต้นอ้อ ต้นไทร อาจเป็นสรรพสิ่งต่าง ๆ ทั้งวัตถุและนามธรรมรวมทั้งอากาศธาตุ (วิภา กงกชนันท์, 2523)

จากการศึกษาตัวละครในหนังสือเรียนวรรณคดีวิจักษ์พบว่า วาทกรรมสีเขียวที่เกี่ยวกับความรู้และประสบการณ์ใหม่ ศัตรู อุปสรรค และภัยคุกคามชีวิต และผู้ให้กำเนิดและจุดจบของชีวิต ดังนี้ 1) ศัตรู อุปสรรค และภัยคุกคามชีวิต กวีใช้กลวิธีการนำเสนอวาทกรรมผ่านตัวละครแบบมนุษย์ที่เกิดจากจินตนาการของกวี เช่น ยักษ์กระโจมโถมจับแทบอัปจน, พอเห็นคนอยู่ที่หาดตวาดครืน 2) ความรู้และประสบการณ์ใหม่ กวีใช้กลวิธีการนำเสนอผ่านตัวละครที่เกิดจากจินตนาการของกวี เช่น เวตาลรูปคล้ายค่างขาว..สูงประมาณ 2 ถึง 3 ฟุต และ 3) ผู้ให้กำเนิดและจุดจบของชีวิต กวีใช้กลวิธีการนำเสนอวาทกรรมผ่านตัวละครแบบตัวละครพืช เช่น ไม้เรียกผะกาพุ-ชะกะสีอรุณแสง ปานแก้มแฉล้มแดง ดรุณิณยามอาย เป็นต้น ดังนั้นจึงสรุปได้ว่า ตัวละครที่ปรากฏในหนังสือเรียนวรรณคดีวิจักษ์ กวีใช้กลวิธีการนำเสนอที่มีความหลากหลายไม่มีการจำกัดในรูปแบบใดรูปแบบหนึ่ง สิ่งเหล่านี้จึงเป็นความตื่นเต้นและความสนใจใฝ่รู้ ที่หลักสูตรแกนกลางการศึกษาขั้นพื้นฐาน พุทธศักราช 2551 ประารถนาให้เกิดกับผู้เรียน และยังสอดคล้องกับความต้องการให้ผู้เรียนเข้าถึงวรรณคดีที่มีความสำคัญหลากหลายพร้อมทั้งข้อคิด หนึ่งในนั้นคือ ผู้เรียนต้องรู้จักอนุรักษ์ธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมไปพร้อมกัน โดยได้แนวคิดที่รัฐแทรกไว้ในบทเรียนของวรรณคดีวิจักษ์

ตัวละครที่เป็นมนุษย์ เมื่อกล่าวถึงตัวละครที่เป็นมนุษย์ก็หมายความว่า บางเรื่องอาจมีตัวละครที่ไม่ใช่มนุษย์ ดังนั้นมนุษย์ที่ปรากฏก็พบว่าเป็นมนุษย์จริง โดยมากพบในวรรณคดีประวัติศาสตร์ และเป็นมนุษย์สมมุติขึ้น ส่วนใหญ่ปรากฏในวรรณคดีประเภทบันเทิงคดี มนุษย์จริง

อทิ สมเด็จพระนเรศวรมหาราช ส่วนมนุษย์สมมุติ อทิ พลายแก้ว เป็นต้น ดังตัวอย่างผลการวิเคราะห์ดังนี้

มนุษย์ที่แท้จริง หากกล่าวถึงวรรณคดีที่กำหนดตัวละครให้เป็นมนุษย์จริง ๆ ในหนังสือเรียนวรรณคดีวิจักษ์ที่สัมพันธ์กับธรรมชาติ ก็พบว่ามียุหลายเรื่องพอสมควรที่กวีใช้กลวิธีการนำเสนอตัวละครในลักษณะนี้ โดยเฉพาะเรื่องราวที่เกี่ยวกับประวัติศาสตร์ดั้งเดิม และเรื่องที่แต่งจากชีวิตจริง เบื้องต้นปรากฏว่าทรมานเสียได้แก่ : แรงบันดาลใจในการแสดงอารมณ์สุขทุกข์ : สัญญาของพลังอำนาจ : ศัตรู อุปสรรคและภัยคุกคามชีวิต ดังจะอธิบายตัวอย่างดังต่อไปนี้

1) ตัวอย่างแรงบันดาลใจในการแสดงอารมณ์สุข-ทุกข์ เช่น วรรณคดีเรื่อง นิราศภูเขาทอง ดังนี้

ถึงหน้าวังดังหนึ่งใจจะขาด	คิดถึงบาทบพิตรอดิศร
ไฉ่ผ่านเกล้าเจ้าประคุณของสุนทร	แต่ปางก่อนเคยเฝ้าทุกเช้าเย็น
พระนิพพานปานประหนึ่งศรัทธาขาด	ด้วยไรรู้ญาติยากแค้นถึงแสนเข็ญ
ทั้งโรคซ้ำกรรมชดวิบัติเป็น	ไม่เล็งเห็นที่ซึ่งจะพึงพา
จึงสร้างพรตอดสำหรับส่วนบุญถวาย	ประพุดฝ้ายสมณะทั้งวสา
เป็นสังข์ของฉลองคุณมุลิกา	ขอเป็นข้าเคียงพระบาททุกชาติไป

(นิราศภูเขาทอง, วรรณคดีวิจักษ์ ม.1: 18)

เมื่อพิจารณาบทประพันธ์ข้างต้นจะพบว่า วรรณคดีเรื่องนี้กวีใช้กลวิธีนำเสนอตัวละครที่เป็นมนุษย์จริง ๆ ซึ่งได้แก่ตัวกวีเองเป็นผู้ดำเนินเรื่อง นอกจากนี้ยังอ้างถึงคำกล่าวที่ว่า “คิดถึงบาทบพิตรอดิศร” ในวรรณคดีตัวละครที่เป็นตัวละครหลักดำเนินเรื่องคือสุนทรภู่ได้กล่าวถึง “บพิตร” ซึ่งหมายถึงองค์กษัตริย์ผู้เป็นเจ้านายคือ พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย รัชกาลที่ 2 ในขณะนั้น โดยสุนทรภู่ได้รำพึงรำพันถึงเจ้านายผู้เป็นที่รักบ่งบอกถึงความจงรักภักดีมีเสื่อมคลาย ขณะที่เดินทางจากวัดราชบูรณะไปยังเจดีย์ภูเขาทอง ระหว่างเดินทางถึงหน้าวังก็พลอยที่จะคิดถึงความหลังครั้งก่อนที่เคยมีความสุข เมื่อสิ้นรัชกาลตัวละครอย่างสุนทรภู่ก็ดับสิ้นบุญวาสนาไปกับการสิ้นรัชกาลที่ 2 ดังที่ว่า “ไฉ่ผ่านเกล้าเจ้าประคุณของสุนทร แต่ปางก่อนเคยเฝ้าทุกเช้าเย็น” วาทกรรมสี่เหลี่ยมที่บ่งชี้ให้เห็นความหมายที่ชัดเจนคือ แรงบันดาลใจในการแสดงอารมณ์สุข-ทุกข์ในคราวเดียวกัน อันเกิดจาก ลาภ ยศ สรรเสริญ ที่ตัวละครเคยได้รับนั้นไม่เที่ยงแท้กับตัวละครเลย จนทำให้เกิดการเดินทางของตัวละครและสัมพันธ์กับธรรมชาติอีกว่า

ถึงหน้าแพแลเห็นเรือที่นั้ง	คิดถึงครั้งก่อนมาน้ำตาไหล
เคยหมอบรับกับพระจมนัวย	แล้วลงในเรือที่นั้งบัลลังก์ทอง
เคยทรงแต่งแปลงบทพจนารถ	เคยรับราชโองการอ่านฉลอง
จนกลืนสิ้นแม่น้ำแลลำคลอง	มิได้ข้องเคืองขัดหทัย
เคยหมอบใกล้ได้กลิ่นสุคนธ์ตลบ	ละอองอบสรนชื่นนาสา
สิ้นแผ่นดินสิ้นรสสุคนธา	วาสนาเราก็สิ้นเหมือนกลิ่นสุคนธ์ฯ

(นิราศภูเขาทอง, วรรณคดีวิจักษ์ ม.1 : 18)

เมื่อพิจารณาบทประพันธ์ข้างต้นจะพบว่า กวีใช้กลวิธีการนำเสนอตัวละครเอกของเรื่องนี้คือสุนทรภู่ พลอยจะรำพึงถึงเจ้านายอยู่อย่างรำพัน เมื่อกล่าวถึงที่ ๆ เคยตามเสด็จแล้วนั้น ก็ยังจะทำให้เกิดความเศร้าโศกตลอดเวลาท่ามกลางธรรมชาติ ดังที่ได้กล่าวไว้ขณะที่ถึงหน้าแพว่า เคยรับใช้ถวายงานแด่พระเจ้าแผ่นดิน ในด้านการประพันธ์ตามสายน้ำลำคลองในช่วงหน้ากฐินและในช่วงพิธีสำคัญ ๆ ดังนั้นเมื่อสิ้นแผ่นดินกลิ่นหอมที่เคยได้รับพระเมตตา ตัวละครอย่างสุนทรภู่ก็จำต้องตกอยู่ในภวังค์แห่งความทุกข์ภายใต้แผ่นดินใหม่

2) ตัวอย่างสัญลักษณ์อำนาจ เช่น วรรณคดีเรื่อง ลิลิตเลงพาย ตัวละครเอกของเรื่องคือพระมหาอุปราชฯ สมเด็จพระนเรศวรมหาราช ในตอนยุทธหัตถี กล่าวไว้ว่า

พระพี่พระผู้ผ่าน	ภพอุต- ดมเอย
ไปชอบเชษฐียินหยุด	ร่มไม้
เชิฐราชร่วมคชยุทธ์	เผยยอเกียรติ ไว้แธ
สืบกว่าสองเราไสร้	สุดสิ้นฤมี
หัสติธรมเรศอ้าง	อวสาน นินา
นับอนาคตกาล	ห่อนพ้อง
ขัตติยายุทธ์บรรหาร	คชคู่ กันแธ
คงแต่เผื่อพี่น้อง	ตราบฟ้าดินกษัย

(ลิลิตเลงพาย, วรรณคดีวิจักษ์ ม.5 : 60)

จากบทประพันธ์ข้างต้น กวีใช้กลวิธีการนำเสนอตัวละครที่เป็นมนุษย์จริง ๆ เพราะเนื้อหาของวรรณคดีเรื่องนี้จัดอยู่ในประเภทวรรณคดีประวัติศาสตร์ เพราะมีการจดบันทึกไว้ในพระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับพันจันทมาศ (เจิม) พ.ศ. 2133 เกี่ยวกับเหตุการณ์สำคัญทางประวัติศาสตร์ โดยเฉพาะสมัยกรุงศรีอยุธยา ภายใต้การปกครองของสมเด็จพระนเรศวรมหาราช ตอนยุทธหัตถี จากบทที่ยกมาบทแรกสมเด็จพระนเรศวรมหาราชกล่าวถึงพระมหาอุปราชฯ ความว่า พระเจ้าพี่ปกครองประเทศที่บริบูรณ์ยิ่ง ไม่สมควรเลยที่จะประทับอยู่ใต้ร่มไม้ ขอเชิญพระองค์มากระทำยุทธหัตถีร่วมกันให้ปรากฏเกียรติยศไว้เถิด ต่อจากเราทั้งสองคนคงไม่มีอีกแล้ว เพราะในบทที่สองกล่าวว่า การรบด้วยการชนช้าง จะสิ้นสุดกันในคราวนี้ นับแต่นี้ไปจะไม่ได้พบเห็นอีก การทำยุทธหัตถีของกษัตริย์คงจะมีแต่เราสองพี่น้องนี้เท่านั้น ตราบฟ้าดินสิ้นสลาย ในที่สุดพระมหาอุปราชาก็หมดหนทางเลี้ยงจึงจำต้องออกรบ จนกระทั่งที่สุดพระมหาอุปราชก็ขาดคอช้าง และเสด็จสวรรคต จะเห็นว่าวาทกรรมสีเขียวที่ใช้กลวิธีนำเสนอผ่านตัวละครในเรื่องนี้คือ สัญลักษณ์ของพลังอำนาจ เพราะตัวละครใช้ความเด็ดเดี่ยวกล้าหาญและความเป็นผู้นำในการทำยุทธหัตถี เพื่อความสงบสุขของอาณาประชาราษฎร์

ปรากฏการณ์ของวรรณคดีในลักษณะนี้ ผลิตซ้ำให้ผู้เรียนได้ศึกษาเพิ่มเติมในวรรณคดีวิจักษ์เรื่องสามก๊ก ตอนกวนอูไปรับราชการกับโจโฉ หลักฐานที่อ้างถึงเรื่องนี้มีความน่าเชื่อถือว่าตัวละครนั้นเป็นมนุษย์จริง ๆ คือมีที่มาจากพงศาวดารจีน โดยเรื่องของสามก๊กเป็นประวัติศาสตร์จีนตอนหนึ่งซึ่งข้าราชการชื่อดังชื่อเป็นผู้นำบันทึกและเรียบเรียงขึ้นในสมัยราชวงศ์จิ้น (ประมาณปลาย

พุทธศตวรรษที่ 9) และมีการดัดแปลงเรียบเรียงให้เข้ากับยุคสังคมเรื่อยมาจนกระทั่งถึงสยาม คือยุคสมัยของพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช โดยมีเจ้าพระยาพระคลัง (หน) เป็นผู้แปลตัวละครที่กล่าวถึงหลัก ๆ ในเรื่องนี้มีบทบาทที่แตกต่างกันออกไป และตัวละครที่กล่าวถึงที่สัมพันธ์กับธรรมชาติ เช่น

ฝ่ายโจโฉยกกองทัพมาใกล้จะถึงเมืองเสียวพาย พอ
เกิดลมพายใหญ่พัดหนัก ธงชัยซึ่งปักมาบนเกวียนนั้นหักทบ
ลง โจโฉเห็นวิปริตดังนั้นก็ให้หยุดทหารตั้งค่ายมั่นไว้ แล้ว
ถามที่ปรึกษาว่าซึ่งลมพายพัดมาถูกธงชัยเราหักลงทั้งนี้ จะ
เห็นดีแลร้ายประการใด ชุนฮกจึงว่าซึ่งเกิดพายใหญ่มัดธงชัย
หักทบลงมานั้นเป็นลมนตะวันตก เวลาค่ำวันนี้ดีร้าย เล่าปีจะ
ยกออกมาปล้นค่ายเราเป็นมั่นคงพอมอกายเข้ามาว่าแกโจโฉ
ว่า ลมตะวันตกพัดมาถูกธงชัยหักนั้น ข้าพเจ้าเห็นว่า
กลางคืนวันนี้จะมีผู้มาปล้นค่าย

(สามก๊ก ตอนกวนอูไปรับราชการกับโจโฉ, วรรณคดีวิจักษ์ ม.6 : 60)

จากบทประพันธ์ข้างต้น กวีใช้กลวิธีการนำเสนอพลังอำนาจความยิ่งใหญ่ของตัวละครชื่อ โจโฉ ตำแหน่งสูงสุดคือ มหาอุปราช เป็นผู้กุมอำนาจทั้งปวงอยู่เหนือฮ่องเต้ มีความสามารถรู้จักใช้คนและเล่ห์เหลี่ยมกลยุทธ์เป็นที่เลื่องลือ จนสามารถครอบครองส่วนของแผ่นดินจีนไว้มากที่สุดชื่อว่า วุยก๊ก สืบเนื่องจากผลงานและการปฏิบัติตนของตัวละครจึงทำให้เป็นผู้มีอำนาจจนสามารถรวมกลุ่มให้เป็นก๊กได้ ซึ่งถือเป็นวาทกรรมสี่เขียวที่ให้ความหมายคือ สัญญาพลังอำนาจ เพราะในตอนนี้อโจโฉกำลังเดินทางไปปราบเล่าปี่ แต่เหมือนว่าธรรมชาติกำลังพัดธงชัยให้ล้มลง เป็นการแจ้งลางบอกเหตุว่าเล่าปี่จะเข้ามาพิชิตปล้นค่ายของโจโฉ ด้านโจโฉจำต้องสีกัดกันและสู้รบ จนทำให้กองทัพของเล่าปี่แตกพ่ายเล่าปี่มุ่งหน้าเอาตัวรอดไปอาศัยกับอ้วนเสี้ยว โดยให้กวนอูดูแลรักษาครอบครัวของเล่าปี่ ต่อมาโจโฉโปรดปรานกวนอู จึงให้เตียวเลี้ยวไปเกลี้ยกล่อมกวนอู ด้วยข้อเสนอคำเชิญ 3 ประการ ว่า

ประการหนึ่ง ซึ่งท่านสาบานไว้กับเล่าปี่ เตียวหุยว่าจะ
ช่วยกันทำนุบำรุงแผ่นดิน ความซื่อสัตย์ข้อนี้จะคงอยู่

ประการหนึ่ง ท่านจะได้อยู่ปฏิบัติรักษาพี่สะใภ้ทั้งสอง
มิให้เป็นอันตรายสิ่งใดได้ เป็นสองประการ

อีกประการหนึ่งนั้น ตัวท่านก็มีฝีมือกล้าหาญมี
สติปัญญา จะได้คิดการทำนุบำรุงพระเจ้าเหี้ยนเต้ให้
ครองราชสมบัติสืบไป ข้าพเจ้าเห็นมีประโยชน์สามประการ
ฉะนี้ จึงเตือนสติท่านให้ดำรงจงควร

ด้านกวนอูก็มีข้อเสนอเช่นเดียวกันว่า

กวนอูจึงว่า เติมเราได้สาบานกันไว้กับเล่าปี่ เตียวหุยว่าจะช่วยกันทำนุบำรุง พระเจ้าเหียนเต๋แลอาณาประชาราษฎร์ให้อยู่เย็นเป็นสุข ซึ่งเราจะสมัครเข้าด้วยนั้น เราจะขอเป็นข้าพระเจ้าเหียนเต๋ประการหนึ่ง เราจะขอปฏิบัติพิธีสวามิภักดิ์ทั้งสอง แลอย่าให้ผู้ใดเข้าออกก่อกำเริบเข้าถึงประตูที่อยู่ได้ จะขอเอาเบี้ยหวัดของเล่าปี่ซึ่งเคยได้รับพระราชทานนั้น มาให้แก่พิธีสวามิภักดิ์ทั้งสองประการหนึ่ง อีกประการหนึ่ง ถ้าเรารู้ว่าเล่าปี่อยู่แห่งใดตำบลใด ถึงมาตรว่าเรามีได้ลามหาอุปราช เราก็จะไปหาเล่าปี่ แม้มหาอุปราชจะห้ามเราก็มิฟัง แล เนื้อความสามประการนี้ ท่านจงเอาไปบอกแก่มหาอุปราชเถิด ถ้ายอมตามคำเรา เราจะลงไปหาเตียวเลี้ยวก็ลา กวนอูแล้วขึ้นม้ากลับมาแจ้งเนื้อความแก่โจโฉทุกประการ

(สามก๊ก ตอนกวนอูไปรับราชการกับโจโฉ, วรรณคดีวิจักขณ์ ม.6 : 65-66)

จากการพิจารณาตัวละครของเนื้อหาที่กล่าวมาข้างต้นจะพบว่า กวนอูเสนอตัวละครที่ชื่อ กวนอู เป็นคนที่สามีกัดต่อเจ้านายด้วยจิตใจที่มั่นคงแน่วแน่ เมื่อจะกระทำการใดก็จะคิดถึงประโยชน์ต่อเล่าปี่อยู่เสมอ ดังจะเห็นได้จากการที่กวนอูก้มครองดูแลรักษาของเล่าปี่อย่างดีตามที่รับคำจากเล่าปี่ไว้ แม้เมื่อมาเข้ากับโจโฉก็เล็งเห็นประโยชน์เพื่อเล่าปี่เป็นสำคัญ เตียวเลี้ยวเข้าใจความมุ่งมั่นข้อนั้นของกวนอู เมื่อมาเจรจาเกลี้ยกล่อมกวนอู เตียวเลี้ยวจึงอ้างถึงเล่าปี่ว่า ถ้ากวนอูไม่ยอมไปอยู่กับโจโฉ แต่ยังคงดั้นจะสู้รบต่อไป หากตายไปก็จะหมดโอกาสที่จะไปช่วยเหลือเล่าปี่ได้ และจะไม่มีผู้ใดดูแลรักษาของเล่าปี่อีกด้วย กวนอูจึงเห็นจริงตามนั้นแม้จะมีเจ้านายใหม่ก็ยังไม่ลืมเจ้านายเก่า เมื่อได้มาเช็กแถวจากโจโฉ กวนอูดีใจมากและบอกโจโฉว่า “ม้าเช็กแถวตัวนี้มีกำลังมาก เดินทางได้วันละหมื่นเส้น แม้ข้าพเจ้ารู้ข่าวว่าเล่าปี่อยู่ที่ใด ถึงมาตรว่าไกลก็จะไปหาได้โดยเร็ว” โจโฉจึงแจ้งประจักษ์จากคำกล่าวนี้นี้ว่า “กวนอูก็คิดรักเล่าปี่อยู่มิได้ขาด” อันที่จริงกวนอูก็สำนึกในบุญคุณของโจโฉเหมือนกัน แต่ไม่เท่าเล่าปี่เพราะกวนอูเห็นว่า “เล่าปี่นั้นมีคุณแก่เราก่อน” นับได้ว่า กวนอูเป็นแบบอย่างของผู้ที่รักษาความสัตย์ สมดังที่ยาขอบผู้ประพันธ์เรื่องสามก๊กฉบับวณิชกตัญญูให้กวนอูว่า “เทพเจ้าแห่งความสัตย์ชื่อ” จะพบว่าวาทกรรมสืเชียวในตัวอย่างข้างต้นสามารถวิเคราะห์วาทกรรมสืเชียว คือ ศัตรู อุปสรรค ภัยคุกคามชีวิต ของตัวละครที่ชื่อเล่าปี่ จนเป็นที่มาของกวนการไปรับราชการกับโจโฉ ซึ่งแสดงให้เห็นถึง ความรู้และประสบการณ์ใหม่ที่ตัวละครอย่างกวนอูได้รับ เมื่อปรากฏตัวละครที่เป็นมนุษย์จริง ๆ ในวรรณคดีส่วนใหญ่ก็กำหนดตัวละครที่เป็นมนุษย์หรือคนจากจินตนาการ หรือที่เรียกว่า มนุษย์สมมุติ ดังนี้

มนุษย์สมมุติ คือ ตัวละครที่เป็นมนุษย์แต่ไม่ใช่มนุษย์ที่แท้จริง มนุษย์ในหัวข้อนี้เป็นเพียงตัวละครที่เกิดจากจินตนาการสร้างของกวี โดยให้เนื้อหาของเรื่องมีความสมจริงเพื่อให้เกิดความน่าสนใจในเรื่อง จากการศึกษาพบว่าตัวละครในลักษณะนี้ปรากฏอยู่ในวาทกรรมสืเชียว

ได้แก่ สื่อคำสอนในการประพฤติปฏิบัติตน แร้งบันดาลใจในการแสดงอารมณ์สุข-ทุกข์ สัญญะพลังอำนาจ ศัตรู อุปสรรค และภัยคุกคามชีวิต ดังตัวอย่างต่อไปนี้

3) ตัวอย่างสื่อคำสอนในการประพฤติปฏิบัติตน ความมานะ ขันติ กับตัวละครก็ปรากฏในวรรณคดีอยู่มากมาย แต่ที่จะเห็นเป็นเอกภาพคงไม่สามารถข้ามผ่านวรรณคดีเรื่อง มหาเวสสันดรชาดก กัณฑ์มัทรี ในตอนที่พระเวสสันดรได้ทรงบริจาคสองกุมารให้กับชูชก พระเวสสันดรหวังจะให้พระนางด้บความทุกข์โศก จึงทรงแกล้งบริภาษว่าพระนางมัทรีลอบคบชยอื่นจึงกลับมาถึงอาศรมในเวลาช้ากว่าทุกวัน ทำให้พระนางเจ็บปวดพระทัยและทรงพยายามอธิบายให้พระเวสสันดรเข้าใจว่า เหตุใดจึงเสด็จกลับมาถึงช้ากว่าที่เคย โดยทรงยืนยันความจงรักภักดีของพระนางว่า

...พระคุณเอยจะคิดдумังเป็นไรเล่า ว่ามัทรีนี้เป็นข้า
เก่าแต่ก่อนมา ดังเงาตามพระบาทก็เหมือนกัน นอกกว่านั้น
ที่แน่นอนคือนางไฉนอันสนิท ชิดใช้แต่ก่อนกาล ยังจะ
ติดตามพระราชสมภารมาบ้างละหรือ ได้แต่มัทรีที่แสนดีผู้
เดียวดอก ไม่รู้จักปลิ้นปลอกพลิกไพล่เอาตัวหนี มัทรีสัตยา
สวามิภักดิ์รักตัวเพียงบิดาก็ว่าได้ ถึงจะยากเย็นเข็ญใจก็ตาม
กรรม วนมูล ผลหารिया อุตสาหะตระตราตรระตราเตร็ดเตร่
หาผลาผลไม้ ถึงที่ไฉนจะรักเดี๋ยวก็นอกซอนอุตสาห์เที่ยวไม่
ถอยหลัง จนเนื้อหนังชวนขาดเป็นริ้วรอย โลหิตไหลย่อยทุก
หย่อมหนาม อารามจะใครได้ผลาผลไม้มานาปฏิบัติลูกบำรุงผิว
ถึงกระไรจะคุ้มตัวก็ทั้งยากน่าหลากใจ ออกของใครจะอาภัพ
ยับพิกล เหมือนนอกของมัทรีไม่มีเนตร นำที่จะสงสารสังเวช
โปรดปรานี้ ว่ามัทรีนี้เป็นเพื่อนยากอยู่จริง ๆ ช่างค่อนข้าง
ปริภาษณาได้ลงคอไม่คิดเลย...

(มหาเวสสันดรชาดก กัณฑ์มัทรี, วรรณคดีวิจักษ์ ม.5 : 29-30)

หากจะกล่าวถึงตัวละครที่ชื่อมัทรี สามารถกล่าวได้ว่ากวีใช้กลวิธีนำเสนอ พระนางมัทรี ให้เป็นแม่แบบของภรรยาผู้มีลักษณะเป็นกัลยาณมิตรของสามี สนับสนุนเป้าหมายชีวิตอันประเสริฐที่สามีได้ตั้งไว้ นอกจากนี้ยังเป็นแบบอย่างของภรรยาตามทรรศนะของคนตะวันออก เช่นปฏิบัติดูแลเรื่องข้าวปลาอาหาร เป็นต้น ทรงคุณธรรมสำคัญ คือ “ซื่อตรง จงรัก หนักแน่น” และจะเห็นว่าพระนางมัทรีมีความขันติและความเมตตาสูง ไม่ต่างจากตัวละครที่ชื่อ พระเวสสันดร ลักษณะของตัวละครเช่นนี้แม้ว่าจะมีความเป็นมนุษย์ที่สมมุติขึ้นก็ตาม แต่การกระทำหรือความเพียรนั้นไม่เหมือนมนุษย์ธรรมดาทั่วไป แต่เสมือนหนึ่งว่าเป็นเทพยดา อันเนื่องมาจากเนื้อหาของความเพียรเรื่องนี้คือตัวละครอย่างพระเวสสันดร มีความมุ่งหมายที่จะบำเพ็ญบุญเพื่อให้เกิดเป็นพระพุทธเจ้าในภพหน้า อาจกล่าวได้ว่า พระเวสสันดร เป็นแบบอย่างของผู้เสียสละประโยชน์ส่วนตัว เพื่อประโยชน์ของส่วนรวม มุ่งบำบัตทุกข์ บำรุงสุขของประชาชนเป็นที่ตั้ง ยอมเสียสละความสุขส่วนพระองค์ แม้จะทุกข์ก็ไม่หวั่น เป็นแบบอย่างของบุคคลผู้ไม่ยึดติดอำนาจวาสนา รู้ซึ่งถึงโลกธรรมที่ว่า “ยามมีศเขาก็ยก

ยามต่ำตกเขากัหายาม” หาได้หวั่นไหวหรือล้มเลิกบำเพ็ญบารมีไม่ ความหมายของวาทกรรมสี่เขียวในบทนี้ทำให้เห็น สื่อการสอนในการประพฤติปฏิบัติตน เพื่อให้บ้านเมืองสงบสุขด้วยความเสียสละทั้งปวง จึงทำให้สำเร็จผลปรารถนา อันเกิดจากการปฏิบัติตัวของแม่หรือภรรยาที่ด้อย่างพระนางมัทรีด้วย เพราะหากขาดตกบกพร่องก็อาจจะทำให้เกิดปัญหายากเกินที่จะแก้ไขได้ นอกจากนี้วาทกรรมสี่เขียวที่ปรากฏในเรื่องนี้คือ แรงบันดาลใจในการแสดงอารมณ์ทุกข์

4) ตัวอย่างแรงบันดาลใจในการแสดงอารมณ์สุข-ทุกข์ เช่น วรรณคดีเรื่อง พระอภัยมณี ตอนพระอภัยมณีหนีนางผีเสื้อสมุทร ดังนี้

พระโหมยองค์อภัยมณีนาค	เพลินประพาสพิศดูหมู่มัจฉา
เหล่าฉลามล้วนฉลามตามกันมา	ค่อยเคลื่อนคลาคล้ายคล้ายในสายชล
ฉนากอยู่คู่ฉนากไม่จากคู่	ขึ้นฟองฟู่ฟุ้งฟองละอองฝน
ฝูงพิมพาพาฝูงเข้าแฝงวน	บ้างผุดฟุ้งฟองน้ำบ้างดำจร
กระให้เรียงเคียงกระให้ขึ้นโบกหาง	ลอยส้างกลางกระแสนแลสลอน
มังกรเกี่ยวเลี้ยวลอดกอดมังกร	ประชุมซ่อนแฝงชลขึ้นวนเวียน
ฝูงม้าน้ำทำท่าเหมือนม้าเผ่น	ขึ้นลอยเล่นเลี้ยวลัดฉวัดเฉวียน
ตะเพียนทองล่องน้ำน้ำตะเพียน	ดาษเดียรดุเพลินจนเกินมา
เห็นละเมาะเกาะเขาเขียวชอุ่ม	โชดตะคุ่มเคียงเคียงเรียงรุกษา
จะเหลียวซ้ายสายสมุทรสุดสายตา	จะแลหาควันคลุ้มกลุ้มโผยม
จะเหลียวดูสุริย์แสงเข้าแฝงเมฆ	ให้วิเวกวาดองค์พระทรงโฉม
ฟังสำเนียงเสียงคลื่นดังครื้นโครม	ยิ่งทุกข์โถมในสโนฤทัยทวี

(นิทานคำกลอนเรื่องพระอภัยมณี ตอนพระอภัยมณีหนีนางผีเสื้อสมุทร, วรรณคดีวิจักขณ์ ม.3 : 62)

จากบทประพันธ์ข้างต้นพบว่า ตัวละครที่เป็นมนุษย์นั้นมีเพียง พระอภัยมณี ซึ่งตัวละครดังกล่าวก็ใช้กลวิธีนำเสนอให้เป็นมนุษย์ที่ถูกสมมุติขึ้นเป็นไปตามความต้องการของกวี โดยลักษณะของตัวละครนี้ เป็นกษัตริย์นักรบที่ไม่มีอาวุธวิเศษหรือเวทมนต์คาถาไว้ป้องกันตัวเหมือนดั่งกษัตริย์ในเรื่องอื่น แต่มีความคิดการไกลด้วยการมีมิตรสัมพันธ์กับคนต่างชาติ เพื่อจะได้กำลังของคนเหล่านี้มาช่วยป้องกันภัยแก่บ้านเมืองได้ ดังนั้นตัวละครอย่างพระอภัยมณีไม่ใช่ตัวละครเอกที่ใช้กำลังตัดสินปัญหา แต่ใช้ศิลปะวาทศิลป์และเล่นดนตรี (เป่าปี่) เพื่อแก้ไขปัญหานั้น นอกจากนี้ตัวละครเอกยังมีความรักซึ่งไม่ใช่มนุษย์แต่เป็นยักษ์ ความรักที่จำใจก็ทำให้พระอภัยมณีต้องหนีจากความรัก ดังบทประพันธ์ข้างต้นที่กำลังเปล็ดเพลินกับธรรมชาติในห้วงระหว่างหนีนางผีเสื้อสมุทรไปกับนางเงือก วาทกรรมสี่เขียวในตัวอย่างข้างต้น แสดงให้เห็นถึงความสุขและทุกข์ในเวลาใกล้เคียงกัน อันเกิดจากกวีได้ใช้วาทกรรมสี่เขียวคือ แรงบันดาลใจในการแสดงอารมณ์สุขและทุกข์ ให้ตัวละครหนีออกจากถ้ำมาสัมผัสกับธรรมชาติที่รื่นรมย์ และทุกข์ตรมด้วยคิดว่านางยักษ์จะตามมาทัน นอกจากนี้พระอภัยมณียังเป็นผู้ที่มีความรักลูกและเมตตาสงสารสูง ถึงแม้ว่าจะจำใจอยู่กับนางผีเสื้อสมุทรเมื่อใดที่นางแสดงความรักความจริงใจต่อตนก็อดไม่ได้ที่จะสงสารนาง แต่ถึงอย่างไรพระอภัยมณียังกลัวนางผีเสื้อ

สมุทร เพราะพระอภัยมณียังเป็นผู้มีจิตใจอ่อนไหว เมื่อผู้ใดพูดแทงใจก็เศร้าโศกและกลั้นน้ำตาไว้ไม่อยู่ แต่ก็มีขันติมานะที่จะต่อสู้ต่อไปแม้จะลำบากอย่างไร

5) ตัวอย่างสัญญาพลังอำนาจ ตั้งนางวันทองในวรรณคดีเรื่องขุนช้างขุนแผน ตอนขุนช้างถวายฎีกา กวีใช้กลวิธีการนำเสนอให้เห็นถึงบทบาทตัวละครสมมุติพร้อมกับเคราะห์ร้ายของนางที่ไม่อาจเลี่ยงได้ ว่า

จะว่ารักขุนช้างกระไรได้	ที่จริงใจมิได้รักแต่สีกหนิด
รักพ่อลูกห่วงดวงชีวิตรัก	แม่ทุลฉิดจะพิโรธไม่โปรดปราน
อย่าเลยจะทุลเป็นกลางไว้	ตามพระทัยท้าวจะแยกให้แตกฉาน
คิดแล้วเท่านั้นมิทันนาน	นางกัมภีร์แล้วก็ทุลไปฉับพลัน

(เสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน ตอนขุนช้างถวายฎีกา, วรรณคดีวิจักษ์ ม.6 : 38)

เมื่อพิจารณาตัวละครอย่างวันทองพบว่า กวีนำเสนอลักษณะเฉพาะคือ นางพิมพิลาไลย เป็นหญิงรูปงาม แต่ปากจัด พ่อชื่อ พันศรโยธา แม่ชื่อ นางศรีประจัน ต่อมาได้แต่งงานกับพลายแก้ว ซึ่งภายหลังมีลูกชายด้วยกัน คือ พลายงาม ครั้นพลายแก้วไปทำสงคราม นางก็ป่วยหนักรักษาเท่าไรก็ไม่หาย ขริวตาจู (พระภิกษุชรา) วัดป่าเลไลยก์ ตรวจดูดวงชะตาและแนะนำให้เปลี่ยนชื่อเป็นนางวันทอง อาการไข้จึงหาย ต่อมานางวันทองถูกแม่บังคับให้แต่งงานใหม่กับขุนช้าง นางต้องถูกประณามว่าเป็นหญิงสองใจ การถูกบังคับให้ขึ้นใจในทางวาทกรรมสีเขียวคือ การใช้สัญญาพลังอำนาจข่มเหงขึ้นใจผู้อื่นให้ปฏิบัติตามใจตนปรารถนา จนก่อให้เกิดแรงบันดาลใจให้แสดงอารมณ์ทุกข์ เมื่อมีคดีฟ้องร้องถึงสมเด็จพระพันวษา กวีใช้กลวิธีการนำเสนอให้นางวันทองเลือกว่าจะอยู่กับใคร แต่นางตัดสินใจไม่ถูก จึงกล่าวออกมาด้วยความสัจจริงดังบทประพันธ์ข้างต้น แต่ถูกสมเด็จพระพันวษาประณามว่าเป็นหญิงไม่ดี ความว่า

มันเกิดเหตุทั้งนี้เพราะหญิง	จึงหึงหวงช่วงชิงยุ่งย่งอยู่
จำจะตัดรากใหญ่ให้หล่นพรุ	ให้ลูกดอกคอกอยู่แต่กิ่งเดียว
อีวันทองตัวมันเหมือนรากแก้ว	ถ้าตัดโคนขาดแล้วก็ใบเหี่ยว
ใครจะควรสูสมอยู่กลมเกลียว	ให้เด็ดเดี่ยวรู้กันแต่วันนี้
เฮ้ยอีวันทองว่ากระไร	มึงตั้งใจปลดปลงให้ตรงที่
อย่ามัววังคั่งงาเป็นราศี	เพราะมึงมีผิวสองกุดต้องแค้น
ฯลฯ	

จะว่ารักช้างไหนไม่ว่าได้	น้ำใจจะประดังเข้าทั้งสอง
ออกนั้นเข้านี้มีสารอง	ยิ่งกว่าท้องทะเลอันล้าลึก
จอกแหนแพเสาสำเภาใหญ่	จะทอดมมเท่าไรไม่รู้ลึก
เหมือนมหาสมุทรสุดซึ้งซึก	น้ำลึกเหลือจะหยั่งกระทั่งดิน
อิฐผาหาหามาทุ้มถม	ก็จ่อมจมสูญหายไปหมดสิ้น
อีแสนถ่อยจัญไรใจทมิฬ	ดังเพชรนิลเกิดขึ้นในอาคม

(เสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน ตอนขุนช้างถวายฎีกา, วรรณคดีวิจักษ์ ม.6 : 37-39)

หากพิจารณาเรื่องราวของนางวันทองด้วยความยุติธรรม จะเห็นว่าวิกิพลอยที่จะอดสงสารนางวันทองอยู่บ้าง จึงใช้กลวิธีการนำเสนอเพื่อให้ชีวิตของวันทองถูกกำหนดไปด้วยความต้องการของตัวละครทั้งสี่ ได้แก่ ขุนช้าง ขุนแผน จมื่นไวย และสมเด็จพระพันวษา โดยที่นางไม่มีสิทธิ์ที่จะเลือก และด้วยความตื้นตระหนกประหม่า นางจึงแจ้งแถลงความจำนงค์ให้พระพันวษาเป็นคนเลือกให้อยู่กับใคร จนทำให้พระพันวษาโกรธ ทั้งที่พระองค์ก็เห็นใจชะตากรรมของนางที่ถูกยื้อแย่งกันไปมา พร้อมทั้งลูกเองก็เป็นชนวนแห่งปัญหาค้างค้ำ สุดท้ายนางวันทองก็ถูกสั่งให้ประหารและถูกตราบาปว่าเป็นหญิงสองใจจบจนปัจจุบัน ด้านลักษณะตัวละครเอกที่สำคัญ ประกอบด้วย

ขุนแผน เดิมชื่อ พลายแก้ว มีรูปร่างหน้าตางดงามคมสัน สติปัญญาเฉลียวฉลาด นิสัยเจ้าชู้ มีดาบฟ้าฟื้นเป็นอาวุธประจำตัว พาหนะคู่ใจคือ ม้าสีหมอก พ่อเป็นทหารชื่อ ขุนไกรพลพ่าย แม่ชื่อ นางทองประศรี ได้บวชเณรและเรียนวิชาที่วัดส้มใหญ่ แล้วย้ายไปเรียนต่อที่วัดป่าเลไลยก์ สุดท้ายไปเป็นศิษย์สมภารคง วัดแค จนมีความรู้ทางโหราศาสตร์ ปลูกฝี อยู่ยงคงกระพัน คาถามหาละลายทำให้ผู้หึงรัก ตลอดจนวิชาจากตำรับพิชัยสงคราม และยังสามารถเทศน์ได้ไพเราะจับใจอีกด้วย ต่อมาสึกจากเณรแล้วแต่งงานกับนางพิมพิลาไลย ไม่นานก็ถูกเรียกตัวไปเป็นแม่ทัพรบกับเชียงใหม่ ครั้นได้ชนะกลับมาก็ได้เป็นขุนแผนแสนสะท้าน แต่ปรากฏว่าภรรยาแต่งงานใหม่แล้ว ขุนแผนต้องโทษถูกจำคุกถึง 15 ปี จึงพ้นโทษ และทำสงครามกับเชียงใหม่อีกครั้ง เมื่อชนะกลับมาก็ได้ตำแหน่งเป็นพระสุริยราชไชย เจ้าเมืองกาญจนบุรี

ขุนช้าง มีลักษณะรูปร่างตัวดำ หัวล้านมาแต่กำเนิด นิสัยเจ้าเล่ห์เพทุบาย ได้ชื่อว่าขุนช้างเพราะตอนคลอดนั้น มีผู้นำช้างเผือกมามอบให้สมเด็จพระพันวษา พ่อชื่อ ขุนศรีวิชัย แม่ชื่อ นางเทพทอง มีฐานะร่ำรวยมาก แม้จะเกิดมาเป็นลูกเศรษฐี แต่ก็อาภัพถูกแม่เกลียดชังเพราะอภัยายที่มีลูกหัวล้าน จึงมักถูกแม่ด่าว่าอยู่เสมอ และไม่ว่าจะเดินทางไปทางใดก็จะเป็นที่ขบขันล้อเลียนของชาวบ้านทั่วไปเสมอ พ่อเป็นหนุ่มก็ได้นางแก่นแก้วเป็นภรรยา อยู่ด้วยกันได้ปีกว่านางก็ตาย จึงหันมาหมยพองนางพิมพิลาไลย แต่งงานกับนางสมใจปรารถนา

6) ตัวอย่างศัตรู อุปสรรค และภัยคุกคามชีวิต เช่น ภาพยนตร์เรื่องพระไชยสุริยา สุนทรภู่ได้สร้างตัวละครที่ชื่อ พระไชยสุริยา เป็นกษัตริย์ครองเมืองสาเวถิ (สาเวถิ) มีมเหสีชื่อ สุมาลี เมื่อเกิดเหตุบ้านเมืองวุ่นวายเดือดร้อนพระไชยสุริยาก็พามเหสีและทาสบริวารหนีลงเรือสำเภาออกจากเมือง ดังว่า

พระไชยสุริยาภูมิ	พาพระมเหสี
มาที่ในลำสาเกา	
เข้าปลาหาไปไม่เบา	นารีที่เยาว์
ก็เอาไปในเกตรา	
เฝ้าแก่ชาวแม่แซมมา	เสนีเสนา
ก็มาในลำสาเกา	
ตีม้าพ่อช่อใบใส่เสา	วายุพยุพเลา
สำเภาก็ใช้ใบไป	
เกตรามาในน้ำไหล	คำเช่าเปลาใจ
ที่ในมหาวาริ	

พะสุธาอาศัยไม่มี ราชานารี
อยู่ที่พระเกลแลดู

(กาพย์เรื่องพระไชยสุริยา, วรรณคดีวิจักษ์ ม.1 : 83-84)

จากตัวอย่างข้างต้น เมื่อพิจารณาถึงตัวละครเรื่องนี้พบว่า กวีใช้กลวิธีการนำเสนอตัวละครที่ชื่อพระไชยสุริยา เป็นกษัตริย์ที่ครองนครด้วยความดี มีคุณธรรม แต่ประสบเคราะห์กรรมเพราะหลงเชื่อเหล่าเสนาอำมาตย์ จึงทำให้บ้านเมืองเกิดความวุ่นวายเกิดหายนะ ทำให้ตัวละครต้องออกผจญภัยจนได้พบกับพระดาบสและได้ฟังเทศนาจนทั้งสองพระองค์เกิดความเลื่อมใสศรัทธาและท้ายที่สุดได้ไปเกิดในสวรรค์ จึงกล่าวได้ว่าทหกรรมสี่ชีวิตที่ตัวละครอยู่ในเหตุการณ์คือ ศัตรู อุปสรรค และภัยคุกคามชีวิต และจะเห็นว่าตัวละครที่กวีนำเสนอผ่านกลวิธีนั้นมีความเหมือนมนุษย์จริง ๆ ทั้งการดำเนินชีวิตและบทบาทหน้าที่ความรับผิดชอบ

จากตัวละครที่เป็นมนุษย์สมมุติที่ยกตัวอย่างมานั้น ทำให้ทราบว่าตัวละครที่กวีกำหนดขึ้น มีความเหมือนเป็นมนุษย์โดยแท้จริง เพราะกวีใช้กลวิธีการนำเสนอโดยเชื่อมโยงตัวละครให้เข้ากับเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นได้จริง ๆ ถึงแม้ว่าจะเป็นตัวละครสมมุติ แต่อารมณ์ความรู้สึกของตัวละครก็เหมือนจริงไปเสียทั้งหมด ทำให้ผู้เรียนเกิดอรรถรสในการอ่านและมีความสนใจติดตามเรื่องที่อ่าน นอกจากนี้กวียังสามารถกำหนดตัวละครได้อย่างกว้างขวางหลากหลายมากขึ้น เช่น ตัวละครที่ไม่ใช่มนุษย์ หรือที่เรียกว่า ตัวละครอมมนุษย์ ปรากฏในวาทกรรมสี่ชีวิต ได้แก่ ความรู้และประสบการณ์ใหม่ ศัตรู อุปสรรค และภัยคุกคามชีวิต และผู้ให้กำเนิดและจุดจบของชีวิต ดังตัวอย่างต่อไปนี้

ตัวละครที่เป็นพืช ปรากฏในวาทกรรมสี่ชีวิต :ผู้ให้กำเนิดและจุดจบของชีวิต เช่น บทละครพูดเรื่องมัทนะพาธา ได้แก่ ดอกกุหลาบ ซึ่งวินทูลแนะนำสู่เทษณ์เกี่ยวกับคุณสมบัติของดอกไม้ชนิดหนึ่งที่น่าจะกำหนดให้กำเนิดมัทนาในโลกมนุษย์ ดังว่า

ไม้เรียกผะกาทุก-	ชะกะสีอรุณแสง
ปานแก้มแฉล้มแดง	ดรุณีนยามอาย;
ดอกใหญ่และเกสร	สุวคนธะมากมาย,
อยู่ทนบว้างวาย	มธุรสขจรไกล;
อีกทั้งสะพรั่งนาม	ดุษะเข็มประดับไว้
ฝั่งเขียวสับินไขว่	บมิใคร่จะห่างเหิน.
อันกุพะกะกาหอม	บริโภคร้อยเพลิน,
รสหวานสีหวานเชิญ	นรลัมเพราะเลิครส;
กินแล้วระงับตรี	พิระโทษะหายหมด,
คือลมและดีลด	ทุษะเสมหะเสื่อมสรรพ;
อีกทั้งเจริญภา-	มะคุณาภิรมย์นันท์,
เย็นในอุราพลัน,	และระงับพยาธิ.

(บทละครพูดคำฉันท์ เรื่องมัทนะพาธา, วรรณคดีวิจักษ์ ม.2 : 84-86)

จากเนื้อหาข้างต้น กวีได้ใช้กลวิธีการนำเสนออธิบายถึงลักษณะและประโยชน์ของตัวละครที่เป็นดอกไม้ชื่อว่า กุพชกะ หรือ กุหลาบ ความว่า ดอกไม้นี้มีสีชมพูแดงเหมือนแสงอรุณและเหมือนแก้มสตรีเมื่อยามอาย กุหลาบดอกใหญ่มีเกสร มีกลิ่นหอมจรจกลและทนนาน มีหนามแหลม มักมีผึ้งบินตอมอยู่เสมอ ดอกกุหลาบเป็นดอกไม้ที่กินได้ มีรสหวานหอมใช้ระงับตรีโทษคือ โรคลมและเสมหะ อีกทั้งยังช่วยบำรุงร่างกายให้ชื่นใจ และระงับโรคได้ ทำให้เห็นวาทกรรมสีเขียวที่บ่งบอกถึงความสมบูรณ์ของธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ที่ให้ทั้งความงามและรักษาโรคได้ ในที่สุดมันทนานาก็ถูกสาปให้ไปเกิดเป็นดอกกุหลาบที่ดินแดนโลกมนุษย์ ถือเป็นวาทกรรมสัญญาะพลังทางอำนาจ เพราะถือเป็นการบังคับให้มันกลายเป็นดอกไม้

ตัวละครที่เกิดจากจินตนาการของกวี ปรากฏผ่านวาทกรรมสีเขียว : ศัตรู อุปสรรค และภัยคุกคามชีวิต เช่น วรรณคดีเรื่องพระอภัยมณี ตอนพระอภัยมณีหนีนางผีเสื้อสมุทร ดังนี้

พระอภัยมณีเห็นผีเสื้อ	ความกลัวเหลือว้ายคว้าวอยู่กลางหน
ยักษ์กระโจมโถมจับแทบอัจน	พอเห็นคนอยู่ที่หาดหวาดครัน
เข้าถึงที่ผีเสื้อก็ถึงด้วย	กระชั้นฉวยผิดเลือกเกลือกเข้าตั้น
พอโยคีมีคาถาลงมายืน	ผีเสื้อตื่นตัวสั่นขยับยั้ง
พระอภัยมณีทร่กับสินสมุทร	ช่วยกันฉุดนางเงือกเลือกเข้าฝั่ง
แล้วกราบกรานโยคีมีกำลัง	แขกฝรั่งพร้อมล้อมพุดจา

(ทุกข์ของชาวนาโนบาทกวี, วรรณคดีวิจักษ์ ม.3 : 70)

จากบทประพันธ์ข้างต้น กวีใช้กลวิธีการนำเสนอตัวละครที่เกิดจากจินตนาการของกวีเกือบครบทั้งหมด อาจกล่าวได้ว่าเป็นจุดสูงสุดของเรื่องก็ได้ เพราะเป็นตอนที่นางผีเสื้อสมุทรตามพระอภัยมณีกับนางเงือกมาถึงเกาะแก้วพิสดาร บ่งบอกถึงวาทกรรมสีเขียวคือ ตัวละครยักษ์เป็นศัตรู อุปสรรค และภัยคุกคามชีวิต ต่อมาพระอภัยมณีกับนางเงือกได้รับการช่วยเหลือจากพระฤๅษี ดังนั้นในบทนี้จะสังเกตเห็นตัวละครที่ไม่ใช่มนุษย์หรือมิใช่ตัวละครที่มีอยู่จริงบนโลกนี้ แต่ตัวละครเกิดจากจินตนาการของกวีที่ได้นำเสนอให้เกิดความสนุกเพลิดเพลินและตื่นเต้น จนทำให้รู้สึกแปลกใหม่และน่าสนใจของผู้อ่าน ได้แก่ นางยักษ์ (ผีเสื้อสมุทร) สินสมุทร (ลูกของพระอภัยมณีและนางยักษ์) และนางเงือก เสมือนเป็นวาทกรรมที่ให้ความหมายคือ ความรู้และประสบการณ์ใหม่ของผู้อ่าน เช่นเดียวกับตัวละครที่เกิดจากจินตนาการของกวี ยังปรากฏในวรรณคดีเรื่อง นิทานเวตาลเรื่องที่ 10 ซึ่งกวีได้อธิบายลักษณะของเวตาล ไว้ว่า

รูปคล้ายค่างขาว..สูงประมาณ 2 ถึง 3 ฟุต กว้างฟุตครึ่ง หนาตั้งแต่อกถึงหลังครึ่งฟุตถึงหนึ่งฟุต ฝนบนหัวยาว แลตก ขนที่ตัวยาวแลเย็นเหยียด หัวกลม หน้ารูปไข่ ตากลม แลถน จมูกยาวเป็นขอเหมือนปากเหยี่ยว ปากอ้า แก้มตอปกางแลขาตะไกรกว้าง ฟันเป็นข้อม แขนแลมือสั้น ขาสั้นท้องพลูย เล็บคม ปีกมีแรงมาก

(นิทานเวตาลเรื่องที่ 10, วรรณคดีวิจักษ์ ม.4 : 77)

ตัวละครที่ชื่อเวตาล กวีใช้กลวิธีการนำเสนอความแปลกใหม่ของตัวละครที่ไม่ใช่มนุษย์ หรือที่นิยมเรียนกันว่าตัวละครมนุษย์ มีลักษณะที่เป็นสัตว์ผสมผสานหลายตัว จึงเรียกว่าเวตาล ซึ่งเป็นตัวละครสำคัญในวรรณคดีนิทานร้อยแก้วเรื่องหนึ่งของไทย ตัวละครที่เกิดขึ้นจากจินตนาการของกวี จึงถือเป็นองค์ประกอบสร้างสรรค์อย่างหนึ่งที่กวีกำหนดไว้ให้ผู้อ่านและผู้เรียนเกิดความเพลิดเพลินและมีความสนใจวรรณคดีของแต่ละระดับชั้นนั่นเอง

3. เวลาและสถานที่ (time and place)

เวลาและสถานที่ หมายถึง สภาวะแวดล้อมของคนหรือตัวละครในงานประพันธ์ต่าง ๆ หรือสภาวะแวดล้อมนี้ หมายถึงสิ่งที่เป็นวัตถุและนามธรรมทั้งหลาย อันได้แก่สภาพแวดล้อมทางธรรมชาติ และทางวัฒนธรรมทุกด้าน ในบันเทิงคดีเรามักใช้คำว่าฉาก (setting) อีกคำหนึ่ง การศึกษาฉากคือการศึกษาสภาวะทางธรรมชาติหรือภูมิศาสตร์ และสภาวะทางสังคมของเรื่องทุกด้าน เช่น จะต้องรู้ว่า ผู้คนหรือตัวละครในเรื่องที่เราอ่านอาศัยอยู่ในท้องถิ่นไหนในโลกหรือนอกโลก สภาพภูมิอากาศ ของท้องถิ่นนั้นเป็นอย่างไร สภาพทางสังคมของบ้านเมืองที่คนหรือตัวละครอาศัยอยู่ หรือผ่านไปพบเห็นมีลักษณะเป็นอย่างไร คนหรือตัวละครเหล่านั้นมีวิถีชีวิตความเป็นอยู่อย่างไร เช่น ระบบครอบครัว ระบบการปกครอง ความเชื่อ ค่านิยมของสังคม และวัฒนธรรม สาขาต่าง ๆ มีลักษณะเป็นอย่างไร เช่น วัฒนธรรมในการแต่งตัว การรับประทาน การอบรมเด็ก สถาปัตยกรรมต่าง ๆ รวมทั้งลักษณะของอาคารบ้านเรือนที่อยู่อาศัย เครื่องมือเครื่องใช้ พาหนะในการคมนาคมเป็นเรือ เกวียน เครื่องบิน หรือยานอวกาศ เป็นต้น สรุปก็คือในการศึกษาฉาก เราต้องศึกษาขนบธรรมเนียมประเพณีและวัฒนธรรม รวมถึงสภาพแวดล้อมและภูมิศาสตร์ทางธรรมชาติ

นอกจากองค์ประกอบส่วนที่เรารวมเรียกว่า สถานที่และสภาวะแวดล้อมดังกล่าวข้างต้นแล้ว เราควรจะศึกษาเรื่องเวลาในวรรณคดีด้วย เพื่อความเข้าใจวรรณกรรมแต่ละชิ้นให้ดีขึ้น เราควรจะรู้ว่าเรื่องที่เราอ่านเกิดขึ้นเมื่อไร เกิดในอดีตหรือปัจจุบันเราควรารู้ให้ลึกลงไปด้วยว่าเรื่องที่ว่าเกิดในอดีต หรือปัจจุบันหรืออนาคตนั้น เป็นวัน เดือน ปีอะไร ศตวรรษไหน ขหรือในยุคใด อาจเป็นยุคทางการเมืองหรือยุคทางประวัติศาสตร์ เช่น เวลาของเรื่องใน ลิลิตตะเลงพ่าย คือ สมัยสมเด็จพระนเรศวรมหาราช มิใช่ในสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าฯ (วิภา กงกะนันทน์, 2523)

จากการศึกษาเกี่ยวกับสถานที่และเวลาในวรรณคดีที่ศึกษานั้น พบว่า 1) ความอุดมสมบูรณ์ของธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม กวีใช้เป็นกลวิธีการนำเสนอสถานที่ผ่านธรรมชาติมากที่สุด โดยปรากฏในการนำเสนอฉากหรือสถานที่เสมือนจริง เช่น ธารไหลใสสะอาด มัจฉาชาติตาขนานา และสถานที่ที่เกิดจากจินตนาการของกวี เพื่อให้สถานที่หรือมีความสมบูรณ์กับเรื่องที่ประพันธ์มากที่สุด เช่น แล้วพิศดูภูผาศิลาล้อม ชะงอกเงื่อนน้ำวนชลสาย เป็นต้น 2) แรงบันดาลใจในการแสดงอารมณ์สุขทุกข์ กวีใช้เป็นกลวิธีการนำเสนอสถานที่ผ่านธรรมชาติในฉากหรือสถานที่เสมือนจริงและสถานที่ในจินตนาการ เช่น กุमारนั้นจึงรู้หายใจเข้าออกเองแล มิแลอันคนมาจากนรกก็ดี แลมาแต่ปรตาก็ดี มันคำนึงถึงความอันลำบากนั้น ครั้นว่าออกมาก็ร้องไห้แล มิแลคนผู้มาแต่สวรรค์ แลคำนึงถึงความสุขแต่ก่อนนั้น ครั้นว่าออกมาไสร้ ก็ยอมหัวร่อก่อนแล 3) ศัตรู อุปสรรค และภัยคุกคามชีวิต กวีใช้เป็นกลวิธีการนำเสนอสถานที่ผ่านธรรมชาติในฉากหรือสถานที่สมจริง เช่น ให้ยกยาตราทัพ กับนครเขื่องใหม่ เป็นพยุหใหญ่ห้าแสน ไปเหยียบแดนปรจจิน 4) เพื่อนในการเดินทางและการดำเนินชีวิต กวี

ใช้กลวิธีการนำเสนอสถานที่ผ่านธรรมชาติในฉากหรือสถานที่สมจริง เช่น จากมามาลัวล้า ลำปาง บาง ยี่เรื่อราพลาฟ พืพร้อง และ 5) สื่อคำสอนแนวทางในการประพฤติปฏิบัติตน กวีใช้กลวิธีการนำเสนอ สถานที่ผ่านธรรมชาติในฉากหรือสถานที่เสมือนจริง เช่น เข้าก็ขับโคกระบือถือคันไถ สำราญใจตาม เขตประเทศถิ่น ตามลำดับ ในขณะที่เดียวกันกลวิธีการนำเสนอเรื่องของเวลา ก็ปรากฏเวลาที่เกิดจาก สถานการณ์จริงและเวลาที่กวีกำหนดขึ้นเอง เพื่อให้วรรณคดีดำเนินไปตามจุดมุ่งหมายของกวีในแต่ละ ตอนและในแต่ละเรื่อง ดังนั้นสถานที่ที่ถือเป็นองค์ประกอบหนึ่งที่สำคัญของวรรณคดี เพราะการใช้ กลวิธีการนำเสนอสถานที่หรือฉากและเวลาทำให้ทราบถึง สภาพของสิ่งแวดล้อม ธรรมชาติ สังคม การปกครอง และวิถีชีวิต ว่ามีความเป็นอยู่อย่างไรในช่วงขณะเวลานั้น สิ่งเหล่านี้เองจะช่วยสะท้อนให้ ผู้เรียนได้เห็นถึงเรื่องราวที่เคยเกิดขึ้นมาแล้ว และนำความรู้ที่ได้มาประยุกต์ใช้กับชีวิตประจำวันและ การปฏิบัติตนเป็นคนดีในสังคมต่อไป ดังตัวอย่างต่อไปนี้

1) การใช้ฉากหรือสถานที่สมจริงกับเวลา หมายถึง สถานที่หรือฉากที่มีอยู่จริงใน ภูมิศาสตร์ของโลก และมีการกำหนดชื่อและเหตุการณ์ไว้ก่อนการเรียบเรียงวรรณคดีเรื่องใด ๆ ที่ เกี่ยวข้องแล้ว เช่น สถานที่จริงที่ปรากฏในวรรณคดีการเดินทาง อาทิ วรรณคดีนิราศภูเขาทอง ซึ่ง ปรากฏจำนวนมากเพราะกวีใช้กลวิธีการนำเสนอสภาพแวดล้อมริมทาง และสถานที่จริงเป็นฉากใน การเล่าเรื่องตั้งแต่ตัวราชบุรณะจนถึงเจดีย์ภูเขาทอง ดังตัวอย่างนี้

ถึงบางโพไ้พระศรีมหาโพธิ	ร่มนิโรธรุกขมุลให้พูนผล
ขอเดชะอานภาพพระทศพล	ให้ผ่องพันภัยพาลสำราญกาย
ฯลฯ	
ตลาดแก้วแล้วไม่เห็นตลาดตั้ง	สองฟากฝั่งก็แต่ล้วนสวนพฤกษา
ไ้รินรินกลั่นดอกไม้ใกล้คงคา	เหมือกกลั่นผ้าแพรดำรำมะเกลือ
ฯลฯ	
ถึงบางเตือไ้มะเขือเหลือประหลาด	บังเกิดชาติแมลงหมีมีในไ้
เหมือนคนพาลหวานนอกย่อมขมใน	อุปไมยเหมือนมะเดื่อเหลือระอา
ฯลฯ	
ถึงบ้านจั่วเห็นแต่จั่วระลิวสูง	ไม่มีฝูงสัตว์สิ่งก่งพฤกษา
ด้วยหนาวดกรกตาขระตะตา	นิกก็น่ากลัวหนามขามขามใจ

(นิราศภูเขาทอง, วรรณคดีวิจักษ์ ม.1 :19-21)

จากบทประพันธ์ข้างต้น จะเห็นว่ากวีใช้กลวิธีการนำเสนอสถานที่ได้อย่างชัดเจน เพราะชื่อสถานที่ดังกล่าวยังปรากฏให้รู้จักในปัจจุบันจนทำให้ผู้อ่านเกิดความคุ้นเคย โดยกวีใช้สถานที่ หรือฉากต่าง ๆ ที่ตนเดินทางผ่านและสร้างเป็นเรื่องราวผสมกับจินตนาการกวีเอง จากตัวอย่างที่ยกมา จะเห็นว่าทุกชื่อของสถานที่ที่สัมพันธ์กับธรรมชาติทั้งในทางความสุขและทุกข์ โดยการบรรยายภาพ ของฉากสื่อให้เห็นวาทกรรมสีเขียวคือ ความอุดมสมบูรณ์ของธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม เช่น “สอง ฟากฝั่งก็แต่ล้วนสวนพฤกษา ไ้รินรินกลั่นดอกไม้ใกล้คงคา เหมือกกลั่นผ้าแพรดำรำมะเกลือ” เหตุการณ์ที่เกิดขึ้นนักกวีกล่าวถึงช่วงเวลาในบทแรกไว้ว่า “เดือนสิบเอ็ดเสด็จพระวสา รับกฐินภิญโญ

โมทนา ชูลีลาลงเรือเหลืออาลัย” อธิบายคือ นิราศภูเขาทองกวีแต่งขึ้นในช่วงปี พ.ศ. 2373 หลังจากที่ได้รับพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย รัชกาลที่ 2 เสด็จสวรรคตได้ 6 ปี ราวประมาณปี พ.ศ. 2367 ด้วยเหตุผลบางประการจึงทำให้กวีตัดสินใจออกบวช และได้เดินทางไปเจดีย์ภูเขาทองจนเกิดเป็นวรรณคดีเรื่องนิราศภูเขาทอง การนำเสนอการเดินทางในลักษณะนี้ยังปรากฏในวรรณคดีเรื่องนิราศนรินทร์คำโคลง เพราะเป็นเรื่องราวที่กวีเดินทางไปทำศึกสงคราม และกวียังคงนำเสนอสถานที่ที่พบเห็นผ่านวาทกรรมสีเขียวเพื่อนในการเดินทางและการดำเนินชีวิต ดังนี้

ศรีสิทธิ์พิศาลภพเลอหล้าลบล่มสวรรค์จรโลงโลก
กว่ากว้าง แผ่นแผ่นผ้างเมืองเมรุศรีอยุธยาเย็นฟ้า แจก
แสงจ้าเจดจันทร์เพ็ญรพิพรรณผ่องดาวขุนหาญหัวแหวน
บาทสระทุกขัรราชภูรอนเสี้ยนสายเค็กเหลี่ยนล่งหล้าราญ
ราบหน้าเกรินเข็ญชวาวินยอบตัวควบค้อมหัวไหวละล้าทุก
ไทน้าวมาลัยน้อมขอออกอ้อมมาอ่อนผ่อนแผ่นดินให้ผาย
ขยายแผ่นฟ้าให้แผ้วเลี้ยงทแก้วให้กล้า พระยศให้เทิดฟ้า
เพื่องฟุ้งทศธรรม ท่านแฮ...

ฯลฯ

จากมามาแล้วล้ำ	ลำบาง
บางยี่เรือราพลา	พี่พร้อม
เรือแพงช่วยพานาง	เมี่ยงมาน มานา
บางปรับคำคล้อง	คล่าวน้ำตาคลอ
ฯลฯ	
บ้านบ่อน้ำบกแห้ง	ไปเห็น
บ่อนตรคงขังเป็น	เลือดไล่
อำโฉมแม่แบบเบญ-	จลักษ์ณ์ เรียมเอย
ชัยอัสสุชลให้	พี่แล้วจักลา

(นิราศนรินทร์คำโคลง, วรรณคดีวิจักษ์ ม.4: 98-99)

จากบทประพันธ์ข้างต้นพบว่า กวีใช้กลวิธีการนำเสนอสถานที่จริงในระหว่างที่ตัวกวี (นายนรินทร์เบตร์) ร่วมเดินทางตามเสด็จสมเด็จพระบวรราชเจ้ามหาเสนานุรักษ์ ซึ่งยกทัพไปปราบพม่าที่ยกทัพมาตีเมืองถลางและเมืองชุมพร เมื่อปี พ.ศ. 2352 โดยการเดินทางครั้งนี้กวีได้นำเสนอบ้านเมืองรวมถึงสภาพแวดล้อมที่อยู่ระหว่างทาง เช่นในบทต้นเรื่องกวีได้นำเสนอพระยศเทิดให้กรุงเทพฯ ซึ่งในรายบทรนี้เรียกว่า “ศรีอยุธยา” เมืองหลวงแห่งกรุงรัตนโกสินทร์ กวีกล่าวว่า กรุงเทพฯ งามรุ่งเรืองในท้องฟ้า ส่องแสงสว่างจกกลางดวงจันทร์ และสว่างราวแสงอาทิตย์ที่ส่องโลก อันเกิดจากพระบารมีปกเกล้าขององค์กษัตริย์ไทย ในทางวาทกรรมสีเขียวบทประพันธ์ข้างต้นหมายถึงความรู้และประสบการณ์ใหม่ที่กวีต้องการสื่อสารให้เห็นถึงความงามของกรุงเทพฯ นอกจากนี้ระหว่างการเดินทางของกองทัพก็ยังนำเสนอธรรมชาติชุมชนรายทางและได้อ้างถึงสถานที่จริง เช่น บางยี่เรือ

และ บ้านบ่อ โดยบางยี่เรือเป็นชื่อตำบลแห่งหนึ่ง ปัจจุบันอยู่ในพื้นที่แขวงบางยี่เรือ เขตธนบุรี กรุงเทพมหานคร ส่วนบ้านบ่อเป็นชื่อตำบลแห่งหนึ่ง ปัจจุบันอยู่ในเขตพื้นที่อำเภอเมือง จังหวัดสมุทรสาคร สถานที่ดังกล่าวก็นับว่าเป็นวาทกรรมสีเขียวประเภทหนึ่งคือ สถานที่ที่เป็นเพื่อนในการเดินทางและการดำเนินชีวิตของตัวละครให้หายเศร้าหม่นเช่นกัน สถานที่ในสงครามยังปรากฏในตัวอย่างสัญลักษณ์ของพลังอำนาจ เช่น วรรณคดีทางประวัติศาสตร์ เรื่องลิลิตเลงฟ้าย ปรากฏในตอนเริ่มเรื่องว่า

ร่ายฝ่ายพระนครรามัญ ชันท์เขตด้าวอัสดง หงสาว
ตีบุเรศ รั้วรู้เหตุบมิหึง แห่งเอิกอังกิดการ ฝ่ายพสุธารออกทิศ
ว่าอดิศวรกษัตรา มหาธรรมราชนรินทร์ เจ้าปลผินทร์ผ่าน
ทวีป ดับชนมชีพพิราลัย เอารสไทนฤเบศ นเรศวรเสวย
ศวรยา แฉ่งกิจจาตระหนัก จึ่งพระปิ่นปักธำชตรี บุรีรัตนหง
สา ธกัปัญญาพิลาษ ด้วยมวลมาตยากร ว่านครรามินทร์ ผลัด
แผ่นดินเปลี่ยนราช เยียววิวาทชิงฉัตร เพื่อกษัตริย์สองสู้ บร้าง
รู้เหตุผล ควรยาตราพลไปเยือน เดือนประยุทธ์เอาเปรียบ แม้น
ไปเปรียบเป็นที่ โจมจู่ย่ำภพ เสนินบนิกรชอบ ระบอบเบื่อง
บรรหาร ฐ ก็เอื้อนสารเสาวพจน์ แต่เอารสยศยศ องค์อิศเรศ
อุปราช ให้ยกยาตราทัพ กับนครเชียงใหม่ เป็นพยุหใหญ่ห้า
แสน ไปเหยียบแดนปราจีน...

(ลิลิตเลงฟ้าย, วรรณคดีวิจักษ์ ม.5 : 50)

จากบทประพันธ์ข้างต้น กวีใช้กลวิธีการนำเสนอสถานที่หรือฉากเหตุการณ์ภายในเมืองมอญและเป็นบรรยากาศระหว่างการเดินทางของพระมหาอุปราชจากเมืองมอญสู่กาญจนบุรี ผู้แต่งได้บรรยายฉากและบรรยากาศได้สมจริงสอดคล้องกับเนื้อเรื่อง โดยในบทข้างต้นกวีได้นำเสนอสถานที่จริงที่มีปรากฏในประวัติศาสตร์ เช่น กรุงหงสาวดี คือ เมืองหลวงของอาณาจักรมอญหรือพม่า และ แดนปราจีน ก็หมายถึง แผ่นดินด้านตะวันออก (ของพม่า) คือ กรุงศรีอยุธยา สถานที่ที่ปรากฏในวรรณคดีเรื่องนี้ เป็นเหตุการณ์ครั้งประวัติศาสตร์ เพราะมีการจดบันทึกไว้ในพงศาวดารฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม) ว่าอยู่ในช่วง พ.ศ. 2133 จะเห็นว่าฉากและสถานที่แห่งนี้เกิดจากเรื่องจริงบวกกับจินตนาการบางส่วนสื่อให้เห็นถึงวาทกรรมสีเขียวคือ สัญลักษณ์ของพลังอำนาจ ของพระเจ้าหงสาวดีในการยกทัพมาปราบกรุงศรีอยุธยา ทั้งนี้ยังมีหลายสถานที่สำคัญแต่ในหนังสือเรียนวรรณคดีวิจักษ์ มิได้กำหนดให้เห็นอย่างชัดเจนแต่เป็นการอธิบายลักษณะของธรรมชาติเสียมากกว่า เช่น สถานที่ทำยุทธหัตถี

สองโจมสองจู้จ้วง	บารู
สองขัตติยสองขอซู	เชิดดำ
กระลึงกระลอกดู	ไวว่อง นักรบ
ความญับคชแข่งค้ำ	เช่นเขี้ยวในสนาม

(ลิลิตเลงฟ้าย, วรรณคดีวิจักษ์ ม.5 :61)

จากตัวอย่างบทประพันธ์ข้างต้น กวีใช้กลวิธีนำเสนอเพียงว่าเป็นสถานที่หรือฉากที่ทำยุทธหัตถีเพียงเท่านั้น ในวรรณคดีวิจักขณ์มิได้ระบุเจาะจงว่าเป็นสถานที่ใด หากขยายความจึงทราบว่า พงศาวดารหลายฉบับบันทึกไว้ตรงกันว่า เมื่อวันจันทร์ แรม 2 ค่ำ เดือนยี่ ปีมะโรง พ.ศ. 2135 สมเด็จพระนเรศวรได้ทรงทำยุทธหัตถี ฟื้นฟูพระมหาอุปราชาแห่งกรุงหงสาวดีขาดคอช้างแล้ว แต่ยังไม่มียุทธสาส์นที่แน่ชัดเกี่ยวกับสถานที่ทำยุทธหัตถีว่า ระหว่างตำบลดอนเจดีย์ อำเภอดอนเจดีย์ จังหวัดสุพรรณบุรี กับ ตำบลตะพังตรุ และหนองสาหร่าย อำเภอพนมทวน จังหวัดกาญจนบุรี แต่อย่างไรก็ตามสถานที่ดังกล่าวก็ก่อให้เกิดเป็นชาติเป็นประวัติศาสตร์ของไทยสืบมา

2) การใช้ฉากหรือสถานที่เสมือนจริงกับเวลา หมายถึง สถานที่หรือฉากที่เกิดจากจินตนาการของกวี ที่มีความคล้ายสถานที่จริงถือว่าเป็นความต้องการของกวีที่อยากให้เกิดขึ้น ภายใต้อารมณ์แห่งความสุขและทุกข์ของกวี ซึ่งสถานที่ที่ปรากฏในวาทกรรมสี่เหลี่ยมความอุดมสมบูรณ์ของธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม เช่น

เที่ยวเล่นเป็นเกษมสุข	แสนสิ่งสนุกปลุกใจหวัง
เร่ร้ายผายผาดพัง	หัวกริ่งขึ้นชมไพร
ฯลฯ	
ธารไหลใสสะอาด	มัจฉาชาติดาษนานา
ห้วยน้ำเย็นไคลคลา	ตามกันมาให้เห็นตัว
ไหลใสสะอาดน้ำ	รินมา
มัจฉาชาติดาษนานา	ห้วยน้ำเย็น
จอกสร่ายไคลคลา	เชยหมู่
ตามคู่มากคล้ายคล้าย	ผูกให้เห็นตัว

(กาพย์ห่อโคลงประพาสธารทองแดง, วรรณคดีวิจักขณ์ ม.2 : 98-99)

จากตัวอย่างข้างต้นนี้ กวีใช้กลวิธีการนำเสนอสถานที่บรรยายภาพน้ำไหลท่ามกลางธรรมชาติที่รื่นรมย์งดงาม โดยจะเห็นว่ากวีนำเสนอห้วยปลานานาชนิดว่ายลอยในธารน้ำไหลอย่างสนุกสนาน ซึ่งกวีได้พบเห็นส่วนหนึ่งในธรรมชาติ และผสมฉากที่กวีต้องการนำเสนอให้เกิดความเพลิดเพลินในเรื่องนี้ ทำให้สถานที่ที่กวีกำหนดขึ้นนั้น ผู้อ่านมีความสุขทุกครั้งเมื่อได้อ่านและได้สัมผัสกับธรรมชาติที่คล้ายความเป็นจริง ซึ่งการนำเสนอฉากในลักษณะนี้ ถือเป็นวาทกรรมสี่เหลี่ยมที่ให้ความหมายว่า ความอุดมสมบูรณ์ของธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม และอาจกล่าวได้ว่าสายธารน้ำแห่งนี้คือธารทองแดงในบริเวณพระพุทธรูปท่าสละบุรี เนื่องจากเมื่อครั้ง เจ้าฟ้าธรรมธิเบศไชยเชษฐาธิราชหรือเจ้าฟ้ากุ้ง ทรงพระนิพนธ์ขึ้นเมื่อครั้งตามเสด็จสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศโดยชลมารคไปนมัสการพระพุทธรูป จ.สละบุรี ในหนังสือปริทรรศน์แห่งวรรณคดีไทยของ “นายดำรา ณ เมืองใต้” ซึ่งเรียบเรียงเมื่อ พ.ศ. 2484 เรียกชื่อวรรณคดีเรื่องนี้ว่า “กาพย์ห่อโคลงประพาสธารทองแดง” ตามลักษณะคำประพันธ์และเนื้อเรื่อง ดังนั้นความต้องการของกวีบ่งบอกถึงอารมณ์ที่มีอิทธิพลต่อความคิดว่า ในช่วงขณะนั้นความต้องการสื่อสารอะไร ต้องการให้เกิดอะไรขึ้นกับฉากและสถานที่ ดังเช่นวรรณคดีเรื่องกาพย์เห่เรือ บทชมปลา ดังนี้

โคลง	พิศพรรณปลาว่ายเคล้า	คลึงกัน
	ถวิลสุดาวงจันทร์	แจ่มหน้า
	มัตস্যาย่อมพัวพัน	พิศวาส
	ควรฤพรากน้องช้า	ชวดเคล้าคลึงชม
กาพย์	พิศพรรณปลาว่ายเคล้า	คิดถึงเจ้าเศร้าอารมณ์
	มัตস্যายังรู้ชม	สาสมใจไม่พามา
	นวลจันทร์เป็นนวลจริง	เจ้างามพริ้งยิ่งนวลปลา
	คางเป็นนหน้ามา	ไม่งามเท่าเจ้าเป็นนชาย
	เพียนทองงามดังทอง	ไม่เหมือนน้องหม่นตาตพราย
	กระแหแหห่างชาย	ดั่งสายสวาทคลาดจากสม
	แก้มข้าข้าใครต้อง	อันแกมน้องข้าเพราะชม
	ปลาทุกทุกขอกกรม	เหมือนทุกข์พี่ที่จากนาง
	น้ำเงินคือเงินยวง	ชาวพรายช่วงสีสาอาง
	ไม่เทียบเปรียบโฉมนาง	งามเรื่องเรือเนื้อสองสี
	ปลากร่ายวายเคียงคู่	เคล้ากันอยู่ดูงามดี
	แต่นางห่างเหินพี่	เห็นปลาเคล้าเศร้าใจจร
	ทางไก่อ้วยแหวกว่าย	ทางไก่อลัยไม่มีหอน
	คิดอนงค์องค์เฮอร์	ผมประบ่าอำเอี่ยมไร
	ปลาสร้อยลอยล่องชล	ว่ายเวียนวนปนกันไป
	เหมือนสร้อยทรงทรมวย	ไม่เห็นเจ้าเศร้าบววย

(กาพย์เห่เรือ, วรรณคดีวิจักษ์ ม.6 : 89-90)

จากบทประพันธ์ข้างต้น เป็นฉากสถานที่ระหว่างเคลื่อนกระบวนทางชลมารค กวีได้ใช้กลวิธีการนำเสนอปลานานาชนิดอย่างหลากหลายให้สัมพันธ์กับนางผู้เป็นที่รักด้วยความถวิลหา จะเห็นว่าสถานที่แห่งนี้กวีกล่าวถึงปลามากมายหลายชนิดที่แหวกว่ายวนเวียนอยู่ในสาครผุดมาให้กวีเห็น ตัว เช่น ปลานวลจันทร์ ปลาเนื้ออ่อน แลปลาเสือ เป็นต้น ซึ่งยังมีปลาอีกหลายสิบชนิดที่กวีได้กล่าวไว้ในบทชมปลานี้ โดยกวีกล่าวถึงวาทกรรมสี่เขียวคือ ความอุดมสมบูรณ์ของธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม เพราะมีปลาหลากหลายที่เป็นตัวชี้วัดว่าสมบูรณ์จริง ในทางตรงกันข้าม ทว่าในเวลาใกล้เคียงกันนี้ ความเป็นจริงปลาเหล่านี้อาจมิได้อยู่ในพื้นที่เดียวกันเสียทั้งหมด จนทำให้กวีกล่าวรำพึงรำพันถึงนางได้ แต่เป็นอุดมคติที่กวีต้องการให้สถานที่แห่งนี้เต็มไปด้วยปลาชนิดต่าง ๆ ที่กวีจินตนาการกับนางผู้เป็นที่รักนั่นเอง ดังนั้นสถานที่ในลักษณะเช่นนี้ จึงถือว่าเป็นสถานที่เสมือนจริง เช่นเดียวกับกลอนดอกสร้อยรำพึงในป่าช้า ในบทหนึ่งของเรื่องกวีต้องการถ่ายทอดสถานที่เกี่ยวกับวิถีชีวิตของชาวนา ดังนี้

กองเอ๋ยกองข้าว	กองสูงราวโรงน่ายิ่งนำใคร
เกิดเพราะการเก็บเกี่ยวด้วยเคียวใคร	ใครเล่าไถคราดพื้นพื้นแผ่นดิน
เข้าก็ขับโคกระบือถือคันไถ	สำราญใจตามเขตประเทศถิ่น
ยัดหางยามยกไปตามใจจินต์	หางยามผินตามใจเพราะใคร เอย

(กลอนดอกสร้อยรำพึงในป่าช้า, วรรณคดีวิจักษ์ ม.2 :127)

จากบทประพันธ์ข้างต้น กวีใช้กลวิธีการนำเสนอสถานที่ทำนาและบริบทรายรอบ เช่น เห็นกองข้าวสูงราวกับโรงนา ช่างน่ายินดียิ่งนักกองข้าวนี้เกิดเพราะการเก็บเกี่ยวด้วยเคียวของใคร หรือใครเป็นคนไถคราดพลิกพื้นแผ่นดินนี้ขึ้นมา ในช่วงเวลาเข้าก็ถือคันไถพร้อมกับไถ้วควายอย่างสบายใจอยู่ในท้องนา โดยจับหางคันไถไถนาตามใจของตน หางไถหันไปในทิศทางต่าง ๆ เพราะใครเล่า วาทกรรมสี่เขียวในบทนี้ให้ความหมายว่าเป็นสื่อคำสอนแนวทางในการประพฤติปฏิบัติตน เพราะกวีตั้งข้อสังเกตและข้อคิดให้ผู้อ่านได้ตั้งคำถามตอบภายในใจว่าใครที่ควรระลึกถึงบุญคุณ ความสำคัญดังกล่าวยังปรากฏให้เห็นในวรรณกรรมเรื่อง ทุกข์ของชวานาในบทกวีว่า

เปิบข้าวทุกคราวคำ	จงสุจำเป็นอาจณ
เหื่องูที่สุกิน	จึงก่อเกิดมาเป็นคน
ข้าวนี้มะมีรส	ให้ชนชิมทุกชั้นชน
เปื่องหลังสิทุกข์ทน	และชมชื่นจนเขียวควา
จากแรงมาเป็นรวง	ระยะทางนั้นเหยียดยาว
จากกรวงเป็นเม็ดพราว	ล้วนวนทุกข์ยากลำบากเข็ญ
เหื่องูหยดสีกักหยาด	ทุกหยดหยาดล้วนยากเย็น
ไปนก็เส้นเอ็น	จึงแปรรงมาเปิบกิน
น้ำเหื่องูที่เรือแดง	และน้ำแรงอันหลังริน
สายเลือดกูทั้งสิ้น	ที่สุชดกำซาบพัน

(ทุกข์ของชวานาในบทกวี, วรรณคดีวิจักษ์ ม.4 :147)

จากบทประพันธ์ข้างต้น กวีนำเสนอสถานที่ท้องทุ่งนาที่แสดงให้เห็นถึงความเหนื่อย ล้ายากลำบากในการผลิตข้าวให้กับมนุษย์ได้กิน โดยกวีเลือกที่จะใช้กลวิธีการนำเสนอฉากสถานที่ให้เกิดความรู้สึกว่าชวานานี้มีความทุกข์ยากแสนเข็ญจริง ๆ สื่อให้เห็นถึงวาทกรรมสี่เขียวคือ แรง บันดาลใจในการแสดงอารมณ์ทุกข์ ดังที่ว่า “เปื่องหลังสิทุกข์ทน และชมชื่นจนเขียวควา” หรือ “เหื่องูที่สุกิน จึงก่อเกิดมาเป็นคน” เมื่อผู้อ่านได้เข้าถึงบทกวีนี้อย่างแท้จริง จะทำให้เกิดสำนึกและเห็นคุณค่าของชวานา เพราะช่วงเวลาของการปลูกข้าวล้วนเป็นความทุกข์ยากของชวานา ดังที่ว่า “จากแรงมาเป็นรวง ระยะทางนั้นเหยียดยาว จากกรวงเป็นเม็ดพราว ล้วนวนทุกข์ยากลำบากเข็ญ” ถึงแม้ว่าบทกวีนี้เกิดขึ้นมานานพอสมควรแต่คนส่วนใหญ่ก็ยังมองชวานาอย่างที่เคยเป็น ความทุกข์ โศกเศร้าหมองหรือความหวาดกลัว ยังปรากฏอยู่เสมอ ในสภาพเรื่องขุนช้างขุนแผน ตอนขุนช้างถวาย

ฎีกา ในห้วงเวลาที่เกิดคราวเคราะห์ของตัวละครอย่างวันทอง กวีก็ได้กำหนดฉากและสถานที่ให้ดูน่ากลัว และหดหู่ใจ เช่น

ครั้นเวลาดีก่าตัดสังเจียบ	ไปไม้แห้งแกร่งเกรียบระรุ่มร้อน
พระพายโฉบเสาวรสขจร	พระจันทร์แจ่มแจ้งกระจ่างดวง
ดูเหว่าเร้าเสียงสำเนียงก้อง	ระฆังฆ้องขานแข่งในวังหลวง
วันทองน้องนอนสนิทรวง	จิตง่วงระงับสู่ภวังค์
ฝันว่าพลัดไปในไพรเถื่อน	เลื่อนเปื้อนไม่รู้ที่จะกลับหลัง
ลดเลี้ยวเที่ยวหลงในดงรัง	ยังมีพยัคฆ์ร้ายมาราวี
ทั้งสองมองหมอบอยู่ริมทาง	พอนางตื่นปามาถึงที่
โดดตะครุบคาบคั่นในทันที	แล้วอุตุคร่าพาริไปในไพร
สิ้นฝันครั้นตื่นตกประหม่า	หวัดผวกาอดผัวสะอื้นไห้
เล่าความบอกผัวด้วยกลัวภัย	ประหลาดใจน้องฝันพรั่นอุรา
ใต้เตียงเสียงหนูก็กุกก	แมงมุมท่มอกที่ริมฝา
ยิ่งหวาดหวั่นพรั่นตัวกลัวมรณา	ดังวิญญาณางจะพรากไปจากกาย

(เสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน ตอนขุนช้างถวายฎีกา, วรรณคดีวิจิตร ม.6 : 33-34)

จากบทพระพันซ์ข้างต้น กวีนำเสนอสถานที่ธรรมชาติยามค่ำคืนให้เป็นฉากสนับสนุนเรื่อง อธิบายถอดความคือ ในเวลาค่ำนั้นเสียงเจียบสังเจียบได้ยินเสียงของไปไม้แห้งดังกรอบแกรบ พระจันทร์ก็ส่องแสงสว่างนกกต่างร้องเสียงดัง เสียงระฆังจากในวังก็ตีบอกเวลา ยามนั้นนางวันทองที่นอนหลับสนิทอยู่ก็ฝันว่าตนหลงไปในป่าหาทางกลับไม่ได้ ยิ่งเดินเลี้ยวไปไหนต่อไหนก็ยังหลงทาง และก็ไปเจอเสือสองตัวนอนหมอบอยู่ริมข้างทางแล้วก็ตะครุบนางเข้าไปในป่า สถานที่และฉากที่กล่าวมานี้แท้จริงไม่ใช่สถานที่จริง แต่เป็นวาทกรรมสีเขียวที่สื่อสารเป็นแรงบันดาลใจในการแสดงอารมณ์ทุกข์สนับสนุนตัวละครเกิดความกลัว จนทำให้ผู้อ่านรับรู้ความรู้สึกของตัวละครอย่างมีอารมณ์ร่วมด้วย

3) การใช้ฉากหรือสถานที่ในจินตนาการกับเวลา หมายถึง สถานที่หรือฉากที่กวีกำหนดขึ้นเกินความเป็นจริงที่ไม่มีบนภูมิศาสตร์ของโลก ซึ่งเป็นความเชื่อและจินตนาการของกวีผ่านวาทกรรมสีเขียว เช่น ในความอุดมสมบูรณ์ของธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ปรางค์ในวรรณคดีเรื่องพระอภัยมณี ตอนพระอภัยมณีหนีนางผีเสื้อสมุทร ระหว่างที่นางเงือกพาพระอภัยมณีและสินสมุทรก็ตามมาเพื่อหนีเอาตัวรอดจากนางผีเสื้อสมุทรที่กำลังตามหา ดังตัวอย่าง

พอเห็นเงาเขาขวางอยู่กลางน้ำ	พิลึกล้ากว่าศรีที่ไหนไหน
จึงถามนางเงือกน้อยลอยอุทัย	เกาะอะไรแก้วตาตรงหน้าเรา
นางเงิกน้ำบอกสำคัญว่านั่นแล้ว	คือเกาะแก้วพิสดารเป็นขานเขา
พระพิฆเนศวรสร้างโคกค้อยบรรเทา	จึงว่าเราเห็นรอดไม่วอดวาย
แล้วพิศดูภูผาศิลาล้อม	ชะงอกเงื่อนน้ำวนชลสาย
แลลิลิหลังคาศาลาราย	มีเสาหงส์ธงปลายปลิวระยับ

พระยีนดีข้าบอกลินสมุทรร
พระหน่อ่น้อยค่อยเรียงเคียงค่านับ
โน่นแนกภูมึงกระเบื้องเหลืองสลั
หมายประทับที่เสาสงตรงเข้ามา
(นิทานคำกลอนเรื่องพระอภัยมณี ตอนพระอภัยหนีนางผีเสื้อสมุทร, วรรณคดีวิจักษ์ ม.3 : 69)

จากบทประพันธ์ข้างต้น กวีใช้กลวิธีการนำเสนอกำหนดสถานที่ที่เกิดจากจินตนาการของกวีนั้นคือ เกาะแก้วพิสดาร เป็นที่อยู่ของพระฤๅษี โดยในวรรณคดีเล่าถึงฉากนี้ว่าเป็นสถานที่แห่งความหวังของตัวละครอย่างพระอภัยมณีและนางเงือก รวมถึงสินสมุทร เนื่องจากสถานที่แห่งนี้คือเกาะวิเศษ พร้อมทั้งมีพระฤๅษีผู้มีวิชาคาถาปราบมารอย่างนางผีเสื้อสมุทรได้ ดังคำที่นางเงือกได้แจ้งกับสินสมุทรว่า “คือเกาะแก้วพิสดารเป็นแดนเขา พระพิงนางสร้างโศกค้อยบรรเทา จึงว่าเราเห็นรอดไม่อดวาย” สื่อให้เห็นว่าทศวรรษสี่เชื่อว่า สถานที่แห่งนี้คือความอุดมสมบูรณ์ของธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ที่จะสามารถหลบภัยร้ายได้ ถือเป็นฉากสำคัญที่ตัวละครได้มาพร้อมหน้า แล้วจึงเป็นจุดจบในตอน การผูกเรื่องให้มีสถานที่หรือฉากในเรื่องนี้ก็ถือว่ามีความเหนือจริงอยู่ อันจะช่วยให้เกิดความตื่นตาตื่นใจให้กับเนื้อหา ให้มีความแปลกตาและพิสดารดังชื่อเกาะนั่นเอง นอกจากนี้ ยังปรากฏฉากที่เกิดจากความปรารถนาของกวี เช่น ไตรภูมิพระร่วง ตอนมนุสสภูมิ ที่กล่าวถึงโลกสวรรค์ โลกนรก และดินแดนชมพูทวีป ผ่านว่าทศวรรษสี่เขียวแรงบันดาลใจในการแสดงอารมณ์สุขทุกข์ ดังว่า

...เมื่อถึงจักคลอดนั้นก็ดี ด้วยกรรมนั้นกลายเป็นลมใน
ท้องแม่สิ่งหนึ่ง พัดให้ตัวกุมารนั้นขึ้นหนบน ให้หัวลงมาสู่ที่
จะออกนั้น ดุจดั่งฝูงนรอันยมบาลกุมตั้นหย่อนหัวลงในขุม
นรานั้น...

...ตนเย็นนั้นแลเจ็บเนื้อเจ็บตนหนักหนา ดังข้างสาร
อันท่านชักท่านเข็นออกจากประตูลักขณน้อยนั้น แลคืบตัว
ออกยากลำบากนั้น ฝิบัติดั่งนั้น ดังคนผู้อยู่ในนรกแล แล
ภูเขอันชื้อคังโคยบรรพตหีบแลเหงแลคืบนั้นแล...

...ครั้นออกจากท้องแม่ แต่นั้นไปเมื่อหน้า กุมารนั้นจึง
รู้หายใจเข้าออกเองแล ฝิแลอันคนมาจากนรกก็ดี แลมาแต่
เปรตก็ดี มันคำนึงถึงความอันลำบากนั้น ครั้นว่าออกมา
ก็ร้องไห้แล ฝิแลคนผู้มาแต่สวรรค์ แลคำนึงถึงความสุขแต่ก่อน
นั้น ครั้นว่าออกมาไสร้ ก็ยอมหัวร่อก่อนแล...

(ไตรภูมิพระร่วง ตอนมนุสสภูมิ, วรรณคดีวิจักษ์ ม.6 : 139-140)

เมื่อพิจารณาบทประพันธ์ข้างต้นจะพบว่า กวีใช้กลวิธีการนำเสนอการคลอบุตรของมารดาพร้อมกับเปรียบเทียบลักษณะการเกิดกับสถานที่ดินแดนอื่นได้แก่ สวรรค์กับนรก ซึ่งเป็นสถานที่ตามความเชื่อทางพระพุทธศาสนา โดยอ้างว่าเมื่อเวลาเด็กเกิด เด็กที่มาจากดินแดนสวรรค์เมื่อถึงเวลาเกิดก็จะมีมีความสุขมีอารมณ์ขัน ส่วนเด็กที่มาจากนรกเมื่อถึงเวลาเกิดก็จะมีแต่ความทุกข์

ยากลำบากกายจนต้องร้องไห้อยู่เสมอ แสดงให้เห็นว่าวาทกรรมสี่เขียวที่ปรากฏในเรื่องนี้คือ แรงบันดาลใจในการแสดงอารมณ์สุขทุกข์ หนทางแห่งความดับทุกข์ทั้งปวงในที่นี้กล่าวไว้ในวรรณคดีวิจักข์ เรื่องไตรภูมิพระร่วงนี้ คือ นิพพาน ความว่า

...อันว่านิพพานสมบัตินี้สนุกสุขเกษมหนักหนาหาที่จะ
ปานบมิได้เลย สมบัติอินทร์พรหมทั้งหลายก็ดี ถ้าจะเอามา
เปรียบด้วยสมบัตินิพพานนั้น ประดุจเอาหิ้งห้อยมาเปรียบ
ด้วยพระจันทร์ ถ้ามีดั่งนั้นดุน้ำ อันติดอยู่ปลายผม แลมา
เปรียบด้วยมหาสมุทรอันลึกได้ 84,000 โยชน์ ฝีมือดั่งนั้น
ดุจเอาดินรูลี้นมาเปรียบด้วยเขาพระสุเมรุ สมบัติในนิพพาน
นั้นสุขจะพ้นประมาณ แลว่าหาอันจะเปรียบบมิได้ บัมรู้เป็น
อาพาธพยาธิสิ่งใด บัมรู้เถ้า บัมรู้แก่ บัมรู้ตาย บัมรู้ฉิบหาย บั
มรู้พลัดพรากจากกันสักอัน สมบัติยิ่งสมบัติมนุษยโลกแลเท
วโลกพรหมโลก...

(ไตรภูมิพระร่วง ตอนมนุสสภูมิ, วรรณคดีวิจักข์ ม.6 : 139-140)

เมื่อพิจารณาเนื้อหาข้างต้นพบว่า กวีใช้กลวิธีการนำเสนอสถานที่ที่สำคัญคือทางแห่งความดับทุกข์ อธิบายคือ กวีกล่าวถึงความสุขแห่งนิพพานว่าเป็นความสุขที่ยิ่งใหญ่ นิพพานสมบัติซึ่งเปรียบดั่งแสงสว่างแห่งดวงจันทร์ประเสริฐกว่าทิพย์สมบัติซึ่งเปรียบดั่งแสงหิ่งห้อย และนิพพานสมบัติเป็นความสุขที่เป็นอมตะ ไม่มีการแปรเปลี่ยนใด ๆ บ่งบอกถึงความหมายทางวาทกรรมสี่เขียวคือ แรงบันดาลใจในการแสดงอารมณ์สุขทุกข์ นอกจากนี้กวียังกล่าวถึงดินแดนเขาพระสุเมรุว่า มีความยิ่งใหญ่และอุดมสมบูรณ์ไปด้วยธรรมชาติที่อยู่เหนือความเป็นจริงของธรรมชาติ เมื่อทราบอย่างนี้แล้วว่าสถานที่ที่กวีกล่าวถึงนั้นมีความสำคัญยิ่งต่อความเชื่อของชาวพุทธ ซึ่งสถานที่ดังกล่าวมีลักษณะที่แตกต่างกันดังนี้

เขาพระสุเมรุ ดินแดนที่เกิดวาทกรรมสี่เขียวคือ ความอุดมสมบูรณ์ของธรรมชาติ และสิ่งแวดล้อม ตั้งอยู่เหนือพื้นน้ำ 84,000 โยชน์ ได้เขาพระสุเมรุมีภูเขารองรับเป็นฐาน 3 ลูก เรียกว่า ตรีภูฏ (สามเส้าหรือสามยอด) มีภูเขาล้อมรอบ 7 ทิว เรียกว่า “สันบริภณชคีรี” มีความสูงลดหลั่นกันลงไปทีละครั้ง เป็นที่สถิตของเทวดาจตุรหาราชิกและบริวาร แต่ละทิวเขาคั่นด้วยแม่น้ำทั้งเจ็ด โดยทิวเขาทั้งเจ็ด ได้แก่ ทิวเขายุคนธร (ขอบเขาพระสุเมรุ เป็นที่ของพระอาทิตย์และพระจันทร์), กรวิก (นกกกรวิก), อสินธร (มหิตสรเทวบุตร), สุทธรรคนะ (ว่านยาวิเศษ), เนมินธร (ปทุมชาติขนาดใหญ่), วินันตก (มารดาพญาครุฑ) และอัสดกัณ (ไม้กำยาน) ถัดออกไปเป็น มหานทีสีทันดร ล้อมรอบเขาพระสุเมรุ โดยมีเกาะหรือมหาทวีปอยู่ตรงทิศทั้งสี่ ของเขาพระสุเมรุ (ในมหาทวีปทั้ง 4 ยังมีทวีปน้อย ๆ เป็นบริวารอีก 2000 ทวีป) คือ

- อุตตรกัฏทวีป อยู่ทางทิศเหนือ มีมหาสมุทร ชื่อ ปิตสาคร มีน้ำสีเหลือง
- บุรพวิเทหทวีป อยู่ทางทิศตะวันออก มีมหาสมุทร ชื่อ ชีรสาคร เกษียรสมุทร น้ำสีขาว (มีตำนาน กวนเกษียรสมุทร)

- ชมพูทวีป อยู่ทางทิศใต้ มีมหาสมุทร ชื่อ นิลสาคร มีน้ำสีเขียว
- อมรโคยานทวีป อยู่ทางทิศตะวันตก มีมหาสมุทร ชื่อ ผลึกสาคร มีน้ำใสสะอาดเหมือนแก้วผลึก

ดินแดนสวรรค์ เป็นดินแดนที่เกิดวาทกรรมสีเขียวคือ สื่อคำสอนแนวทางในการประพฤติปฏิบัติตน ตามความเชื่อทางพระพุทธศาสนา คือ ภูมิหรือดินแดนที่มีอารมณ์เลิศด้วยดี เป็นที่อยู่ของเทวดา เหตุที่ทำให้มาเกิดเป็นเทวดาเพราะได้สร้างบุญกุศลไว้เมื่อครั้งยังเป็นมนุษย์ เมื่ออุบัติขึ้นก็ตั้งอยู่ในวัยหนุ่มสาวทันที ดงามตลอดเวลาจนกว่าจะถึงเวลาจุติ ไม่มีความแก่บังเกิดขึ้นเหมือนในเมืองมนุษย์ วิมานคือที่อยู่อาศัยของเทวดา ล้วนมีความวิจิตรงดงาม มีขนาดแตกต่างกัน มีความเป็นอยู่สะดวกสบาย มีอาหารทิพย์บังเกิด ขึ้น มีบริวารคอยรับใช้ใกล้ชิด เสื้อผ้าเป็นทิพย์วิจิตรงดงามบังเกิดขึ้นให้สวมใส่ กิจกรรมแต่ละวันก็มีการเที่ยวเพลิดเพลินบันเทิงอยู่กับการชมสวน การสังสรรค์กันระหว่างทวยเทพทั้งหลาย ส่วนจะอุบัติขึ้น ณ สวรรค์ชั้นไหน เป็นเทวดาประเภทใดและอยู่ในฐานะอะไรนั้น ก็ขึ้นอยู่กับบุญที่ตัวเองสั่งสมมาเมื่อครั้งยังเป็นมนุษย์ ซึ่งได้มีกล่าวไว้ในคิลายนสูตร ของพระไตรปิฎกภาษาบาลี

ดินแดนนรก เป็นดินแดนที่เกิดวาทกรรมสีเขียวคือ สื่อคำสอนแนวทางในการประพฤติปฏิบัติตนเช่นกัน ตามความเชื่อทางพระพุทธศาสนา คือ สถานที่ลงโทษ เพื่อทำการทรมานผู้ที่กระทำความผิดในเรื่องของศีลธรรม หรือในเรื่องของกรรมที่เป็นกรรมชั่ว นรกในคำสอนของแต่ละศาสนา มักจะบรรยายถึงสภาพแห่งความทุกข์ทรมาน เช่น จะถูกทุคติ ทิ่มแทง ด้วยของแหลมคม ถูกเผา ด้วยไฟที่ร้อนแรงกว่าที่เห็นในโลก ถูกต้มในน้ำเดือด ไม่มีอาหารนอกจากน้ำหนอง ผลไม้ที่เป็นหนามแหลมคม เมื่อกลืนเข้าไปจะทิ่มแทงกระเพาะลำไส้ต่าง ๆ นานา คำสอนเรื่องของนรกเป็นเรื่องที่บรรยายในสภาพที่น่ากลัว น่าสยดสยอง น่าหดหู่ ไม่ว่าในลัทธิหรือศาสนาใด ๆ ส่วนใหญ่จะบรรยายและพรรณนาในรูปแบบที่คล้ายคลึงกันทั้งสิ้น

ความเชื่อเกี่ยวกับวรรณคดีทางพระพุทธศาสนา ก็ยังปรากฏสถานที่และฉากที่มีความเหนือจริงให้ได้ศึกษาอยู่บ้าง เช่นเดียวกับวรรณคดีเรื่อง มหาเวสสันดรชาดก กัณฑ์มัทรี สถานที่ที่พบเห็นคือ ป่าหิมพานต์ดังนี้

...แต่แม่เที่ยวเซซังเสาะแสวงทุกแห่งห้องหิมเวศ ทัว
ประเทศทุกราวป่า สุดสายนัยนาที่แม่จะตามไปเล็งแล สุด
โสดแล้วที่แม่จะซบทราบพึงสำเนียง สุดสุรเสียงที่แม่จะร่ำ
เรียกพิไรร้อง สุดฝืนเท้าที่แม่จะเยื้องย่องยกย่างเหยียบดิน ก็
สุดสิ้นปัญญาสุดหาค้นเห็นสุดคิด จะได้พานพบประสปรอย
พระลูกน้อยแต่สักนิดไม่มีเลย...

(มหาเวสสันดรชาดก กัณฑ์มัทรี, วรรณคดีวิจักษ์ ม.5 : 31)

จากบทประพันธ์ข้างต้นพบว่า สถานที่หรือฉากที่กวีนำเสนอให้เห็นถึงจินตนาการในทางบวกคือ ป่าหิมพานต์ ซึ่งในทางวาทกรรมสีเขียวให้ความหมายกับสถานที่แห่งนี้คือ ความอุดมสมบูรณ์ของธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม เพราะเป็นสถานที่บำเพ็ญบารมีของพระเวสสันดร หลังจากนี้

พระเวสสันดรได้ทานลูกให้กับชูชกไปแล้ว แต่พระนางมัทรียังไม่ทราบเรื่องคิดเพียงว่าลูกหายไป จึงออกตามหาในป่าหิมพานต์ซึ่งมีความกว้างขวางมาก แต่นางมัทรีออกค้นหาจนทั่วทุกมุมในที่สุดก็ไม่พบ แม้แต่เงาของลูก จึงทำให้พระนางมัทรีรู้สึกเศร้าคร่ำครวญอย่างหมดหวัง ดังตัวอย่างบทประพันธ์ชาวดันที่สื่อถึงวาทกรรมสี่เขียวไว้คือ แรงบันดาลใจในการแสดงอารมณ์สุขทุกข์ ดังนั้นจะเห็นว่าสถานที่ที่กวีกำหนดขึ้นนั้น เป็นเพียงสถานที่เหนือจริงเกิดจากจินตนาการของกวี เพราะสถานที่ดังกล่าวไม่ปรากฏว่ามีจริงในโลก แต่หากพบเพียงในวรรณคดีและความเชื่อทางพระพุทธศาสนาว่า

ป่าหิมพานต์ หรือหิมวันต์ เป็นป่าที่มีในวรรณคดีและความเชื่อในเรื่องไตรภูมิเท่านั้น ตามคติศาสนาพุทธและฮินดู มีความเชื่อว่า ป่าหิมพานต์ตั้งอยู่บนเชิงเขาพระสุเมรุ ป่าหิมพานต์มีเนื้อที่ประมาณ 3,000 โยชน์ วัดโดยรอบได้ 9,000 โยชน์ ประดับด้วยยอด 84,000 ยอด มีสระใหญ่ 7 สระ ได้แก่ สระอโนดาต, สระกณณมุนทะ, สระรถการะ, สระฉัททันตะ, สระกุณาสะ, สระมณฑากิณี และสระสีหปาตะบรรดา สระใหญ่ทั้ง 7 นั้น สระอโนดาตแวดล้อมไปด้วยภูเขาทั้ง 5 ที่จัดเป็นยอดเขาหิมพานต์ ยอดเขาทุกยอดมีส่วนสูงและสัณฐาน 200 โยชน์ กว้างและยาวได้ 50 โยชน์ และในป่าหิมพานต์นี้เต็มไปด้วยสัตว์นานาชนิด รู้จักในนามของสัตว์หิมพานต์

4. ทรรศนะ (viewpoint)

ทรรศนะคือความคิดเห็นที่ปรากฏในเรื่อง โดยความคิดเห็นในเรื่องที่ปรากฏย่อมมีความคิดเห็นของกวีเป็นหลัก เนื่องจากกวีแต่ละคนมักจะแทรกความคิดของตนอยู่ในเรื่องเสมอ เพียงแต่ในบางครั้งผู้อ่านอาจไม่ทราบ เพราะกวีอาจแทรกทรรศนะของตนผ่านทรรศนะของตัวละคร หรือผ่านทรรศนะของสังคม (วิภา กงกะนันท์, 2523)

จากการศึกษากลวิธีการนำเสนอทรรศนะที่ปรากฏในหนังสือเรียนวรรณคดีวิจักขณ์ระดับชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 1-6 พบว่า วาทกรรมสี่เขียวมีการนำเสนอผ่านทรรศนะในวรรณคดีที่หลากหลายและคล้ายคลึงกัน ซึ่งวาทกรรมสี่เขียวที่ใช้กลวิธีการนำเสนอผ่านทรรศนะมากที่สุดคือ 1) สัญลักษณ์ของพลังอำนาจ ปรากฏอยู่ในทรรศนะของตัวละครหรือทรรศนะของคนในวรรณคดี และทรรศนะของสังคม เช่น ตัวละครแสดงให้เห็นถึงเหตุผลและความต้องการ เพื่อให้บ้านเมืองเกิดความสงบร่มเย็นด้วยการเชิญกษัตริย์นักรบทำยุทธหัตถี ในวรรณคดีเรื่อง ลิลิตตะเลงพ่าย ตัวละครเชื่อว่าศึกครั้งนี้จะเป็นครั้งสุดท้ายระหว่างสองประเทศ ที่จะทำให้จบลงอย่างปกติสุข 2) สื่อคำสอนแนวทางในการประพฤติปฏิบัติตน กวีใช้กลวิธีในการนำเสนอวาทกรรมสี่เขียวผ่านทรรศนะของผู้เขียนและตัวละครหรือทรรศนะของคนในวรรณคดี เช่น ปรากฏความต้องการของตัวละครด้วยข้อเท็จจริงในการเลือกคู่วิवाห์ แต่ปัญหาก็เกิดขึ้นเพราะความประสงค์ไม่สนองรับ จึงเป็นคำถามและหาข้อสรุปร่วมกันในเรื่องนิทานเวตาลเรื่องที่ 10 และ 3) แรงบันดาลใจในการแสดงอารมณ์สุข-ทุกข์ กวีใช้กลวิธีในการนำเสนอวาทกรรมสี่เขียวผ่านทรรศนะของผู้เขียน เช่น ความทุกข์ยากของชาวนา ในวรรณกรรมเรื่องทุกข์ของชาวนาในบทกวียังไม่สามารถแก้ไขได้ จนทำให้วิถีชีวิตดั้งเดิมเริ่มเลือนหายไปเพราะไม่มีใครยอมรับและสืบทอดได้ และหลักความจริงที่กวีสะท้อนทรรศนะให้เห็นถึงความตาย ในวรรณคดีเรื่องกลอนดอกสร้อยรำพึงในป่าช้า ที่ไม่ว่าจะเป็นคนประเภทใด ดี ชั่ว รวย จน สุดท้ายท้ายหลุมศพก็คือที่พึงของมนุษย์ไม่อาจหลีกเลี่ยงได้ กลวิธีการนำเสนอทรรศนะเหล่านี้เองจะช่วยให้ผู้อ่านได้เห็นถึงปัญหาและข้อเท็จจริงที่เคยเกิดขึ้นมาแล้ว และนำความรู้ที่ได้มาประยุกต์ใช้

กับชีวิตประจำวันและการปฏิบัติตนเพื่อไม่ให้เกิดปัญหา และสามารถหาทางออกร่วมกันได้ ดังตัวอย่างต่อไปนี้

1) ตัวอย่างคำสอนแนวทางในการประพฤติปฏิบัติตน ทรรศนะของตัวละคร บางอย่างก็ทำให้เกิดปัญหามากมายที่เข้าใจได้ เช่น

พระราชบิดา ตรัสว่า “รอมเกล้าหญิงสองคนนี้ทำไมมาอยู่ในป่า”

พระราชบุตร ทูลว่า “รอมเกล้านางมีขนาดไม่เท่ากัน”

“ข้าพเจ้าจะเลือกนางเท่าเล็กเป็นภรรยา”

“ส่วนนางเท่าเชื่องคงจะเป็นสาวใหญ่ขอพระองค์รับไว้เป็นภรรยา”

พระราชบิดา ตรัสว่า “ถ้านางเท่าเชื่องเป็นที่พึงใจ ข้าจะทำตามเจ้าว่า”

...กล่าวสั้น ๆ ท้าวจันทเสนแลพระราชบุตรก็ทำการ

วิวาห์ทั้งสองพระองค์ แต่กลับคู่กันไป คือพระราชบิดา

วิวาห์กับพระราชบุตร พระราชบุตรทรงวิวาห์กับพระ

มเหสี เพราะเหตุที่คาดขนาดเท่าผิด...

(นิทานเวตาลเรื่องที่ 10, วรรณคดีวิจักษ์ ม.4 : 86-87)

กลวิธีการนำเสนอทรรศนะของตัวละครในเรื่องนี้แตกต่างไปจากทรรศนะของผู้เขียน เพราะในทรรศนะของตัวละครมีความมุ่งหวังและเชื่อว่ารอมเกล้าของสตรีทั้งคู่จะมีขนาดตามอายุที่คาดไว้ แต่เมื่อได้ทราบความจริงแล้วว่า รอมเกล้าขนาดใหญ่คือเท่าของบุตร รอมเกล้าขนาดเล็กเป็นรอมเกล้าของพระมเหสี ซึ่งปัญหานี้ก็อาจเกิดขึ้นได้หรือไม่ได้ในความเป็นจริง ซึ่งการนำเสนอทรรศนะของผู้เขียนจึงมองว่าการตัดสินใจในทรรศนะของตัวละครด่วนสรุปเกินไป เพราะเมื่อผลที่ได้รับจากการคาดหวังจะก่อให้เกิดปัญหาตามทรรศนะของผู้เขียนคือ บุตรีจะเรียกพระราชบุตรว่าอย่างไร พระมเหสีจะเรียกพระราชบิดาว่าอย่างไร ในทางวาทกรรมสีเขียวก็อาจสื่อให้เห็นถึงคำสอนแนวทางในการประพฤติปฏิบัติตน เพื่อไม่ให้เกิดปัญหาในการปฏิบัติตนอย่างถูกต้องที่มนุษย์กำหนดขึ้น

ความถูกต้องหลักแห่งชีวิตในทรรศนะของกวียิ่งปรากฏให้เห็นถึงความหวังให้ผู้อ่านเกิดความเข้าใจถึงข้อเท็จจริง อันเป็นไปเพราะเหตุและผลที่จะนำมาซึ่งความสุขและการปล่อยวาง เช่น

หมดเอ๋ยหมดห่วง

หมดดวงวิญญาณลาญสลาย

ถึงลมเข้าช่วยขึ้นรับสบาย

เดือนนกกแอ่นลมผายแผดสำเนียง

อยู่ตามโรงมุงฟางข้างข้างนั้น

ทั้งไก่อ้นแข่งดูเหวว่าระเร้าเสียง

โอ้เหมือนปลูกร่างกายนอนรายเรียง

พื้นสำเนียงที่จะปลุกให้ลุกเอย

ฯลฯ

ซากเอ๋ยซากศพ

อาจเป็นซากนักรบผู้กล้าหาญ

เช่นชาวบ้านบางระจันขึ้นรับบาป

กับหม่ม่านมาประทุษุณยธูยา

ไม่เช่นนั้นท่านกวีเช่นศรีปราชญ์

นอนอนาถเล่าให้ไว้รักษา

หรือผู้กู่บ้านเมืองเรื่องปัญญา

อาจจะมานอนจมถมดินเอย

(กลอนดอกสร้อยรำพึงในป่าช้า, วรรณคดีวิจักษ์ ม.2 : 144)

จากคำประพันธ์ข้างต้นทำให้ทราบว่า กวีใช้กลวิธีการนำเสนอพรรณนาของตนให้ผู้เรียนเห็นถึงความจริงที่ว่า ความตายเป็นเรื่องของธรรมชาติ ความตายเป็นสัจจริงที่ไม่อาจหลีกเลี่ยงได้ ผู้เขียนหรือกวีสะท้อนให้เห็นว่ามนุษย์หรือสรรพสิ่ง เมื่อถึงเวลาแห่งตนแล้วความตายก็จะมาเยือน แม้ว่าเสียงเรียกร้องให้ตื่นฟื้นคืนมาจะดังสุดเสียงมากแค่ไหน ศพกับความตายก็มีอาจกลับคืนมาได้ ไม่ว่าจะเป็นคนรวย คนจน คนดีคนชั่ว หัวหน้าหรือลูกน้อง ก็ต้องดับชีพลงให้เป็นวัฏจักรแห่งชีวิต ถึงแม้บางทีจะกล่าวถึงคนตายแล้วฟื้น นั้นเป็นเพียงความเชื่อหนึ่งที่กำหนดขึ้นเพื่อให้เกิดความอัศจรรย์ แต่ท้ายที่สุดทุกสรรพสิ่งก็ไม่อาจฝืนธรรมชาติไปได้ นับว่าพรรณนาดังกล่าวคือวาทกรรมสีเขียวที่เป็นสื่อคำสอนแนวทางในการประพฤติปฏิบัติตน ให้รู้จักปล่อยวางเข้าใจชีวิตอย่างแท้จริง ดังนั้นเมื่อเป็นมนุษย์จึงเป็นคนดีมีศีลธรรม ทำความดีละเว้นความชั่วและไม่เบียดเบียนผู้อื่น เพราะการเอาเปรียบผู้อื่นก็มักจะก่อให้เกิดปัญหาอยู่ตลอด เช่นวรรณคดีเรื่องทุกข์ของชวานาในบทกวี ที่ปรากฏในวาทกรรมสีเขียวแรงบันดาลใจในการแสดงอารมณ์ทุกข์ ว่า

ตอนอาทิตย์เที่ยงวัน ชวานายังพรวนดิน
เหงื่อหยดบนดินภายใต้ต้นข้าว
ใครจะรู้บ้างว่าในจานใบนั้น
ข้าวแต่ละเม็ดคือความยากแค้นแสนสาหัส

(ทุกข์ของชวานาในบทกวี, วรรณคดีวิจักช์ ม.4 : 144)

จากบทประพันธ์ข้างต้น เป็นพระราชนิพนธ์แปลของสมเด็จพระกนิษฐาธิราชเจ้า กรมสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี พรรณนาของกวีในบทนี้ใช้กลวิธีการนำเสนอให้ผู้เรียนเห็นว่า การทำเกษตรกรรมทำนาเป็นความยากลำบากยิ่งนัก ชวานาจะมีโอกาสได้รับความช่วยเหลือจากสังคมบ้างหรือไม่ เพราะที่เคยเป็นมาการพยุรราคาหรือประกันสินค้า รวมถึงความยุติธรรมทั้งปวงแทบจะเป็นไปไม่ได้ที่ชวานาจะได้รับความเป็นธรรมจากสังคม จนทำให้ชวานาเริ่มเปลี่ยนวิถีชีวิตจากภาคการเกษตรไปสู่ภาคอุตสาหกรรมที่มีรายได้สูงกว่า แต่ยังมีชวานาอีกเป็นจำนวนมากที่ไม่สามารถขยับตัวและปรับเปลี่ยนสถานะให้ดีขึ้นได้ มีแต่จะแย่งเสียด้วยซ้ำและมีอาจถูกกักกับใครได้เลย จากพรรณนาดังกล่าวสื่อให้เห็นวาทกรรมสีเขียวในความหมายคือ แรงบันดาลใจในการแสดงอารมณ์ทุกข์ อันเนื่องมาจากสภาวะบางอย่างของพลังอำนาจทางสังคมที่กดทับชวานาอย่างไร ความปราณี ดังนั้นผู้เขียนจึงนำเสนอพรรณนาสะท้อนให้เห็นปัญหาออกมาในบทกวีเพื่อให้ผู้เรียนได้ตระหนักภายในใจได้บ้าง ถึงแม้ว่าปัญหาดังกล่าวจะยังคงแก้ไม่หาย แต่ก็ยังดีกว่าปล่อยให้ความทุกข์ยากทับทรวง อันเกิดจากพลังอำนาจที่ปรากฏผ่าน

2) ตัวอย่างสภาวะพลังอำนาจ อาทิ ปัญหาการเหลื่อมล้ำในทรณะทางสังคมไทย เช่น นิราศภูเขาทอง จะเห็นว่าพรรณนาทางสังคมในเรื่องที่กวีชี้ให้เห็นคือ แผ่นดินไทยในยามนั้นมีความเหลื่อมล้ำทางสังคม เลือกรักมักที่ซัง คือเลือกปฏิบัติจนทำให้เกิดความรู้สึกน้อยใจและแสดงพรรณนาที่ว่า

สิ้นแผ่นดินสิ้นนามตามเสด็จ	ต้องเที่ยวเตร็ดเตร่หาที่อาศัย
แม่นกำเนิดเกิดชาติใดใด	ขอให้ได้เป็นข้าฝ่าธุลี
สิ้นแผ่นดินขอให้สิ้นชีวิตบ้าง	อย่ารู้ร้างบงกชบทศรี
เหลืออาลัยใจตรมระทมทวี	ทุกวันนี้ก็ซังตายทรงกายมา

(นิราศภูเขาทอง, วรรณคดีวิจักษ์ ม.1 : 21)

พรรณนาระหว่างสังคัมในบทนี้ กวีใช้กลวิธีการนำเสนอพรรณนอยากมื่นยแอบแฝงทำให้เห็นถึงระบบสังคัมบ่าวไพร่เข้ารับใช้ในวังว่ามีการเลือกปฏิบัติ เพราะเมื่อครั้งรัชกาลที่ 2 ยังมีได้เสด็จสวรรคต สุนทรภู่ได้รับความดีความชอบเป็นข้ารับใช้ของเจ้านายที่เป็นข้าราชการโปรดปรานในพระองค์ แต่เมื่อสิ้นสมัยของพระองค์ชีวิตของสุนทรภู่อีกดูเหมือนจะจวบดับลงทันที เพราะสุนทรภู่วิตกกังวลถึงเสถียรภาพของตน ด้วยเหตุที่ว่าสุนทรภู่เคยทำให้รัชกาลที่ 3 ทรงกริ้วอยู่หลายครั้ง ดังนั้นเมื่อสิ้นแผ่นดินรัชกาลที่ 2 ชื่อของสุนทรภู่อีกดูเหมือนจะเลื่อนลอยไม่มีความหมาย จึงตัดสินใจออกบวชในเวลาต่อมา จากบทประพันธ์ข้างต้นจึงกล่าวได้ว่า การแบ่งแยกความสำคัญสูงต่ำดำขาวยังเกิดขึ้นกับพระมหากษัตริย์ ความสุขและความสามัคคีจะหาได้จากที่ใด สุนทรภู่จึงสะท้อนให้เห็นถึงปัญหาดังกล่าวในทางสังคัม จากประเด็นข้างต้นทำให้เห็นความหมายของวาทกรรมสี่เหลี่ยมอย่างชัดเจนคือสัญญาะของพลังอำนาจ มีผลต่อการดำรงชีวิตของมนุษย์ตลอดมาถึงแม้ว่าเวลาจะล่วงผ่านมานานสักเพียงใด แต่วาทกรรมอำนาจก็ยังคงไม่ลดเลือน พรรณนาระหว่างสังคัมถือเป็นข้อเท็จจริงที่สามารถเกิดขึ้นได้ เช่นนางวันทองที่ถูกประณามว่าเป็นหญิงสองใจ

มันเกิดเหตุทั้งนี้เพราะหญิง จึงหึงหวงช่วงชิงยุ่งยุ่งอยู่
 จำจะตัดรากใหญ่ให้หล่นพรุ ให้ลูกดอกตกอยู่แต่กิ่งเดียว
 อีวันทองตัวมันเหมือนรากแก้ว ถ้าตัดโคนขาดแล้วก็ใบเหี่ยว
 ใครจะควรสู่สมอยู่กลมเกลียว ให้เด็ดเดี่ยวรู้กันแต่นั้น
 เฮ้ยอีวันทองว่าอะไร มึงตั้งใจปลดปลงให้ตรงที่
 อย่างวักงัดกังขาเป็นราศี เพราะมึงมีผิวสองกุดต้องแค้น

(เสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน ตอนขุนช้างถว้ยฎีกา, วรรณคดีวิจักษ์ ม.6: 37-38)

กลวิธีการนำเสนอพรรณนาระหว่างสังคัมเรื่องนี้ แสดงถึงวาทกรรมสี่เหลี่ยมในเชิงสัญญาะของพลังอำนาจที่ว่า ความเป็นชายที่ใช้อำนาจผูกขาดผู้หญิงให้เป็นผู้ถูกกระทำในสังคัม วันทองถูกตราบาปว่าเป็นหญิงมักมากหลายผัวหรือผู้หญิงสองใจ ทั้งที่ตัวของวันทองรับรู้ว่าเป็นอย่างไร คือวันทองมีความรักและภักดีต่อขุนแผนแต่เพียงผู้เดียว แต่เหตุที่สภาพสังคัมแวดล้อมเป็นตัวบีบบังคับให้วันทองต้องจำยอมไปอยู่กับชายคนใหม่ทั้งที่ใจยังคงมั่น วันทองถูกหลอกลวง ถูกย้ายทั้งกายและหัวใจ ทั้ง ๆ ที่ตัวของขุนแผนเองที่เป็นคนมักมากหลายเมีย แต่สังคัมเองยังยอมรับได้ การนำเสนอพรรณนาระหว่างสังคัมแบบนี้ยังถือกันไว้อย่างแนบแน่น จนในที่สุดด้วยความซื่อตรงไม่อาจตัดสินใจได้ว่าจะเลือกใคร เพราะทุกคนต่างมีความสำคัญที่แตกต่างกันออกไป นางวันทองจึงไม่อาจเลือกได้ สมเด็จพระพันวษาจึงสร้างพรรณนาระหว่างสังคัมว่าวันทองคือผู้หญิงสองใจและตราบาปไว้ว่ามีมลทินในสังคัมไทยสืบมา จึงอาจกล่าว

ได้ว่าการตีตราบาปเช่นนี้ถือเป็นวาทกรรมสี่เขียวที่หมายถึง สัญญาพลังอำนาจ เพราะนางวันทองถูกกล่าวหาว่าเป็นหญิงสองใจจวบจนปัจจุบัน วรรณะทางสังคมมีความหลากหลายเมื่อมีการกล่าวหาว่าย่อมมีสติ แต่หากเป็นวรรณะที่ตัวละครหรือคนกล่าวต่อกันว่า

ปวงไท้เทเวศทั้ง	พรหมมาน
เชิญประชุมในสถาน	ที่นี่
ชมชื่นคชบาราม	ตุตถ์ กั้นแฮ
ใครเขียวใครชาญชี้	ขยเศอ้างอวยเฉลิม
	ฯลฯ
หวังเริ่มคุณเกียรติก้อง	กลางรงค์
ยืนพระยศอยู่คง	คู่หล้า
สงครามกษัตริย์ทรง	ภพแผ่น สองฤ
สองราชรอนฤทธิ์ร่า	เรื่องรู้สรเสรี

(ลิลิตตะเลงพ่าย, วรรณคดีวิจักษ์ ม.5 : 60)

กลวิธีการนำเสนอวรรณะของตัวละครหรือคน สมเด็จพระนเรศวรมหาราชได้กล่าวแสดงความจำนงที่จะทำยุทธหัตถีต่อพระมหาอุปราชา ผ่านวาทกรรมกรรมสี่เขียวที่เรียกว่า สัญญาของพลังอำนาจ กล่าวไว้ว่า ผู้ทรงเป็นใหญ่แห่งประเทศมอญเชิญพระองค์เสด็จมาร่วมทำยุทธหัตถีร่วมกัน เพื่อแสดงเกียรติไว้ให้เป็นที่ยปรากฏ ต่อจากเราทั้งสองจะไม่มีอีกแล้ว การรบด้วยการชนช้างจะถึงที่สุดเพียงนี้ ต่อไปจะไม่ได้พบอีก การที่กษัตริย์ทำยุทธหัตธีกันก็จะมีแต่เราสองพี่น้องตราบชั่วฟ้าดินสลาย การทำยุทธหัตธีกี่เปรียบประดุจการเล่นที่รื่นเริงของกษัตริย์เพื่อให้ชมเล่น เป็นขวัญตาแก่มนุษย์จนถึงเมืองสวรรค์ ขอทูลเชิญเทวดาและพรหมทั้งปวงมาประชุมในสถานที่นี้เพื่อชมการยุทธหัตถี ผู้ใดเชื่อว่าชาญว่า ขอทรงอวยพรให้ผู้รับชัยชนะ หวังจะให้พระเกียรติยศในการรบครั้งนี้ดำรงอยู่ชั่วฟ้าดิน ว่ากษัตริย์ทั้งสองพระองค์ได้กระทำสงครามกัน ใครรู้เรื่องก็จะได้ยกย่องสรรเสริญกันตลอดไป วรรณะของสมเด็จพระนเรศวรได้ตรัสพรรณนา ดังนั้นพระมหาอุปราชาได้ทรงสดับก็บังเกิดขัดติยะมานะกล้าหาญขึ้น รีบไสช้างเข้าต่อสู้โดยเร็วด้วยความกล้าหาญ การนำเสนอวรรณะของตัวละครนี้แสดงความมุ่งหมายที่อยากให้เกิดสงครามขึ้นเป็นข้อเท็จจริง

โวหารภาพพจน์ในหนังสือเรียนวรรณคดีวิจักษ์

โวหารภาพพจน์เป็นการศึกษาศิลปะในการใช้ภาษาอย่างหนึ่ง มีจุดมุ่งหมายเพื่อสร้างความเข้าใจ ความรู้สึกในการเขียนวรรณคดี การศึกษาค้นคว้าวิจัยมุ่งเน้นที่จะศึกษาโวหารภาพพจน์เนื่องจากวรรณคดีที่ปรากฏอยู่ในหนังสือเรียนภาษาไทย การวิเคราะห์โวหารภาพพจน์จะช่วยให้ผู้เรียนเข้าใจและเข้าถึงรสวรรณคดี และเกิดจินตภาพที่ปรากฏในหนังสือเรียนวรรณคดีวิจักษ์ได้อย่างชัดเจนยิ่งขึ้น โวหารภาพพจน์ที่สอดคล้องกับการศึกษาวิธีการนำเสนอวาทกรรมสี่เขียวในครั้งนี้

จำแนกออกเป็น 10 ประเภท ตามแนวคิดของ (นภลัย สุวรรณธาดา, 2537; วิภา กงกะนันท์, 2523; สุจริต เพียรชอบ, 2539; ราชบัณฑิตยสถาน, 2552) ดังจะได้นำเสนอรายละเอียดดังต่อไปนี้

1. อุปมา (Simile) หมายถึง การเปรียบเทียบสิ่งหนึ่งกับอีกสิ่งหนึ่ง โดยธรรมชาติแล้วมีสภาพที่แตกต่างกัน แต่มีลักษณะเด่นร่วมกันและใช้คำที่มีความหมายว่า เหมือนหรือคล้าย เป็นคำแสดงการเปรียบเทียบเพื่อบ่งชี้ให้เห็นจริงว่า เหมือนอย่างไร ในลักษณะใด ได้แก่คำว่า เหมือน เสมือน ดัง ดัง คล้าย ดูราว เหมือนดัง ดุจ ประดุจ ประหนึ่ง ละม้าย เสมอ ปาน เพียง ราว ราวกับ พ่าง เทียบ เทียม เฉก เช่น ฯลฯ เป็นการกล่าวเปรียบเทียบกับสิ่งอื่นเพื่อให้เข้าใจแจ่มแจ้ง

จากตัวอย่างการใช้โวหารภาพพจน์แบบอุปมาของกวีที่ยกมาข้างต้นพบว่า วาทกรรมสี่เขียวที่ใช้โวหารภาพพจน์แบบอุปมาปรากฏมากที่สุดคือ 1) สื่อคำสอนแนวทางในการประพฤติปฏิบัติตน โดยกวีใช้โวหารประเภทนี้เพื่อเป็นสื่อในการสอนโดยให้ธรรมชาติเปรียบเทียบคำสอนกับมนุษย์ เช่น รักกันอยู่ขอบฟ้า เขาเขียว เสมออยู่หอแห่งเดียว ร่วมห้อง เป็นต้น 2) ความอุดมสมบูรณ์ของธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม กวีใช้โวหารเพื่อเปรียบเทียบลักษณะของสัตว์ว่ามีความคล้ายคลึงกันระหว่างเลี้ยงผากับแพะ เช่น เลี้ยงผาอยู่ภูเขา รูปร่างอย่างแพะหมาย เป็นต้น 3) ปัจจัยสี่ในการดำรงชีวิตของมนุษย์ คืออาหาร กวีใช้โวหารเพื่อเปรียบเทียบอาหารกับธรรมชาติ เช่น รังนกนึ่งน่าชดโอชารสกว่าทั้งปวง นกพรากจากรังรวงเหมือนเรียมร้างห่างห้องหวน 4) เพื่อนในการเดินทางและการดำเนินชีวิต กวีให้ธรรมชาติเป็นเพื่อนโดยเปรียบเทียบกับนางผู้เป็นที่รัก เช่น แยกเต่าจับเต่าร้างร้องเหมือนร้างห้องมาหยาบร่า และ 5) สัญญาของพลังอำนาจ กวีใช้โวหารเปรียบเทียบความสามารถของสัตว์กับมนุษย์เพื่อให้เห็นถึงพลังอำนาจที่อาจจะเกิดขึ้นได้ เช่น อุปมาเหมือนลูกนกก่อนขนปีกยังไม่ขึ้นพร้อม แม้เราจะนั่งไว้ให้อยู่ในรังฉะนี้ ถ้าขนขึ้นพร้อมก็จะบินไปไกลได้ เป็นต้น จะเห็นว่ากวีใช้การเปรียบเทียบในลักษณะนี้ เป็นการเปรียบเทียบเพื่อให้เข้าใจง่าย และสื่อถึงความหมายความเปรียบอารมณ์ของกวีผ่านตัวละครมายังผู้เรียนและผู้อ่านได้อย่างลึกซึ้ง โดยมีคำเปรียบเทียบที่ปรากฏคือคำว่า เสมอ เหมือน ดัง ดุจ ในวาทกรรมสี่เขียวหนังสือเรียนวรรณคดีวิจักษ์ ทำให้ผู้เรียนเข้าใจความมุ่งหมายของกวีและเกิดจินตนาการคล้อยตามได้ ตัวอย่างอุปมาที่ปรากฏในวาทกรรมสี่เขียวแต่ละประเภทยังมีดังนี้

1) ตัวอย่างความอุดมสมบูรณ์ของธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม เช่น การเปรียบเทียบให้เห็นถึงลักษณะของสัตว์ที่มีลักษณะคล้ายกัน อาทิ

เลี้ยงผาอยู่ภูเขา	หมวดพรายเพราเขาแปลปลาย
รูปร่างอย่างแพะหมาย	ขนเหม็นสาบหยาบเหมือนกัน
เลี้ยงผาอยู่พ่างพื้น	ภูเขา
หมวดพู่เพราเขา	ไปล์ท้าย
รูปร่างอย่างแพะเอา	มาเปรียบ
ขนเหม็นสาบหยาบร้าย	กลิ่นกล้ำเหมือนกัน

(ภาพยี่ห้อโคลงประพาสธารทองแดง, วรรณคดีวิจักษ์ ม.2 : 83)

เมื่อพิจารณาบทประพันธ์ข้างต้นพบว่า กวีใช้โวหารภาพพจน์แบบอุปมา เพื่อเปรียบเทียบ เลียงผาที่อยู่บนภูเขาที่มีรูปร่างคล้ายแพะ โดยอธิบายถึงลักษณะต่าง ๆ เช่น มีหนวดงาม ปลายเขาโค้ง ไปข้างหน้า ขนหยาบและมีกลิ่นเหม็นสาบ **เหมือนกัน**กับแพะ ผ่านวาทกรรมสีเขียวคือ ความอุดมสมบูรณ์ของธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ถือเป็นการเปรียบเทียบที่ชัดเจนไม่แอบแฝงให้ผู้เรียนเกิดความสับสนระหว่างสัตว์สองชนิดนี้ได้ ทั้งนี้ยังถือเป็นความรู้ใหม่ที่ผู้เรียนจะได้รับผ่านระบบนิเวศทางธรรมชาติ เช่นเดียวกันกับการเปรียบเทียบเมนูอาหาร

2) ตัวอย่างปัจจัยสี่ในการดำรงชีวิตของมนุษย์ เช่นเปรียบเทียบให้เห็นถึงอารมณ์ความรู้สึกผ่านอาหาร ว่า

รังนกนึ่งนำสด	โอชะรสกว่าทั้งปวง
นกพรากจากรังรวง	เหมือน เรียมร้างห่างห้องหวน
ไต้ปลาเสสรังว่า	ดุจ ว่าจากระบิดกระบวน
ใบโศกบอกโศกครวญ	ให้พี่เศร้าเจ้าดวงใจ

(ภาพยืมชมเครื่องคาวหวาน, วรรณคดีวิจักษ์ ม.1 : 137)

จากบทประพันธ์ข้างต้น เป็นโวหารภาพพจน์แบบอุปมา โดยกวีได้ใช้โวหารประเภทนี้เพื่อเปรียบเทียบให้เห็นภาพอารมณ์และรู้สึกของวรรณคดี ผ่านวาทกรรมสีเขียวที่มีความหมายคือ ปัจจัยสี่ในการดำรงชีวิตของมนุษย์ กล่าวคือ อาหารที่ชื่อว่ารังนกนึ่ง เป็นอาหารชาววังที่กวีได้เปรียบเทียบให้เห็นถึงความอร่อยและมีคุณค่าพิเศษมากกว่าอาหารอื่นทั้งปวง แต่เมื่อกวีนึกถึงที่มาของอาหารเมนูนี้ก็ทำให้เกิดความรู้สึกทวิหา โดยกวีการเปรียบเทียบให้เห็นถึงจากลาที่ว่า นกพรากจากรังรวง **เหมือน**เรียมร้างห่างห้องหวน เป็นการจากนางผู้เป็นที่รักของกวีห่างไกลไม่หวนคืน เช่นเดียวกับเมนูอาหารไต้ปลา เมื่อกวีพบเห็นเมนูนี้ก็เสียดว่า **ดุจ**คำพูดที่กระบิดกระบวนของนาง การเปรียบเทียบในลักษณะนี้ก็ถือเป็นการใช้โวหารภาพพจน์เพื่อให้เห็นถึงความรู้สึกที่สัมพันธ์กับอาหารในธรรมชาติ จนทำให้ผู้เรียนเกิดความรู้สึกเข้าถึงวรรณคดีได้อย่างลึกซึ้ง ถือเป็นแนวทางเดียวกันที่ใช้การเปรียบเทียบแบบอุปมาในวรรณคดีคำสอน

3) ตัวอย่างคำสอนแนวทางในการประพฤติปฏิบัติตน เช่น วรรณคดีคำสอนเรื่องโคลงโลกนิติ ว่า

รักกันอยู่ชอบฟ้า	เขาเขียว
เสมอ อยู่หอแห่งเดียว	ร่วมห้อง
ชังกันบ่แลเหลียว	ตาต่อ กันนา
เหมือน ชอบฟ้ามาบ้อง	ป่าไม้มาบัง

(โคลงโลกนิติ, วรรณคดีวิจักษ์ ม.1 : 42)

จากบทประพันธ์ข้างต้น กวีใช้โวหารภาพพจน์แบบอุปมา เพื่อเปรียบเทียบระหว่างความรักกับความเกลียดชังของมนุษย์ผ่านธรรมชาติ ปรากฏในวาทกรรมสีเขียวให้ความหมายคือสื่อคำสอนแนวทางในการประพฤติปฏิบัติตนหรือสื่อคำสอนเตือนใจของมนุษย์ กล่าวคือเมื่อใดที่มนุษย์มี

ความรักต่อกันถึงแม้ว่าจะอยู่คนละหนแห่ง ก็**เสมอว่า**ได้อยู่ร่วมกันอย่างใกล้ชิด แต่เมื่อใดที่โกรธเกลียดกันก็เปรียบให้เห็นถึงความห่างไกล เสมือนว่าแม้อยู่เรียงเคียงใกล้ชิดกัน ก็**เหมือน**มีขอบฟ้ามีป่าไม้มาปิดกันไม่ให้ได้เห็นใจซึ่งกันและกันได้ อุปมาโดยมากแล้วมักใช้เพื่อเปรียบเปรยให้ผู้อ่านได้คิดหรือจินตนาการตามสิ่งที่กวีสื่อออกมาให้ผู้อ่านเข้าใจ เช่นการเปรียบเพื่อเป็นตัวอย่างคำสอน เพราะเป็นการเปรียบนั้นแสดงให้เห็นถึงความหมายได้อย่างแจ่มแจ้ง เช่นเดียวกับให้เห็นในลักษณะสาวงามกับดอกไม้ในป่า ว่า

...หญิงที่พระราชพาในปามักจะงามกว่าหญิงที่ทำได้
ในกรุง **เหมือน**ดอกไม้ป่าที่งามกว่าดอกไม้ในสวน...

(นิทานเวตาลเรื่องที่ 10, วรรณคดีวิจักขณ์ ม.6 : 58)

การเปรียบเทียบในลักษณะข้างต้น เป็นการใช้โวหารภาพพจน์แบบอุปมาในวาทกรรมสีเขียวเกี่ยวกับคำสอนแนวทางในการประพฤติปฏิบัติตน เพื่อให้เห็นถึงการเปรียบความงามของดอกไม้และมนุษย์ที่ว่า ผู้หญิงที่อยู่ในป่างามกว่าผู้หญิงที่อยู่ในกรุง **เหมือน**ดอกไม้ป่าย่อมสวยกว่าดอกไม้ที่อยู่ในสวน การเปรียบเทียบนี้ทำให้อ่านเข้าใจความหมายที่ว่า ธรรมชาติที่สมบูรณ์ย่อมดีกว่าธรรมชาติปรุงแต่ง เมื่อธรรมชาติมีความอุดมสมบูรณ์ก็ทำให้ผู้เรียนและผู้อ่านเกิดความรู้สึกสุขใจในบรรยากาศของธรรมชาติอย่างรื่นรมย์ แต่เมื่อใดที่เกิดความอ้างว้างของตัวละคร ธรรมชาติก็อาจมีบทบาทใหม่ในความหมายคือ เพื่อน เช่น

4) ตัวอย่างเพื่อนในการเดินทางและการดำเนินชีวิต กวีได้แสดงถึงความรู้สึกผ่านตัวละครด้วยเปรียบเทียบสาวงามกับนกชนิดต่าง ๆ ว่า

ว่าพลางทางชมคณานก	โผนผกจับไม้ยังมี
เบญจวรรณจับวัลย์ชาติ	เหมือน วันพี่ไกลสามสุดามา
นางนวลจับนางนวลนอน	เหมือน พี่แนบนวลสมจรจินตะหรา
จากพราภจับจากจ้านรรจา	เหมือน จากนางสการะวาที
แขกเต้าจับเต้าร้างร้อง	เหมือน ร้างห้องมาหารัศมี
นกแก้วจับแก้วพาที	เหมือน แก้วพี่ทั้งสามสั่งความมา
ตระเวนไพรร้อนร้องตะเวนไพร	เหมือน เวรใดให้นิราศเสนาหา
เค้าโมงจับโมงอยู่เฝ้า	เหมือน พี่นับโมงมาเมื่อไกลนาง
คับแคจับแคสันโดษเดียว	เหมือน เปล้าเปลี่ยวคับใจในไพรกว้าง
ชมวิหคนกไม้ไปตามทาง	คะนึ่งนางพลางรีบโยธี

(อิเหนา ตอนศึกกะหมิงกฤษณ์, วรรณคดีวิจักขณ์ ม.4 : 53)

จากตัวอย่างบทประพันธ์ข้างต้น จะเห็นว่ากวีใช้โวหารภาพพจน์แบบอุปมาซ้ำกันหลายครั้ง เพื่อเปรียบลักษณะของนกกับนางผู้เป็นที่รักของตน ผ่านวาทกรรมสีเขียวในความหมายเพื่อนในการเดินทางและการดำเนินชีวิต กล่าวคือ ระหว่างการเดินทางของอิเหนาไปในการศึก เมื่อ

เห็นธรรมชาติป่าเขาหม่นกานานาชนิด อีเณาก็พลอยที่จะให้รักเป็นเพื่อนและกล่าวถึงนางผู้เป็นที่รักด้วยการเปรียบ เช่น นกเบญจวรรณจับเครือตาข่ายเถาวัลย์ **เหมือน**วันที่อีเณาจากนางทั้งสามมานกนางนวลจับต้นนางนวลเพื่อเกาะนอน **เหมือน**วันที่อีเณาอิงแอบแนบจินตะหรา นกจากพรากเกาะต้นจากแล้วส่งเสียง **เหมือน**อีเณาจากนางสการะวาตีมา และนกแขกเต้าจับต้นเต่าร้างส่งเสียงร้อง **เหมือน**อีเณาต้องจากนางมาหยาธรมี จะเห็นว่ากวีใช้คำเปรียบซ้ำ ๆ กันคือคำว่า เหมือน เพื่อย้าเตือนเปรียบเทียบให้ผู้เรียนและผู้อ่านเกิดความรู้สึกคล้อยตามในห้วงเวลาความอ้างว้างของตัวละครพร้อมกับให้ชนชนิดต่าง ๆ เป็นเพื่อน เสมือนว่ามีเพื่อนอยู่ข้างกายจำนวนมากระหว่างการเดินทางในป่า ในวรรณคดียังปรากฏการเปรียบเทียบมนุษย์กับธรรมชาติหรือนก ให้ประจักษ์ผ่าน

5) ตัวอย่างสัญลักษณ์ของพลังอำนาจ ดังว่า

...โจโฉจึงตอบว่า เล่าปี่นั้นเป็นคนมีสติปัญญา ถ้าละไว้
ข้าก็จะมีกำลังมากขึ้น อุปมา**เหมือน**ลูกนกอันชนปีกยังไม่ขึ้น
พร้อม แม้เราจะนิ่งไว้ให้อยู่ในรังฉะนี้ ถ้าชนขึ้นพร้อมก็จะบิน
ไปไกลได้...

(สามก๊ก ตอนกวนอุไปรับราชการกับโจโฉ, วรรณคดีวิจักษ์ ม.6 : 58)

จากบทประพันธ์ข้างต้นพบว่า กวีใช้โวหารภาพพจน์แบบอุปมาในวาทกรรมสีเขียวที่หมายถึงสัญลักษณ์ของพลังอำนาจ โดยกล่าวเปรียบเทียบลักษณะของสัตว์กับความสามารถของมนุษย์ที่ว่า เล่าปี่เป็นคนที่มีความสามารถ มีสติปัญญาหลักแหลม หากจะปล่อยให้มันเป็นอิสระก็อาจจะก่อให้เกิดหายนะได้ อุปมาเหมือนลูกนก เมื่อใดที่มีชนขึ้นพร้อมก็อาจจะบินไปไกลไม่อาจบังคับได้ จะเห็นว่าการเปรียบเทียบในลักษณะนี้ทำให้ผู้เรียนจินตนาการเห็นภาพคล้อยตามและเกิดความเข้าใจความหมายที่กวีต้องการสื่อออกมาได้อย่างชัดเจน

2. อุปลักษณ์ (Metaphor) หมายถึง การเปรียบเทียบด้วยการกล่าวสิ่งหนึ่งเป็นอีกสิ่งหนึ่งเป็นการเปรียบเทียบที่ไม่กล่าวตรง ๆ ใช้การกล่าวเป็นนัยให้เข้าใจเอง เป็นการเปรียบเทียบโดยนำเอาลักษณะสำคัญของสิ่งที่ต้องการเปรียบเทียบ มาเปรียบเทียบทันที โดยไม่ต้องมีคำเชื่อมโยง ไม่ต้องใช้คำแสดงการเปรียบเทียบ ไม่มีคำแสดงความหมายว่า เหมือน ปรากฏอยู่ หรือถ้าจำเป็นต้องใช้ก็ใช้คำว่า “เป็น” หรือ “คือ”

จากการศึกษาการใช้โวหารภาพพจน์แบบอุปลักษณ์จะเห็นว่า 1) สื่อคำสอนแนวทางในการประพฤติปฏิบัติตน ใช้โวหารประเภทนี้มากที่สุด โดยกวีใช้การเปรียบเทียบในลักษณะเป็นสื่อคำสอนส่วนใหญ่ เพื่อให้ผู้เรียนเข้าใจความหมายได้ความรู้อย่างลึกซึ้ง โดยมีการเปรียบเทียบที่ปรากฏคือ เปรียบการเดินทางหรือการพัฒนาประเทศ เปรียบดวงมณีดอกไม้กับผู้หญิง เปรียบปลาหมอกับครุ 2) เพื่อนในการเดินทางและการดำเนินชีวิต กวีใช้โวหารเพื่อเปรียบเรือเปรียบกับวันหนุ่มสาว ระหว่างการเดินทางของกวี ทั้งนี้การอุปลักษณ์ขึ้นนั้นก็เพื่อให้ผู้เรียนได้เข้าใจสิ่งที่กวีสื่อสารได้อย่างลึกซึ้ง อาทิ คำสอน ความสามัคคี ความพยายาม ความอดทน คุณค่าของชีวิต และความเป็นหนุ่มสาว ผ่านวาทกรรมสีเขียวในหนังสือเรียนวรรณคดีวิจักษ์ ทำให้ผู้เรียนเข้าใจความมุ่งหมายของกวีได้อย่างตรงประเด็น ตัวอย่างอุปลักษณ์ที่ปรากฏในวาทกรรมสีเขียวแต่ละประเภทดังต่อไปนี้

1) ตัวอย่างคำสอนแนวทางในการประพฤติปฏิบัติตน เช่น วรรณคดีเรื่องบทเสภา สามัคคีเสวก ตอนนิศวรรรมาและสามัคคีเสวก ดังว่า

แม่ลูกเรืออดดีมีทูล	และเริ่มริเณโกย่งโยเส
เมื่อคลื่นลมแรงจัดซัดไซเซ	เรือจะเหละยาคว่าไป
แม้ต่างคนต่างเถียงเกียงแก่งแย่ง	นายเรือจะเอาแรงมาแต่ไหน
แม้ไม้ถือเคร่งคงตรงวินัย	เมื่อถึงคราวพายใหญ่ว่าจะครวญคราง

(บทเสภาสามัคคีเสวก ตอนนิศวรรรมาและสามัคคีเสวก, วรรณคดีวิจักษ์ ม.2 : 40)

บทสามัคคีเสวกข้างต้น ใช้โวหารภาพพจน์แบบอุปลักษณ์ในวาทกรรมสี่เหลี่ยมที่กล่าวถึงคำสอนแนวทางในการประพฤติปฏิบัติตน จากตัวอย่างจะพบว่า **ลูกเรือ** และ **นายเรือ** ในความหมายต้นทางคือ การผจญภัยท่ามกลางมหาสมุทร ลูกเรือควรปฏิบัติหน้าที่ตามนโยบายหรือคำสั่งของนายเรือ เพื่อให้การเดินทางได้อย่างราบรื่น หรือเมื่อใดที่เกิดปัญหาก็จะได้รับมือและปฏิบัติร่วมกันอย่างมีขอบเขตและเป้าหมายที่ชัดเจน ส่วนความหมายปลายทางที่กวีต้องการสื่อสารแบบอุปลักษณ์คือ นายเรือ หมายถึง กษัตริย์ หรือผู้นำประเทศ ส่วน ลูกเรือ หมายถึง ข้าราชการ ประชาชน ทุกหมู่เหล่า กล่าวคือ เมื่อใดที่ ข้าราชการ ประชาชน ให้ความร่วมมือต่อการปกครองและพัฒนาชาติ ก็จะทำให้บ้านเมืองเจริญรุ่งเรืองสงบสุข แต่เมื่อใดที่ ข้าราชการ ประชาชน ไม่ให้ความร่วมมือผลาญชาติ ถ่วงความเจริญ ชัดต่อนโยบาย ก็จะทำให้เกิดปัญหา เช่นเดียวกับเรือที่กำลังเจอพายุหกลมไม่ร่วมกันแก้ไข ต่างคนต่างเอาชีวิตรอดก็จะทำให้บ้านเมืองล่มสลายได้ เพราะหากยังมีความรู้มีคุณค่าแต่ไม่ช่วยแก้ปัญหา ก็เสมือนเป็นดอกไม้กลืนหอมอยู่กลางที่ไม้ได้นำเสนอประโยชน์ของตน เช่น

ดวงเอยดวงมณี	มักจะลี้ลับอยู่ในภูผา
หรือใต้ท้องห้องสมุทรสุดสายตา	ก็เสื่อมาสนั่นขมนิยมน
บุปผชาติชูสีและมีกลิ่น	อยู่ในถิ่นที่ไกลเช่นไพรสนธ์
ไม่มีใครได้เคยเลยสักคน	ย่อมบานหล่นเปล่าดายมากมายเอย

(กลอนดอกสร้อยรำพึงในป่าช้า, วรรณคดีวิจักษ์ ม.2 :128)

จากตัวอย่างข้างต้น กวีใช้โวหารภาพพจน์แบบอุปลักษณ์ เพื่อนำเสนอคำสอนผ่านวาทกรรมสี่เหลี่ยม หรือแนวทางในการประพฤติปฏิบัติตน กล่าวคือ ความหมายตรง **ดวงมณี** เป็นสิ่งของมีค่าควรที่จะใช้คุณค่าของตนในการสร้างความงามให้สิ่งแวดล้อมได้สดใส มีควรลี้ลับหรือหลบซ่อนอยู่ตามภูผามหาสมุทร เช่นเดียวกับ **บุปผชาติ** หรือดอกไม้งามมีกลิ่นหอม หากจะอยู่ไกลในป่าเขาก็คงยากนักที่จะสร้างความสุขให้ผู้พบเห็น ซึ่งคุณค่าและความงามที่อธิบายนั้นหากกล่าวอุปลักษณ์ก็เปรียบได้กับคุณค่าและความงามของ **ผู้หญิง** เมื่อใดที่ผู้หญิงไม่ใช้ความงามของตนให้เกิดคุณค่าต่อสังคม ก็ไม่ต่างอะไรกับดอกไม้งามที่หล่นทิ้งกลางป่าเขาอย่างน่าเสียดาย การอุปลักษณ์ดังกล่าวนี้ ก็เพื่อให้มนุษย์รู้จักใช้ชีวิตอย่างมีคุณค่า ดังตัวอย่างชีวิตของปลาหมอ ที่ว่า

เอา**ปลาหมอ**เป็น**ครู**ดู**ปลาหมอ** บนบกหนีออกสู่ที่เสือกกระเดือกกระดิก
 เขาย่อมว่าฆ่าควายเสียตายพริก รักหยอกหยิกยับทั้งตัวอย่ากลัวเล็บ
 (อิศรญาณภาสิต, วรรณคดีวิจักษ์ ม.3 :104)

จากบทประพันธ์ภาสิตข้างต้น กวีใช้โวหารภาพพจน์แบบอุปลักษณ์ เพื่อให้เห็นถึงความพยายามผ่านวาทกรรมสี่เหลี่ยมด้านคำสอนแนวทางในการประพฤติปฏิบัติตน กล่าวคือ กวีเปรียบ**ปลาหมอ** ที่มีลักษณะเฉพาะตัวคือ สามารถอยู่บนบกได้นานและมีความพยายามที่จะกระเสือกกระสนหาความสำเร็จ หรือแหล่งน้ำที่จะทำให้ชีวิตของตนเองรอดพ้นจากความแห้งแล้งหรือภัยคุกคาม ซึ่งกวีให้เป็น **ครู** สอนมนุษย์ อธิบายได้ว่า มนุษย์ควรเอา**ปลาหมอ**ตัวอย่างในการดำรงชีวิต อันประกอบด้วย ความอดทน ความพยายาม ที่จะนำไปสู่ความสำเร็จได้ เช่นเดียวกับความกตัญญูต่อผู้มีประคุณ ก็จะทำให้ประสบความสำเร็จได้เช่นกัน ดังตัวอย่างคุณค่าของบิตกรมารดา ว่า

เปรียบหนักชนกคุณ **ชนนีคือภูผา**
 ใหญ่พ้นพสุธรา ก็ บ เปรียบ บ เทียมทัน
 (นมัสการมาตาปิตุคุณ และนมัสการอาจริยคุณ, วรรณคดีวิจักษ์ ม.4 :15)

จากบทประพันธ์ข้างต้น จะเห็นว่ากวีใช้โวหารภาพพจน์แบบอุปลักษณ์ เปรียบคุณค่าและความยิ่งใหญ่ของบิตกรมารดากับธรรมชาติ ผ่านวาทกรรมสี่เหลี่ยมด้านคำสอนแนวทางในการประพฤติปฏิบัติตน กล่าวคือ กวีเปรียบ **ชนนีคือภูผา** เป็นการยกให้เห็นความยิ่งใหญ่และความสำคัญของพ่อแม่โดยอาศัยลักษณะทางธรรมชาติเป็นตัวอย่างให้เกิดความรู้ได้ลึกซึ้ง ซึ่งตัวละครในตัวอย่างถัดไปก็ถือเป็นเรื่องที่สำคัญ

2) ตัวอย่างเพื่อนในการเดินทางและการดำเนินชีวิต ในวรรณคดีเรื่องนิราศภูเขาทอง ตอนหนึ่งว่า

เป็นเงาเง้าน้ำเงิงดูเว้งว่าง ทั้งกว้างขวางขวัญหายไม่วายเหลียว
 เห็นคุ่มคุ่มหนุ่มสาวเสียงกราวเกรียว ล้วน**เรือเพรียว**พร้อมหน้าพวกปลาเลย
 เขาถ่อคลองว่องไวไปเป็นยัด เรือเราฝืดเฟือมานิจจาเอ๋ย
 ต้องถ่อคำรำไปล้วนไม่เคย ประเดี้ยวเสยสวตตรงเข้าพรง
 (นิราศภูเขาทอง, วรรณคดีวิจักษ์ ม.1 :21)

อุปลักษณ์ในบทนี้ กวีใช้นำเสนอผ่านวาทกรรมสี่เหลี่ยมด้านคำสอนเพื่อนในการเดินทางและการดำเนินชีวิต เพื่อให้เห็นถึงความแตกต่างของชีวิต ดังว่า ความสุขและความขื่นขานของวัยหนุ่มสาวก็คงจะหมดไปจามการเวลาของตัวกวี ความคิดนี้เกิดขึ้นเมื่อครั้งที่หนุ่มสาวแล่นเรือผ่านตัวกวีไป จึงเกิดอุปลักษณ์ว่า **เรือเพรียว** ความหมายต้นคือ เรือที่มีขนาดเล็กแล่นเร็ว แต่หากจะให้ความหมายตามคือ ความคล่องแคล่วว่องไวของหนุ่มสาว ทำให้เกิดความรื่นรมย์สนุกสนานได้มากกว่า เรือของคนชรา ที่มีความเก่าและเคลื่อนที่ได้ช้าอย่างน่าเวทนาใจตนกวีเอง ซึ่งหากนึกย้อนไปในช่วงวัยนั้น

สุนทรภู่ก็คงจะสร้างคุณงามความดีและประโยชน์ได้มากกว่านี้ แต่ยามนี้ก็คงได้เพียงคำนึงและมองเห็นเรือเพรียวของหนุ่มสาวค่อย ๆ เลื่อนหายไป

3. นามนัย (Metonymy) หมายถึง หมายถึง การเปรียบเทียบโดยการใช้คำหรือวลีซึ่งบ่งลักษณะหรือคุณสมบัติที่เป็นจุดเด่น หรือลักษณะสำคัญของสิ่งใดสิ่งหนึ่ง หรือการกล่าวถึงส่วนใดส่วนหนึ่งของสิ่งใด ๆ มากล่าวแทนคำที่ใช้เรียกสิ่งนั้นโดยตรง เป็นภาพพจน์ที่ใช้เพื่อหลีกเลี่ยงการใช้คำธรรมดา ๆ ซ้ำซาก

จากการศึกษาการใช้โวหารภาพพจน์แบบนามนัยจะเห็นว่า กวีใช้การเปรียบเทียบจากลักษณะหรือจุดเด่นของธรรมชาติ ปรากฏในแรงบันดาลใจในการแสดงอารมณ์ทุกข์ ศัตรูอุปสรรค และภัยคุกคามชีวิต และสัญญาณของพลังอำนาจ กล่าวถึงเรื่องราวหรือเหตุการณ์ที่เคยกล่าวมาแล้ว เพื่อไม่ให้เกิดการกล่าวซ้ำ ๆ กวีจึงยกคำอื่นมาเปรียบเพื่อให้ผู้เรียนเข้าใจความหมายได้ถูกต้อง ลักษณะการเปรียบได้แก่ เปรียบน้ำเหวและสายเลือดที่หลังรินเป็นตัวแทนของความทุกข์ยากในการประกอบอาชีพทำนา เปรียบเต่าปูปลาในความหมายที่สื่อถึงความโง่งเงา และเปรียบเทียบฟันไม้ที่หมายถึงการฆ่าฟันศัตรูในระหว่างการทำสงครามต่อกัน การเปรียบเทียบแบบนามนัยนั้น เพื่อให้เนื้อหามีความหลากหลายไม่ซ้ำเดิม สิ่งเหล่านี้จึงเป็นความท้าทายที่ผู้เรียนจะได้ตั้งข้อสงสัยและหาคำตอบจากปัญหาในวรรณคดีต่อไป ยกตัวอย่างต่อไปนี้

1) ตัวอย่างแรงบันดาลใจในการแสดงอารมณ์สุข-ทุกข์ ที่ปรากฏในวรรณคดีเรื่องทุกข์ของชานนาในบทกวี ว่า

น้ำเหวที่เรือแดง และน้ำแรงอันหลังริน
สายเลือดกูทั้งสิ้น ที่สุดกำซาบฟัน

(ทุกข์ของชานนาในบทกวี, วรรณคดีวิจักษ์ ม.4 :147)

เมื่อพิจารณาตัวอย่างบทประพันธ์ข้างต้น พบว่ากวีใช้โวหารภาพพจน์แบบนามนัยเพื่อแสดงออกถึงความทุกข์ยากผ่านวาทกรรมสีเขียวในฐานะแรงบันดาลใจในการแสดงอารมณ์ทุกข์ กล่าวคือ กวีกล่าวถึง **น้ำเหว** หรือ **น้ำเลือด** ของชานนา เป็นตัวแทนของความทนทุกข์ทรมานอยู่บนรากฐานวิถีชีวิตที่โดนกดขี่ด้วยอำนาจของนายทุน เมื่อได้ฟังคำที่สะท้อนความทุกข์ดังกล่าวก็ทำให้ผู้อ่านและผู้เรียนเกิดความสนใจ ถือเป็นความประสงค์ของกวีที่อยากจะสื่อออกมาให้เข้าใจอย่างแท้จริง ถึงความเอารัดเอาเปรียบของนายทุนกับชานนา รวมถึงแสดงให้เห็นคุณค่าของข้าวแต่ละเม็ด ว่า กวาก็จะมาอยู่บนจานต้องผ่านความเหนื่อยยากของชานนามาอย่างน่าหดหู่ใจ การเอารัดเอาเปรียบหรือให้คุณค่าผู้อื่นก็ถือเป็นเรื่องสำคัญยิ่ง เพราะการให้ค่าผู้อื่นน้อยเพราะความคิดของตนก็อาจจะทำให้ผู้อื่นได้รับผลกระทบได้ เช่น

2) ตัวอย่างศัตรู อุปสรรค และภัยคุกคามชีวิต ที่ปรากฏในวรรณคดีเรื่องกาพย์พระไชยสุริยา ดังนี้

ที่ชื่อถือพระเจ้า ว่าโง่งงเต่าปูปลา
ผู้เต่าเหล่าเมธา ว่าใบ้ำสาระยา

(กาพย์เรื่องพระไชยสุริยา, วรรณคดีวิจักษ์ ม.1 :82)

จากบทประพันธ์ข้างต้น จะเห็นว่ากวีนำเสนอ **เต่าปูปลา** เป็นโวหารภาพพจน์แบบนามนัย ผ่านวาทกรรมสี่เหลี่ยมด้านคี่รูป อุปสรรค และภัยคุกคามชีวิต ในความหมายนี้แสดงให้เห็นถึงตัวแทนความโง่งง อันเนื่องมาจากข้อด้อยที่มีลักษณะเด่นของสัตว์แต่ละตัวที่มีความเป็นไปต่างกัน เช่น เต่า มีความเคลื่อนไหวช้า ซึ่งอาจจะเป็นข้อเสียที่กวีมองว่าจะทำงานล่าช้าหรือ ปูปลา ในทางหนึ่งที่ทำให้ความหมายว่าโง่งงนั้น เกิดจากปูและปลาเป็นอาหารของมนุษย์ และไม่มีคู่แข่งแกร่งเหมือนสัตว์อื่น ดังนั้นการกล่าวซ้ำ เต่าปูปลา หลังจากการกล่าวให้ผู้อื่นว่าโง่งง ก็หมายถึงตัวแทนแห่งความโง่งงเขาที่กวีกำลังสื่อผ่านโวหารภาพพจน์แบบนามนัย สอดคล้องกับวรรณคดีเรื่องอิศรญาณภาษิต กวีให้ **เต่าและหอย** เปรียบกับวาสนาน้อย ถึงมีปากแต่ก็พูดอะไรไม่ได้ เช่น

วาสนาไม่คู่เคียงเคียงเขายาก
ผีเรือนตัวไม่ดีผีอื่นพลอย

ถึงมีปากมีเสียเปล่าเหมือนเต่าหอย
พูดพล่อยพล่อยไม่ดีปากขี้ริ้ว
(อิศรญาณภาษิต, วรรณคดีวิจักษ์ ม.3 : 104)

3) ตัวอย่างสัญลักษณ์ของพลังอำนาจ ปรากฏในวรรณคดีเรื่องอิเหนา ตอนศึกกระหมังกุหนิง ว่า

พอได้ศฤงฆ์ก็ลั่นฆ้อง
ประโหิต **ฟันไม้**ข่มนาม

ประโคมศึกก็ก้องท้องสนาม
ทำตามตำราพิชัยยุทธ์
(นิราศภูเขาทอง, วรรณคดีวิจักษ์ ม.4 : 50)

จากบทประพันธ์ข้างต้น ใช้โวหารภาพพจน์แบบนามนัยเพื่อกล่าวถึงการเรียกขวัญกำลังใจของกองทัพ ผ่านวาทกรรมสี่เหลี่ยมด้านคี่รูปในฐานะสัญลักษณ์พลังอำนาจ กล่าวคือ กวีใช้คำว่า **ฟันไม้** ในความหมายนี้หมายถึงการฆ่าฟันศัตรูให้แพ่พ่ายในการศึกสงคราม ซึ่งพิธีการฟันไม้ข่มนามนั้น เป็นพิธีที่ทำก่อนออกรบเพื่อเป็นการบำรุงขวัญทหาร โดยนำเอาต้นไม้ที่มีชื่ออักษรกับชื่อข้าศึกมาทำพิธีฟันให้ขาด ก็เป็นเสมือนการฟันข้าศึกให้แพ่พ่ายต่อสงคราม

4. บุคลาธิษฐาน (Personification) หมายถึง การสมมุติให้สิ่งที่ไม่มีชีวิต ไม่มีความคิด สิ่งที่เป็นนามธรรมหรือสัตว์ให้มีสติปัญญา อารมณ์หรือกิริยาอาการเหมือนมนุษย์ เพื่อให้สิ่งเหล่านั้นเกิดปรากฏการณ์เสมือนเป็นสิ่งมีชีวิตที่มีความรู้สึกนึกคิดขึ้นมา แล้วสื่อความรู้สึกออกมาให้ผู้รับสารได้รับรู้เป็นการเปรียบเทียบ โดยนำเอาสิ่งไม่มีชีวิตหรือมีชีวิตแต่ไม่ใช่คนมากล่าวถึงราวกับเป็นคน หรือทำกิริยาอาการอย่างคน “ภาพพจน์ประเภทนี้จะทำให้สิ่งที่กล่าวถึงมีชีวิตชีว ผู้รับสารจะมองเห็นภาพสิ่งนั้นเคลื่อนไหวทำกิริยาอาการเหมือนคนมีอารมณ์ มีความรู้สึกและสามารถสื่อความรู้สึกนั้นมาสู่ผู้รับสารได้

จากการศึกษาการใช้โวหารภาพพจน์แบบบุคลาธิษฐานจะเห็นว่า ความรู้และประสบการณ์ใหม่ และเพื่อนในการเดินทางและการดำเนินชีวิต กวีใช้นำเสนอธรรมชาติให้มีความรู้สึกนึกคิดและมีความสามารถเหมือนกับมนุษย์ เช่น การให้สัตว์น้อยใหญ่แสดงความคิดเพื่อหาทางแก้ไขปัญหาเรื่องน้ำฝนจึงต้องยกทัพขึ้นไปรบเพื่อเอาชัยชนะ หรือการให้นกยูงสามารถรำฟ้อนได้อย่างมนุษย์ซึ่งในหลักความจริงไม่สามารถทำได้ การนำเสนอเหล่านี้เพื่อให้ผู้เรียนสนุกกับเนื้อหาและเพลิดเพลินในตัวละครที่กวีนำเสนอไว้ในบทเรียน ตัวอย่างดังนี้

1) ตัวอย่างความรู้และประสบการณ์ใหม่ ปรากฏวรรณคดีเรื่องนิทานพื้น เกี่ยวกับประเพณีของชาวอีสาน ว่า

...พญาคันคากได้นำกองทัพสัตว์ ต่าง ๆ เช่น มด
ปลวก เขียด อึ่งอ่าง จักจั่น ฯลฯ เดินทางขึ้นไปบนฟ้าเพื่อ
ไปรบกับพญาแถน พญาคันคากมีชัยชนะเหนือกว่าพญา
แถน พญาแถนจึงต้องยอมให้ฝนแก่โลกมนุษย์...

(นิทานพื้นบ้าน, วรรณคดีวิจักช์ ม.1 : 144)

จากตัวอย่างวรรณคดีข้างต้น กวีได้ใช้โวหารภาพพจน์แบบบุคลาธิษฐาน ผ่านวาทกรรมสีเขียวในฐานะความรู้และประสบการณ์ใหม่ ซึ่งถือเป็นองค์ความรู้ใหม่ที่ผู้เรียนต่างท้องถิ่นจะได้เรียนรู้เรื่องราวดังกล่าว การกล่าวถึงบุคลาธิษฐานในเรื่องนี้ กล่าวถึงบริบทของสัตว์ที่มีความรู้สึกนึกคิดและความสามารถคล้ายมนุษย์คือ กวีให้พญาคันคากนำกองทัพสัตว์ ต่าง ๆ เช่น มด ปลวก เขียด อึ่งอ่าง จักจั่น ฯลฯ เดินทางขึ้นไปบนฟ้าเพื่อไปรบกับพญาแถน จนได้รับชัยชนะ หากมองตามหลักความเป็นจริงการสื่อสารของสัตว์ไม่อาจรวมเหล่าเพื่อยกทัพไปรบได้ อันเนื่องจากสัตว์มีเพียงสัญชาตญาณที่สื่อถึงกันในกลุ่มสัตว์เพียงเท่านั้น สิ่งที่ทำให้เกิดเรื่องราวดังกล่าวขึ้น ก็เพื่อให้สอดคล้องกับการผูกเรื่องความเชื่อของชาวอีสานเกี่ยวกับช่วงฤดูฝนเพียงเท่านั้น การนำเสนอสัตว์ให้มีท่วงท่าหรือบริบทเหมือนมนุษย์ ยังปรากฏให้เห็นในตัวอย่างถัดไป

2) ตัวอย่างเพื่อนในการเดินทางและการดำเนินชีวิต ในวรรณคดีเรื่องกาพย์เห่เรือที่ว่า

เห็นฝูงยุงรำฟ้อน คิดบังอรร้อนรำกราย
สร้อยทองย่องเยื้องชาย เหมือนสายสวาทหนาดนวยจร

(กาพย์เห่เรือ, วรรณคดีวิจักช์ ม.6 : 94)

เมื่อพิจารณาตัวอย่างข้างต้น พบว่ากวีใช้โวหารโวหารภาพพจน์แบบบุคลาธิษฐาน ผ่านวาทกรรมสีเขียวในฐานะเพื่อนในการเดินทาง กล่าวคือ กวีอธิบายถึงอิริยาบถของนกยูงว่า ฝูงยุงรำฟ้อน เหมือนกับนางผู้เป็นที่รักกำลังรำรำ ซึ่งในความเป็นจริงนกยูงไม่สามารถรำฟ้อนได้อย่างมนุษย์ เพราะนกยูงไม่มีแขน การรำฟ้อนจำเป็นต้องใช้อวัยวะส่วนแขนและมือเป็นองค์ประกอบหลักของการฟ้อนรำ เพียงแต่กวีจะเปรียบการรำแพนของนกยูงเสมือนเป็นการรำรำของนางที่ถวิลหา ซึ่งการรำแพนของนกยูงนั้นมีความสวยงามยิ่งนักจึงเป็นมนต์เสน่ห์ที่หาชมได้ยากยิ่งในปัจจุบัน

5. สัญลักษณ์ (Symbol) หมายถึง การเปรียบเทียบที่เรียกสิ่งหนึ่งสิ่งใดโดยใช้คำอื่นแทน คำที่ใช้เรียกนั้นเกิดจากการเปรียบเทียบและตีความ ซึ่งใช้กันมานานจนเป็นที่เข้าใจกันโดยทั่วไป อาจเป็นคำ ๆ เดียว ข้อความ บุคคลในเรื่อง เป็นเรื่องเฉพาะตอน หรือเรื่อง ๆ หนึ่งก็ได้ สัญลักษณ์ที่นิยมใช้ เช่น สีขาว หมายถึง ความบริสุทธิ์ สีดำ หมายถึง ความตาย ความโศกเศร้า ความชั่วร้าย

จากศึกษาโวหารภาพพจน์แบบสัญลักษณ์ในหนังสือเรียนวรรณคดีวิจักษ์ พบว่าวาทกรรมสีเขียวที่ใช้โวหารประเภทนี้มากที่สุดคือ 1) สื่อกำสอนแนวทางในการประพฤติปฏิบัติตน ปรากฏนกแสก เป็นสัญลักษณ์แห่งความตาย เขาเขียว เป็นสัญลักษณ์ความอุดมสมบูรณ์ของธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม กระต่าย เป็นสัญลักษณ์ของความเขียวชอุ่มและความประมาท ส่วน เต่า เป็นสัญลักษณ์ของเชื่องช้าและมีความเพียรสูง จนทำให้ประสบความสำเร็จในที่สุด 2) แร้งบินดลใจให้แสดงอารมณ์สุข-ทุกข์ ปรากฏ สีทอง เป็นสัญลักษณ์แห่งความสุขและความรุ่งเรือง สีแดง เป็นสัญลักษณ์แห่งความความทุกข์ที่เกิดจากกลางร้าย 3) สัญลักษณ์พลังอำนาจ ปรากฏ วันทอง เป็นสัญลักษณ์ของผู้หญิงสองใจ หรือหญิงที่มีจิตใจโลเล และ 4) ผู้ให้กำเนิดและจุดจบของชีวิต ปรากฏดอกกุหลาบหรือดอกกุหลาบ เป็นสัญลักษณ์หรือตัวแทนของความรัก ดังนั้นจะเห็นว่าในวาทกรรมสีเขียวที่ปรากฏในหนังสือเรียนวรรณคดีวิจักษ์ กวีก็นิยมใช้โวหารภาพพจน์แบบสัญลักษณ์เพื่อสื่อความหมายเช่นเดียวกัน ทั้งนี้เพื่อให้เกิดรูปแบบคำประพันธ์ที่หลากหลาย และเป็นเสมือนข้อคิดคอยย้ำเตือนผู้เรียนเมื่อได้ยินหรืออ่านคำที่เป็นตัวแทนสัญลักษณ์ดังกล่าว ดังตัวอย่างต่อไปนี้

1) ตัวอย่างสื่อกำสอนแนวทางในการประพฤติปฏิบัติตน ที่ปรากฏในวรรณคดีเรื่องกลอนดอกสร้อยรำพึงในป่าช้า ว่า

นกเอี้ยงนกแสก	จับจ้องร้องแจ็กเพียงแฉกขวัญ
อยู่บนยอดหอรบขังบังแสงจันทร์	มีเถาวัลย์รุงรังถึงหลังคา
เหมือนมันฟ้องดวงจันทร์ให้ฝันดู	คนมาสู่ช่องพักมันรักษา
ถือเป็นที่โรฐานนมนานมา	ให้เสื่อมผาสุกสันต์ของมันเอย

(กาพย์เรื่องพระไชยสุริยา, วรรณคดีวิจักษ์ ม.2 : 126)

เมื่อพิจารณาบทประพันธ์ข้างต้นพบว่า กวีใช้โวหารภาพพจน์แบบสัญลักษณ์ เพื่อแสดงให้เห็นถึงสัจธรรมแห่งชีวิตผ่านวาทกรรมสีเขียวในฐานะคำสอน ซึ่งกวีกำลังให้ข้อคิดถึงเรื่องความตายโดยให้ธรรมชาติเป็นสัญลักษณ์ในการสื่อความหมาย กล่าวคือ กวีให้ นกแสก เป็นสัญลักษณ์แห่งความตาย โดยเชื่อว่านกแสก เป็นนกผี น่าจะมีที่มาจากสาเหตุบางประการ อาทิ พฤติกรรมของนกแสกที่เมื่อออกจากโพรงรังแล้วมักจะส่งเสียงร้องหวีดแหลม 2-3 ครั้ง ก่อนบินไปเกาะตามมุมมืดของหลังคาโบสถ์ ยอดเมรุ หรือต้นไม้ใหญ่ ก่อนที่จะบินต่อไปล่าเหยื่อ ดวงตาสีดำของนกแสกเมื่อต้องแสงไฟยามกลางคืนยังเห็นเป็นสีแดงดุจลูกไฟ ซึ่งความเชื่อเหล่านี้ถือเป็นความโชคร้ายของนกแสก เพราะปัจจุบันประชากรนกแสกเริ่มลดลง จากสาเหตุสำคัญคือถูกล่าหรือขับไล่ออกจากโพรงที่อยู่อาศัย เพราะคนกลัวว่านกแสกเป็นนกผีที่จะนำสิ่งชั่วร้ายมาให้ เป็นลางบอกเหตุความตาย ที่พิกังของนกแสกจึงเหลือเพียงชอกหรือโพรงใต้หลังคาโบสถ์ในวัดเก่า ๆ หรือวัดเล็ก ๆ ตามชนบท ความเชื่อเหล่านี้

อาจทำให้ระบบนิเวศธรรมชาติเสื่อมโทรมลง จนกลายเป็นเสียงสะท้อนกลับว่า ธรรมชาติต้องการความอุดมสมบูรณ์ หรือ ความเป็นสีเขียว เช่น

รักกันอยู่ขอบฟ้า	เขาเขียว
เสมออยู่ห้องหอดเดียว	ร่วมห้อง
ซังกันบ่แลเหลียว	ป่าไม้มาบัง

(โคลงโลกนิติ, วรรณคดีวิจักษ์ ม.1 : 38)

จากตัวอย่างข้างต้นจะพบว่า กวีใช้โวหารภาพพจน์แบบสัญลักษณ์ ผ่านวาทกรรมสีเขียวในฐานะคำสอน แสดงให้เห็นถึงความสำคัญของธรรมชาติ กล่าวคือ กวีใช้คำว่า **เขาเขียว** ซึ่งเป็นลักษณะของภูเขาสีเขียวที่บ่งบอกถึงความอุดมสมบูรณ์ของธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม และจะเห็นว่าภูเขาที่ว่านี้มีความห่างไกลออกไปจากสังคมเมือง จึงเป็นแนวคิดที่สะท้อนให้เห็นว่า มนุษย์โหยหาธรรมชาติที่สมบูรณ์ แต่มนุษย์กลับทำลายธรรมชาติที่อยู่บริเวณใกล้ชุมชน อันเกิดจากปัจจัยของการบุกรุกธรรมชาติเพื่อการเกษตรและทำเป็นที่อยู่อาศัย ดังนั้นระบบนิเวศจึงเปลี่ยน ความอุดมสมบูรณ์หรือความเป็น สีเขียว ก็เปลี่ยนแปลงไป นับวันยิ่งเลือนหายไป สัญลักษณ์หรือตัวแทนของธรรมชาติที่เป็นตัวแทนของสิ่งต่าง ๆ ยังปรากฏในวาทกรรมสีเขียว เช่น

เชื้อเร็วแรงเรียวทั้ง	เขว่นชาญ เขียวแฮ
แม่นประมาทมละการ	ก็ล้ำ
โผดชั่วอุตสำหรับหาญ	ห่อนหยุด ยิ่งเฮย
ดั่งเต่ากระต่ายทำ	แข่งช้าชนะเร็ว

(โคลงสุภาษิต, วรรณคดีวิจักษ์ ม.2 : 113)

ในบทประพันธ์ข้างต้นนี้ กวีก็ใช้โวหารภาพพจน์แบบสัญลักษณ์ เพื่อแสดง ความหมายที่ซ่อนอยู่ กล่าวคือ กวีเล่าถึงประสบการณ์ของเต่ากับกระต่ายผ่านสัญลักษณ์ที่ว่า **กระต่าย** คือตัวแทนของความรีบเร่งเร็วไว ซึ่งบ่งบอกถึงความชำนาญการของตนในการวิ่ง นอกจากนี้กระต่ายยังเป็นตัวแทนของความประมาท อันเกิดจากการเขียวชาญจนลืมหูลืมตาจึงทำให้ไม่ประสบความสำเร็จได้ ต่างจาก **เต่า** เป็นตัวแทนของเชื่องช้า แต่ก็มีข้อดีที่เป็นสัญลักษณ์ของเต่าคือ มีความเพียรสูง อันเกิดจากความอดทน ความพยายาม และการมีสติอยู่เสมอ จนทำให้ประสบความสำเร็จในที่สุด

2) ตัวอย่างแรงบันดาลใจให้แสดงอารมณ์สุข-ทุกข์ ในวรรณคดีเรื่องมหาเวสสันดรชาดก กัณฑ์มัทรี ว่า

...เสมือนหนึ่งลูกหงส์เหมราชปักชิน ปราศจาก
มูจลินท์ไปตกคลุกในโคลนหนอง สิ้นสีทองอันผ่องแผ้ว แม่
กลับมาถึงแล้วได้เชยชมชื่นสบาย...

(มหาเวสสันดรชาดก กัณฑ์มัทรี, วรรณคดีวิจักษ์ ม.5 : 27)

สัญลักษณ์ที่กล่าวมาข้างต้นพบว่า กวีใช้สีเป็นตัวแทนของการสื่ออารมณ์และความรู้สึกที่กำลังเผชิญ กล่าวคือ กวีให้ **สีทอง** ของลูกหงส์เป็นความสุข ความรุ่งเรืองและการเจริญเติบโตของลูก แต่เมื่อเกิดปัญหาเคราะห์ร้ายสีทองที่เคยสว่างสดใสก็พลอยที่จะหมดหมอง เหมือนดังลูกหงส์ที่สวยงามตกลงบ่อโคลนในหนองน้ำ สีของธรรมชาติก็ถือว่าเป็นสัญลักษณ์ที่สำคัญบ่งบอกถึงเหตุการณ์หรือลางร้ายได้ เช่นเดียวกับบทประพันธ์ต่อไปนี้ ที่ว่า

...ทั้งแปดทิศก็มีดมืดมัวมนทุกหนแห่ง ทั้งขอบฟ้าก็
ดาดแดงเป็นสายเลือดไม่ว่ายวายเหือดเป็นลางร้ายไปรอบ
ข้าง...

(มหาเวสสันดรชาดก กัณฑ์มัทรี, วรรณคดีวิจักษ์, ม.5 : 25)

เมื่อพิจารณาจะพบว่า กวีให้สีของธรรมชาติเป็นสัญลักษณ์สนับสนุนความรู้สึกอธิบายคือ กวีให้ **สีแดง** ที่แดงดังสายเลือดของขอบฟ้าเวลาใกล้ค่ำ แสดงถึงความรู้สึกแห่งความทุกข์ที่เกิดจากลางร้ายบอกเหตุ ดังนั้นสีแดงจึงถือเป็นสีที่บ่งบอกถึงเรื่องร้ายที่กำลังเกิดขึ้นกับมนุษย์

3) ตัวอย่างสัญลักษณ์ลางอำนาจ ในวรรณคดีเรื่องขุนช้างขุนแผน ตอนขุนช้างถวายฎีกา ดังว่า

ครานั้นพระองค์ผู้ทรงภาพ
เหมือนดินประสีพลิตติดกับเปลวไฟ
จะว่ารักข้างไหนไม่ว่าได้
ออกนั้นเข้านี้มีสารอง
จอกแหนแพเสาสำเภาใหญ่
เหมือนมหาสมุทรสุดซึ้งซีก
อิฐผาหาหาบมาทุ้มถม
อีสานถ้อยจัญไรใจทมิฬ

ฟังจบแค้นคลั่งดังเพลิงไหม้
ดูคู่เป็นได้อันทอง
น้ำใจจะประดังเข้าทั้งสอง
ยิ่งกว่าท้องทะเลอันล้าลึก
จะทอดดมเท่าไรไม่รู้ลึก
น้ำลึกเหลือจะหยั่งกระทั่งดิน
ก็จ่อมจมสูญหายไปหมดสิ้น
ดังเพชรนิลเกิดขึ้นในอาคม

(ขุนช้างขุนแผน ตอนขุนช้างถวายฎีกา, วรรณคดีวิจักษ์ ม.6 : 39)

จากตัวอย่างบทประพันธ์ข้างต้น กวีใช้โวหารภาพพจน์แบบสัญลักษณ์ ผ่านวาทกรรม สีเขียวในฐานะสัญลักษณ์ลางอำนาจ กล่าวคือ กวีให้ **วันทอง** เป็นสัญลักษณ์ของผู้หญิงสองใจหรือหญิงที่มีจิตใจโลเล มารักที่ไม่อาจตัดสินใจ หรือไม่ตัดสินใจว่าจะอยู่กับใครได้ ระหว่างขุนช้างหรือขุนแผน เมื่อครั้งพระพันวษาสั่งให้นางตัดสินใจให้เด็ดขาด ด้วยเหตุนี้จึงเป็นที่มาของสัญลักษณ์ผู้หญิงสองใจคือ วันทอง โดยพระพันวษาชี้ให้เหตุถึงตราบาปของนางไว้อย่างน่าสยดสยองว่า นางวันทองเป็นผู้มีรักมากยิ่งขึ้นกว่าท้องทะเลอันกว้างไกล แม้ว่าจอกแหนแพเสาสำเภาใหญ่จะทอดดมเท่าไรไม่รู้ลึก หรือดั่งน้ำลึกเหลือจะหยั่งกระทั่งดินเอาอิฐผาหาหาบมาทุ้มถมก็จ่อมจมสูญหายไปหมดสิ้น ตัวอย่างดังกล่าวถือเป็นสัญลักษณ์ลางอำนาจ รวมถึงเป็นสัญลักษณ์ตัวแทนผู้หญิงสองใจที่สังคมไทยตำหนิมาจนถึงปัจจุบัน พลังอำนาจของบุรุษชายที่กระทำต่อสตรีเพศปรากฏชัดให้เห็นใน

4) ตัวอย่างผู้ให้กำเนิดและจุดจบของชีวิต ในวรรณคดีเรื่องมัทนพาธา ดังนี้

ไม้เรียกผะกาทุก-
ปานแก้มแฉล้มแดง
ดอกใหญ่และเกสร
อยู่ทนบวาววาย

ชะกะสีอรุณแสง
ครุณีนยามอาย;
สุคนธะมากมาย,
มธุรสขจรไกล;

(บทละครพูดเรื่องมัทนพาธา, วรรณคดีวิจักษ์ ม.5 : 88)

จากตัวอย่างข้างต้น กวีใช้โวหารภาพพจน์แบบอุปลักษณ์ผ่านวาทกรรมสี่เหลี่ยมในฐานะผู้ให้กำเนิด ซึ่งตัวละครเอกอย่างสุเทษณ์ได้สาปให้กำเนิดโลกใหม่แก้มัทนา โดยได้ไปเกิดยังโลกมนุษย์เป็นดอก กุพชะกะ หรือ ดอกกุหลาบ อันเกิดจากความรักระหว่างสุเทษณ์กับมัทนา ซึ่งดอกกุหลาบนี้เป็นเสมือนสัญลักษณ์หรือตัวแทนของความรัก ตามความเชื่อที่ว่ากุหลาบถือเป็นสัญลักษณ์ของความรักและความโรแมนติก โดยมีบางตำนานเล่าว่า ดอกกุหลาบเป็นเสมือนเครื่องหมายแทนการกำเนิดของเทพธิดาวีนัส ซึ่งเป็นเทพแห่งความงามและความรัก

6. อติพจน์ (Hyperbole) หมายถึง การกล่าวเกินจริง ซึ่งเป็นความรู้สึกหรือความคิดของผู้กล่าวที่ต้องการย้ำความหมายให้ผู้ฟังรู้สึกว่ามันเกินจริงจัง เน้นความรู้สึกให้เด่นชัดและน่าสนใจ โดยไม่เน้นความเป็นจริง เพราะต้องการให้ผู้รับสารเกิดความซาบซึ้งและประทับใจ ซึ่งอาจจะมากเกินไปหรือน้อยเกินไปก็ได้ เพื่อเน้นความรู้สึกมากกว่าความเป็นเหตุเป็นผล มุ่งเร้าอารมณ์และความรู้สึกสะเทือนใจเป็นสำคัญ ภาพพจน์ประเภทนี้นิยมใช้สื่อสารกันมากทั้งการพูดและการเขียน ที่ต้องการแสดงความรู้สึกเพราะสามารถเปรียบเทียบให้เห็นภาพได้ง่าย

จากการศึกษาการใช้โวหารภาพพจน์แบบอติพจน์ของกวีที่ปรากฏในวาทกรรมสี่เหลี่ยมพบว่า 1) สัญลักษณ์อำนาจ ใช้โวหารประเภทนี้มากที่สุด กวีใช้โวหารดังกล่าวเพื่อเล่าถึงเรื่องราวและเหตุการณ์ที่เกิดขึ้น ซึ่งเป็นการกล่าวถึงเรื่องราวที่มีความเกินจริง เช่น เสียงโห่ร้องของกองทัพดังจนทำให้แผ่นดินปาเขาสะเทือนไปทั้งโลกา และกวีกล่าวฝากนางผู้เป็นที่รักไว้กับธรรมชาติปาเขา 2) แรงแบบบันดาลใจในการแสดงอารมณ์สุข-ทุกข์ กวีให้มนุษย์ทานเหงื่อเป็นอาหาร ซึ่งการกล่าวเกินจริงที่ปรากฏนี้ บ่งบอกถึงความตั้งใจของกวีที่ต้องการสื่อสารออกมาสู่ผู้อ่านได้อย่างยอดเยี่ยม เช่น ความทุกข์ยาก หรือแสดงพลังอำนาจความยิ่งใหญ่ของตัวละคร ทั้งนี้ก็เพื่อให้ผู้อ่านและผู้เรียนได้มีความรู้สึกคล้อยตามวรรณคดีได้อย่างมีอารมณ์ เช่นตัวอย่างต่อไปนี้

1) ตัวอย่างแรงแบบบันดาลใจในการแสดงอารมณ์สุข-ทุกข์ ปรากฏในวรรณคดีวิจักษ์เรื่องทุกข์ของชานนาในบทกวี ที่ว่า

เปิบข้าวทุกคราวคำ จงสุจำเป็นอาจิน
เหงื่อที่สุกกิน จึงก่อเกิดมาเป็นคน

(ทุกข์ของชานนาในบทกวี, วรรณคดีวิจักษ์ ม.4 : 147)

จากตัวอย่างบทประพันธ์ข้างต้น จะเห็นว่ากวีใช้โวหารภาพพจน์แบบอติพจน์ปรากฏผ่านวาทกรรมสี่เหลี่ยม ในฐานะแรงบันดาลใจในการแสดงอารมณ์ทุกข์ กล่าวคือ กวีใช้ภาษาที่ค่อนข้างเกินความเป็นจริง เช่นคำว่า **เหงื่อที่สุกิบ** จึงก่อเกิดมาเป็นคน ซึ่งในความเป็นจริงมนุษย์ไม่สามารถทานเหงื่อแทนข้าวเพื่อการเจริญเติบโตได้ เหตุที่ต้องกล่าวคำเกินจริงดังกล่าว ก็เพื่อให้ผู้เรียนได้ตระหนักถึงความสำคัญของขบวนการที่มีความยากลำบากเพียงใดในการผลิตข้าว เช่นเดียวกับตัวอย่างต่อไปนี้ที่กวีได้ใช้รูปแบบอติพจน์ในการสื่อสาร

2) ตัวอย่างสัณยະพลังอำนาจ ปรากฏในวรรณคดีวิจักขณ์เรื่องบทพากย์เอราวัณ ดังนี้

อึงอินทเกร์ตีระม	แตรสังข์เสียงประสม
ประสานเสนาะไนไพร	
เสียงพลไหร้องเอาชัย	เลื่อนลั่นสนั่นใน
พิภพเพียงทำลาย	
สัตภัณฑ์บรรพตทั้งหลาย	อ่อนเอียงเพียงปลาย
ประนอมประนอมขมขัย	
พสุธาอากาศหวาดไหว	เนื่อนกตกใจ
ชุกซ่อนประหวั่นขวัญหนี	
ลูกครุฑพลัดตกฉิมพลี	หัสตินอินทรี
คาบช้างก็วางไอยรา	

(บทพากย์เอราวัณ, วรรณคดีวิจักขณ์ ม.3 : 122)

จากตัวอย่างข้างต้นจะเห็นว่า กวีใช้โวหารภาพพจน์แบบอติพจน์ ในฐานะสัณยະพลังอำนาจ เพื่อแสดงข้อความหรือเหตุการณ์ที่เกินจริง กล่าวคือ กวีหลีกเลี่ยงการกล่าวตรง ๆ ถึงบุญญาธิการของพระรามดังตัวอย่างข้างต้น โดยจะเห็นว่ากวีได้กล่าวเกินจริงถึงเหตุการณ์ข้างต้น ที่ไพรพลแสดงความศรัทธาในพระองค์ของกองทัพพระราม ทำให้เกิดเสียงดังสนั่นไปทั่วพื้นโลกราวกับโลกจะพินาศ การสมมุติครั้งนี้ทำให้สิ่งที่ไม่มีชีวิต เช่น ภูเขาทั้งหลายในจักรวาลประหนึ่งเป็นหมู่คนที่พากันน้อมศีรษะประนมมือไหว้พระราม จึงถือว่าตัวอย่างข้างต้นเป็นการใช้โวหารภาพพจน์แบบอติพจน์ที่กล่าวถึงเหตุการณ์ธรรมชาติที่เกินจริง เช่นเดียวกับ การฝากนางผู้เป็นที่รักไว้กับธรรมชาติ ว่า

โฉมควรจักฝากฟ้า	ฤติน ดีฤ
เกรงเทพไทรณินทร	ลอบกล้า
ฝากลมเลื่อนโฉมบิน	บนเล่า นะแม่
ลมจะชายชักช้า	ชอกเนื้อเรียมสวาน

(นิราศนรินทร์คำโคลง, วรรณคดีวิจักขณ์ ม.4 : 99)

โคลงตัวอย่างบทนี้ กวีใช้โวหารภาพพจน์แบบอติพจน์ปรากฏในวาทกรรมสี่เหลี่ยม ในฐานะสัณยະพลังอำนาจที่ตัวกวีเดินทางไปรบแล้วรำพึงถึงนางผู้เป็นที่รัก โดยตัวกวีมีการกล่าวเกินจริงแสดงความห่วงและหวงหญิงผู้เป็นที่รักด้วยการพรรณนาว่า ในการจากไปครั้งนี้ควรจะฝากหญิงผู้เป็น

ที่รักไว้กับฟ้าหรือดินจึงจะดี ถ้าฝากฟ้าก็ไม่ไว้ใจเหวตา ฝากดินก็ไม่ไว้ใจผู้เป็นใหญ่ในแผ่นดิน จะฝากลมก็เกรงว่าลมพัดนางเลื่อนลอยไป ทำให้เกิดความชอกช้ำแก่ผิวเนื้อของนางซึ่งตนเคยถนอม ซึ่งในความเป็นจริงก็ไม่สามารถฝากนางผู้เป็นที่รักไว้กับธรรมชาติได้

7. สัทพจน์ (onomatopoeia) หมายถึง การใช้ถ้อยคำที่เลียนเสียงธรรมชาติ เช่น เสียงดนตรีเสียงร้องของสัตว์ หรือเลียนเสียงกิริยาอาการต่าง ๆ ของคน การใช้ภาพพจน์ประเภทนี้ไม่จะเป็นการพูดหรือการเขียน จะช่วยสื่อให้ผู้รับสารรู้สึกเหมือนได้ยินเสียง โดยธรรมชาติของสิ่งนั้น ๆ และเห็นกิริยาอาการของสิ่งนั้น ๆ ด้วย เช่น ตัวอย่างสื่อคำสอนแนวทางในการประพฤติปฏิบัติ ในวรรณคดีเรื่องกลอนดอกสร้อยรำพึงในป่าช้า ดังนี้

ยามเอ๋ยยามนี้	ปดพีมืดมัวทั่วสถาน
อากาศเย็นเยือกหนาวครววิกาล	ส่งดปานป่าใหญ่ไร้สำเนียง
มีก็แต่เสียงจิ้งหรีดกระกรีดกริ่ง!	เรไรหิ่ง! ร้องชมระงมเสียง
คอกควายว้าวรว้เกราะเปาะแปะ! เพียง	รู้ว่าเสียงเกราะแว่วแผ่วแผ่ว เอย

(กลอนดอกสร้อยรำพึงในป่าช้า, วรรณคดีวิจักษ์ ม.2 : 125)

จากตัวอย่างข้างต้นพบว่า มีเพียงตัวอย่างเดียวที่กวีใช้โวหารภาพพจน์แบบสัทพจน์ผ่านวาทกรรมสีเขียวในฐานะคำสอนของมนุษย์ ซึ่งเนื้อหาเล่าถึงบรรยากาศยามเย็นเยือกหนาว เพราะเป็นเวลากลางคืน และป่าใหญ่แห่งนี้เงียบสงัด มีแต่จิ้งหรีดส่งเสียง กริ่ง! และเรไรร้อง หิ่ง! ร้องกันแข่งแซ่ไปหมด เจ้าของคอกวัวควายต่างก็รว้เกราะเสียงเปาะแปะ! ทำให้รู้ว่าเป็นเสียงเกราะดังแว่วมาแต่ไกล ดังนั้นจะเห็นว่ากวีใช้โวหารการเลียนเสียงธรรมชาติเพื่อสื่อสารให้ผู้อ่านและผู้เรียนได้รับรู้เรื่องเสมือนอยู่ในสถานการณ์อย่างสมจริง ถือเป็นการนำเสนอให้เห็นภาพคล้อยตามอีกรูปแบบหนึ่ง

8. ปฏิพจน์ (Rhetorical question) หมายถึง การถามโดยไม่ต้องการคำตอบ เพราะผู้พูดรู้คำตอบดีอยู่แล้ว แต่ใช้เพื่อดึงดูดความสนใจและเน้นคำพูดนั้น ๆ เพื่อสร้างอารมณ์ความรู้สึกของผู้อ่านให้คล้อยตามไปด้วย เช่น สื่อคำสอนแนวทางในการประพฤติปฏิบัติ ในวรรณคดีเรื่องกลอนดอกสร้อยรำพึงในป่าช้า ดังนี้

กองเอ๋ยกองข้าว	กองสูงราวโรจน์น่าใคร่
เกิดเพราะการเก็บเกี่ยวด้วยใคร	ใครเล่าไถคราดพินพินแผ่นดิน
เข้าก็ขับโคกระบือถือคันไถ	สำราญใจตามเขตประเทศถิ่น
ยัดหางยามยกไปตามใจจันต์	หางยามผินตามใจเพราะใคร เอย

(กลอนดอกสร้อยรำพึงในป่าช้า, วรรณคดีวิจักษ์ ม.2 : 127)

จากตัวอย่างบทประพันธ์ข้างต้นพบว่า เป็นเพียงหนึ่งตัวอย่างที่ปรากฏการใช้โวหารภาพพจน์แบบปฏิพจน์ของกวีผ่านวาทกรรมสีเขียว : สื่อคำสอนแนวทางในการประพฤติปฏิบัติ ที่แสดงถึงการตั้งคำถามที่ไม่ต้องการคำตอบ กล่าวคือ กวีใช้ปฏิพจน์นำเสนอเรื่องราวเกี่ยวกับวิถีชีวิตการทำงาน และจุดประเด็นสร้างความสนใจและกระตุ้นให้ผู้อ่านและผู้เรียนตื่นรู้ด้วยคำถามที่ว่า การ

เก็บเกี่ยวด้วยเคียวใคร ใครเล่าไถคราดพื้นพื้นแผ่นดิน การตั้งคำถามดังกล่าวไม่ได้ต้องการคำตอบจากใคร แต่เพียงเพื่อให้ผู้อ่านได้สะอึกความคิดและรำลึกถึงความสำคัญดังกล่าวว่ามนุษย์ควรสำนึกในบุญคุณของชาวนาไม่ควรกดขี่ด้วยพลังอำนาจที่มีอยู่เหนือกว่าชาวนา การใช้โวหารภาพพจน์แบบอุปมูชา จึงเป็นหนึ่งวิธีการที่กวีใช้สื่อความหมายและความต้องการผ่านวรรณคดีวิจักษ์

9. ความเปรียบประชด (Irony) หมายถึง ความเปรียบที่มุ่งเน้นสื่อความตรงกันข้ามกับความหมายของคำที่ใช้ อาจทำให้เกิดความเศร้าสลดหรือขบขัน ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับสถานการณ์หรืออาจแสดงการตักต้อก็ได้

จากการศึกษาการใช้โวหารภาพพจน์แบบความเปรียบประชดพบว่า แรงบันดาลใจในการแสดงอารมณ์สุข-ทุกข์ เป็นวาทกรรมเดียวที่ใช้โวหารรูปแบบนี้ในการนำเสนอวาทกรรมสี่เหลี่ยม ซึ่งเห็นว่าตัวกวีและตัวละครกล่าวประชดโชคชะตาของตนท่ามกลางธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมที่มีแต่ความหม่นหมอง จนทำให้การกล่าวประชดนี้เป็นการต้อย้าซ้ำเติมชีวิตของตน เช่น กวีใช้โวหารดังกล่าวเพื่อเล่าถึงความลำบากของตนในวรรณคดีเรื่องนิราศภูเขาทอง และตัวละครกล่าวประชดถึงความดีที่กระทำ แต่ถูกกล่าวหาว่าเป็นหญิงสองใจในวรรณคดีเรื่องมหาเวสสันดรชาดก กัณฑ์มัทรี เป็นต้น การกล่าวประชดในโวหารดังกล่าวนี้ แสดงให้เห็นถึงการไม่ยอมรับต่อสิ่งที่เกิดขึ้นกับตนเอง อันเกิดจากการถูกกล่าวร้ายและไม่ได้รับความเป็นธรรมต่อสังคมนั้น ถือเป็นตัวอย่างที่จะทำให้ผู้เรียนเกิดทักษะในการหลีกเลี่ยง และเอาตัวรอดจากเหตุการณ์ที่มีความประสกรร้ายนี้ได้ในชีวิตประจำวัน

เช่น ตัวอย่างแรงบันดาลใจให้แสดงอารมณ์สุข-ทุกข์ ที่ปรากฏในวรรณคดีเรื่องนิราศภูเขาทอง ดังนี้

มาถึงบางธรรณีทิวโคก	ยามวิโยคยากใจให้สะอื้น
ไอ้สุธาหนาแน่นเป็นแผ่นพื้น	ถึงสี่หมื่นสองแสนทั้งแดนไตร
เมื่อเคราะห์ร้ายกายเราก็กัเท้านี้	ไม่มีที่พสุธาจะอาศัย
ล้วนนามหนักเจ็บแสบคับแคบใจ	เหมือนนกไร้รังเร่อยู่เอยกา

(นิราศภูเขาทอง, วรรณคดีวิจักษ์ ม.1 : 20)

จากตัวอย่างที่ยกมาข้างต้น กวีใช้โวหารภาพพจน์แบบความเปรียบประชด ในวาทกรรมสี่เหลี่ยมเกี่ยวกับแรงบันดาลใจให้แสดงอารมณ์ทุกข์ เพื่อแสดงถึงความน้อยใจในโชควาสนาหลังจากที่เจ้านายเสด็จสวรรคต กล่าวคือ กวีหรือสุนทรภู่ได้แสดงออกถึงความลำบากกายลำบากใจจำต้องเร่ร่อนไปตามโชคชะตา เมื่อเดินทางมาถึงบางธรรณีจึงเปรียบประชดชีวิตด้วยการกล่าวถึงตนเองว่า เมื่อเคราะห์ร้ายกายเราก็กัเท้านี้ ไม่มีที่พสุธาจะอาศัย เมื่อพิจารณาคำว่า กายเราก็กัเท้านี้ จึงอาจกล่าวได้ว่า ตัวกวีกำลังกล่าวประชดชีวิตของตนเองท่ามกลางมรสุมชีวิตที่กำลังโถมเข้ามาประดัง ซึ่งในอดีตตัวกวีเองมีความรุ่งเรืองในหน้าที่การงาน แต่เมื่อเปลี่ยนรัชสมัยก็ทำให้กวีประสบกับความยากลำบาก เช่นเดียวกับวรรณคดีเรื่อง มหาเวสสันดรชาดก กัณฑ์มัทรี แม้ว่าพระนางจะมีความซื่อสัตย์มีความอดทนลำบากเพื่อปฏิบัติต่อพระผู้ทรงศีลเพียงใด แต่ก็ไม่ทำให้พระนางได้รับความเป็นธรรมได้ จึงตรัสกับพระเวสสันดร ว่า

...อุตสาหะตระตราตรระตราเตร็ดเตร่หาผลผลไม้
ถึงที่ไหนจะรกริ้วยกชอกซอนอุตสาห์เที่ยวไม่ถอยหลัง จน
เนื้อหนังข่วนขาดเป็นริ้วรอย โลหิตไหลย่อยทุกหย่อมหนาม
อารามจะใคร่ ได้ผลผลไม้มาปฏิบัติลูกบำรุงผิว ถึงกระไรจะ
คุ้มตัวก็ทั้งยากน่าหลกใจ ออกของใครจะอาภัพยับพิกล
เหมือนอกของมัทรีไม่มีเนตร น่าที่จะสงสารสังเวชโปรดปรานี
วามัทรีนี้เป็นเพื่อนยากอยู่จริง ๆ ช่างค่อนข้างปริภาษณาได้ลง
คอไม่คิดเลย....

(มหาเวสสันดรชาดก, วรรณคดีวิจักษ์ ม.5 : 29-30)

จากบทประพันธ์ข้างต้น กวีใช้โวหารภาพพจน์แบบความเปรียบประชด ในวาทกรรม
สี่เสี้ยวเกี่ยวกับแรงบันดาลใจให้แสดงความทุกข์ กล่าวคือ พระนางมัทรีทรงมีความจงรักภักดีต่อพระ
เวสสันดรเป็นอย่างยิ่ง ในระหว่างที่พระนางมัทรีกำลังโศกเศร้าตามหากุมารทั้งไม่พบ พระเวสสันดรจึง
หวังที่จะช่วยดับความทุกข์โศกของพระนาง จึงแก้ลับปริภาษาว่าพระนางมัทรีลอบคบชายอื่นจนทำให้
กลับมาอาศรมในเวลาพลบค่ำ ทำให้พระนางยิ่งเจ็บปวดจึงได้กล่าวเปรียบประชดว่า **อุตสาหะตระ
ตราตรระตราเตร็ดเตร่หาผลผลไม้** ถึงที่ไหนจะรกริ้วยกชอกซอนอุตสาห์เที่ยวไม่ถอยหลัง จนเนื้อ
หนังข่วนขาดเป็นริ้วรอย โลหิตไหลย่อยทุกหย่อมหนามอารามจะใคร่ ได้ผลผลไม้มาปฏิบัติลูกบำรุงผิว
เมื่อพิจารณาคำว่า อุตสาหะ จะพบว่า พระนางมัทรีกล่าวประชดความจงรักภักดีที่มีต่อพระเวสสันดร
ว่าไม่ควรกล่าวเช่นนั้นกับพระนางทั้ง ๆ ที่รู้ว่าพระนางนั้นยอมลำบากตรากตรำเพื่อหาผลไม้อาหารมา
ถวาย ซึ่งถือเป็นหน้าที่ที่สำคัญที่พระนางมัทรีตั้งมั่นที่ปฏิบัติต่อพระเวสสันดรตลอดมา แต่เมื่อได้ฟังคำ
กล่าวของพระเวสสันดรก็ยังทำให้พระนางเศร้าโศกเสียใจเป็นอันมาก

10. สมมติภาวะ (Apostrophe) หมายถึง การกำหนดให้กวีหรือตัวละครพูดหรือ
เจรจาโต้ตอบกับสิ่งที่ไม่ใช่มนุษย์ เช่น แรงบันดาลใจให้แสดงอารมณ์สุข-ทุกข์ ในวรรณคดีเรื่องมหา
เวสสันดร ดังว่า

...จึงตรัสว่าน้ำเอ๋ยเคยมาเปี่ยมขอบเป็นไรจึงขอذن
ลงชุ่มหมองพระพายเจ้าเอ๋ยเคยมาพัดต้องกลีบอุบล พาก
กลืนสุคนธ์จรสมารวยรินเป็นไรจึงเลื่อมหอมหายขึ้นไม่
เฉื่อยฉ่ำ ฝูงปลาเอ๋ยเคยมาผุดคล้ำดำแฝงฟองบ้างก็ขึ้น
ล่องว่ายเลือนชมแสงเดือนอยู่พราย ๆ เป็นไรจึงไม่ว่าย
เวียน นกเจ้าเอ๋ยเคยบินลงไล่จิกเหยื่อทุกเวลา วันนี้แปลก
เปล่าตาแม่แลไม่เห็น...

(มหาเวสสันดรชาดก, วรรณคดีวิจักษ์ ม.5 : 23)

จากตัวอย่างข้างต้น พบว่า แรงบันดาลใจให้แสดงอารมณ์ทุกข์ ใช้โวหารภาพพจน์
แบบสมมติภาวะในการนำเสนอวาทกรรมแห่งความทุกข์ โดยกวีกำหนดให้ตัวละครมีการกล่าวกับ
ธรรมชาติเพื่อระบายความทุกข์ ดังเช่น 1) ตัวละครกล่าวกับสายน้ำว่า น้ำเอ๋ยเคยมาเปี่ยมขอบเป็นไร

จึงขอชื่นชมกลุ่มหมองพระพายเจ้าเอ๋ยเคยมาพัดต้องกลีบอุบล พากกลืนสุคนธ์จรรจนารื่นเป็นไร
จึงเสื่อมหอมหายขึ้นไม่เฉื่อยฉ่ำ 2) ตัวละครกล่าวกับฝูงปลาว่า ฝูงปลาเอ๋ยเคยมาผุดคล้ำดำแฝงพอง
บ้างก็ขึ้นล่องว่ายเลื่อนชมแสงเดือนอยู่พราย ๆ เป็นไรจึงไม่ว่ายเวียน และ 3) ตัวละครกล่าวกับนกว่า
นกเจ้าเอ๋ยเคยบินลงไล่จิกเหยื่อทุกเวลา วันนี้แปลกเปล่าตาแม่แลไม่เห็น จากตัวอย่างที่กล่าวมาพอ
สังเขปจึงอาจกล่าวได้ว่า การสมมติภวะนั้นเป็นหนทางออกเดียวในขณะนั้นที่จะช่วยให้พระนางมัทรี
ระบายความทุกข์ได้ อันเกิดจากการไม่รู้จะหันหน้าไปพึ่งใคร ก็เพียงหวังแต่ว่าธรรมชาติคือที่พึ่งสุดท้าย
ของการเผชิญปัญหาดังกล่าว

จากการศึกษากลวิธีการนำเสนอวาทกรรมสีเขียวในหนังสือเรียนวรรณคดีวิจักช์
ระดับชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 1-6 ผลการศึกษาพบว่า วาทกรรมสีเขียวที่ใช้กลวิธีการนำเสนอต่าง ๆ มี
จำนวนทั้งหมด 9 ประเภท พบมากที่สุดคือ 1) สื่อคำสอนแนวทางในการประพฤติปฏิบัติ ใน
องค์ประกอบของวรรณคดี กวีใช้กลวิธีการนำเสนอผ่านแก่นเรื่องและตัวละคร ส่วนของโวหารภาพพจน์
กวีก็นำเสนอเปรียบเทียบใน อุปมา อุปลักษณ์ สัญลักษณ์ สัทพจน์และประพจน์ 2) แร้งบันดาลใจให้
แสดงอารมณ์สุข-ทุกข์ ในองค์ประกอบของวรรณคดี กวีใช้กลวิธีนี้ในการนำเสนอความทุกข์และ
ความสุขผ่านตัวละครและสถานที่ ด้านการใช้โวหารภาพพจน์กวีก็นำเสนอความเปรียบสุพจน์กับ
โวหารแบบ ความเปรียบประชด สมมติภวะ สัญลักษณ์ อติพจน์และนามนัย 3) สัญลักษณ์ของพลัง
อำนาจ เช่น กวีนำเสนอวาทกรรมอำนาจผ่านองค์ประกอบวรรณคดีที่เป็นตัวละคร แก่นเรื่องและ
ตัวละคร โดยใช้โวหารสนับสนุนแบบ อุปมา นามนัย สัญลักษณ์ และอติพจน์ 4) ความอุดมสมบูรณ์
ของธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม องค์ประกอบของวรรณคดีที่กวีใช้นำเสนอวาทกรรมนี้คือ สถานที่หรือ
ฉากและเวลา โดยใช้โวหารรูปแบบ อุปมา เป็นตัวสนับสนุน 5) ความรู้และประสบการณ์ใหม่ มีการใช้
โวหารนำเสนอวาทกรรม ได้แก่ บุคลาธิษฐาน 6) ศัตรู อุปสรรค และภัยคุกคามชีวิต ซึ่งกวีใช้
องค์ประกอบประเภทแก่นเรื่อง ตัวละครและสถานที่ ในการนำเสนอวาทกรรมนี้ โดยอาศัยโวหาร
ภาพพจน์เป็นตัวช่วยให้วาทกรรมมีความหมายมากขึ้น ได้แก่ โวหารนามนัย 7) เพื่อนในการเดินทาง
และการดำเนินชีวิต โดยกวีนำเสนอผ่านองค์ประกอบของวรรณคดีประเภทสถานที่หรือฉากในระหว่าง
การเดินทาง ซึ่งมีการใช้โวหารแบบอุปมา อุปลักษณ์และบุคลาธิษฐาน เป็นตัวช่วยในการสื่อ
ความหมายลึกซึ้ง 8) ผู้ให้กำเนิดและจุดจบของชีวิต กวีใช้กลวิธีการนำเสนอขององค์ประกอบวรรณคดี
ประเภทตัวละคร และใช้โวหารสื่อความหมายคือ สัญลักษณ์ 9) ปัจจัยสี่ในการดำรงชีวิตมนุษย์ ใช้
ภาพพจน์แบบอุปมาโวหารเพื่อสื่อความหมาย ตามลำดับ

การใช้กลวิธีการนำเสนอที่ปรากฏภายหลังจากการศึกษาจะเห็นว่า กลวิธีการ
นำเสนอที่กวีใช้นำเสนอวาทกรรมสีเขียวด้านองค์ประกอบวรรณคดีพบมากที่สุดคือ กลวิธีการนำเสนอ
ผ่านแก่นเรื่อง เช่น ผู้เรียนจะได้รับความรู้ข้อคิดที่ได้จากธรรมชาติที่แฝงอยู่เรื่องราวที่กวีประพันธ์ขึ้น
ถัดมาคือ กลวิธีการนำเสนอผ่านสถานที่และฉาก เช่น ธรรมชาติเป็นฉากที่ให้ความสุขและความทุกข์
สนับสนุนความรู้สึกรักของกวีหรือตัวละคร ส่วนกลวิธีการนำเสนอผ่านตัวละคร เช่น กวีให้ตัวละคร
ดำเนินไปภายใต้ธรรมชาติเป็นตัวกำหนด และสุดท้ายกลวิธีการนำเสนอผ่านตัวละคร เช่น กวี
นำเสนอวาทกรรมผ่านตัวละครของตัวละคร โดยให้ตัวละครแสดงความคิดเห็นต่อธรรมชาติเรื่องนั้น ๆ
เป็นต้น ในด้านกลวิธีการนำเสนอแบบโวหารภาพพจน์พบว่า มีโวหารที่นำเสนอวาทกรรมสีเขียวมาก
ที่สุดคือ โวหารภาพพจน์แบบอุปมา อุปลักษณ์ สัญลักษณ์ นามนัย อติพจน์ บุคลาธิษฐาน ความ

เปรียบประด สัทพจน์ ปฏิปฐาและสมมติภาวะ ตามลำดับ กลวิธีการนำเสนอที่กล่าวมาข้างต้น จะช่วยสนับสนุนให้การนำเสนอวาทกรรมสีเขียวในหนังสือเรียนวรรณคดีวิจักษ์เห็นภาพชัดเจนยิ่งขึ้น รวมถึงสื่อความหมายถึงผู้เรียนได้อย่างมีประสิทธิภาพ จนเกิดการเข้าใจและเรียนรู้วาทกรรมสีเขียว นำมาซึ่งการอนุรักษ์และหวงแหนธรรมชาติ เป็นไปตามจุดมุ่งหมายของหลักสูตรแกนกลางการศึกษา ขั้นพื้นฐาน พุทธศักราช 2551 ที่กำหนดไว้อย่างมีคุณค่าต่อไป

บทที่ 5

สรุปผล อภิปรายผล และข้อเสนอแนะ

ในบทนี้ผู้วิจัยจะได้สรุปผลการศึกษาวชิยานิพนธ์เรื่อง วาทกรรมสี่เขียวในหนังสือเรียนวรรณคดีวิจักษ์ ระดับชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 1-6 โดยมีจุดมุ่งหมายเพื่อศึกษาวาทกรรมสี่เขียวและกลวิธีการนำเสนอวาทกรรมสี่เขียวที่ปรากฏในหนังสือเรียนวรรณคดีวิจักษ์ จำนวนทั้งหมด 30 เรื่อง ซึ่งเนื้อหาในบทนี้จะแบ่งออกเป็น 3 ประเด็น คือ ประเด็นแรกสรุปผลของการวิจัย ประเด็นที่สองเป็นการอภิปรายผล และประเด็นที่สามข้อเสนอแนะ โดยมีรายละเอียดดังต่อไปนี้

สรุปผล

การวิจัยครั้งนี้มุ่งศึกษาวาทกรรมสี่เขียวในหนังสือเรียนวรรณคดีวิจักษ์ ระดับชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 1-6 โดยมีวัตถุประสงค์ 2 ประการ คือ 1) เพื่อศึกษาวาทกรรมสี่เขียวในหนังสือเรียนวรรณคดีวิจักษ์ 2) เพื่อศึกษาวิธีการนำเสนอวาทกรรมสี่เขียวในหนังสือเรียนวรรณคดีวิจักษ์ ซึ่งผู้วิจัยได้ใช้แนวคิดทฤษฎีวาทกรรม ทฤษฎีวรรณกรรมวิจารณ์เชิงนิเวศ รวมถึงแนวคิดองค์ประกอบของวรรณคดี และแนวคิดโวหารภาพพจน์ มาใช้ในการวิเคราะห์วาทกรรมสี่เขียวและกลวิธีการนำเสนอในหนังสือเรียนวรรณคดีวิจักษ์ สามารถสรุปผลการวิจัยได้ดังนี้

1. การศึกษาวาทกรรมสี่เขียวซึ่งเป็นตัวกำหนดกระบวนการคิดหรือชุดความคิดในการสร้างความหมายให้กับธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมที่ปรากฏในหนังสือเรียนวรรณคดีวิจักษ์ ระดับชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 1-6 ผลการศึกษาพบชุดความคิดที่สร้างความหมายให้กับวาทกรรมสี่เขียวมี 9 ประเภท ปรากฏมากที่สุดตามลำดับไปถึงปรากฏน้อยที่สุดดังนี้ คือสื่อคำสอนแนวทางในการประพฤติปฏิบัติตน ความอุดมสมบูรณ์ของธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม แรงบันดาลใจในการแสดงอารมณ์สุขทุกข์ ปักจยสัจในการดำรงชีวิต เพื่อนในการเดินทางและดำเนินชีวิต ความรู้และประสบการณ์ใหม่ สัญลักษณ์ของพลังอำนาจ ศัตรูอุปสรรคภัยคุกคามชีวิต และผู้ให้กำเนิดและจุดจบของชีวิต รายละเอียดดังต่อไปนี้

1.1 ความอุดมสมบูรณ์ของธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ผลการศึกษาพบในวรรณคดีเรื่อง นิราศภูเขาทอง โคลงโลกนิติ กาพย์พระไชยสุริยา กาพย์เห่เรือ กาพย์ห่อโคลงประพาสธารทองแดง บทพากย์เอราวัณและมหาเวสสันดรชาดก นำเสนอความอุดมสมบูรณ์ของพันธุ์พืชตามธรรมชาติทั้งบนบกและในน้ำ เช่น ดอกบัว กระจับ จอก ฯลฯ และนำเสนอความอุดมสมบูรณ์ของสัตว์หลากหลายชนิด เช่น กวาง ผึ้งหงส์ไก่ นกยูง เป็นต้น แสดงความหลากหลายของธรรมชาติที่มีอย่างอุดมสมบูรณ์

1.2 ปัจจัยสี่ในการดำรงชีวิตของมนุษย์ ผลการศึกษาพบในวรรณคดีเรื่อง มหาเวสสันดรชาดก ภาพยนตร์เรื่องเครื่องแก้วหวาน สามัคคีเภทคำฉันท์ นิทานคำกลอนเรื่องพระอภัยมณี ตอนพระอภัยมณีหนีนางผีเสื้อสมุทร ภาพยนตร์ไชยสุริยา ภาพยนตร์เรื่องเครื่องแก้วหวาน นำเสนอวาทกรรมสีเขียวในฐานะปัจจัยสี่ในการดำรงชีวิตของมนุษย์ คือ อาหาร ยารักษาโรค ที่อยู่อาศัย ปัจจัยที่ไม่ปรากฏคือ เครื่องนุ่งห่ม ทั้งนี้ธรรมชาติในฐานะปัจจัยสี่ถือเป็นกระบวนการที่ซับซ้อนเชิงบวก เพราะมนุษย์อาศัยปัจจัยต่าง ๆ ตามธรรมชาติในการดำรงชีวิตได้อย่างมีความสุข

1.3 ความรู้และประสบการณ์ใหม่ ผลการศึกษาพบในวรรณคดีเรื่อง นิราศภูเขาทอง ไตรภูมิพระร่วง ตอนมนุสสภูมิ นิทานพื้นบ้าน ราชาริราช ตอนสมิงพระรามอาสา สามก๊ก ตอนกวนอูไปรับราชการกับโจโฉ นำเสนอวาทกรรมสีเขียวในฐานะ ความรู้และประสบการณ์ ได้แก่ ธรรมชาติคือครู และธรรมชาติคือ ประสบการณ์ใหม่ เนื้อหาในวรรณคดีวิจักษ์แสดงให้เห็นวาทกรรมสีเขียวเป็นความรู้ และประสบการณ์ใหม่ที่ผู้เรียนและผู้สนใจจะได้รับความรู้และเข้าถึงเนื้อหาทำให้เกิดความรู้สึกลึกซึ้งที่ค่อยตาม ตื่นตาตื่นใจเหมือนอยู่ในเหตุการณ์และได้รับประสบการณ์ดังกล่าวไปพร้อมกันด้วย

1.4 สื่อการสอนแนวทางในการประพฤติปฏิบัติตน ผลการศึกษาพบในวรรณคดีเรื่อง นิราศภูเขาทอง ไตรภูมิพระร่วง ตอนมนุสสภูมิ นิทานพื้นบ้าน ราชาริราช ตอนสมิงพระรามอาสา สามก๊ก ตอนกวนอูไปรับราชการกับโจโฉ โคลงโลกนิติสุภาชีวิตพระร่วง โคลงสุภาชีวิต อิศรญาณภาษิต นมัสการมาตาปิตุคุณและนมัสการอาจารย์คุณ ลิลิตตะเลงพ่าย มหาเวสสันดรชาดก กัณฑ์มัทรี บทละครพูดคำฉันท์เรื่องมัทนพาธา อิเหนา ตอนศึกกระหมั่งกฤษณ์ บทเสภาสามัคคีเสวก ตอนวิศกรรม มาและสามัคคีเสวก สามัคคีเภทคำฉันท์ เสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน ตอนขุนช้างถวายฎีกา และขัตติยพันธกรณี นำเสนอวาทกรรมสีเขียวคือ สื่อการสอนแนวทางในการประพฤติปฏิบัติตนเพื่อเตือนสติมนุษย์ โดยอาศัยหลักธรรมเป็นแนวทางในการสื่อสารผ่านธรรมชาติทั้งพืช สัตว์ แผ่นดิน แม่น้ำ ลม ไฟ ฯลฯ ทั้งนี้คำสอนเหล่านี้จะช่วยให้ผู้เรียนสามารถดำรงชีวิตในสังคมได้อย่างมีความสุข

1.5 แร้งบันดาลใจในการแสดงอารมณ์สุขทุกข์ ผลการศึกษาในวรรณคดีเรื่องนิทานคำกลอนพระอภัยมณี ตอนหนีนางผีเสื้อสมุทร บทพากย์เอราวัณ นิทานเวตาลเรื่องที่ 10 ภาพยนตร์โคลงประพาสธารทองแดง นิราศนรินทร์คำโคลง กลอนดอกสร้อยรำพึงในป่าช้า มหาเวสสันดรชาดก กัณฑ์มัทรีภาพยนตร์ไชยสุริยา ลิลิตตะเลงพ่าย ภาพยนตร์เหเรือ อิเหนา ตอนศึกกระหมั่งกฤษณ์ นำเสนอวาทกรรมสีเขียวคือแร้งบันดาลใจในการแสดงอารมณ์สุขทุกข์ 2 ลักษณะ คือ อารมณ์แห่งความสุขและอารมณ์แห่งความทุกข์ วาทกรรมดังกล่าวทำให้ผู้เรียนได้ความรู้ในการสร้างแรงบันดาลใจ และเป็นการปลูกฝังการอนุรักษ์ธรรมชาติอย่างยั่งยืน แสดงออกถึงสำนึกที่ดีต่อธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมอย่างมีเหตุผล

1.6 เพื่อนในการเดินทางและการดำเนินชีวิต ผลการศึกษาพบในวรรณคดีเรื่องมหาเวสสันดรชาดก กัณฑ์มัทรี นิราศภูเขาทอง ภาพยนตร์ไชยสุริยา นำเสนอวาทกรรมสีเขียวคือ เพื่อนสำหรับระบายความทุกข์-สุขในชีวิต เพื่อนร่วมทาง กระบวนการที่ซับซ้อนที่มนุษย์อาศัยธรรมชาติในการระบายความทุกข์ ก่อให้เกิดความผ่อนคลายและความสุขขึ้นเป็นลำดับ สิ่งเหล่านี้จะกระตุ้นให้ผู้เรียนมีความรู้สึกใกล้ชิดธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ในยามที่เห็นว่าผู้เรียนก็สามารถระลึกถึงธรรมชาติให้ธรรมชาติเป็นดังเพื่อนอยู่เคียงข้างลดความเสี่ยงในการทำร้ายชีวิตตนเองได้

1.7 สัญญาของพลังอำนาจ ผลการศึกษาพบในวรรณคดีเรื่องทุกข์ของชวานาในบทกวี บทเสภาสามัคคีเสวก ตอนวิศกรรมาและสามัคคีเสวก บทพากย์เอราวัณ บทละครพูดคำฉันท์เรื่อง มัทนะพาธา นำเสนอวาทกรรมสี่เหลี่ยมคือ สัญญาของพลังอำนาจ ซึ่งส่วนใหญ่เป็นอำนาจที่เกิดจาก อุดมการณ์ทางการเมืองการปกครอง เนื้อหาดังกล่าวหากผู้เรียนสามารถวิเคราะห์แยกแยะได้ ผู้เรียน จะรู้สึกรักธรรมชาติที่ถูกควบคุมคุกคามโดยมนุษย์ และไม่ก่อให้เกิดความอหังการต่อธรรมชาติ สิ่ง เหล่านี้จะกระตุ้นให้ผู้เรียนเกิดความรักธรรมชาติได้มากยิ่งขึ้น

1.8 ศัตรู อุปสรรค ภัยคุกคามชีวิต ผลการศึกษาพบในวรรณคดีเรื่องคัมภีร์ฉันทศาสตร์ แพทย์ศาสตร์สงเคราะห์ ราชชาธิราช ตอนสมิงพระรามอาสา สามก๊ก ตอนกวนอูไปรับราชการกับโจโฉ ขัตติยพันธกรณี บทเสภาสามัคคีเสวก ตอนวิศกรรมาและสามัคคีเสวก นำเสนอวาทกรรมสี่เหลี่ยมคือ ศัตรู อุปสรรค ภัยคุกคามชีวิต โดยจำแนกได้ดังนี้ 1) ธรรมชาติคือ อุปสรรค เช่นผู้นำยอมต้องพบ อุปสรรคดังเรื่องที่แล่นไปในธรรมชาติทะเล 2) ธรรมชาติคือ ผู้คุกคามมนุษย์ เช่น ฝนตกทำให้ใหญ่ตกลง น้ำนองท่วมป่า 3) ธรรมชาติคือ ศัตรูหรือผู้ร้าย เช่น ไข้เหมือนเพลิงป่าไหม้ลูกหลาน เนื้อหาดังกล่าวถือเป็นกระบวนทัศน์เชิงลบที่มนุษย์เกรงกลัวต่อธรรมชาติ ซึ่งจะเห็นได้จากสถานการณ์ปัจจุบัน (พ.ศ. 2563) กับเหตุการณ์โรคระบาด โควิด-19 มนุษย์ทั่วโลกได้รับผลกระทบจากการคุกคาม ของธรรมชาติ

1.9 ผู้ให้กำเนิดและจุดจบชีวิต ผลการศึกษาพบในวรรณคดีเรื่องกลอนดอกสร้อยรำพึง ในป่าช้า บทละครเรื่องรามเกียรติ์ ตอนนารายณ์ปราบนาทก ให้ความหมายสี่เหลี่ยมคือ ผู้ให้กำเนิดและ จุดจบชีวิต เช่น ธรรมชาติ คือ ผู้ให้กำเนิดชีวิตในวรรณคดีเรื่องไตรภูมิพระร่วง ส่วนผู้ทำลายชีวิตจนถึง จุดจบ เช่น ธรรมชาติ คือ ฆาตกร ในวรรณคดีบทละครเรื่องรามเกียรติ์ ตอนนารายณ์ปราบนาทก ที่ ทำร้ายจากธรรมชาติสังหารชีวิตผู้อื่น เนื้อหาดังกล่าวถือเป็นกระบวนทัศน์ที่ชี้ให้ผู้เรียนเกิดความเข้าใจ สังัจธรรมของชีวิตมากขึ้น อธิบายคือมนุษย์เกิดจากธรรมชาติและท้ายที่สุดมนุษย์ก็สิ้นสุดลงด้วย ธรรมชาติเช่นเดียวกัน

2. การศึกษากลวิธีการนำเสนอวาทกรรมสี่เหลี่ยมในหนังสือเรียนวรรณคดีวิจักษ์ ระดับชั้น มัธยมศึกษาปีที่ 1-6 ผู้วิจัยได้นำแนวคิดมาวิเคราะห์กลวิธีการนำเสนอวาทกรรมสี่เหลี่ยม จากการศึกษา พบว่าวาทกรรมสี่เหลี่ยมมีการใช้กลวิธีการนำเสนอด้านองค์ประกอบของวรรณคดี ที่พบมากที่สุด ตามลำดับคือ กลวิธีการนำเสนอผ่านเรื่องราวหรือข้อคิด กลวิธีการนำเสนอผ่านสถานที่และฉาก กลวิธี การนำเสนอผ่านตัวละคร และการนำเสนอผ่านพรรณนา ส่วนกลวิธีการนำเสนอวาทกรรมสี่เหลี่ยมด้าน ไวยากรณ์ภาพพจน์มากที่สุดคือ ไวยากรณ์ภาพพจน์แบบอุปมา อุปลักษณ์ สัญลักษณ์ นามนัย อติพจน์ บุคลาธิษฐาน ความเปรียบประชด สัทพจน์ ปฏิพจน์ และสมมติภาวะ ตามลำดับ โดยมีรายละเอียด ดังต่อไปนี้

2.1 สื่อกำสอนแนวทางในการประพฤติปฏิบัติ ใช้กลวิธีการนำเสนอวาทกรรมผ่าน องค์ประกอบของวรรณคดี กวีใช้กลวิธีการนำเสนอผ่านแก่นเรื่องและพรรณนา ส่วนของไวยากรณ์ภาพพจน์ กวีก็นำเสนอเปรียบเทียบใน อุปมา อุปลักษณ์ สัญลักษณ์ สัทพจน์และปฏิพจน์

2.2 แรงบันดาลใจให้แสดงอารมณ์สุขทุกข์ ใช้กลวิธีการนำเสนอวาทกรรมผ่าน องค์ประกอบของวรรณคดีผ่านตัวละครและสถานที่ ด้านการใช้ไวยากรณ์ภาพพจน์กวีก็นำเสนอผ่าน ไวยากรณ์แบบ ความเปรียบประชด สมมติภาวะ สัญลักษณ์ อติพจน์และนามนัย

2.3 สัญลักษณ์ของพลังอำนาจ กวีนำเสนอผ่านองค์ประกอบวรรณคดีที่เป็นตัวละคร แก่นเรื่อง และทรรศนะ โดยใช้โวหารสนับสนุนแบบ อุปมา นามนัย สัญลักษณ์ และอติพจน์

2.4 ความอุดมสมบูรณ์ของธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ใช้กลวิธีนำเสนอวาทกรรมผ่านองค์ประกอบของวรรณคดีคือ สถานที่หรือฉากและเวลา โดยใช้โวหารรูปแบบ อุปมา เป็นตัวสนับสนุน

2.5 ความรู้และประสบการณ์ใหม่ การนำเสนอในวาทกรรมสีเขียวกวีใช้โวหารนำเสนอวาทกรรม ได้แก่ บุคลาธิษฐาน

2.6 ศัตรู อุปสรรค และภัยคุกคามชีวิต กวีใช้ใช้กลวิธีการนำเสนอวาทกรรมผ่านองค์ประกอบของวรรณคดีประเภทแก่นเรื่อง ตัวละคร และสถานที่ โดยอาศัยโวหารภาพพจน์เป็นตัวช่วยให้วาทกรรมมีความหมายมากขึ้นคือ โวหารนามนัย

2.7 เพื่อนในการเดินทางและการดำเนินชีวิต กวีนำเสนอวาทกรรมผ่านองค์ประกอบของวรรณคดีประเภทสถานที่หรือฉาก โดยมีการใช้โวหารแบบอุปมา อุปลักษณ์ และบุคลาธิษฐานเป็นตัวช่วยในการสื่อความหมายได้อย่างลึกซึ้ง

2.8 ผู้ให้กำเนิดและจุดจบของชีวิต กวีใช้กลวิธีการนำเสนอวาทกรรมผ่านองค์ประกอบวรรณคดีประเภทตัวละคร และใช้โวหารสื่อความหมายคือ สัญลักษณ์

2.9 ปัจจัยสี่ในการดำรงชีวิตมนุษย์ ปรากฏการกลวิธีการนำเสนอผ่านโวหารภาพพจน์แบบอุปมาโวหารเพื่อสื่อความหมาย

กลวิธีการนำเสนอที่กล่าวมาข้างต้น จะช่วยสนับสนุนให้การนำเสนอวาทกรรมสีเขียวในหนังสือเรียนวรรณคดีวิจักษ์เห็นภาพชัดเจนยิ่งขึ้น รวมถึงสื่อความหมายถึงผู้เรียนได้อย่างมีประสิทธิภาพ จนเกิดการเข้าใจและเรียนรู้วาทกรรมสีเขียวมาซึ่งการอนุรักษ์และหวงแหนธรรมชาติเป็นไปตามจุดมุ่งหมาย ข้อที่ 5 ของหลักสูตรแกนกลางการศึกษาขั้นพื้นฐาน พุทธศักราช 2551 ที่กำหนดไว้

อภิปรายผล

การศึกษา วาทกรรมสีเขียวในหนังสือเรียนวรรณคดีวิจักษ์ ระดับชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 1-6 หลักสูตรแกนกลางการศึกษาขั้นพื้นฐาน พุทธศักราช 2551 แสดงให้เห็นถึงการให้ความหมายต่อธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมอย่างหลากหลาย โดยผ่านการนำเสนอวาทกรรมด้วยกลวิธีองค์ประกอบของวรรณคดีและการใช้โวหารภาพพจน์ ซึ่งเป็นความงดงามทางด้านวรรณศิลป์การประพันธ์วรรณกรรมและในวรรณคดีให้ความเพลิดเพลินใจแก่ผู้อ่าน ธรรมชาติมีความสำคัญในฐานะเป็นเครื่องมือสื่ออารมณ์ความรู้สึกวรรณคดีไทยที่คัดสรรมาในหนังสือเรียนวรรณคดีวิจักษ์ สอดคล้องกับ (วัชรภรณ์ อาจหาญ, 2547) ที่อธิบายไว้ว่า ธรรมชาติเป็นแรงบันดาลใจของกวี เป็นวัตถุดิบที่กวีนำมาใช้สร้างขนบทางวรรณศิลป์ชั้นสูง บทพรรณนาธรรมชาติที่ปรากฏอันเข้มข้นของกวี รวมถึงเป็นเครื่องตกแต่งบทประพันธ์ด้วยถ้อยคำที่ทำให้เกิดความงดงามทางวรรณศิลป์ได้อย่างหลากหลาย

นอกจากความงามทางด้านวรรณศิลป์แล้ว ยังแฝงแนวคิดเกี่ยวกับการสร้างจิตสำนึกให้ผู้เรียนตระหนักถึงคุณค่าของธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม แสดงความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติในลักษณะต่าง ๆ ผ่านวรรณคดีแต่ละประเภท ความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติที่ปรากฏในหนังสือเรียนวรรณคดีวิจิตรดังกล่าว ปรากฏความสัมพันธ์ทั้งในด้านความเป็นมิตรกับธรรมชาติและการล่วงเกินบุกรุกธรรมชาติ สอดคล้องกับคำอธิบายของ (ธัญญา สังขพัฒน์านนท์, 2553) ที่ว่าความสัมพันธ์ระหว่างธรรมชาติกับมนุษย์ในฐานะเป็นปัจเจกบุคคลในสองลักษณะ คือสำนึกในความเป็นหนึ่งในธรรมชาติเกิดจากจินตภาพด้านดีต่อธรรมชาติ กับสำนึกในความเป็นอื่นของธรรมชาติ เกิดจากจินตภาพในด้านร้ายต่อธรรมชาติ เช่นเดียวกับอรรถวณิช (2557) ได้ศึกษาเรื่อง จากมหัศจรรย์สู่มหันตภัย : การโยนความผิดให้ธรรมชาติ ใน “กุหลาบรัตติกาล” ปรากฏให้เห็นความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติในสองด้านคือ ด้านความจริงของมนุษย์ในเรื่องที่เกี่ยวข้องกับธรรมชาติและ การอยู่ร่วมกันของมนุษย์กับธรรมชาติ และในด้านความเป็นปรีภัยกับธรรมชาติโดยมนุษย์เข้าไปแทรกแซงและทำลายระบบนิเวศทางธรรมชาติ ทำให้ระบบนิเวศเกิดการเปลี่ยนแปลงและเสื่อมโทรมลง

การให้ความหมายวาทกรรมสีเขียวเป็นสื่อคำสอนจากธรรมชาติเพื่อเตือนสติมนุษย์ให้พึงสำนึกในบทบาทหน้าที่ของตนและไม่ประมาทต่อการทำงานรวมถึงการดำรงชีวิต ซึ่งเป็นคำสอนในลักษณะเชิงบวก แฝงไว้ด้วยอุดมการณ์ทางพุทธศาสนาเกี่ยวกับการสอนให้รู้จักปฏิบัติตนเป็นคนดีมีศีลธรรม ซึ่งผู้เรียนจะได้รับข้อคิดและนำไปประยุกต์ใช้ในชีวิตประจำวันสอดคล้องกับ (ประเวศ อินทองปาน, 2553) ได้ศึกษาเปรียบเทียบนิเวศวิทยาในพุทธปรัชญากับนิเวศวิทยาแนวหลักตามทัศนะของอาร์เนแนสส์ มุ่งเน้นกระบวนการเปลี่ยนแปลงการมองโลกและชีวิตโดยตระหนักว่ามนุษย์เป็นหนึ่งในเดียวกับธรรมชาติมนุษย์จึงไม่ควรไปรุกรานและทำลายธรรมชาติ ต้องมีความเข้าใจที่ถูกต้องหรือมีสัมมาทิฐิ และดำเนินตามหลักพุทธจริยธรรมมีศีลหรือวินัยด้วยท่าทีมีมิตรภาพต่อกัน ขณะเดียวกันก็เพิ่มคุณภาพชีวิตด้วยศีล สมาธิ และปัญญา และเป้าหมายสูงสุดคือการประจักษ์แจ้งถึงความเป็นอนัตตา ซึ่งทำให้มนุษย์คลายความเห็นแก่ตัวและคลายการมองสรรพสิ่งรอบตัวที่จะนำมาบำรุงบำเรอตนเองหรือนิพพาน ซึ่งเป็นรูปแบบแห่งการสำนึกทางนิเวศที่ยึดโยงสรรพสิ่งทั่วทั้งสากล

ส่วนวาทกรรมสีเขียวคือ สัญญาของพลังอำนาจ ซึ่งเป็นสภาวะเตือนเหนื่อผู้อื่นอันเกิดจากอุดมการณ์ทางการเมืองการปกครอง ด้วยการแสดงถึงความยิ่งใหญ่ของตน ทำให้ธรรมชาติถูกควบคุมคุกคามโดยมนุษย์ และก่อให้เกิดความอหังการต่อธรรมชาติ ผลกระทบดังกล่าวเมื่อผู้เรียนแยกแยะจะเข้าใจและรู้สึกหวงแหนธรรมชาติ ซึ่งได้สอดคล้องกับ มานิตย์ ไศกค้อ (2557) ได้ศึกษาวาทกรรมธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมกับการต่อสู้และการต่อรองเชิงอำนาจ : กรณีศึกษากลอนลำของวีระพงษ์ วงศ์ศิลป์ กล่าวถึงความหมายเกี่ยวกับการอนุรักษ์ท้องถิ่น ถือเป็นสัญญาของพลังอำนาจท้องถิ่นที่ส่งสะท้อนถึงกระบวนการเปลี่ยนแปลงทางสังคมที่เกิดขึ้นในวิถีชีวิตของชาวอีสาน จึงทำให้เกิดวาทกรรมโต้กลับกระแสของการพัฒนาที่ขาดความรับผิดชอบได้อย่างน่าสนใจ ในการส่งสารทางวัฒนธรรมให้ผู้คนชาวอีสานที่หลงในมายาโลกาภิวัตน์ ปัจจุบันได้หวนกลับมามองถึงความต้องการที่แท้จริงในการดำเนินชีวิต มีชาวอีสานจำนวนไม่น้อยที่มีสำนึกรักษ์ท้องถิ่น และโยยหาวิถีชีวิตแบบดั้งเดิมตามธรรมชาติ

ความอุดมสมบูรณ์ของธรรมชาติ ถูกปลูกฝังความภาคภูมิใจในท้องถิ่น สร้างอัตลักษณ์ให้ผู้เรียนสามารถเรียนรู้สำนวนภาษาข้ามท้องถิ่นข้ามวัฒนธรรม รวมทั้งปลูกฝังให้เกิดสำนึกเชิงนิเวศที่ดีต่อธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมให้เกิดความเข้าใจได้ชัดเจนยิ่งขึ้น สอดคล้องกับ สุนทร คำยอด (2560) ได้ศึกษาภาพเสนอและอุดมการณ์สิ่งแวดล้อมของชาติพันธุ์ปกาเกอญอในวรรณกรรมเยาวชนของ มาลา คำจันทร์ โดยความเป็นชายขอบของชาติพันธุ์ปกาเกอญอในวัฒนธรรมล้านนานั้น มาลา คำจันทร์ ได้สร้างวรรณกรรมเรื่องหมู่บ้านอาบจันทร์ และลูกป่า ภายใต้อุดมการณ์สิ่งแวดล้อมที่เน้นการอนุรักษ์ และบรรยากาศทางวิชาการที่ให้ความสำคัญกับสิ่งแวดล้อม และการให้ความสำคัญกับภูมิปัญญาด้านสิ่งแวดล้อมของชนเผ่า โดยการสร้างภาพเสนอใหม่ให้กับชาติพันธุ์ปกาเกอญอในสองลักษณะคือ ภาพเสนอของชาวเขาผู้ทรงจริยธรรม และเน้นภาพเสนอของชาวเขาที่อนุรักษ์สิ่งแวดล้อม ซึ่งเป็นส่วนหนึ่งที่ทำให้ชาติพันธุ์ปกาเกอญอมีภาพลักษณ์ที่ดีขึ้น

จากประเด็นที่กล่าวมาข้างต้น คือลักษณะความสอดคล้องเกี่ยวกับการศึกษาวาทกรรมสีเขียว หรือความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติกับสิ่งแวดล้อม ซึ่งผู้วิจัยได้นำมาเปรียบเทียบกับเห็นถึงผลการศึกษาค้นคว้านี้ ถึงแม้ว่าการศึกษาในประเด็นนี้จะมีความคล้ายคลึงกันอยู่บ้าง แต่งานวิจัยเล่มนี้มีความแตกต่างจากการศึกษาเล่มอื่น ๆ ทั้งในเรื่องของขอบเขต ความหมาย และกลวิธีการนำเสนอวาทกรรมสีเขียว ดังนี้

ความหมายของวาทกรรมสีเขียวในหนังสือเรียนวรรณคดีวิจักษ์ ธรรมชาติ คือ ความอุดมสมบูรณ์ของธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ปัจจัยสี่ในการดำรงชีวิตของมนุษย์ ความรู้และประสบการณ์ใหม่ สื่อคำสอนแนวทางในการประพฤติปฏิบัติตน แร้งบันดาลใจในการแสดงอารมณ์สุขทุกข์ เพื่อนในการเดินทางและการดำเนินชีวิต สัญลักษณ์ของพลังอำนาจ ศัตรู อุปสรรค ภัยคุกคามชีวิต และผู้ให้กำเนิดหรือจุดจบชีวิต ในส่วนของกลวิธีการนำเสนอ ได้แก่ 1) องค์ประกอบของวรรณคดี ประกอบด้วย เรื่องราวหรือข้อคิด ตัวละคร สถานที่และเวลา และทฤษฎี 2) ไวยากรณ์ภาพพจน์ ประกอบด้วย อุปมา อุปลักษณ์ นามนัย บุคลาธิษฐานสัญลักษณ์ อติพจน์ สัทพจน์ ปฏิพจน์ ความเปรียบประชด และสมมติภาวะ

จากการอธิบายผลการศึกษาวาทกรรมสีเขียวที่ปรากฏข้างต้น วาทกรรมสีเขียวที่ปรากฏในวรรณคดีวิจักษ์ เป็นชุดความคิดที่อธิบายให้เห็นความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม แฝงไว้ด้วยอุดมการณ์ทางศาสนา อุดมการณ์ทางการเมืองการปกครอง อุดมการณ์ความเชื่อท้องถิ่น และอุดมการณ์ความเชื่อดั้งเดิม นับเป็นแนวทางช่วยสนับสนุนความคาดหวังที่รัฐต้องการสร้างเอกลักษณ์ อัตลักษณ์ให้กับผู้เรียน ซึ่งมีการปรับเปลี่ยนไปตามบริบทของสังคมและยุคสมัยที่มีการเปลี่ยนแปลงตามจุดมุ่งหมายของหลักสูตร โดยใช้ธรรมชาติเป็นสื่อในการสอน ตลอดจนการคัดเลือกวรรณคดีและวรรณกรรมที่มีเนื้อหาสอดคล้องกับวาทกรรมและอุดมการณ์ดังกล่าว มาให้ผู้เรียนได้เรียนอย่างเหมาะสมในแต่ละระดับชั้นแต่ละช่วงวัย ซึ่งจะแตกต่างกันออกไปเพื่อปลูกฝังให้ผู้เรียนมีความรู้ ความเข้าใจธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมได้เป็นอย่างดี สอดรับกับจุดมุ่งหมายของหลักสูตรแกนกลางการศึกษาขั้นพื้นฐาน พุทธศักราช 2551 ข้อหนึ่งที่ว่าผู้เรียนจะต้องมีจิตสำนึกในการอนุรักษ์วัฒนธรรมและภูมิปัญญาไทย การอนุรักษ์และพัฒนาสิ่งแวดล้อม มีจิตสาธารณะที่มุ่งทำประโยชน์และสร้างสิ่งที่ดีงามในสังคม ให้สามารถอยู่ร่วมกันในสังคมอย่างมีความสุขต่อไป

ข้อเสนอแนะ

1. ในการศึกษาครั้งนี้ผู้วิจัยศึกษาเฉพาะเนื้อหาวรรณคดีที่ปรากฏในหนังสือเรียนวรรณคดีวิ
จักษ์ระดับชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 1-6 ดังนั้นเพื่อปลูกจิตสำนึกที่ดีต่อธรรมชาติให้กับผู้เรียน ควรมี
การศึกษาวรรณกรรมประเภทต่าง ๆ เช่น หนังสืออ่านเสริมนอกเวลา วรรณกรรมสมัยใหม่ เพื่อให้เห็น
ความสำคัญของธรรมชาติ และสามารถนำผลการศึกษามาถ่ายทอดให้กับผู้เรียนต่อไป

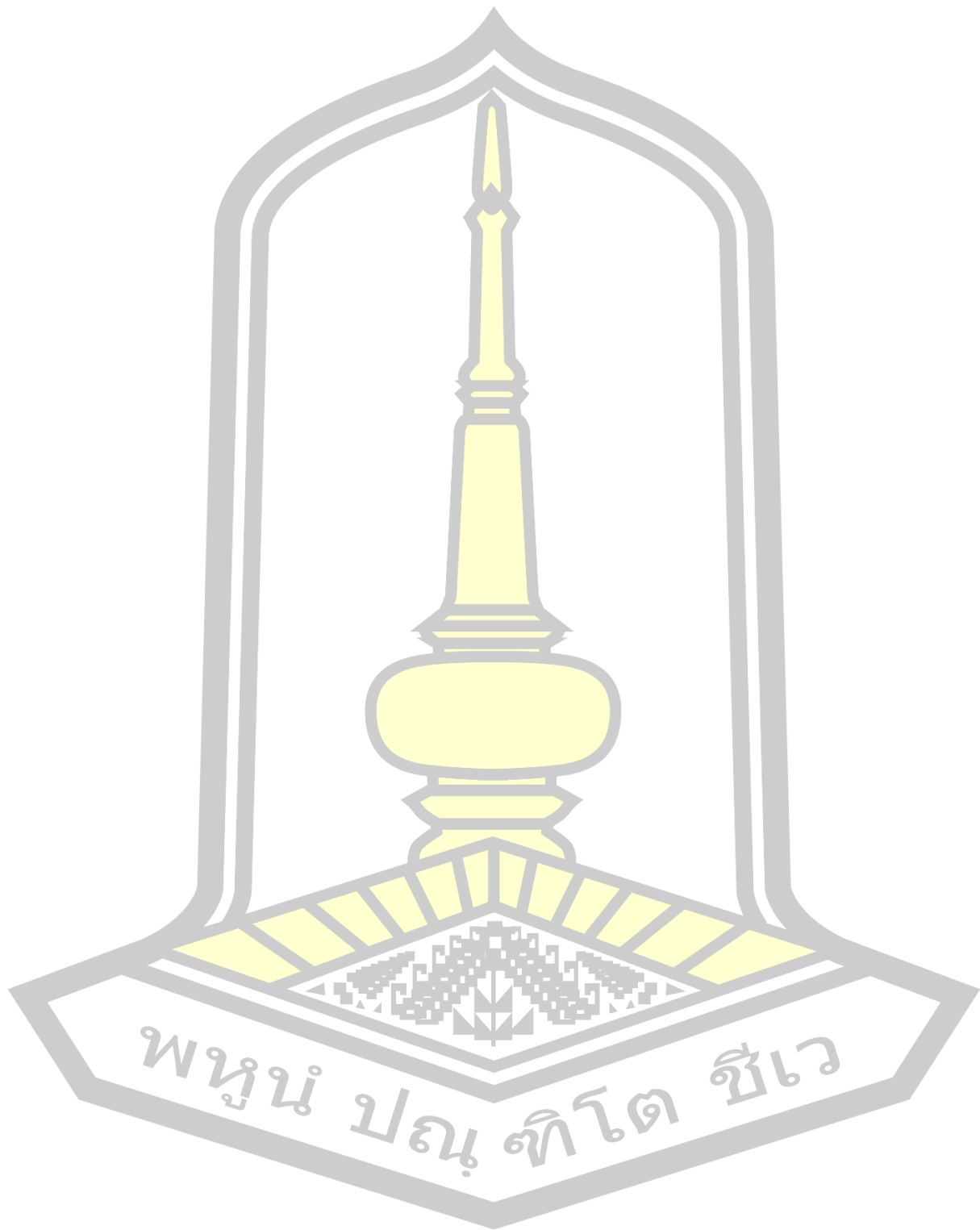
2. การวิจัยครั้งนี้ได้ศึกษาวรรณคดีไทยอย่างกว้าง ๆ มิได้กำหนดวรรณคดีเรื่องใดเรื่องหนึ่ง
เฉพาะเป็นขอบเขตเพื่อศึกษาพฤติกรรมสีเขียวอย่างละเอียด การศึกษาครั้งต่อไปควรมีการกำหนด
ขอบเขตจากวรรณคดีเฉพาะเรื่อง ก็อาจจะทำให้เกิดความรู้ความเข้าใจพฤติกรรมสีเขียวในวรรณคดี
อย่างละเอียดและชัดเจนยิ่งขึ้น

3. ผู้สอนรายวิชาภาษาไทยสามารถนำความรู้จากผลการวิจัยนี้ ไปขยายหรือต่อยอดการ
สอนหรือการทําวิจัยในชั้นเรียน เพื่อให้ได้ผลว่ามีความสอดคล้องหรือแตกต่างกันอย่างไร ซึ่งจะเป็น
แนวทางหนึ่งในการพัฒนาการจัดการเรียนรู้อรรณคดีวิจักษ์ให้น่าสนใจยิ่งขึ้น รวมทั้งอาจเป็นภาพ
สะท้อนไปยังผู้ที่มีบทบาทในการคัดสรรตัวบทวรรณกรรมและวรรณคดีไทย มาบรรจุไว้ในหนังสือเรียน
เพื่อใช้ในการปรับปรุงหรือเพิ่มเติมเนื้อหาของตัวบทให้มีประเด็นในการศึกษาได้มากขึ้น

4. ควรมีการศึกษาวรรณกรรมธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมในหนังสือเรียนรายวิชาอื่น ๆ เพื่อ
สร้างองค์ความรู้ในการศึกษาธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมให้แก่เยาวชนไทยได้กว้างขวางยิ่งขึ้น

พูน ปณ จิต ชีเว

บรรณานุกรม

บรรณานุกรม

- กระทรวงศึกษาธิการ. (2551 ก). *แนวทางการขับเคลื่อนการคิดสู่ห้องเรียนโครงการขับเคลื่อนการคิดสู่ห้องเรียน*. กรุงเทพฯ: กรมวิชาการ.
- กระทรวงศึกษาธิการ. (2551 ข). *หลักสูตรแกนกลางการศึกษาขั้นพื้นฐาน พุทธศักราช 2551*. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์ชุมนุมสหกรณ์การเกษตรแห่งประเทศไทยจำกัด.
- กระทรวงศึกษาธิการ. (2561 ค). *หนังสือเรียนรายวิชาพื้นฐานภาษาไทย วรรณคดีวิภักดิ์ ชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 1*. พิมพ์ครั้งที่ 10. กรุงเทพฯ: สกสค.ลาดพร้าว.
- กระทรวงศึกษาธิการ. (2561 ง). *หนังสือเรียนรายวิชาพื้นฐานภาษาไทย วรรณคดีวิภักดิ์ ชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 6*. พิมพ์ครั้งที่ 10. กรุงเทพฯ: สกสค.ลาดพร้าว.
- กฤษฎาวรรณ หงส์ดารมภ์. (2543). *ปริเฉทเกี่ยวกับชนกลุ่มน้อยในประเทศไทย : การศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างภาษากับอุดมการณ์*. รายงานผลการวิจัย. กรุงเทพฯ : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- กฤษฎาวรรณ หงส์ดารมภ์ และจันทิมา เอี่ยมานนท์. (2549). *มองสังคมผ่านวาทกรรม*. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- กวีนิธ เสถียร. (2559). วาทกรรมสิ่งแวดล้อมที่ปรากฏในภาพยนตร์การ์ตูนญี่ปุ่น ของสตูดิโอจีบลี เรื่อง ปอมโปโกะ ทานูกิ ป่วนโลก. *วารสารมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยนเรศวร*, 13(1).
- กิตติพงษ์ วงษ์ทิพย์. (2554). การเปรียบเทียบการดัดแปลงด้านเนื้อหาและตัวละครของวรรณคดีฉบับการ์ตูน กับวรรณคดีแบบฉบับในหนังสือเรียนวรรณคดีวิภักดิ์. *วารสารมหาวิทยาลัยราชภัฏธนบุรี*, 5(2).
- กุหลาบ มลลิกะมาส. (2541). “ภูมิปัญญาไทยในการต้อนรับเชื้อเชิญ.” ใน *การสัมมนาเรื่องภูมิปัญญาไทยในวัฒนธรรมทางภาษา*. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์ทองกวาว.
- จิรัชยาณ ปกรณ์คุณารักษ์. (2557). *คุณลักษณะอันพึงประสงค์ที่ปรากฏในหนังสือเรียนวรรณคดีวิภักดิ์ระดับมัธยมศึกษาตอนต้น*. วิทยานิพนธ์ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.
- เจตนา นาควัชร. (2532). *เพื่อความอยู่รอดของมนุษยศาสตร์ : รวมบทความทางวิชาการ*. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- ชลดา เรืองรักษ์ลิขิต. (2560). *กลอนกานท์ งานสุนทรภู่ : รวมบทความวิจัยและบทความวิชาการที่วิเคราะห์คำประพันธ์และผลงานของสุนทรภู่*. กรุงเทพฯ: ธนาเพลส.
- ไชยรัตน์ เจริญสินโอฬาร. (2542). *วาทกรรมการพัฒนา*. กรุงเทพฯ: ศูนย์วิจัยและผลิตตำรามหาวิทยาลัยเกริก.
- ไชยรัตน์ เจริญสินโอฬาร. (2549). *วาทกรรมการพัฒนา*. พิมพ์ครั้งที่ 3. กรุงเทพฯ: วิภาษา.
- ดารินทร์ ประดิษฐ์ทัศนีย์. (2559). *พินิจปัญหาสิ่งแวดล้อมผ่านมุมมองวรรณกรรมอเมริกันร่วมสมัย*. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- ดารินทร์ ประดิษฐ์ทัศนีย์. (2560). *การวิจารณ์วรรณกรรมแนวนิเวศ (Ecocriticism) : บทแนะนำเบื้องต้น ใน ทฤษฎีกับการวิจารณ์ศิลปะ : ทัศนะของนักวิชาการไทย*. กรุงเทพฯ: นาค.

- ตรีศิลป์ บุญขจร. (2559). *ปลูกป่าในใจคน. เอกสารจากการสัมมนาทางวิชาการ “การวิจารณ์วรรณกรรม แนวนิเวศ” (ecocriticism) : หลากแง่หลายมุมจากวรรณกรรมไทยและวรรณกรรมต่างประเทศ*. กรุงเทพฯ: ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร.
- ทงศ์ ลำประไพ และนาริรัตน์พลบจิตต์. (2552). *การใช้ปัจเจกชนวิธีในการดำเนินชีวิตประจำวันของประชาชน*. รายงานการวิจัย. กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- ทงศ์ จันทะมาตย์. (2560). *ภาพแทนของธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมกับพลวัตของสำนักเชิงนิเวศในนวนิยายไทย*. วิทยานิพนธ์ปริญญาโทการศึกษาดุสิตบัณฑิต ภาควิชาภาษาไทย บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาสารคาม.
- ธนวัตร มัททวิวงศ์. (2559). *การวิเคราะห์วาทกรรมเชิงวิพากษ์ในรายการคืนความสุขให้คนในชาติ*. วิทยานิพนธ์ปริญญาวารสารศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาการบริหารสื่อสารมวลชน คณะวารสารศาสตร์และสื่อสารมวลชน มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.
- ธัญญา สังขพัฒน์ธานนท์. (2550). จากกวีนิพนธ์ “อีสาน” สู่ “วาทกรรมอีสาน” : การประกอบสร้างความหมายของธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมในวรรณกรรมเกี่ยวกับภาคอีสาน. *วารสารอักษรศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร*, 29(ฉบับพิเศษ), 287-312.
- ธัญญา สังขพัฒน์ธานนท์. (2560). *เพียงแต่จำวน : สัตว์ศึกษาในมุมมองของการวิจารณ์แนวนิเวศ*. เอกสารการสัมมนาทางวิชาการ “การวิจารณ์วรรณกรรมแนวนิเวศ (Ecocriticism): หลากแง่หลายมุมจากวรรณกรรมไทยและวรรณกรรมต่างประเทศ ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร กรุงเทพมหานคร, วันที่ 26 พฤศจิกายน 2559, กรุงเทพฯ: ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร.
- ธัญญา สังขพัฒน์ธานนท์. (2539). *วรรณกรรมวิจารณ์*. ปทุมธานี: นาค.
- ธัญญา สังขพัฒน์ธานนท์. (2553). *วรรณกรรมวิจารณ์เชิงนิเวศ: วาทกรรมธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ในวรรณกรรมไทย*. พิษณุโลก: มหาวิทยาลัยนเรศวร.
- ธัญญา สังขพัฒน์ธานนท์. (2556). *วรรณคดีสีเขียว กระบวนทัศน์และวาทกรรมธรรมชาติในวรรณคดีไทย*. กรุงเทพฯ: นาค.
- ธัญญา สังขพัฒน์ธานนท์. (2558). *มาตุคามสำนักและการโยกย้ายในกวีนิพนธ์ของเรวัตรพันธุ์พิพัฒน์*. *วารสารมนุษยศาสตร์*, 22(2), 64-91, กรกฎาคม-ธันวาคม.
- ธารทอง แจ่มไพบูลย์. (2559). *ความซับซ้อนของนามวลีแปลงดัชนีบ่งชี้ความยากง่ายของตัวบท: กรณีศึกษาหนังสือเรียนวิชาภาษาไทยระดับชั้นประถมศึกษาปีที่ 1-3*. *วารสารมนุษยศาสตร์ วิชาการ คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์*, 23(2), 148-177.
- นพมาศ เรืองพานิชภิบาล. (2551). *การวิเคราะห์วาทกรรมความงามในหน้าโฆษณาของนิตยสารสตรี*. วิทยานิพนธ์ปริญญาโทศึกษาศาสตรมหาบัณฑิต บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยธุรกิจบัณฑิต.
- นภาลย์ สุวรรณธาดา. (2537). *ภาพพจน์-ภาษาเพื่อการสื่อสาร*. (เอกสารประกอบคำสอน). กรุงเทพฯ: คณะศึกษาศาสตร์ มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช.

- บรรจง บุรินประโคน. (2560). *ตัวตนเชิงนิเวศของเรวัตร์ พันธุ์พิพัฒน์ ในกวีนิพนธ์แม่น้ำที่สาบสูญ*.
เอกสารจาก การสัมมนาทางวิชาการ “การวิจารณ์วรรณกรรมแนวนิเวศ”(ecocriticism) :
หลากหลายมุมมองจากวรรณกรรมไทยและวรรณกรรมต่างประเทศ. 26 พฤศจิกายน 2559
ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร.
- ประเวศ วะสี. (2545). *ภูมิปัญญาชาวบ้านกับการพัฒนาชนบท เล่ม 2*. กรุงเทพฯ: อมรินทร์.
- ประเวศ อินทองปาน. (2553). การศึกษาเปรียบเทียบนิเวศวิทยาในพุทธปรัชญากับนิเวศวิทยาแนวโลก
ตามที่เสนอของอาร์เนแนสส์. *วารสารมนุษยศาสตร์*, 17(2) , 71-88.
- ปราณี วงษ์เทศ. (2543). *สังคมและวัฒนธรรมในอุษาคเนย์*. กรุงเทพฯ : ศิลปวัฒนธรรม.
- ปัญญาพล ธิดา. (2557). การสร้างคุณลักษณะอันพึงประสงค์ที่ปรากฏในหนังสือเรียนภาษาไทยระดับ
ประถมศึกษา. *วารสารมหาวิทยาลัยราชภัฏมหาสารคาม*, 8(1), มกราคม-เมษายน.
- พรพารัตน์ สุขขานา. (2559). *ลูกไม้ของพ่อ : การวิเคราะห์เชิงนิเวศสำนึก*. พะเยา: สาขาวิชา
ภาษาไทย มหาวิทยาลัยพะเยา.
- พระยาอนุমানราชชน. (2546). *การศึกษาวรรณคดีแห่งวรรณศิลป์*. กรุงเทพฯ : ศยาม.
- มนพร เหมทานนท์. (2561). *การพัฒนาเกณฑ์การประเมินวิชาภาษาไทย วรรณคดีวิจิตร สำหรับ
นักเรียน ชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 6 โรงเรียนสุราษฎร์พิทยา. วิทยานิพนธ์ปริญญาครุศาสตร
มหาบัณฑิต หลักสูตรและการสอน บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยราชภัฏสุราษฎร์ธานี*.
- มานิตย์ ไศกค้อ. (2557). วาทกรรมธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมกับการต่อสู้และการต่อรองเชิงอำนาจ :
กรณีศึกษาคลองลำของวีระพงษ์ วงศ์ศิลป์. *วารสารวิชาการแพรวกาฬสินธุ์ มหาวิทยาลัย
ราชภัฏกาฬสินธุ์*, 1(1), 31-52.
- รังรอง เจริญวิจิตร. (2561). การศึกษาหนังสือเรียนภาษาไทย ภาษาพาที: ความสอดคล้องกับ
ยุทธศาสตร์ที่ 1 การเสริมสร้างและพัฒนาศักยภาพทุนมนุษย์ในแผนพัฒนาเศรษฐกิจและ
สังคมแห่งชาติ ฉบับที่สิบสอง. *วารสารศิลปศาสตร์*, 18(2), 26–35.
- ราชบัณฑิตยสถาน. (2546). *พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2542*. กรุงเทพฯ: นานมีบุ๊คส์
พับลิเคชันส์.
- ราชบัณฑิตยสถาน. (2552). *พจนานุกรมศัพท์วรรณกรรมไทย ฉบับราชบัณฑิตยสถาน*. กรุงเทพฯ:
ราชบัณฑิตยสถาน.
- รินฤทัย สัจจพันธุ์. (2549). *สุนทรียภาพแห่งชีวิต*. กรุงเทพฯ: ณ เพชร สำนักพิมพ์.
- วิชราภรณ์ อาจหาญ. (2547). *การศึกษาวเคราะห์บทเพลงไทยสากล ของสุนทราภรณ์*. กรุงเทพฯ:
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- วิภา กงกะนันท์. (2523). *วรรณคดีศึกษา*. กรุงเทพฯ: ไทยวัฒนาพานิช.
- วิสันต์ สุวิสุทธิ. (2554). *ความสัมพันธ์ระหว่างภาษากับอุดมการณ์ในหนังสือเรียนรายวิชาภาษาไทย
ตาม หลักสูตรประถมศึกษา พ.ศ. 2503-2554 : การศึกษาตามแนววาทกรรมวิเคราะห์เชิง
วิพากษ์. วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตรดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชาภาษาไทย คณะอักษร
ศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย*.
- ศรีศักร วัลลิโภดม. (2544). *พัฒนาการทางสังคม - วัฒนธรรมไทย*. กรุงเทพฯ: อมรินทร์.

ศุภิสรา เทียนสว่างชัย. (2560 ก). *แนวคิดนิเวศสำนักในวรรณกรรมของนิรันดร์ บัญจันทร์*.

วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

ศุภิสรา เทียนสว่างชัย. (2560 ข). *สวนหลังบ้าน: การเยียวยาของธรรมชาติและเทคโนโลยีในฐานะตัวร้าย*. *วารสารวารสารมนุษยศาสตร์*. 24,(1).

สายทิพย์ นุกุลกิจ. (2539). *วรรณกรรมไทยปัจจุบัน*. กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ บางเขน.

สิระ สมนาม และจินตนา สุขเจ้านันท์. (2560). *มโนทัศน์หลักสูตรและแบบเรียนภาษาไทยระดับการศึกษาขั้นพื้นฐานของเด็กข้ามชาติไทใหญ่ในจังหวัดเชียงใหม่*. *ว.มทสร. (มนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์*, 2(1), 44–56.

สุจิต เพียรชอบ. (2539). *ศิลปะการใช้ภาษา*. กรุงเทพฯ : สถาบันภาษาไทย กรมวิชาการ.

สุจิต พงศ์ไพบูลย์. (2525). *วรรณคดีวิเคราะห์*. กรุงเทพฯ: ไทยวัฒนาพานิช.

สุนทร ค่ายอด. (2560). *วรรณคดีสีเขียว กระบวนทัศน์และวาทกรรมธรรมชาติในวรรณคดีไทย*. *วารสารศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยแม่โจ้*, 5(2), 10-21.

อรรถจักร สัตยานุรักษ์. (2541). *การศึกษาพรมแดนความรู้ทางประวัติศาสตร์ ดานนิเวศวิทยาและสิ่งแวดล้อม*. เชียงใหม่ : ภาควิชาประวัติศาสตร์ คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.

อรวรรณ ฤทธิ์ศรีธร. (2557). *เอื้องแสนเพ็ญ : ตำนานท้องถิ่นกับนัยเชิงนิเวศในนวนิยายเรื่อง ฤดูดาว*. มหาสารคาม: มหาวิทยาลัยมหาสารคาม.

อิงอร สุพันธุ์วนิช. (2547). *วรรณกรรมวิจารณ์*. กรุงเทพฯ: แอคทีฟ พรินท์.

ประวัติผู้เขียน

ชื่อ ว่าที่ร้อยตรีอรรชชัย สุดบัณฑิต
วันเกิด วันที่ 10 สิงหาคม พ.ศ. 2536
สถานที่เกิด บ้านเลขที่ 44 หมู่ 2 ตำบลคำไฮ อำเภอพนมไพร จังหวัดร้อยเอ็ด
สถานที่อยู่ปัจจุบัน บ้านเลขที่ 104 หมู่ 2 ตำบลคำไฮ อำเภอพนมไพร จังหวัดร้อยเอ็ด
รหัสไปรษณีย์ 45140
ตำแหน่งหน้าที่การงาน ครูพิเศษสอน (อัตราจ้าง)
สถานที่ทำงานปัจจุบัน หมวดภาษาไทย แผนกสามัญสัมพันธ์ วิทยาลัยเทคนิคศรีสะเกษ
อำเภอเมือง จังหวัดศรีสะเกษ รหัสไปรษณีย์ 33000
ประวัติการศึกษา พ.ศ. 2560 ปริญญาศิลปศาสตรบัณฑิต (ศศ.บ.) สาขาวิชาภาษาไทย
มหาวิทยาลัยราชภัฏมหาสารคาม
พ.ศ. 2563 ปริญญาการศึกษามหาบัณฑิต (กศ.ม.) สาขาวิชาการสอนภาษา
และวรรณกรรมไทย มหาวิทยาลัยมหาสารคาม

พูน ปณ ภัโต ชีเว